DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ROMA TARİHİ'NİN ANA HATLARI

I. KISIM
CUMHURİYET DEVRİ

Prof. Dr. SABAHAT ATLAN

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-1.1 Dizi - Sayı: 15

ROMA TARİHİ'NİN ANA HATLARI

I. KISIM
CUMHURİYET DEVRİ

Prof. Dr. **SABAHAT ATLAN**

TÜRK TARİH KURUMU
ANKARA, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ IX
BÖLÜM: I 1
En Eski Roma Tarihi 1
1 — İtalya'nın eski coğrafyası 1
2 — Ahali 4
3 — Roma'nın kuruluş efsaneleri 11
4 — Krallık devri 12
5 — Efsanelerin tarihî özü 14
6 — Krallık devri Anayasası 17
7 — Din 20
8 — Roma şahıs isimlerinin özelliği 23

BÖLÜM: II 25
Cumhuriyetin Kurulması ve Sınıf Mücadelesi 25
1 — Tarquinius'ların kovulması 25
10 — Cumhuriyet Anayasası 29
11 — Sınıf mücadelesi ve sebepleri 31
12 — Decemvirler ve 12 Levha kanunları 34
13 — II. Secessio Plebis ve Pleblerin siyasî ilerlemeleri 35
14 — Dış savaşlar 40
15 — Galler felâketi 44
16 — Sınıfların uzlaşması ve yeni Aristokrasinin doğuşu 49

BÖLÜM: III 55
İtalya'nın Zaptı 55
17 — I. Samnit harbi: M.Ö. 343-341 55
18 — Lâtinlerin ayaklanması: M.Ö. 340-338 56
19 — II. Samnit harbi: M.Ö. 326 - 304 59
20 — III. Samnit harbi: M.Ö. 298-290 62
21 — Tarentum harbi: M.Ö. 282-272 64

22 — Yeni devletin yapısı, Roma - İtalya Konfederasyonu 68
23 — Roma'nın iktisadî ve kültürel durumu 71

BÖLÜM: IV 75
Kartaca Harpleri 75
24 — Kartaca 75
25 — I. Kartaca harbi: M. Ö. 264-241 78
26 — Kartaca ve Roma hakimiyet bölgelerinin genişlemesi. 81
27 — II. Kartaca veya Hannibal harbi: M.Ö. 218-201 85
28 — Makedonia, Sicilia ve İspania'daki harpler 90
29 — Hannibal harbinin sonu 93

BÖLÜM: V 101
Roma Devletinin Akdeniz'de Genişlemesi 101
30 — II. Makedonia harbi: M.Ö. 200-197 101
31 — Suriye kralı Antiochos III ile harp: M. Ö. 192-189 106
32 — Roma'daki iç olaylar 109
33 — III. Makedonia harbi: M.Ö. 171-168 110
34 — III. Kartaca harbi (M.Ö. 149-146) 114
35 — İspanya'nın zaptı: M.Ö. 154-133 117
36 — Roma eyaletler idaresinin özelliği 119
37 — Roma'nın bu yıllardaki iktisadî ve kültürel durumu 123

BÖLÜM: VI 125
Sosyal Karışıklıklar 125
38 — Tib. Sempronius Gracchus 125
39 — C. Sempronius Gracchus 130
40 — Iugurtha harbi: M. Ö. 111-106 133
41 — Cimber ve Teuton'lara karşı yapılan harpler:
M.Ö. 113-101 136
42 — Roma'nın bu yıllardaki iç durumu 140
43 — Müttefikler harbi: M. Ö . 91-88 142
44 — I. Mithridates harbi: M.Ö. 88-85 147
45 — Sulla'nın Diktatörlüğü 150

BÖLÜM: VII 157
C. Iulius Caesar 157
46 — M. Aemilius Lepidus 157
47 — Q. Sertorius ile harb: M. Ö. 80-72 159
48 — Kölelerin ikinci ayaklanması: M. Ö. 73-71 161
49 — Sulla Anayasası'nın yıkılması 163
50 — Korsanlar harbi: M. Ö. 78-67 164
51 — III. Mithridates harbi: M. Ö. 74-63 166
52 — Cn. Pompeius Magnus 170
53 — Catilina isyanı 173
54 — I. Triumvirlik 177
55 — Gallia'nın zaptı: M.Ö. 58-51 179
56 — Gallia'nın zaptı esnasında Roma'da durum 186
57 — Caesar ile Pompeius arasında harp 190
58 — Tek kişi hakimiyetinin Caesar tarafından kurulması 194
59 — Caesar'ın Diktatörlüğü 200

BÖLÜM: VIII 207
Cumhuriyetin Son Bulması 207
60 — Mutina harbi 207
61 — II. Triumvirlik 212
62 — Caesar katillerine karşı yapılan harpler 213
63 — Perusia harbi, 41-40 215
64 — Brindizi'de yapdan devlet taksimi 217
65 — Batı'da sulhun kurulması: M. Ö. 39-32 218
66 — Antonius Doğuda 221
67 — Octavianus ile Antonius arasında yapılan harpler .. 224
68 — Cumhuriyetin sonunda Roma kültürü 228

KRONOLOJİ CETVELİ 231
ROMA CUMHURİYET DEVRİ TARİHİ HAKKINDA GENEL BİBLİOGRAFYA 233
İNDEX 257
LEVHA VE HARİTALAR 352

ÖNSÖZ

Bu kitap 1940 da, bu sıralarda Edebiyat Fakültesinde Roma ve Hellenizm Tarihi Profesörü bulunan Cl. E. Bosch tarafından Tarih tahsil eden üniversite talebelerine Roma Cumhuriyet devri tarihi hakkında en lüzumlu bilgileri kısa bir şekilde vermek gayesi ile yazılmış ve tarafımdan tercüme edilerek aynı sene içinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü yayınları içinde (No. 127) basılmıştı. Fakat kitabın daha o zaman ancak küçük bir kısmı satışa çıkarılabilmiş, büyük kısmı ise o senelerin Edebiyat Fakültesi olan ve bugünkü binanın yerinde bulunan Zeynep Hanım Konağı'nın yangını sırasında yanmıştı. Aradan yıllar geçtiği halde ne Profesör'ün kendisi, ne de başkaları tarafından kitabın yeni bir baskısı yapılamamıştır. Bu kez ben Fakültemizde Tarih okuyan talebenin büyük bir ihtiyacını karşılayacağı ümidiyle, bu işi yapmaya karar vermiş bulunuyorum.

Yeni baskıda eski kitabın plânı esas olarak ele alınmış, yalnız aradan geçen yılların Roma Tarihi alanına getirdiği yenilikler gözönünde tutularak bazı kısımları tamamıyla değiştirilmiş, çok özet olarak yazılmış yerler de talebenin daha kolay anlayabilmesini kolaylaştırmak maksadıyla, genişletilmiştir. Harita'lara bir yenisi (III) eklenmiştir. Resimlerden ikisinin çıkarılmasına karşılık 9 yeni resim (No. 10, 24. 25, 26. 27, 44, 45, 55, 57) ve Lev. VI eklenmiş, bazıları da yenileriyle (No. 23, 40 59) değiştirilmiştir. Sondaki Bibliografya da yeni yapılan ilâvelerdendir.

Roma isimleri, ilk kitabın önsöz'ünde de belirtildiği gibi, orijinal şekilleriyle yazılmışlardır. Burada nazarı dikkate alınması gereken husus Lâtincedeki C harfinin kalın sesliler (a, o, u) önünde K; ince sesliler önünde (e, i) C veya Ç şeklinde okunacağıdır. Q = ku, ph=F dir. I ve J, sesliler önünde Y gibi okunur. Bu sebepten Index'de F, K. Ku ve Y harfleri altında bulunamayan isimleri, Ph, C, Q, I harfleri altında aramak lâzımdır. Muayyen bazı isimler de türkçeleştirilmiştir. Fakat bu yapılırken mümkün olduğu kadar kelimelerin orijinal şekillerine gidilmiş ve Fransızcalaşmış şekillerinin alınmasından sakınılmıştır. Şu halde «Galli» kelimesini Goller değil, Galler şeklinde okumak lâzımdır. «Caesar» Sezar değil, Cesar'dır.

Bu vesile ile 1955 de aramızdan ebediyen ayrılmış bulunan sayın hocamın aziz hatırasını bir kere daha anmak isterim.

Ayrıca kitabın yeniden basılmasını ve Edebiyat Fakültesi yayınları içinde çıkmasını uygun bulan kürsümüz başkanı Dekan Prof. Dr. **Afif Erzen**'e, bu fikri onaylayan fakülte Yönetim Kuruluna, fotoğrafları hazırlamış olan Arkeolog Aziz Albek'e ve yardımı dokunmuş diğer arkadaşlara teşekkürü bir borç sayarım.

BÖLÜM: I

En Eski Roma Tarihi

1 — İtalya'nın eski coğrafyası

İtalya, Akdenizde güneye doğru uzanan üç büyük yarım adanın ortada bulunanıdır. Coğrafi bakımdan kendisini kuzeyden güneye doğru kuşatıp Sicilya adasında da devam eden Apenin dağlarına nazaran, *Apenin Yarımadası* adını alır. İtalya'nın tam ortasında, yarımadanın ve zaman zaman bütün Akdeniz dünyasının hükûmet merkezi olması mukadder bulunan Roma yer almaktadır. Roma Tiber'in ağzında ve denize 25 Km mesafededir.

İtalya kuzeyde, Avrupa kıt'asına karşı bir dağ kalesi durumunda olan Alp dağlarıyla kapanmış, batıda *Tyrrhen* (Etrüsk) *denizi*, doğuda Adriyatik denizi ile çevrilmiştir. Güneyde Akdeniz'in hemen İtalya'ya bitişik olan kısmına İon (veya Sicilya) denizi adı verilir.

Uzun bir sahil bölgesi ile memleketin bu durumu, halkı çok erkenden denizciliğe yöneltmiştir. Fakat aynı durum onu, dışardan gelen denizci kavimler için, kolay hücum edilebilir bir hale de sokmuştur. Doğu sahilleri oldukça düz olup gemilere liman vazifesi görebilecek körfezleri de azdır. Buna karşılık batı ve güneyde liman tarzında birçok körfez vardır. Misal olarak içinde Cumae ve Napoli şehirleri bulunan Cumae körfezi ile içinde Paestum şehrinin bulunduğu Paestum körfezini gösterebiliriz. Bunların her ikisi de Campania sahilindedirler. Bu saydıklarımızdan başka, Bruttium bölgesinin batı yakasında Terina limanı ile Terina körfezi, güneyde ise Tarent körfezi yer alır. Kıyılarının bu yapı şekline göre İtalya uzunluğuna Apenin dağlarının kestiği iki kısma ayrılmıştır. Bun-

lardan batı, denize açık olanı ve binaenaleyh medeniyet ile daha iyi temas edebilenidir. Roma'nın, İtalya'nın kültür bölgesi olan bu kısmı üzerinde bulunmasının ayrıca önemi vardır.

En önemli nehirler de batıya akmaktadırlar: Etruriada *Arnus*, Umbria'da çıkan ve Etruria'nın bütün doğu sınırı boyunca akarak nihayet Latium'da Ostia yakınında Tyrrhen denizine dökülen *Tiberus*, Latium'da akan *Liris* gibi, *Volturnus* nehri, Samnium'da çıkar, Campania da Volturnum şehrinde denize karışır. Yalnız kuzeyde *Po* nehri ile Apuliada akan *Aufidus* nehri doğuya akarlar.

İtalya kıyıları önüne serpilmiş bulunan ve gemiciyi denize çeken adalar da yine batı tarafındadırlar. Bunların kuzeyden güneye doğru en önemlileri *Korsika*, *Sardinya* ve *Sicilya*'dır. Sicilya topraklarının verimli oluşu ve Afrika'ya yakınlığı dolayısıyla, Roma Tarihinde önemli bir rol oynamıştır.

İtalya'nın İklimi, genellikle Akdeniz iklimidir, yani yazları sıcak ve kuru, kışları mutedil ve yağmurludur. Fakat ince ve uzun, kuzeyden güneye uzayan yarımadanın bilhassa kuzey ve güney iklimi arasında bazı farklar vardır. Güney İtalya, sıcakları ve uzun yazları, yağmurlu ve mülâyim geçen kışları ile adeta Sub-Tropikal bir iklime sahipken, hemen her taraftan kapanmış olan *Po* vadisinde şiddetli yaz sıcaklarının şiddetli kış soğuklarını takibettiği devreler vardır ve bu hal Avrupa kıt'asından bu bölgeye göç edenlerin, buralara kolaylıkla intibak etmelerini sağlar; orta İtalya'da iklim daha çok, güneyde olduğu gibidir.

İtalya, toprak teşekkülâtı ve iklimine göre, kuzeyden güneye doğru ayrıca üç kısma ayrılır. Yukarı, Orta ve Aşağı İtalya.

Yukarı İtalya: Alpler'in güneyinde, *Po* nehri vasıtasıyla sulanan verimli ve düz bir arazidir ve Orta İtalya'dan, batıda deniz Alplerine doğru kıvrılan Apeninler ile ayrılmaktadır.

Orta İtalya: Bu kısımda beş memleket vardır: 1 — *Etruria*. Kuzeyde Pisa ve Arnus nehri üzerindeki Florentia şehirleri; doğuda Arretium, Perusia (Lev. 11,9), Volsinii; güneyde Tarquinii, Caere, Veii şehirleri vardır. Doğu güney sınırını Tiber nehri meydana getirir. 2— *Umbria*. Etruria'nın doğusunda, şehirleri çok az olan

dağlık bir arazidir. 3— *Picenum.* Umbria'nın doğusunda bir sahil memleketidir. Burada Ankona ve Hadria sahil şehirleri ile Asculum iç şehri vardır. 4— *Latium.* Etruria'nın güneyine düşen bir sahil memleketidir. Burada hükûmet merkezi olan Roma ile Ostia, Antium, Tarracina, Minturnae sahil şehirleri ile, batıda Praeneste, Tusculum, Aricia, Veltrae, Lanuvium ve Lavinium, doğuda Sora Arpinum, Fregellae iç şehirleri vardır. 5— *Roma müttefiklerinin memleketi.* Etruria, Umbria, Picenum ve Latium ile çevrilmiştir. Burası daha ilk zamanlarda Roma hizmetine girmiş olduğundan özel bir ismi olmamıştır. Burada oturanlar Sabin'ler, Aequ'lar, Mars'lar, Vestin'ler ve diğerleridir. Batıda Reate, güneyde Carsioli, Alba Fucens; doğuda Corfinium; kuzeyde Aufinum ve Amiternum şehirleri vardır.

Aşağı İtalya: 1— *Campania.* Latium'un güney doğusundadır ve Volturnum, Liternum, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, Stabiae, Surrentum ve Salernum kıyı şehirleri ile Capua ve Nola iç şehirleri buradadır. 2— *Samnium.* Campania'nın kuzeyindeki dağlık araziye verilen isimdir. Kuzeyde Bovianum ile Bovianum Vetus; güneyde Beneventum ve Caudium, doğuda Aquilonia ve Venusia şehirleri vardır. 3— *Apulia.* İtalya'nın doğu kıyısındadır. Luceria, Ausculum ve Canusium şehirleii buradadır. 4— *Calabria.* İtalya'nın doğusunda ve Tarent körfezine uzanan yarımadanın adıdır. Batısında Tarent ve Kallipolis, doğusunda Hydruntum ve Brundisium sahil şehirleri vardır. 5— *Lucania.* Samnium ile Apulia bölgelerinin güneyine düşer. Batısında Tyrrhen denizi, doğuda ise Tarent körfezi ile hudutlanır. Doğusunda Metapontum ve Heraklea; batısında Paestum, Velia ve Buxentum kıyı şehirleri vardır. 6— *Bruttium.* İtalya'nın güneyde en son parçasıdır. Batısında Terina, Hipponium, Rhegium; doğusunda Thurii, Croton, Caulonia ve Lokri Epizephyrii şehirleri yer alır.

Sicilya'daki en önemli şehirler şunlardır: Adanın güneydoğu köşesinde Syrakus; kuzeydoğu köşesinde Leontini, Katana, Tauromenium, Messana; kuzey sahilinde Panormus; batıda sahilde Drepanum, Lilybaeum; içte Segesta; güney sahilinde ise Selinus, Heraklea, Agrigentum, Gela ve Camarina şehirleri vardır.

İtalya adı, Vitulus kelimesinden çıkmıştır ve «danalar memleketi» anlamına gelir. Evvelâ yalnız Bruttium'un güney köşesi bu adı taşıyordu. Sonra bu isim kuzeye doğru yayılmaya başlamış, Romalılar tarafından benimsenmiş ve *Gallia Cisalpina* (Alplerin bu yanındaki Gallia) adını alan yukarı İtalya hariç, orta ve güney İtalya'nın; Cumhuriyet devrinin son yüzyılında ve özellikle İmparator Augustus zamanında ise, bütün yarımadanın ismi olmuştur.

2— Ahali

Prehistorik araştırmalar İtalya'nın daha Paleolitik (Eski taş devri) devirde meskûn olduğunu göstermiştir. M.Ö. III. bine rastlayan Neolitik (cilâlı taş devri) devirde ise İtalya'da Akdeniz ırkına (Mediteran) mensup bir kavim oturuyordu. Bu devirde kültür bakımından İtalya, batı ve doğu olmak üzere iki şekil göstermektedir. Yarımadanın batısındaki kültür daha ziyade Batı Avrupa kültürü; doğusundaki kültürün ise, Yunanistan ve Ege Adalarındaki kültür ile yakın bir benzerliği vardır. Bu iki ayrı kültürü meydana getiren insanlardan batıdakiler, o zamanlar Yukarı İtalya'nın büyük bir kısmı ile güney Fransa ve İspanya'ya yayılmış bir halde yaşayan, tarihî zamanlarda ise yalnız Genua körfezi etrafında rastlanan *Ligurlardır*. Bunlar indogermen olmayıp, Akdeniz'in en eski kavimlerindendirler. Doğudakiler ise, eski Akdeniz kavminin doğu koluna mensupturlar. Her iki grubun ait olduğu Akdeniz ırkı, Akdeniz çevresindeki memleketlerle adalarda yaşıyordu; kendilerine has kültürleri vardı ve bunlarda Maderşahi aile sistemi hakimdi. Bu sistemde ailede önemli olan annedir. Doğan çocuklar annenin adını alırlar ve onun ailesine girerlerdi. Malta, Korsika ve Sardinya adalarında yaşayan ve buralardaki eski kültürleri meydana getiren insanlar da, yine Akdeniz kavmine mensupturlar.

III. binden II. bine girerken Akdeniz'in doğusundan batısına maden işçiliği nakledilmiş, M.Ö. 1800 senesinden itibaren de İtalya'da taşın yerini bakır ile kalayın karışmasından meydana gelen Bronz almıştır. Bu devir kültürünü meydana getirenler, İtalya'nın yine eski halkıdır ve dışarıdan herhangi bir göç henüz mevzubahis değildir. Bu devrin en önemli özelliği, Yukarı İtalya'da *Po* havzasında ve Cremona ile Bologna arasında görülen *Terremare* kültürünün meydana gelmesidir. Bu kültüre bu ismin verilmesine sebep,

bu kültüre tabi iskân bölgelerinde evlerin, doğrudan doğruya kuru toprağa çakılmış kazıklar üzerine yapılmış olmasıdır. Halbuki kuzey İtalya gölleri veya çamurlu topraklar üzerinde kurulan bu çeşit evlerde kazıklar su veya çamur içine çakılıyordu. Terremare köylerinin bu tarzda inşa edilmesinin sebebi, bu köyleri dağlardan inen suların tesirinden korumaktı. Köyler etraflarında kazılmış hendekler veya topraktan yapılmış duvarlarla çevrilmişti. Bu köylerde yaşayan halk, ziraat ve hayvan yetiştirerek geçiniyordu. Bunlar ölülerini yakar, küllerini çömlekler içine koyarak iskân mahallinin dışındaki mezarlıklara gömerlerdi.

İtalya'ya ilk İndogermen göçleri, ancak Bronz devrinin sonlarına doğru başlamıştır. Bu gelenlere, genel olarak *İtalikler* adı verilmiştir. İtalikler İtalya'ya iki dalga halinde girmişlerdir. Birinci dalga M.Ö. 1200 senelerinde gelmiş ve ilk defa Yukarı İtalya'da görünmüşlerdir. Burada uzun zaman *Terremare* insanlarıyla birlikte yaşamışlar, sonra onlarla beraber güneye doğru göçe başlayarak Latium ve Roma'ya kadar gelmişler, bu esnada *Po* havzasında Terremare köyleri son bulmuştur. Bu ilk İtalikler ölülerini yakarak gömdükleri için, bunlara «*Yakan İtalikler*» adı verilmiştir. Roma'nın doğusunda Alba dağında ve Roma'da **Forum Romanum**'da kazılan nekropolde meydana çıkan ve M.Ö. 10. yüzyıla tarihlenen külmezarları (Pozzi) bunlara aittir. Şu halde bu ilk İtalikler kuzeyden güneye doğru yürümeye başladıkları zaman evvelâ Alba dağı eteklerine yerleşmişler, bir müddet sonra da Roma'yı ele geçirmişlerdir ki, Roma'nın Albalonga şehri tarafından kurulduğunu anlatan efsane böylece arkeolojik belgelerle de teyidedilmiş olmaktadır.

2. İtalik dalgası İtalya'ya yine kuzeyden ve demir devrinin ilk yüzyıllarında, şu halde 10. yüzyılın sonlarında girmiştir. İlk zamanlarda bunlar da ölülerini yakıyorlardı, fakat sonradan gömme usulü hakim bir hale geldiğinden kendilerine «*Gömen İtalikler*» adı verilmiştir. Bunların zamanında ortaya çıkan yeni kültüre, Yukarı İtalya'da, Bologna şehrinin 8 Km. kuzeyine düşen buluntu yerinden dolayı *Villanova kültürü* adı verilmiştir. Bu kültürün insanları da sonraları güneye göç etmişler ve özellikle Orta İtalya'nın dağlık bölgelerine yerleşmişlerdir. Roma'ya da girdiklerini, Yakan İtaliklere ait kül mezarları (Pozzi) üzerinde bulunmuş olan gömülmüş ölü mezarlarından (**Fossa** mezarları) anlaşılmaktadır.

İtaliklerin bu şekilde ikiye ayrılması, tarihî zamanlarda İtalya'da görülen İtalik lehçeleri ayrımına da uymaktadır. Tarihî zamanlarda yarımadada iki lisan grubu tespit edilmektedir. 1— *Lâtin-Falisk* grubu. Bu gruba Latiumdaki Lâtinler ile Roma'nın kuzeyinde, Falerii şehri etrafında oturan Faliskler dahildir. Bunlar ölülerini yakmaları için, İtaliklerin I. grubunu teşkil ederler. Tarihî zamanlarda bu lehçeyi konuşanlara daha kuzeyde artık rastlanmaz, çünkü buralarda bunlar Etrüsklerle Gallerin idaresi altına girmişlerdir. 2— *Osk-Sabell-Umbr* grubu. Buraya dahil bulunanlar, Güney Apeninlerin yüksek yaylalarında oturan Samnitler ile onlardan ayrılmış olan Campan'lar, Lukan'lar, Brutt'lar (Osklar); Orta İtalya'nın dağlık bölgesinde yaşayan Mars'lar, Marucin'ler, Vestin'ler, Aqu'lar, Sabin'ler (Sabeller) ve Umbrlardır. Bütün bu kabileler ölülerini gömdükleri için, İtaliklerin ikinci dalgasına mensupturlar. İki lehçe arasındaki fark çok büyük olduğu ve Lâtinlerle Samnitler çok güçlükle anlaşabildikleri için, lehçe ayrılığının çok erken bir zamanda ve İtaliklerin İtalya'ya göçlerinden önce meydana gelmiş olması gerektiği genellikle kabul edilmektedir. İtaliklerin İtalya'ya girmelerinde rol oynayan olay ise, kuzeydoğudan gelen Illyrialı kavimlerin yapmış olduğu tazyiktir ki bu esnada Dorlar da Yunanistan'a inmişlerdir.

Illyria'lı kavimler, İtalya'ya muhtemelen M.Ö. 1000 senelerinde girmişlerdir. Kuzeydoğuda bunlar Venedik etrafına yerleşmiş olan *Venetler;* güneyde Balkan yarımadası sahillerinden kalkarak Adriyatik üzerinden küçük dalgalar halinde gelen ve özellikle Apulia'ya yerleşen *Yapig*'lardır. Kuzeybatı İtalya'da oturan *Ligurların*, Neolitik devir insanları grubuna dahil olduklarını yukarda söylemiştik.

Etrüsklerin İtalya'ya geldikleri zaman hakkında kat'î bir tarih vermeye imkân yoktur. Fakat genel olarak M.Ö. 10 ve 8. yüzyıllar arasında ve çeşitli dalgalar halinde gelerek batı İtalya'da bu esnada Umbr'ların oturmakta olduğu ve kuzeyde Arnus, doğu ve güneyde Tiber nehirleriyle sınırlanan, batısında ise Tyrrhen denizi bulunan bölgeye yerleştikleri ve Umbr'ları da sonraki Umbria bölgesine ittikleri kabul edilmektedir. Etrüsklerin bu kısma yerleşmelerinde muhakkak bölgenin maden bakımından çok zengin oluşu önemli bir rol oynamıştır.

Grek'ler, Etrüsk'lere Tyrrhen'ler veya Tyrsen'ler; Romalı'lar ise **Tusci** (Tusca'lar) veya **Etrusci** (Etrusc'lar) adını vermişlerdi ve bu sebepten İtalya'da yerleştikleri bölge evvelâ Etruria, daha sonra Toscana adını almıştır. Etrüskler ise kendilerine *Rasenna* adını vermişlerdi. Romalılardan çok evvel İtalya tarihinde önemli bir rol oynamış ve siyasî bir egemenlik kurmuş olan bu kavimin menşei hakkında bugün üç görüş vardır. Bazı modern bilginlere göre bunlar İtalya'ya kuzeyden Alpler üzerinden gelmişlerdir. Fakat bu görüş diğer ikisi yanında bugün önemini tamamıyla kaybetmiş durumdadır. İkinci gruba göre, İtalya'da Etrüsk kültürünü meydana getirenler 3. binden beri burada oturmakta olan yerli halktır (Eski Tarihçi Halikarnassos'lu Dionysios da bu fikirdedir. I 27-30). Üçüncülere göre ise Etrüskler Tarihçi Heredot'un da (1,94) yazdığı gibi, Küçük Asya'da Lydia sahillerinden hareket ederek deniz yolu ile İtalya'ya gelmişler ve sonradan onlara göre isimlendirilen Etruria'ya yerleşmişlerdir. Etrüskleri Küçük Asya ve Doğu'ya bağlayan pek çok bağ mevcut olduğu için, üçüncü görüş genellikle kabul edileni olmuştur. Hakikaten Etrüsk'lerin gömme âdetleri, mezar şekilleri (Lev. II 7,8), yarış arabaları, madenleri işleme tekniği, kuşların uçuşuna ve parlayan şimşeklere veya hayvan ciğer ve bağırsaklarına bakarak gelecek hakkında haber verme usulü **(disiplina Etrusca)**, dilleri ve daha birçok husus, onların vatanlarının Küçük Asya olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca elimizde bunu doğrulayan önemli bir kalıntı da vardır. Kuzey Ege'de Lemnos adasında bulunmuş ve bir savaşçıya ait bir mezar steli vardır. M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen bu stel üzerinde savaşçıyı gösteren bir resim ve Grekçeye benzeyen bir yazı ile yazılmış bir kitâbe vardır. Stel'in Etrüsklerin Doğuda kalmış kısmına mensup bir Etrüsk erkeğine ait bir abide olduğu genellikle kabul edilmektedir.

Daha sonraki zamanlarda da Etrüskler usta denizci bir kavimdirler ve böyle bir kavim olarak memleketlerinin önündeki denize hakim olmuşlar ve bunun Tyrrhen denizi adını almasında rol oynamışlardır. Bu münasebetle onların Phokaia'dan gelen Grek'lerin Korsika'ya yerleşmelerini önlemek için, Kartacalılarla anlaştıklarını ve 540 tarihli **Alalia** deniz savaşını kazandıklarını görüyoruz. İtalya'ya ilk şehir kültürünü sokan Etrüskler, siyasî, ekonomik ve teknik

sahadaki üstünlükleri sayesinde bu esnada henüz bir köy hayatı yaşamakta olan İtalikleri kolayca hakimiyetleri altına almışlar ve kısa bir zaman sonra bu köyleri kanalizasyonları, yolları, şehir kapıları, su kemerleri, tapınakları bulunan büyük birer şehir haline getirmişlerdir. İtalya'da bir taraftan madenleri işlerken, diğer taraftan bilhassa bağcılık ve zeytinciliği teşvik etmişler, Kartaca, Fenike ve Ege ile ticarî ilişkiler kurmuşlardır. Fakat İtalya'da ilk büyük siyasî kuvvet olmalarına rağmen, hiç bir zaman merkezî bir devlet kuramamışlardır. Etrüsklerin siyasî teşkilâtı her biri kendi başına bağımsız ve evvelâ seçim ile başa gelmiş en yüksek kumandan, en yüksek hakim ve rahip olan krallar; sonra da aristokratlar tarafından idare edilen şehirlerin meydana getirmiş olduğu ve daha ziyade dinî karakter taşıyan bir birlikti. Birliğin başında evvelâ bir kral bulunurken sonradan bunun yerine ismi Praetor olan, fakat kral salâhiyetini haiz yıllık bir memur geçmiştir. Bu Birliğin her sene ilkbaharda bir bayramı olur ve bütün şehirlerin gönderdiği asil temsilciler burada toplanarak Birliğe ait mes'eleleri konuşur, kurbanları takdim ve oyunlar tertip ederlerdi. Etruria'da bu Birliği meydana getiren ve sayısı 12 olan şehirler **Arretium, Caere, Clusium, Cortona, Perusia, Veii, Rusellae, Tarquinii, Vetulonia, Volaterrae, Vulci** ve **Volsinii** adlarını taşıyorlardı. Bunların içinde yalnız **Vetulonia** ile **Populonia** sahil, diğerleri sahile yakın veya uzak olan iç şehirlerdi.

7. yüzyılın başından itibaren Etrüsklerin bir taraftan kuzeye, diğer taraftan da güneye doğru genişlemeye başladıklarını görüyoruz. Kuzeyde evvelâ Arnus nehrini, sonra da Apeninleri aşarak Po ovasına girmişler ve 6. yüzyılda burada geniş topraklar işgal ederek Etruria'da olduğu gibi, 12 şehir Birliğini meydana getirmişlerdir. **Felsina, Parma, Modena, Mantua, Atria** ve **Spina** Etrüsklerin kuzey İtalya'da kurduğu şehirlerden bir kaçının adıdır.

Tiber nehrini aşıp güneye inen Etrüskler ise evvelâ Latium'da bazı önemli merkezleri işgal ettikten sonra daha güneye yönelerek verimli Campania toprakları üzerinde de üçüncü bir 12 şehir Birliği meydana getirmişlerdir ki bu Birliğin içinde Etrüsk'lerin Campania'daki hakimiyet bölgesinin merkezini teşkil eden **Capua**'nın önemli bir yeri vardır. Bundan başka **Nola** ve **Cales** de bu bölgede kurulmuş olan Etrüsk şehirleridir.

Fakat M.Ö. 6. yüzyılın sonuna doğru siyasî, askerî ve ticarî özellikteki çeşitli sebeplerin tesiri altında yavaş yavaş zayıflamaya başlamışlar ve 508 de evvelâ Roma ve Latium'dan kovulmuşlardır. M.Ö. 474 de, Etruria-Campania deniz yolu üzerinde onlara bir engel teşkil eden **Cumae** Grek şehrini almak için yaptıkları deniz savaşında, diğer Grek şehirlerinin ve özellikle Syrakusai'ın da yardımını sağlayan **Cumae**'ye yenilince, Campania'daki egemenlikleri de ortadan kalkmış ve dağlık bölgeden Campania ovalarına inmeye başlayan Samnitler buradaki Etrüsk şehirlerini birer birer işgal etmişlerdir.

Kuzey İtalya'da ise, 5. yüzyıl sonundan itibaren bu bölgeye giren Gallerle çarpışmak zorunda kalmışlar ve kısa bir zaman sonra buralardan da çekilmişlerdir. Böylece hakimiyetleri yalnız Etruria'da devam eden Etrüsk'ler, daha sonraki yıllarda kuzeyden Galler, güneyden gittikçe kuvvetlenen Roma'nın hücumları neticesinde iyice zayıflamışlar ve Etrüsk şehirleri birer birer Roma tarafından zaptedilince de, Etrüsklerin İtalya'daki hakimiyetleri sona ermiştir.

Etrüsklerin bize kadar gelmiş olan eserlerinden san'atları, dinleri, dilleri ve madenleri işlemedeki ustalıkları hakkında bilgi edinebiliyoruz. San'at eseri kalıntıları özellikle Etrüsk şehirlerindeki mezarların açılmasıyla meydana çıkarılmışlardır. Şehirlerin muhakkak dışında bulunan bu mezarların bir kısmı tumulus şeklinde (Caere), bir kısmı ise oda mezarı (Orvieto) veya kayalara oyulmuş cepheleri bulunan (Bieda, Norcia) mezarlar şeklinde inşa edilmiştir. Ölüler yakılarak veya yakılmadan gömülmüşlerdir. Bu mezarlarda ortaya çıkarılmış olan duvar resimleri, fresk'ler, süs eşyası, vazolar, bronz aynalar ve Sargophag'lar yalnız Etrüsk san'atı hakkında bilgi vermekle kalmamakta, fakat bütün bu san'at kollarının işledikleri mevzularla bizi Etrüsk tarihi ve onların günlük hayatları, meselâ: balık avları, dansları, müzik anlayışları, tiyatro ve çeşitli oyunları hakkında da aydınlığa kavuşturmaktadırlar. Bundan başka bazı Etrüsk Tanrılarının isimlerini (meselâ Tinia = Gök Tanrısı; Uni = Yuno; Menerva = Minerva ve Silvanus gibi) ve şekillerini yine bu san'at eserlerinden öğrenmekteyiz.

Bize Etrüsk dili hakkında bilgi veren ve en eskileri M. Ö. 7. yüzyıla ait olan 10.000 kitâbenin hemen hepsi, okunmuştur. Çünkü

bunlar çoğu zaman sağdan sola olmak üzere, Grek harfleriyle yazılmışlardır. Fakat 30 veya 50 kelime hariç, bunları manalandırmak mümkün olamamıştır. Kitâbelerin bir kaçı müstesna (heykelcilikler üzerindeki ithaf kitâbeleri) hemen hepsi mezar kitâbesi, 16 sı da Bilinguis, yani iki dilde (Etrüskce - Lâtince) yazılmıştır.

Küçük Asya'lı olan ikinci bir kavim de, Sicilya'nın batısında Segesta şehri etrafında oturan *Elymler*'dir ve burada ilk görüldükleri tarih M. Ö. 8. yüzyıldır (Thuk, 6,2). Küçük Asya'ya has SS Sufix'i ile biter *Telmissos, Helbessos* ve *Krimissos* gibi isimler, Elymlerin menşelerini göstermekte ve bu, onların en eski sikkeleri üzerinde görülen ΣΕΓΣΤΑΖΙ kelimesi ile daha yakından tespit edilebilmektedir Çünkü *Azı* ekine, Lykia şahıs isimlerinde de tesadüf etmekteyiz: *Spartazi, Pttarazı, Atunazi* ve diğerlerinde olduğu gibi. Elymler baş tanrıları olan Küçük Asya *Ana İlâhesini* de beraberlerinde getirmişler ve ona Eryx dağı üzerinde Aphrodite Erycina adıyla ibâdet etmişlerdir. Roma'daki Julia ailesi, menşelerinin bu Tanrıça'dan geldiğini kabul ederlerdi.

Grekler 8. yüzyıldan itibaren Batıya kolonist olarak gelmeye başlamışlar ve verimli Güney İtalya ve Sicilya sahillerine yerleşerek kendi ticaretleri için önemli olan birçok şehir kurmuşlardır. İtalya'da ilk koloni kurma hareketine başlayanlar, İon'lar olmuş ve Chalkis'liler İtalya'daki en eski Yunan kolonisi olan Cumae'yi, Campania'da Misenum burnunun kuzeyinde, 8. yüzyıl ortalarında kurmuşlardır. Sicilya'daki İon kolonileri, Naxos, Katana ve Zankle-Messana'dır. Sicilya'daki dor kolonileri, daha 8. yüzyılda kurulmuş olan Syrakusai, Selinus, Akragas, Gela'dır. Güney İtalya'daki Sybaris ile Kroton, Achaia; Tarent, İsparta kolonisidir. Çoğu ziraat kolonisi olarak kurulan bu şehirler, kısa zamanda büyük bir inkişaf göstermişler ve 6. yüzyılda Güney İtalya'daki Grek şehirleri *Büyük Yunanistan* adını almışlardır. Fakat Etrüsklerde olduğu gibi, bunlarda da siyasî birlik eksik olmuş hiç bir zaman büyük bir devlet kuramamışlardır. Hellen kültürü İtalya ve Roma'ya ilk defa bu Grek koloni şehirleri yoluyla girmiştir.

Grek'lerden önce batı Akdeniz'de en mühim tüccarlar Fenike'lilerdir ve bunlar bu bölge ile olan ticaretlerini emniyet altına almak için, M.Ö. 12 yüzyılın sonundan itibaren Kuzey Afrika, İs-

panya, Malta, Sicilya ve Sardinya'da küçük ticarî iskân mahalleri kurmuşlardır. M. Ö. 814 senesinde ise, Kuzey Afrika'da, bugünkü Tunus'un bulunduğu yerde, Tyros şehri Fenikelileri tarafından **Carthago** şehri kurulmuştur. Bu şehir, evvelâ Batı Akdeniz'de dolaşan Fenikeli tüccarlar için siyasî bir merkez vazifesini görmüş daha sonra, Greklerin Batı Akdeniz'e daha fazla yayılmalarını önlemek maksadıyla Batı Akdeniz'deki Fenikelilerin idaresini üzerine alarak, büyük ticarî bir devlet haline gelmiştir.

3 — Roma'nın kuruluş efsaneleri

Roma, İtalya'nın merkezinde, Etruria, Apenin'ler, Campania ve deniz arasında yer alan Latium bölgesinde ve Tiber nehri üzerindedir. Uzunluğu 135, genişliği 45 Km. olan Latium'da yaşayan halk, M. Ö. 12. yüzyılda kuzey Alplerinden Po vadisine giren ve 10. yüzyılda Latium'a kadar ulaşan ölülerini yakan İtalik'ler grubudur ve isimleri buraya yerleştikten sonra düz memleket adamı manasına **Lâtinus** olmuştur. Bu devrede henüz daha kabile hayatı yaşayan ve başlarında bir kabile kralı bulunan Lâtin'ler hayvan yetiştirmek ve harp etmekle vakit geçirirlerdi. Emin tepelerin yamaçlarında köy grupları halinde (Pagi) yaşadıkları yerler kendilerine kabile kralı tarafından verilmişti. Sayısı 30 olan bu çoban gruplarının oturdukları tepelerin üzerinde müstahkem bir yerleri (Oppidum) vardı. Köylüler harp zamanlarında buraya sığınır, sulh zamanında ise topluluğun pazarı burada kurulurdu. Bu 30 köy topluluğunun arasında dinî bir Birlik vardı ve senede bir defa yapılan dinî kurban ve bayramlar, Alba dağı üzerinde kutsal bir yeri olan Tanrı **Juppiter Latiaris** için yapılırdı. Yedinci yüzyılın birinci yarısında Latium Etrüsk'ler tarafından işgal edilince, bunların tesiri ile eski köyler birer şehir haline gelmiştir ki bunlardan birisi de *Roma* idi.

Romalıların kendi inançlarına göre Roma, Troia'lı bir prens olan *Aeneas*'ın ahfadı tarafından kurulmuştur. Efsanenin en eski şeklinde şehri bizzat Aeneas kurmuş ve Troia'lı bir kadın olan *Rhome*'ye göre isimlendirmiştir. Efsanenin daha sonraki bir şeklinde ise şehir, Aeneas'ın *Tyrsenia* isimli kadından doğan oğlu Romylos'un torunu *Rhomos* tarafından kurulmuştur. Fakat resmî Roma efsanesine nazaran şehir şu şekilde meydana gelmiştir: Troia'dan kaçıp kurtulan Aeaneas, çeşitli maceralardan sonra gelip Latium'a yer-

leşmiş, oğlu *Ascanius* ise Albalonga şehrini kurarak orada yaşamıştır. Ascanius'un ahfadı uzun seneler burada hüküm sürmüşlerdir. Nihayet *Amulius*, büyük kardeşi Numitor'u tahttan indirerek kendisi kral olmuş, kardeşinin kızı *Rhea Silvia*'yı da Vesta mabedine rahibe yapmıştır. Rhea Silvia'nın harp Tanrısı Marstan *Romulus* ve *Remus* isimli ikiz iki oğlu olunca Amulius bunları bir sepet içine koyarak Tiber nehrine bırakmıştır. Fakat kıyıya sürüklenen çocuklar evvelâ dişi bir kurt (Lev. IV 13) tarafından emzirilmiş, sonra da bir çoban tarafından büyütülmüşlerdir. Delikanlı olunca, Albalonga şehrine giderek kralı öldürmüşler, daha sonra Tiber nehrinde kıyıya sürüklendikleri yerde yeni bir şehir kurmaya karar vermişlerdir. Fakat daha başlangıçta, kurulacak şehrin hangisinin adını alacağı ve hangisinin saltanat süreceği yüzünden aralarında kavga çıkmış ve sonunda *Romulus Remus*'u öldürerek şehri tek başına Palatinus tepesi üzerinde kurmuştur.

M. Ö. 753 senesi 21 Nisanı, Romalılarca şehrin kuruluş günü olarak kabul edilmiştir.

4 — Krallık devri

Roma şehri bir kere kurulduktan sonra uzun zaman krallar tarafından idare edilmiş ve Romulus şehrin ilk kralı olmuştur. Savaşçı ve teşkilâtçı bir kral olan Romulus, halkı Patrici ve Pleb diye ikiye ayırmış. Senatoyu kurmuş ve ordu nizamnamesini meydana getirmiştir. Kurduğu şehrin halkını çoğaltmak için, her taraftan gelen mültecileri kabul etmiş Sabin'leri aileleriyle birlikte davet ettiği bir eğlence esnasında, adamlarına zevce temin etmek maksadıyla, Sabin kızlarının kaçırılmasına göz yummuştur. Bunun üzerine Sabinlerle Romalılar arasında bir savaş olmuş ve Sabinlerin kralı *Titus Tatius*, Romalı kadın *Tarpeia*'nın yardımı ile Kapitol'u zaptetmiştir. Son muharebe, kaçırılan Sabin kadınlarının araya girmesi ile yarıda kalmış ve Romalılar ile Sabinler Romulus ile T. Tatius'un müşterek idaresi altında, tek bir devlet halinde birleşmişlerdir. Romulus, Etrüsk şehirleri olan Fidenae ve Veii ile de harbetmiştir. Az sonra T. Tatius ölünce, Romulus devleti bir müddet yalnız idare etmiş ve nihayet bir fırtına esnasında kaybolmuştur. Bunun üzerine Romalılar onu **Quirinus** adıyla Tanrılar arasına yükseltmişlerdir. Romulus'a

ait olarak kabul edilen mezar, tarihî zamanlarda Forum'da Kapitol ile Palatin tepeleri arasındaki vadide bulunuyordu.

Numa Pompilius: Bir senelik kralsız geçen bir zaman (**İnterregnum**) dan sonra, Sabinler arasından seçilmiştir. Tarihî an'aneye nazaran barışçı bir kral olan Numa Pompilius, Roma dinini düzenlemiş, **Pontifices, Angures, Flamines, Salii, Fetiales** ve **Vestales** gibi rahip meclislerini kurmuştur. Aynı zamanda Kapitol'un eteğinde, savaş zamanında kapıları açık bulundurulan **Ianus** tapınağını yaptırmıştır. Bütün işleri ve yenilikleri **Egeria** adlı bir peri kızının ilhamı ile yapardı.

Tullus Hostilius: Roma'nın üçüncü kralı olan Tullus Hostilius, Lâtin'lerden seçilmişti. Bu kral da savaşçıdır ve Etrüsk şehri olan Veii ve Fidenae ile harp etmiştir. Ecdadının geldiği bir şehir olan Albalonga ile de uzun savaşlar yapmış ve sonunda şehri tahrip ederek halkını Roma'ya yerleştirmiştir.

Ancus Marcius: Dördüncü kral yine Sabinler arasından seçilmiştir. Lâtinlere ait diğer bazı yerleri zaptetmiş, Tiber üzerinde bir köprü (**Pons sublicius**) yaptırmış, Tiber'in sağ sahilindeki **Ianiculum** tepesini tahkim etmiş ve Ostia limanını inşa ettirmiştir.

Tarquinius Priscus: Bu kral, Roma'nın Etrüsklerden olan kral-larının ilkidir. Bir Etrüsk şehri olan Tarquinii'den gelerek evvelâ kral Ancus Marcius'un oğullarının vasisi olmuş, sonra da kral seçilmiştir. Zamanında Roma'da büyük inşaat faaliyeti görülmektedir. Bu meyanda Kapitol üzerinde Juppiter için bir tapınak yapılmaya başlanmış, şehrin tepeleri arasındaki bataklığı kurutmak için, Kanalizasyon tertibatı (**Cloaca maxima**), şehrin etrafına bir sur ve Circus maximus'u yaptırmıştır. Bir müddet sonra da öldürülmüştür.

Servius Tullius: Etrüsklerden olan ikinci kraldır ve Tarquinius Priscus'un damadıdır. Servius Tullius, Roma vatandaşlarını teşkilâtlandıran bir kral olarak ün yapmıştır. Ayrıca şehrin yedi tepesini (**Palatinus, Capitolium, Aventinus, Caelius, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis**) çeviren Servius surunu yaptırmıştır. Savaşçı hareketleri arasında, Veii şehrine karşı yaptığı harpleri gösterebiliriz. Lâtin şehirleri Birliği ile ebedî bir dostluk ittifakı yaparak Roma'yı bu Birliğe sokmuş ve sonunda o da damadı tarafından öldürülmüştür.

Tarquinius Superbus: Roma'nın yedinci ve son kralıdır. Damadı olduğu Servius Tullius'u öldürmüş ve yerine kral olmuştur. Zalim bir kral olarak ün yapmış olan Superbus, Lâtin Birliğini parçalamış, hile ile Gabii şehrini zaptetmiş, *Sibyl* kitapları denilen kehanet kitaplarını Cumae'den Roma'ya getirmiştir. Nihayet Ardea şehrini kuşattığı bir zamanda, Roma'da oğlu Sextus'un, Tarquinius Collatinus'un karısı *Lucretia*'ya sataşması ve kadının intiharı üzerine, *L. Iunius Brutus*'un etrafında toplanan halk ayaklanmış, neticede kral şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Roma'da krallık kaldırılarak yerine Cumhuriyet idaresi kurulmuştur. Tarihî an'aneye göre, bu olay M.Ö. 508/7 (Polybios'a göre) senesinde olmuştur.

5 — Efsanelerin tarihî özü

Tarihî an'aneye göre Roma şehri yukarda anlattığımız şekilde kurulmuş ve ilk önce krallar tarafından idâre edilmiştir. Zamanımızda uzun müddet bunlara bu şekilleriyle inanılmış, 19. yüzyılda ise bunlar büyük bir tarihî tenkide tâbi tutulmuştur. Bununla beraber bu tarihî tradisyonda anlatılan olayların bir kısmının tarihî gerçeğe uyduğu, son yıllarda yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Roma'da yürütülen kazılar, en eski yerleşme yerinin efsânede olduğu gibi, hakikaten Palatinus tepesi üzerinde bulunduğunu doğrulamıştır. Esâsen bu tepe merkezî durumu, Tiber nehrine inen dik yamacı ve düz Plâto'su ile bu devirler iskânına Roma'daki diğer tepelere nazaran çok daha müsaitti. Bu tepede elde edilen arkeolojik buluntular M. Ö. 10 ve 9. yüzyıllara ait yuvarlak, basit kulübe izleridir. Burada oturanlar hayvan yetiştirmekle meşgul oluyor ve ölülerini yakarak küllerini çömlekler içinde vadideki mezarlıkta gömüyorlardı. Çünkü tarihî devirlerde **Forum**'un yer aldığı bu yerde ortaya çıkarılan ve yukarda anlattığımız yerleşme yeri ile aynı zamana ait Nekropol'un mezarlarında ölü küllerinin hakikaten çömlekler içinde gömüldüğü tespit edilmiştir. Belki de bu köy Albalonga'dan gelen kolonistler tarafından kurulmuştu ve bunlar ölülerini yakarak gömen birinci İtalik grubuna ait bulunuyordu.

Bir müddet sonra diğer tepeler üzerinde de yerleşmeler meydana geldiğini görüyoruz. Bunlardan **Quirinalis** tepesi üzerinde oturanlar tarihî an'aneye göre Sabin'ler adını taşıyordu. Bu köye ait Nekropol'ün M. Ö. 8. yüzyıla tarihlenen ilk mezarları yakılmadan gömülmüş ölüleri ihtiva ediyor ve bu yerleşme yeri ve Nekropol ölülerini gömen İtalikler grubuna ait bulunuyordu. Bu durum tradisyon'a da uymaktadır. Diğer tepeler üzerindeki yerleşme yerleri de yine ölülerini gömen İtaliklere aitti.

Roma toprakları üzerindeki bu en eski yerleşme yerleri uzun zaman yan yana yaşamışlar ve bu köy kültürünü olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Hatta bu devrede tepeler arası vadideki bataklık bile henüz kurutulmamıştır. Fakat M. Ö. 7. yüzyılın başında Etrüsk'ler kuzey ve güneye doğru genişlemeye başladıkları zaman Latium'a da girmişler ve burada birçok önemli noktayı ele geçirmişlerdir. Bunlar genellikle Etruria'yı Campania'ya bağlayan ve daha eski olanı dahilden, M. Ö. 7. yüzyıl ortalarına doğru ele geçirilmiş olan diğeri ise sahilden giden ticaret yolları üzerindeki **Praeneste, Gabii, Tibur, Lavinium** ve **Roma** gibi merkezlerdi. Bundan sonra Etrüsklerin yerleşmiş olduğu bütün bölgelerde olduğu gibi, kısa bir zamanda Roma toprakları üzerindeki köyler de birleştirilmiş ve böylece meydana gelen şehre Etrüskler *Roma* adını vermişlerdir. Hatta bu birleştirilmiş köylere şehir manzarasını veren işler yapılırken Etrüskler çok defa zora başvurarak yerli halkı da inşa işlerinde çalıştırmışlar, sonra da bir bucuk yüzyıla yakın bir zaman Roma'yı idare etmişlerdir. Bu birleşme olayı tarihî an'anede, Sabin kızlarının Palatin tepesi erkekleri tarafından kaçırılması, sonra da bunların anlaşarak beraberce yaşamaları şeklindeki hikâye de mahfuz kalmıştır.

Roma'da resmî hayatın her kolunda siyaset, teşkilât ve medeniyette karşımıza çıkan Etrüsk esasları, Roma'nın efsanevî kralların bazılarının (meselâ Romulus), şehri meydana getiren yedi tepeden çoğunun isimlerinin Etrüskçe oluşu, hatta bizzat Roma şehrinin adının Etrüskçe bir aile adı olan **Ruma**'dan çıkmış olması ve nihâyet Latium ve Roma şehri dahilinde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen Etrüsk buluntu'ları Latium ve Roma'daki Etrüsk hakimiyetini kat'î olarak doğrulayan hususlardır. Bu buluntulara dayanarak bütün bu devre içinde Roma'da güney Etruria'nın

dört veya beş zengin şehrinin çeşitli tarihlerde hakimiyet kurduğu kabul edilmektedir. Bunlar tarih sırasıyla **Tarquinii, Caere, Vulci, Veii** ve **Clusium**'dur. Tarquinii şehri birisi 7. yüzyılda diğeri 6. yüzyıl'ın ikinci yarısında olmak üzere iki defa Roma'da hakimiyet kurmuştur. Hatta Roma ve Roma'lıların ceddi olan Aeneas efsanesi bile Roma'ya Etrüsk'ler tarafından getirilmiştir. Çünkü Aeneas Roma'dan önce diğer bir çok Etrüsk şehrinin de kurucusu olmuştur. Etrüsk hakimiyeti altında Roma İktisadî ve ticarî sahada büyük bir hamle yapmış, hayvan yetiştiriciliği yanında, Etrüsk'lerin gelişmiş metodlarına uygun bir şekilde ziraat da yapılmaya başlanmıştır. Her cihete genişletilen şehirde yollar ve meydanlar açılmış, ayrıca kralların yaptırdığı sivil ve dinî binalarla şehir süslenmiştir. Roma şehri sınırları içine alınan **Capitolium** tepesi üzerinde diğer Etrüsk şehirlerinde olduğu gibi, şehrin üç büyük Tanrısı Juppiter, Juno ve Minerva için son Etrüsk kralı Tarquinius Superbus tarafından yaptırılmış ve 509 da açılmış olduğu bilinen mabedin plânının da Etrüsk tarzında olduğunu kazılar ispat etmiştir. Diğer bir Etrüsk tapınağının kalıntıları ise, **Forum Bovarium**'da ortaya çıkarılmıştır. **Capitolium** mabedinin Terrakotta'dan olan ilk kült heykelleri ve mabet süsleri de Veii'den getirilmiş olan Etrüsk San'atkârları (Volca) tarafından yapılmıştır. Bulunan arkeolojik kalıntılardan 6. yüzyıl ile 5. yüzyıl başlarında Roma'da 15 mâbedin yapıldığı anlaşılmıştır. Şu halde Greklerin tanrıları insan şeklinde düşünmeleri âdeti Roma'ya yine Etrüskler tarafından getirilmiştir. Etrüsklerden evvelki devirde Nekropol olarak kullanılmış olan tepeler arasındaki bataklık arazi, bir Kanalizasyon sistemi **(Cloaca maxima)** ile kurutulmuş ve burada halk için bir pazar ve toplanma yeri olan **Forum** meydana getirilmiştir. Krallar **Regia** adını taşıyan saraylarını da burada inşa ettirmişlerdi ki bu bina Cumhuriyet devrinde Pontifex Maximus'un vazife dairesi olmuştur. Fakat bütün bu yapılanlarla Etrüsk kralları devrinde, M. Ö. 6. yüzyılın diğer Etrüsk şehirleri gibi parlak bir hayat yaşayan Roma'nın bu esnadaki topraklarının genişliğinin ancak 133 veya 150 Km^2, olduğu hesap edilmiştir, fakat buraya henüz Tiber'in Veii'nin elinde bulunan sağ sahili dahil bulunmuyordu. Bütün bu devrede Roma'da idareyi ellerinde bulunduran Etrüskler Etrüskçe konuşup yazmışlar (Roma'da Etrüsk mabedi kalıntıları içinde M. Ö. 7. yüzyıla ait Etrüsk kitâbeli bir seramik parçası bulunmuş-

tur), Lâtinler ise kendi dillerini ve Etrüsklerin aracılığı ile Grekllerden aldıkları yazılarını kullanmışlardır. Buradan anlaşılıyor ki Etrüskler yerli Roma halkını her alanda yetiştirirken, onların özelliklerinden bir şey kaybettirmemeye dikkat etmişler ve bu sahada büyük bir ustalık göstermişlerdir. Çünkü şehir, Etrüsk'lerin siyasî ve kültürel hayatta büyük etki yapmış olmalarına rağmen, hiç bir zaman Etrüskleştirilmemiş ve Lâtin karakterini daima muhafaza etmiştir. Esasen idareyi elinde tutan yüksek Etrüsk tabakası, krallarla birlikte birçok asîl Etrüsk ailesinin ve diğer mensuplarının gelip yerleşmesine rağmen şehir nüfusu içinde daima ince bir tabaka halinde kalmışlar ve genel olarak durumları sarsılınca da bu vaziyetten faydalanan Lâtinlerin mukavemeti karşısında Roma ve Latium'u terk edip çekilmişlerdir. Bu harekette bilhassa, Etrüsk'ler zamanında durumları daha fazla kuvvetlenen ve siyasî hayatta tecrübeleri artan Roma aristokratlarının önemli rolü olmuştur.

6— Krallık devri Anayasası

Roma vatandaşlık hakkı, siyasî oy'unu kullanma **(Suffragium)**, memuriyetlere seçilme ve bunları yürütme **(Honores)**, diğer bütün vatandaş aileleriyle evlenme **(Conubium)** ve ticaretle meşgul olma **(Commercium)** salâhiyetlerini içine alıyordu. Bu vatandaşların meydana getirdiği Roma cemaati (Populus Romanus), aile babaları **(Patres)** ile onların en yakın akrabalarından **(Patricii,** Patriciler) müteşekkildi. Bu cemaat üç kabileye (Tribus) ayrılmıştı ve bunlar Etrüskçe olan **Tities, Ramnes** ve **Luceres** isimlerini taşıyorlardı. Her Tribus on aile birliğine **(Curia)**; her Curia da on büyük aileye **(Gens)** ayrılmıştı ve şu halde Roma'da oturan halk 3 Tribus, 30 Curia ve 300 büyük aileden meydana geliyordu. Tribus'ların her biri içindeki insanlar kan akrabalığı ile birbirine bağlı idiler ve her birinin başında **Tribunus** adını taşıyan bir başkanları ve kendilerine mahsus rahipleri vardı.

Curia'lar, Genslerin birleşmesiyle meydana gelen siyasî topluluklardı. Bunların başındaki siyasî başkanlara **Curio** adı verilirdi. Her Curia'nın kendine mahsus bir kültü, mülkü ve toplanma yeri vardı. Toplandıkları zaman beraber yemek yerler, ibâdet ederler veya Curia meclisi içinde bir birlik halinde oylarını kullanırlardı. Bu sebepten bu devirdeki halk meclisine Curia meclisi (Comitia Curiata) adı verilmişti.

Gens'ler, Roma ailesinin genişlemesi neticesinde meydana gelmiş, birkaç aileden müteşekkil birlikler veya büyük ailelerdi. Her Gens içindeki ailelerin müşterek bir ceddi, müşterek mezarlığı, kültü ve beraberce işledikleri müşterek toprakları vardı. Roma cemiyetinin esasını teşkil eden küçük aile **(Familia)** nin başında, evine ve kan bağı olan akrabalarına (karısı, çocuklar, gelinler ve torunlar) keyfine göre buyuran, aile babası **(Pater familias)** bulunurdu. Fakat ailede babaya bağlı olan bu en yakın akrabadan başka bir de bir koruyucu **(Patronus)** ya ihtiyacı olan himaye altındakiler **(Clientes)** ile köleler **(Servus)** vardı. Klient'ler, fetihler ve istilâlar veya ekonomik sebeplerle haklarının bir kısmını kaybetmiş ve çeşitli işler yapmak üzere bir aile reisinin himayesine sığınmış kimselerdi. Bunlar her işle meşgul olabilir, hatta mal mülk de edinebilirlerdi; fakat bu mallar aile babasının malı durumunda idiler. Aile babası da bunların özellikle mahkemelerde, haklarını korumak zorunda idi. Klient'ler, efendinin genel masraflarına yardım zorunda idiler. Köleler ise, doğrudan doğruya ailenin malı sayılırdı. Bunlar ev işlerine bakarlar veya tarlada çalışırlardı.

Bu Roma ailesi Patriarkal bir aile idi, yani babanın otoritesi mutlaktı. Baba ömrü boyunca aile fertlerine mutlak bir surette hükmeder, meselâ karısı veya oğlunu köle olarak satabilirdi. Oğulları, baba sağ kaldıkça hiç bir servete sahip olamaz ve baba aile efradının işlediği suçlarda bizzat hakimlik rolünü oynadığı için, isterse kendi evlâdını da öldürebilir ve buna devlet dahi bir şey diyemezdi. Baba otoritesinin sonunmasına, aile ferdlerinin ise evvelâ itaât ve sonra da emretmek için terbiye edilebilecekleri esasının kabul edilmesine dayanan bu Patriarkal nizam, Roma halkının komşuları üzerinde üstünlük sağlamasına sebep olduğu gibi, bize onun siyasî sahadaki yükselmesini de açıklamaktadır.

Roma vatandaşları, tam hukuklu **(Patricii)**- ve az hukuklu vatandaşlar **(Plebs)** olmak üzere iki sınıfa ayrılmışlardı. Patriciler, seçme, memur seçilme, diğer Roma vatandaşlarıyla evlenme ve ticaret yapma haklarının hepsine tam olarak sahiptiler. Mecliste ve devleti idarede yalnız bunlar söz söylüyor, orduda yalnız bunlar hizmet ediyorlardı. Patrici'ler, ekserisi büyük toprak sahibi olan kimselerdi.

Plebler yani az hukuklu vatandaşlar ise, Roma'da yaşayan küçük toprak sahibi veya ticaret ve san'atla uğraşan vatandaşlar ile zaptedilen memleketlerden Roma'ya göç ederek Roma vatandaşı olan kimselerden müteşekkildi. Bunlar halk meclisine girmekle beraber memuriyetler ve rahipliklere seçilemiyor, Patrici'lerle ne evleniyor, ne de ticaret yapabiliyor, silâh taşıma hakkı olmadığından, orduya asker olamıyorlardı.

Bu şekilde sınıflanmış olan Roma cemaatının başında devlet idaresini yürüten bir kral **(Rex)** vardı. Kral, halk meclisi **(Comitia Curiata)** nın Patrici vatandaşları tarafından ölünceye kadar şehir devletinin başında kalmak üzere seçilir ve meclisin kendisine verdiği emretme kudretine **(İmperium)** dayanarak, başrahip, en yüksek hakim ve ordu kumandanı olarak, vazife görürdü. Şu halde çok sert bir krallık değildi. Etrüsk kralları devrinde ise krallık müessesesinin daha mutlak bir hale geldiğini ve buna bağlı olarak, gösterişe daha çok önem verildiğini görüyoruz. Artık kral'lar, krallık âlâmeti olarak erguvan bir elbise giyiyor ve ellerinde âsâ tutuyorlardı. Üzerine oturdukları fildişinden yapılmış taht, sonraları Cumhuriyet devri yüksek devlet memurlarının **(Sella curulis)** da âlâmeti haline gelmiştir. Krallar halk arasına çıktıkları zaman, önlerinde, omuzlarında sopa demetleri ve baltalar **(fasces)** taşıyan hizmetkârlar yürürdü. Kralın, insanların hayat ve ruhlarına hükmetme kudretini sembolize eden bu işaretler, Cumhuriyet devrinde en yüksek devlet memurlarının da âlâmeti olmuştur

Kral ölünce, Senatus kendi içinden birisini, yeni bir kral seçilinceye kadar, her beş günde bir değişmek üzere, geçici kral **(İnterrex)** olarak seçerdi.

Kralı seçen **Comitia Curiata,** Curia birliklerine dahil tam hukuklu vatandaşlar (Patrici) ile az hukuklu vatandaşların (Plebler) meydana getirdiği bir meclistir. Burada siyasî üstünlük tamamıyle Patricilerin elindedir; Plebler oylamaya, çok sonraları (belki 5 asır ortası) katılmışlardır. Mecliste oylar Curia'lara göre verilirdi, yani her Curia'nın bir oyu vardı. Meclise getirilen işler, lehte veya aleyhte oy veren Curiaların sayısına göre kabul veya reddedilirdi. Vatandaşların hepsinin meclise gelmesine rağmen, teker teker oylamaya katılmazlardı. Bu durum, Cumhuriyet devrinde kurulan diğer meclislerde de aynen devam etmiştir. Roma meclisleri ferdî temsil

şeklini kullanmamakla Grek meclislerinden ve modern millet meclislerinden tamamıyla ayrılmaktadır. Curia meclisinin vazifesi, kralı seçmek, kanunları yapmak, harp ve sulha karar vermekti.

İhtiyarlar meclisi veya **Senatus,** Patrici aile reislerinin meydana getirdiği meclisti. Kralın danışma organı olarak vazife görür ve Curia meclisinden geçmiş kararlar hakkında krala fikrini söylerdi, fakat kararları kralı bağlamazdı. Üyeler kral tarafından aile babaları arasından ölünceye kadar mecliste çalışmak üzere seçilirlerdi.

Ordu, üç Tribus'tan toplanan askerlerle kurulmuştu. Her Tribus 100 atlı asker **(celeres)** ve 1000 piyade askeri **(milites)** gönderiyordu. Böylece krallık devrinde Roma devletinin ordusu, 300 süvari ile 3000 piyadeden müteşekkildi. Piyade komutanlarına **Tribuni militum;** süvari komutanlarına da **Tribuni celerum** adı veriliyordu. Bu küçük ordu, sonraları büyüyen Roma'nın ihtiyaçlarını karşılayamadığı için, teşkilâtı değiştirmek ve genişletmek icabetmiştir. Bu devirde ordu, yalnız Patricilerden müteşekkildi.

7 — Din

Roma'nın devlet hayatında din önemli bir rol oynardı. İbadet yalnız devlete ait bir iş olmakla kalmaz, aynı zamanda devleti ilgilendiren her işi yapmadan önce, tanrıların arzusunu öğrenmek de lâzımdı. Roma'nın en eski devirlerine ait rivayetler ve yazılı vesikaların dikkatli bir şekilde incelenmesi neticesinde, en eski Anayasa gibi, Roma'nın en eski Tanrıları hakkında da fikir edinmek mümkün olmuştur. Efsaneye göre, Roma'nın ilk dinî teşkilâtını yapan, ikinci kral Numa Pompilius idi ki, bu bir dereceye kadar tarihî hakikate de uymaktadır. Roma'nın en önemli Tanrıları arasında **Juppiter, Ianus** (Lev. VII 20), **Saturnus, Mars** ve **Quirinus, Juno, Minerva, Vesta** ve **Ceres** yer almaktadır. Juppiter, Gök Tanrısı; Ianus, Kapılar Tanrısı; Vesta, devlet ocağı veya ateşini temsil eden Tanrıça; Mars, Lâtinlerin; Quirinus Sabinlerin Harp Tanrısı idi. Ceres, Greklerin Demeter'ine tekabül ediyor; Dionysos, Roma'da **Liber** adını alıyordu. Tabiat ve Ormanlar Tanrısı olan **Saturnus** ile Ateş Tanrısı **Volcanus** Etrüsk Tanrılarıydı. Şu halde en eski Tanrıların bir kısmı yerli, bir kısmı Greklerden diğer bazıları da Etrüsklerden alınmıştı. Roma'nın yabancı kültür ve Tanrılara karşı olan bu hoşgörürlüğü,

daha sonraki zamanlarda da devam edecek ve Roma genişlediği ve yabancı devletlerle ilişkileri arttıkça yeni yeni Tanrılar da Roma'ya dahil olacaktır.

Fakat en eski devirlerde (Cumhuriyet devrinde) Romalılar bütün bu Tanrıları şekilsiz ve manevî birer kudret olarak düşünüyordu (di indigetes), onun için de Tanrıların ne heykelleri vardı, ne de onlar için tapınaklar yapılıyordu. Romalıya göre, Tanrılar görünmez birer kudret **(Numen)** olarak onun bütün hayatına hakimdi. Evde düzenlik sağlayan bir Tanrı; tarlasını süren köylüye bu işte yardım eden diğer bir Tanrı; tohumu atma, mahsulü toplamada yardım eden de bir başka Tanrıdır. Romalılar böyle her işe bir Tanrının karıştığına inandıkları için, onlar karşısında bir korku ve çekingenlik duymuşlar ve böylece çok dindar olmuşlardır. Ancak Etrüsk kralları devrinde ve Etrüsklerin tesiriyle onlar da Helen'ler gibi, Tanrıları insan şeklinde düşünmeye ve bunun neticesinde onlar için birer ev, yani tapınak yaptırmaya başlamışlardır (di novensides).

Juppiter, zamanla Roma devletinin birinci Tanrısı mertebesine yükselmiş ve **Optimus Maximus** (en iyi ve en büyük) ünvanını almıştır. Kapitol tepesinde inşa edilmiş olan mabedinde, Juno ve Minerva ile birlikte ibadet görür ve bu üç Tanrı, *Kapitol Trias*'ını (üçlüsünü) teşkil ederlerdi. Bu üçlü Tanrı şekli de Etrüsk'lerden alınmıştı. Juppiter, milletlerin devlet hayatı ve siyasetlerinin doğru olmasına dikkat ederdi. Bir harp başlayacağı zaman, bu harbin haklı olarak ilân edilmiş olduğuna dair **(bellum pium et iustum)** ona yemin edilmesi lâzımdı. Haksızlık edilen devleti korur, yalan yere yemin edeni de cezalandırırdı. Roma harbi kazandığı takdirde, bir zafer alayı **(Triumphus)** yapılırdı. Etrüsk'lerden alınmış olan bu alayda muzaffer kumandan, Juppiter Optimus Maximus'un elbisesini giymiş, elinde onun asâsı, yüzü onun gibi kırmızıya boyanmış olarak dört atlı bir araba **(Quadriga)** içinde, önünde aldığı esirler ve ganimetler; arkasında zafer şarkıları söyleyen ordusu olduğu halde, Kapitole gider ve orada Tanrı Juppiter'e özel bir merasim ile kurban takdim ederdi. Krallık devrinde bu hak, başkumandan olan krala aittir.

Bu esas Tanrıların yanında, ikinci dereceden olan diğer Tanrılar da vardı: Kırların koruyucusu olan **Faunus** ve **Flora**; veya

evlerin bekçileri **Larlar** ve **Penatlar** gibi. Penatlar Roma'ya **Lavinium**'dan getirilmişti. Bundan başka **Fortuna** (talih, kader), **Felicitas** (saadet), **Honor** (şeref), **Virtus** (cesaret), **Concordia** (ahenk), **Fides** (sadakat), **Pietas** (dindarlık) gibi manevî fikirler de, Tanrısal şahsiyetler olarak düşünülmüşlerdi. Diğer taraftan Etrüsk aileleri tarafından Roma'ya sokulan ve bu ailelere mahsus Tanrılar da vardı. Bunlar başlangıçta bu ailelerin Tanrıları olarak kalmışlar, fakat sonraları devlet tarafından kabul edilerek bunlara mahsus ibadetin devlet namına yapılması işi, bu Tanrıların ait oldukları ailelere bırakılmıştır.

Roma'nın en eski dinî bayramları, yani Tanrılar şerefine yapılan kutsal şenlikleri arasında evvelâ **Circus** oyunları yer alır. Etrüsklerden alınmış ve mahiyet itibariyle Greklerin kutsal oyunlarına benzeyen, fakat Cumhuriyet devrinde dinî karakterini gittikçe kaybeden bu oyunlarda, özellikle harp arabası yarışları, koşular, güreşler yapılırdı. Eski olan diğer dinî bir şenlik de, Aralık ayında yapılan tohum atma bayramı **(Saturnalia)** idi. Bu oyunlara köleler dahil olmak üzere, bütün halk katılarak eğlenir ve hepsi birbirlerine hediyeler dağıtırdı.

Din işlerinin idaresi, devlet tarafından tayin edilen rahiplere **(Flamines)** aitti. Juppiter'e ait işleri **Flamen Dialis;** Quirinus'a ait işleri **Flamen Quirinalis,** Mars'ın hizmetini de **Flamen Martialis** yapıyordu. Bundan başka Mars'ın kutsal kalkanlarını **(Ancilia)** taşımak üzere tayin edilmiş **Salii** isimli 12 hizmetkârı daha vardı. Kutsal devlet ocağının koruyucuları olan 6 Vesta rahibesi **(Vestales)** de, Tanrıça Vesta'ya hizmet ediyordu.

Diğer bir rahip grubu olan ve Etrüsk tesiri altında kurulmuş bulunan Augurlar **(Augures)** gök işaretlerine ve özellikle kuşların uçuşuna bakarak Tanrıların arzularını keşfe çalışırlar, **Haruspik**'ler de kurbanların bağırsak ve ciğerlerini tetkik ederek fala bakarlardı. Dış memleketlerle muahedeler imzalayan veya bunları hükümsüz bir hale getiren ve harp ilân edenler Fetial **(Fetiales)** isimli rahiplerdi. Dinî işlerin hepsine birden ise, **Pontifex Maximus** (başrahip) un başkanlığı altında vazife gören **Pontifex**'ler (Lev. IX 28) hey'eti nezaret ederdi. Takvimin tanzimi işi de bunların vazifesiydi.

8— Roma şahıs isimlerinin özelliği

Romalılarda esas olan küçük isimdir **(Praenomen)** ve ekseriya kısaltılmış olarak yazılır:

A = Aulus	Mam. = Mamercus
App. = Appius	N. veya Num = Numerius
C. veya G. = Gaius	P. = Publius
Cn. veya Gn. = Gnaeus	Q. veya Qu= Quintus
D. = Decimus	S. veya Sex = Sextus
K. = Kaeso	Ser. = Servius
L. = Lucius	Sp.= Spurius
M. = Marcus	T. = Titus
M.= Manius	Ti. veya Tib= Tiberius.

Bu küçük isimlerin sayısı pek az olduğundan ve bunun neticesinde aynı ismi pek çok kimse kullandığından, daha eski zamanlardan itibaren tam hukuklu vatandaşlar, ilk isimlerinin yanına, isme daha fazla açıklık vermek için, **Nomen gentile,** yani mensup oldukları büyük ailenin adını da eklerlerdi. Böylece C. Iulius'un manası: Julia soyuna mensup Gaius demekti. Resmî işlemlerde ise buna bir de, babanın ismi ile Tribus'un (yani o şahsın oturduğu ve siyasî oy hakkını kullandığı bölge) ilâve edilirdi. Böylece **M. Iunius, L. f. (Luci filius) Stellatina**'nın manası; «Junia soyundan Lucius'un oğlu ve Stellatina Tribus'una mensup Marcus» demektir.

Coğnomen, yani ünvan, Roma'da ilk defa M. Ö. 300 senesinde ortaya çıkmıştır. Sonradan takılma isimlerden meydana gelmiş ve şahıs adları olan ünvanlar olduğu gibi, veraset ile geçen ve aile isimlerinin yerini tutan ünvanlar da vardı. Çok büyük ailelerde, bu ailenin fertlerinden birinin artık **Pater Familias**'a tabi olmamak şartıyla, yeni bir aile kurduğu, çok zaman görülen bir olaydı. Böylece eski soyların yanında, yeni kollar meydana geliyor ve bunlar, kendilerini kuranın coğnomenini yeni aile adı olarak soyadlarıyla birlikte kullanıyorlardı. Böylece meselâ, G. Iulius Caesar'ın manası: «Julia soyunun Caesar kolundan Gaius», demek oluyordu.

Mecburi üç ismi olan bir adamın, bazı özel sebepler altında, bunlara ilâve olarak bir ünvan daha aldığı da nadir değildi. Meselâ, **P. Cornelius Scipio**'ya Afrika'da Hannibal'e karşı kazandığı zaferden dolayı **Africanus** ünvanı da verilmişti.

Kadınların da küçük isimleri vardı. Fakat klâsik devirde bu isimleri genellikle kullanmazlar veya yalnız aile isimlerini kullanır veyahutta küçük adlarını aile isimlerinin sonuna eklerlerdi. Meselâ: **Julia Paula** gibi. Kadın isimleri ekseriya derece gösteren âdetlerdi: **Prima, Secunda, Tertia, Quarta** (birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü) gibi. Kadınlar evlendikten sonra da babalarının adını taşırlardı. Meselâ: evlenerek **Sempronius**'lar ailesine girmiş ve Tiberius ile Gaius Sempronius Gracchus'ların annelerinin adı, **Cornelia** (Cornelia ailesine mensup kadın) idi.

Roma vatandaşlık hakkını almış olan ecnebi ve azatlılar, kendilerine bu hakkı vermiş veya sağlamış olan Romalının ilk ve soyadlarını alır, ayrıca bunlara kendi eski isimlerini de Cognomen olarak ilâve ederlerdi.

BÖLÜM: II

Cumhuriyetin Kurulması ve Sınıf Mücadelesi

9 — Tarquinius'ların kovulması

Tarihî Tradisyona göre Roma'daki asîl aileler M. Ö. 6. yüzyılın sonlarında son Etrüsk kralı olan Tarquinius Superbus'a karşı ayaklanmışlar ve bu mukavemet karşısında kral Roma'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine idareyi ele alan aristokratlar krallık yerine Cumhuriyet idaresini getirmişlerdir. Tarihçi Polybios'a göre bu olay, M. Ö. 508/7 senesinde olmuştur. Ayaklanma hareketinin başında bulunan *L. Iunius Brutus* (Lev. V. 19) ile *L. Tarquinius Collatinus* gibi kumandanlar yeni Cumhuriyetin başına geçmişlerdir. Fakat Collatinus kovulan kralın akrabası olduğu için, halk tarafından pek sevilmemişti. Bunun için kısa bir zaman sonra mevkiinden uzaklaştırılmış ve yerine *P. Valerius Poplicola* getirilmiştir. Valerius Poplicola meclise kabul ettirdiği **Lex Valeria de Provocatione** (temyiz hakkını sağlayan Valerius kanunu) ile halkın sevgisini kazanmıştı. Çünkü bu kanun Roma vatandaşlarının sahip oldukları hürriyetin temel taşıdır ve ölüme veya işkenceye mahkûm edilmiş bir vatandaşa, bu kararı halk meclisine getirme hakkını veriyordu.

Fakat yine an'aneye göre, Roma'da Cumhuriyet idaresi kolayca yerleşememişti. Çünkü yeni idare bir taraftan Veii ve Tarquinii şehirlerinden aldığı Etrüsk yardımı ile tekrar Roma'ya dönmek isteyen kral Tarquinius ile harpler yapmak, diğer taraftan genç Patrici'lerin krallığı yeniden getirmek için hazırladıkları isyan hareketi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Fakat bu isyan bastırılmış ve Brutus isyana katılan kendi oğlunu dahi öldürmek zorunda kalmıştır. Etrüsk'lere karşı yapılan harpte ise, Brutus ölmüş ve yerine *M. Horatius Consul* olmuştur.

Yine tarihî tradisyona göre ertesi sene (507) **Clusium** Etrüsk şehri kralı Porsenna, kovulan kralı tekrar iş başına getirmek için Roma üzerine yürümüş ve Romalılar mağlûp edilmiştir. Efsaneler bu harplerde Etrüsklere karşı Tiber köprüsünü tek başına müdafaa eden *Horatius* ile *Mucius Scaevola*'nın kahramanlıklarından bahseder. Nihayet Etrüsk'ler Latium'da daha fazla ilerledikleri bir sırada Roma'nın müttefiği olan **Cumae** şehri Grek orduları tarafından mağlûp edilmişlerdir. Eski kuvvetlerini yeniden bulan Romalılar bundan sonra Etrüsklerin denizlerde rakibi olan Kartacalılar ile ilk ticaret muahedesini imza etmişlerdir (507). Metnini Polybios (3,22) da bulduğumuz bu muahedeye göre, Batı Akdenizde ticaret monopolü yine Kartaca'nın elinde kalacak, fakat o da Roma'nın Latium üzerindeki yüksek hakimiyetini tanıyacaktı.

Bütün bu olaylar içinde tarihî gerçeğe uygun olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Roma'da son kral zamanında halkın bu müesseseye karşı hoşnutsuzluğu artmış ve içinde muhtemelen Etrüsk ailelerinin de bulunduğu Roma aristokratları Etrüsk'lerin güneyde Grek'lerin hücumlarıyla zayıfladıklarını görünce ayaklanmışlar ve Tarquinius'lar ailesini Roma'dan çıkartarak Cumhuriyet İdaresini kurmuşlardır (508/7). Fakat kovulan kral yeniden Roma'ya dönmek için uğraşmış ve Etrüsk şehirlerinden de yardım istemiştir ki **Veii** ile **Tarquinii** bunlar arasındadır. Tam bu sırada yeni bir Etrüsk kralının Roma ile ilgilendiğini görüyoruz ki bu, **Clusium** şehri kralı olan ve bu esnada muhtemelen Etrüsk Birliği başkanı bulunan *Porsenna*'dır. Porsenna Romalıları mağlûp ve şehri zaptetmiştir (505). Bu durum karşısında Tarquinius Superbus güneye kaçmış, **Aricia** ve **Cumae** ile birleşmiştir. Daha sonra Porsenna'nın oğlu Lars Arruns, babasının ordularının bir kısmı ile **Aricia** şehri üzerine yürümüştür. İlk çarpışmada surlarının içine çekilen **Aricia** şehri Lâtinleri, **Cumae**'den gelen Grek ordusunun yardımı ile, Porsenna ordularını **Aricia** önünde mağlûp etmiş ve Latium'daki Etrüsk tazyiki ancak bundan sonra azalmıştır. Daha sonra Porsenna Roma ile bir sulh yapmak zorunda kalmış ve bu sulh anlaşması uzun zaman devam etmiştir. Fakat Roma henüz kendini toparlamaya vakit bulamadan, bu sefer de Lâtin'lerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Lâtin'lerin Roma ve kral Porsenna'ya karşı olan yeni Birlikleri M. Ö. 500 sıralarında kurulmuştur. Daha önceki Lâtin Birliğinde olduğu gibi, buna da 30 Lâtin şehri dahil bulunuyor ve **Aricia** ile **Tusculum** Birliğin başkanlığını yapıyorlardı. Siyasî karakteri daha üstün olan Birliğin dinî merkezi, **Aricia** yakınında **Nemi** gölü kenarındaki Diana mabedi idi. Bu Diana'yı Lâtinler, Grek'lerin Hekate'si gibi, üç cepheli ve üç vücutlu olarak (Av, Ay ve Yeraltı Tanrısı) düşünürlerdi. Kültü 6. yüzyıla kadar uzanıyor ve evvelâ bir mağara içinde ibâdet görüyordu. Kitâbelerde **Diana Nemorensis** adını taşıyan Tanrıça M. Ö. 43 senesi denariusları üzerinde, yan yana üç figür olarak gösterilmiştir.

Etrüsklerin Latium ve Roma'ya hakim olduğu 7. ve 6. yüzyılda Latium'da Roma'nın da dahil bulunduğu yine bir Lâtin Birliği vardı ve bunu Etrüsklerin tesiriyle artık birer şehir durumuna gelmiş eski 30 köy grubu meydana getirmişti (Bak. s. 11). Bu esnada Birliğin dinî merkezi evvelâ Alba dağı üzerindeki **Juppiter Latiaris** mabedi idi ve senede bir defa Lâtin kavminin cedleri için yapılan Lâtin şenlikleri (= **feriae Latinae**) ve kurban takdimi burada yapılırdı. Burada yapılan arkeolojik araştırmalar bu mabet plânının Roma'da **Capitolium** üzerindeki Juppiter mabedi plânına benzediğini ve binaenaleyh onun gibi, bunun da son Roma kralı Tarquinius Superbus tarafından yaptırılmış olabileceği düşüncesini doğrulamıştır. Bu Birliğin dinî merkezi bir zaman sonra **Lavinium**'a nakledilmiş, (M.Ö. 600 den bir az evvel) kurbanlar ve şenlikler bu sefer orada yapılmıştır. 500 de kurulan yeni Lâtin Birliğinde ise dinî merkez yukarda işaret ettiğimiz gibi, Aricia olmuştur. Bu Birliğin başına siyasî ve askerî işleri yönetmek için bizzat şehirlerin seçtiği memurlar getirilmişti ki bunlar **Dictator** ismini taşıyordu. Aynı tarihlerde Birliğe dahil şehirler de başlarındaki kralları kovmuşlar ve başa getirdikleri yıllık memurlara Birlik başkanı gibi, **Dictator** ismini vermişlerdir. Birlik Dictator'u yanında şehirlerden gelen mümessillerin meydana getirdiği bir meclis vardı ki buna **Concilium** adı verilmişti. Ekseriya senede bir defa toplanan harp ve sulhe karar veren bu meclisi toplantıya çağıran Dictator'du. Birliğin ayrıca bir de ordusu vardı. Birliğe dahil şehirlerin halkı birbirleriyle evlenebilir ve ticaret yapabilirdi. Roma'da olduğu gibi Etrüsk idaresi Lâtin şehirlerinin

eski âdet ve an'anelerine, dinî görüşlerine müdahele etmemişti. Birliğe dahil şehirler birbirleriyle harp ve sulh da yapabilirlerdi. Bunların isimleri arasında **Tusculum, Aricia, Lanuvium, Lavinium, Tibur, Cora, Ardea, Pometia** ve **Praeneste**'nin ismi geçmektedir. Roma'dan kaçan son Etrüsk kralını da desteklemiş olan bu Birlik ile nihayet Roma harbetmiş ve Roma'nın zaferini sağlayan muharebe M. Ö. 499 veya 496 da **Tusculum** yakınındaki **Regillus** gölü kenarında yapılmıştır. Bu muharebede Roma'nın müttefiki olan **Clusium** kralı Porsenna'nın da büyük yardımı olmuştur. Tarihî Tradisyon'a göre aynı muharebede Juppiter'in oğulları olan **Castor** ile **Pollux** da (Lev. VII, 22) Roma'ya yardım ettikleri için, kültleri **Lavinium**'dan Roma'ya nakledilmiş ve forumda bunlara ilk mabet yapılmıştır (M. Ö. 485).

Daha sonra Roma'nın bu Lâtin Birliği ile *Spurius Cassius*'un Consulluğu zamanında ebedî bir sulh ve karşılıklı hukuk eşitliği **(foedus aequum)** esasına dayanan bir ittifak yaptığını görüyoruz. Buna göre taraflar tamamıyla eşit olacaklar ve birisine başka taraftan bir saldırı olduğu zaman, diğeri ona askerî yardımda bulunacaktı. *Cassius anlaşması* **(Foedus cassianum)** adı verilen bu anlaşma M. Ö. 493 yılına tarihlenmektedir.

Roma, Cumhuriyetin ilk bir buçuk yüzyılında hakikaten bu Birlik ile el ele vererek müşterek düşmanları olan dağ kabileleri ve Etrüsklere karşı harpler yapmış, kazanılan topraklar üzerinde Birlik namına kurulan Lâtin kolonileri aynı haklarla Birliğe alınmıştır: 5. yüzyılın ortalarına doğru Roma'nın, Birlik içinde **Aricia** ile **Tusculum**'un yerini almak istediğini görüyoruz. Bunun için M. Ö. 456 dan biraz önce **Aventinus** tepesi üzerinde yeni bir Diana mabedi yapılmış ve kültü **Aricia**'dan nakledilerek Roma, Lâtin Birliğinin merkezi yapılmak istenmiştir. M. Ö. 451 de Roma bir adım daha ilerlemiş ve Alba dağı üzerinde yapılan **feriae Latinae** = Lâtin şenliklerinin icrasını da kendi üzerine almıştır. Roma'nın Birlik üzerinde Hegemonya kurması ise, 4. yüzyılın ilk on senesinden itibaren başlayarak yavaş yavaş ilerlemiş, M. Ö. 340-338 de yapılan Lâtin harpleri sonunda ise Roma Latium'u tamamıyla hakimiyeti altına almıştır. Fakat şimdi ilk önce, Birlik ile Roma anlaşmasını hemen takip eden olayları görmemiz lâzımdır.

10 — Cumhuriyet Anayasası

Daha önceki sahifelerde (s. 25/26/27) açıkladığımız gibi, M. Ö. 6. yüzyılın sonunda, Roma'daki Aristokrat sınıf ayaklanarak baştaki kralı kovmuş ve yerine yine kendisinin kurduğu yeni hükûmete, devlet idaresinin yalnız bir krala ait olmayıp, bütün vatandaşları ilgilendiren bir iş olduğu manasına gelen, **Res Publica = Cumhuriyet** adını vermiştir. Bu Cumhuriyetin özelliği, yüksek devlet memurlarının **(Magistratus)**, bir sene müddetle **(Annuitas)** ve çift olarak **(Collegialitas)** tayin edilmeleridir.

Devletin başında eskiden krala ait kudret ve salâhiyeti, şimdi birlikte kullanan iki *Consul* **(Consules)** vardır. Başlangıçta bunlar **Praetores** adını taşıyorlardı; ancak 366 senesinden itibaren devletin ikinci derecede önemli memurları olan ve adlî, hukukî işlerin yönetimini üzerine alan memurlara Praetor adı verilince, baştakiler Consul adını almışlardır. Consullerin her ikisi de makamlarında aynı salâhiyete sahip idiler fakat her biri diğerinin aldığı kararları, eğer bunlar kendi düşüncesine uygun değilse, malik olduğu itiraz hakkı **(Ius intercedendi)** ile, durdurabilirdi. Consullerin kudretini gösteren semboller, Etrüsk krallarından alınmış olan makam koltuğu **(Sella curulis)**, kenarlarında erguvan renkte şeritler bulunan beyaz togalar **(Toga Praetexta)** ve değnek demetleri içinde balta **(fasces)** taşıyan ve Consuller umumî yerlerde göründüğü zaman önlerinde giden 12 Lictor **(Lictores)**'dur.

Fakat Lictorlar, dar mânadaki şehrin sınırları **(Pomerium)** içinde, balta taşımazlardı, çünkü Consullerin bu şehir içinde kanunî takibat yapabilme hakkı, **lex Valeria de provocatione** (s. 25) kanunu ile hudutlandırılmıştı. Consullerin yaptığı işlere, aldıkları kararlara, memuriyette bulundukları esnada, itiraz edilemezdi. Fakat memuriyetleri sona erer ermez, hesap vermek zorunda idiler.

Consullerin devlet başkanı olarak yapmak zorunda oldukları işlerin başında, askerî sahadaki emretme kudretini **(Imperium military)** kullanmak, yani memlekette asker toplamak, harp vergisi almak ve ordulara harplerde komutanlık etmekti. Bundan başka adalet işlerine bakan, hükûmetin günlük işlerini gören, devletin masraflarını tespit edip sarf eden, Senatus ile Curia meclislerini

toplantıya çağıran ve nihayet devlet işlerine başlarken Tanrı'lann arzusunu soran da, yine Consullerdi.

Bütün bu işlerin yapılmasında Consullerin yanına iki yardımcı memur verilmişti ve bunlar Questor **(Questores)** adını taşıyordu. Questorların vazifeleri, cezaî işlere bakmak ve devlet hazinesini **(Aerarium)** idare etmekti.

Consullere yardım eden diğer bir memur da **Rex sacrorum** (kurban takdim eden kral) adını taşıyordu. Bunun vazifesi, krallık devrinde yalnız kralın takdim ettiği bazı muayyen kurbanları, şimdi Cumhuriyet devrinde sunmaktan ibaretti. Bu memur, başrahibin **(Pontifex maximus)** emri altında çalıştığı için, «kral» ismini taşımasının hiç bir önemi kalmıyordu.

Consuller herhangi bir harpte ölürler veya bazı sebeplerle gelecek senenin Consulleri seçilememişlerse, o zaman Senatus yine işe müdahele ederek, 5 gün vazifede kalmak üzere, bir **İnterrex,** geçici bir kral seçer, bu da kendisine bir halef tayin ederdi ki, bu sonuncu yeni Consullerin seçimi işiyle meşgul olurdu. Burada yine krallık devrine ait bir müessesenin, Cumhuriyet devri Anayasasına alınmış olduğunu görmekteyiz.

Cumhuriyetin ilk 50 senesi içinde Roma'da vazife gören meclisler, yine krallık devrinin meclisleridir: *Comitia Curiata* ve *Senatus*. Kanunları yapan, harp ve sulha karar veren. Patrici ve Pleb vatandaşları içine alan Curia meclisidir.

Patrici ailelerin reislerinin meydana getirdiği Senatus'a şimdi yüksek devlet memuriyetlerinde bulunmuş Patriciler de dahil bulunuyordu. Bu meclis eskiden olduğu gibi, yalnız bir danışma meclisi olmaktan çıkmış ve devletin siyaset ve maliye gibi yüksek işlerini de yürüten bir kurul haline gelmiştir. Bundan başka Curia meclisinin aldığı kararları tasdik veya reddediyor, devlet başkanlığı mevkii aniden boşaldığı zaman, geçici kral adı verilen memuru seçiyordu. Senatus'un aldığı kararlar **(Senatus Consultum)** kanun kudretine haiz değillerdi, fakat Consuller bunları nazarı itibare almak zorunda idiler.

Buhranlı ve fevkalâde zamanlarda bu devlet teşkilâtının faaliyeti durdurulur ve bütün salâhiyet, 6 ay müddetle tayin edilen

fevkalâde bir memura, **Dictator**'a verilirdi. Dictator, halk meclisinin müdahelesi olmadan, Senatus'un emriyle Coonsullerden biri tarafından seçilirdi. Dictator işe başlar başlamaz, bütün memurlar, hatta Consuller dahi onun emri altında çalışırlardı. Dictator'un hiç bir mes'uliyeti yoktu, hatta Provocation kanunu dahi onun için muteber değildi. Yanında muavin olarak yalnız kendisinin seçtiği bir süvari kumandanı **(Magister equitum)** vazife görürdü. Bu duruma göre, *Dictatorluk*, mutlak hükümdarlığın geçici bir örneği idi. Buna rağmen bu memuriyet Roma'yı buhranlı zamanlarda pek çok felâketten kurtarmış ve uzun seneler devlet bünyesinde herhangi bir sarsıntı yapmamıştır. Ancak M. Ö. 218-201 tarihleri arasında yapılan 2. Kartaca Harbi esnasında, Dictator'u halk meclisi seçmeye başlayınca, eski mânasını kaybetmiş, Sulla zamanında (M.Ö. 82) ise âdeta monarşik bir devlet şeklinde ortaya çıkmıştır.

İşte Roma Cumhuriyetinin ilk memur ve meclisleri bunlardır. Yüzyıllar geçipte Roma geliştikçe, yeni ihtiyaçları karşılamak üzere, yeni meclisler kurulacak ve yeni memurlar seçilecektir.

Krallığın yerini almış olan Roma Cumhuriyetinin bu eski teşkilâtına bir kere daha bakacak olursak diyebiliriz ki, bu ilk müesseselerle krallık devrindekiler arasında pek büyük bir fark yoktur. Çünkü yeni idare yine aristokratlar elindedir, vatandaşlar arasında hukuk eşitliği yoktur ve bunun için de demokrat bir Cumhuriyet değildir. Ancak senelerce süren iç ve dış tazyikler neticesinde, daha demokratik bir şekil alacaktır.

11 — Sınıf mücadelesi ve sebepleri

Krallık devrinde olduğu gibi, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da Roma'da halk, *Patrici* ve *Pleb* olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Patriciler yani, siyasî, adlî, iktisadî ve dinî sahada imtiyazlı olan sınıf, devletin yüksek memuriyetlerine ve rahipliklere yalnız olarak seçiliyor; yazılı olmayan örf ve âdete göre iş gören mahkemelerde yargıçlık vazifesini yine yalnız onlar görüyordu. Bundan başka devlet, mağlûp ettiği bir ülkenin topraklarından kendisi için işgal ettiği toprakların **(Ager publicus)** bir kısmını satarak veya kiraya vererek, varidat temin ediyor, bu şekilde kullanmadığı toprakları da Roma vatandaşlarına ufak bir ücret mukabilinde dağıtıyordu ki, bundan

asıl faydalananlar yine Patriciler oluyordu. Böylece elinde gayet az bir toprağı olan Pleb bir vatandaş askere giderken, gerekli bütün masrafları (silâh, elbise) kendisi karşılamak zorunda olduğu için, durumu büsbütün bozuluyor ve bunu düzeltmek için, durumu iyi olanlardan aldığı borcunu vaktinde ödeyemediği zaman, köle oluyordu. İki sınıf arasındaki ayrılık ve anlaşmazlık, Roma'nın zaptettiği memleketler halkının Roma'ya gelince, Pleb sınıfına alınmaları neticesinde, büsbütün artmıştır. Çünkü fakir Plebler iktisadî durumlarının düzeltilmesini isterken, zengin Plebler Patriciler gibi, yüksek devlet memurluklarına ve rahipliklere seçilmek; Patricilerle evlenebilmek ve ticaret yapabilmeyi istiyorlardı. Nihayet bütün bu sebepler altında devlete karşı ayaklanmaya karar veren Pleb'ler, evvelâ teşkilâtlanmayı düşünmüşler ve kendilerine mahsus bir meclis **(Concilia Plebis)** meydana getirmişlerdir. Bu meclisin yalnız Pleb'ler için aldığı kararlarına **Plebiscita**, başkanlarına **Tribunus** adı veriliyordu. Bundan sonra Pleb'ler ikinci adımı atmışlar ve toplu bir halde şehri terk ederek Roma yakınındaki kutsal dağa gitmişlerdir **(Secessio Plebisin Montem Sacrum)**. Tarihî an'aneye göre bu olay M.Ö. 494'e rastlamaktadır. Bu hareket M. Ö. 300 senesine kadar süren ve Pleb'lerin zaferi ile biten Patrici-Pleb mücadelesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu sırada Patrici'lerin askerî, siyasî ve iktisadî sahada Pleb'lere ihtiyaçları olduğu için mes'eleye müdahele etmişler ve Pleb'lerin geri dönmek için ileri sürdükleri şartları kabul etmişlerdir.

Kabul edilen şartlara göre, fakir Pleb'lerin borçları bağışlanacak ve borçlarından dolayı köleliğe düşmüş olanların, hürriyetleri iade edilecekti. Bundan başka Pleb'ler, kendi aralarından Pleb'lerin çıkarlarını gözetecek iki memur **(Tribuni Plebis)** seçebileceklerdi. Her sene Pleb meclisi tarafından yeniden seçilecek olan Pleb Tribunlarının sayısı başlangıçta iki olarak tespit edilmişti, fakat M. Ö. 5. yüzyıl ortalarında bunların sayısının 10'a çıktığını görüyoruz. Memurların isimlerinden de anlaşılacağı gibi, aynı tarihte Roma'da yeni bir Tribus teşkilâtı yapılmış, asker ve vergi toplama işlerinde kolaylık sağlayabilmek için, şehrin içi ve civarı şimdi artık mahalle manasına gelen Tribuslara bölünmüştür. Böylece şehrin içinde 4 **(Palatina, Esquilina, Collina, Suburana)**, civarında ise 16 Tribus teşkil edilmiş ve bu sonuncuların bir kısmına şehir dahilinde

yapıldığı gibi, coğrafi isimler, diğer kısmına ise, vaktiyle buralarda yerleşmiş ve ziraat yapmış büyük ailelerin isimleri verilmiştir. Sonraları Roma'nın toprakları genişledikçe, civar Tribusların **(Tribus Rusticae)** sayısı 35'e çıkarılmıştır. Andreas Alföldi ise son yazdığı bir makalesinde (Hermes 80/1962 s. 187 v.d.) 4 şehir Tribus'unun Etrüsk krallarının devrinde teşkil edilmiş bulunduğunu, civar Tribusların da bir kısmının 5. yüzyılın birinci, diğerlerinin ise, ikinci yarısı ile 4. yüzyılda meydana geldiğini ileri sürmüştür.

Bundan böyle Tribuslara göre toplanan Pleb cemaatının meclisi **(Concilia Plebis Tributa)**, her sene Pleb Tribun'larını yeniden seçerdi. Şu halde bunlar da Patrici memurlar gibi, yıllık memurlardı. Tribunlar aynı zamanda Pleb meclisinin aldığı bir kararla taarruz edilmez **(sacrosanctus)** bir hale getirilmişlerdi. Bunların vazifeleri Pleb haklarını Patrici memurlara karşı korumaktı. Patrici yüksek bir memur, herhangi bir Plebi cezalandırmak veya tevkif etmek istediği zaman, bunların müdahele etmek **(Ius intercedendi)** hakları vardı. Yalnız Consulların şehir dışındaki salâhiyetlerine ve Dictator'lara karşı herhangi bir harekette bulunamazlardı. Fakat dar mânadaki şehir sınırı **(Pomerium)** içinde; Pleb'lere herhangi bir şekilde haksızlık edenleri tevkif edebilirler ve Pleb meclisinde, Pleb cemaati ile birlikte bunları muhakeme ederek **(Ius agendi cum Plebe)** cezalandırabilirlerdi.

Plebların devlet içinde devlet durumunda olan bu teşkilâtı, Patrici hakimiyetine vurulmuş ilk darbe olmuştur. Bunun karşısında Patriciler hemen tedbir almaya başlamışlar ve dışardan Roma'ya gelen yabancı aileleri, asıl olsalar dahi, Pleb sınıfına almışlar ve kendi sınıflarının artık kapandığını ilân etmişlerdir. Bundan başka Tribunluğu kaldırmak için de teşebbüse geçmişlerse de, başarı sağlayamamışlardır. Tarihî an'aneye göre, bu hususta özellikle Cn. Marcius *Coriolanus* faaliyet göstermiş, fakat başaramamış ve sürgüne gönderilmiştir (M. Ö. 491). Daha sonra Volsc'lardan teşkil ettiği bir ordunun başında Roma'ya yürümüş, fakat annesi ile karısının araya girmesi üzerine, vatanına karşı savaşmaktan vazgeçmiştir. Bu gibi mukavemet hareketlerine rağmen, Plebların kurduğu teşkilât devam ediyor ve kısa bir zaman sonra, Pleb Tribunlarına yardımcı olarak, *Pleb Aedilleri* de **(Aediles Plebis)** veriliyordu ki, bunların

vazifesi açılış töreni M. Ö. 456 senesinde yapılan, Aventin tepesi üzerindeki Ceres tapınağına yerleştirilen Pleb cemaatı kasasına ve Arşivine nezaret etmekti. Böylece devlet içinde Patrici memurlarla Pleb memurları ve meclisleri yan yana vazife görüyor ve birinciler *Hükümet*'i ikinciler de *Muhalefet*'i teşkil ediyorlardı.

Bu ilk uzlaşmaya rağmen, iki sınıf arasındaki mücadele devam edip gidiyordu. Zengin Plebler, Patriciler gibi devlet memuru ve rahipliklere seçilmek, kısacası onlarla tamamıyla eşit haklara sahip olmak istiyorlardı.

Gelen seneler içinde, Pleblerin yararına olan bazı teşebbüslerin, Patriciler tarafından yapıldığını görüyoruz. Böylece M. Ö. 486 senesinde üçüncü defa Consul olan Spurius Cassius, devlete ait toprakların (Ager Publicus) fakir Plebler ile müttefik Lâtinlere dağıtılmasını ön gören bir kanun tasarısını meclise getirmiştir. Fakat ilk ziraat kanunu (**Lex agraria**) diyebileceğimiz bu tasarı, diğer Consul'ün buna karşı cephe alması üzerine, reddedilmiş hatta Spurius Cassius, Consulluk vazifesi sona erince, mes'ul tutularak idam edilmiştir.

M. Ö. 462 de ise Pleb Tribunu olan *C. Terentilius Arsa*'nın Roma'da yürürlükte olan örf ve adet kanunlarını yazı ile tespit etmek üzere, bir komisyon teşkil edilmesi hakkında yaptığı teklif, Patrici'lerin gösterdiği şiddetli mukavemet karşısında, reddedilmiştir.

12 — Decemvirler ve 12 Levha kanunları

Bu tarihten 10 sene sonra bu mes'ele tekrar ele alınmıştır. Bu tarihe kadar Roma'da yazılı kanunlar mevcut olmadığından, örf ve âdete göre hareket edilirdi. Fakat ecdattan kalma ve âdet ve an'aneyi (**Mos maiorum**), yalnız büyük geçmişi olan asil Patrici ailelere mensup olanlar biliyordu. Bunun için Patriciler, bu örf ve âdet hukukunun yazı ile tespit edilmesine, mümkün olduğu kadar uzun bir zaman karşı koymaya çalışmışlardır. Fakat bir taraftan Pleblerin yaptığı tazyik, diğer taraftan bu esnada yapılmakta olan dış harplerde Patricilerin Pleblerin yardımına fazlasıyla muhtaç bulunmaları, nihayet Patricileri yumuşatmış ve M Ö. 450 de kanunları yazmak üzere, 10 kişilik bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir

(decemviri legibus scribundis). Bu işler yapılırken bütün idârî mekanizma durmuş ve Consulluk, Tribunluk salâhiyetleri bu meclise verilmiştir. Kanunlar yazılmadan önce, Solon kanunlarının bir örneğini getirmek üzere Atina'ya bir hey'etin gönderildiği, hemen hemen kat'î gibidir, çünkü bu kanunlarda hakikaten Yunan tesirini gösteren kısımlar vardır (Meselâ para cezası için Grekçe bir kelime olan Poena kelimesi kullanılmıştır). Kanunlar 12 madenî veya tahta levha üzerine yazılmış ve meclisin onaylamasından sonra, herkesin görüp okuyabilmesi için, Forumda bir yere asılmışlardır. Bu levhalar 4. yüzyıl başlarında kaybolmuştur; fakat içindekiler sonraki nesillere geçmiş ve çeşitli yazarların kitaplarında bize kadar gelmiştir. Buradan öğrendiğimize göre, bu kanunlarda, aile hukuku veraset hakkı, dava hakkı, borç ve ceza kanunu hakkında hükümler vardı. Şu halde, bundan böyle her Pleb vatandaş, haklı muamele görüp görmediğini, kontrol edebilecek, bu da Patrici memurların keyfî hareketlerini frenleyecekti. Bu bakımdan 12 levha kanunları, (Leges duodecim tabularum) Roma hukukunun hiç değişmeyen esasını teşkil etmiş ve sonraki nesiller bunlardan çok gurur duymuşlar, onları gençlere öğretmek maksadıyla okul kitaplarına geçirmişlerdir.

13 — II. Secessio Plebis ve Pleblerin siyasî ilerlemeleri

Decemvirlerin yazıp neşrettikleri bu kanunlar, iki sınıf arasında hukuken eşitlik temin etmekten çok uzaktı. Çünkü Plebler, Patricilerle yine evlenemiyor ve ticaret yapamıyordu. Ve bu hal şimdi bir kanun halini almış bulunuyordu. Yalnız arada bir fark olmuştu ki o da vatandaşlar arasına devletin girmesi ve karşı tarafın keyfî hareketinin önlenmesiydi. Binaenaleyh kısa bir zaman sonra iki sınıf arasında çekişme yeniden başlamış ve vazife müddetleri dolduğu halde, Decemvirlerin iktidarı bırakıp gitmemeleri, mücadeleyi çabuklaştırmıştı. Böylece an'aneye göre, M. Ö. 449 senesinde Pleb'ler ikinci defa isyan ve mukaddes dağa göç etmişlerdir. Bunun üzerine Decemvirlik kaldırılmış ve *L. Valerius* ile *M. Horatius*, bu sene Consulluklarına seçilmişlerdir. Bunlar iç sükûnu temin etmek için, kendi isimlerini taşıyan **(Leges Valeriae Horatiae)** üç yeni kanun çıkarmışlardır: 1 — Concilia Tributa'nın aldığı kararlar **(Plebiscita)**, Patrici meclisin aldığı kararlara eşit olacak, yani kanun kudre-

tini haiz bulunacaktı. 2 — *Provocation*, yani vatandaşların itiraz ve temyiz hakkı, yeniden iade edilecekti. Çünkü bu hak Decemvirlik zamanında bir müddet için kaldırılmıştı. 3 — Pleb Tribunlarının dokunulmazlıkları kısmen tanınacaktı ve sayıları 10'a çıkarılacaktı. Buna göre, bu zamana kadar ihtilâl memurları olarak bilinen Pleb Tribunları, resmî Pleb memurları haline geliyorlardı.

Diğer taraftan Concilia Plebis Tributa'nın aldığı kararlar, bütün vatandaşlar için muteber kanunlar haline gelince, Patrici vatandaşlar da bu kararların oylamasında bulunmak istemişler ve muhtemelen M. Ö. 447 tarihinden itibaren bu meclise girmeye ve oylarını kullanmaya başlamışlardır. Şu halde bu tarihten itibaren Pleblerin meclisi de Patrici ve Pleb bütün vatandaşların katıldığı bir halk meclisi yani bir Comitia (Comitia Tributa) dır; burada oylar Tribus'a göre verilmektedir ve meclisin 35 muteber oyu vardır.

Bundan sonra uzlaşmak hususunda atılan adımlar birbirini takip etmiş ve M. Ö. 445 yılında Pleb Tribunu *C. Canuleius*'un Pleb'lere, Patrici'lerle evlenme müsaadesi tanıyan kanunu, **(Lex Canuleia de Conubio)** kabul edilmiştir. Bu birleşme neticesinde doğan çocuklar babanın mensup olduğu sınıftan addedileceklerdi. Bu kanunun kabulü, siyasî sahada büyük bir önem taşımasına rağmen, halkın yalnız küçük bir kısmı üzerinde tesir bırakmıştır. Çünkü Pleblerin yalnız bazı zengin aileleri, asîl Patricilerle evlenebilmişlerdir. Fakat bundan böyle bu zengin Pleb aileleri sınıf mücadelesinde resmen tanınmak için değil, diğer devlet teşkilâtına eşit bir hale gelmek ve özellikle hükûmete girmek için uğraşmışlardır.

Centuria teşkilâtı

M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında yapılmış reformlar ise Pleb'lerin bu arzularını çabuklaştırmıştır. Bu sefer yapılanlar, devletin sosyal ve askerî düzenini esaslı bir şekilde değiştirmekteydi. *Centuria* teşkilâtı dediğimiz bu yenilik, Roma'nın bir taraftan Etrüsk'ler, diğer taraftan Âqu'lar ile Volsc'lara karşı yapmakta olduğu harplerin kızıştığı bir zamanda, Lex Canuleia'nın kabulünden (M.Ö. 445) sonra, fakat askerî Tribun'luğun ihdas edilmesinden (M.Ö. 444) önce, yapılmış-

tır. Tarihî Tradisyon bu teşkilâtı genellikle reformcu bir kral olarak bilinen Servius Tullius'a maletmektedir. Fakat Pleb'ler de dahil bütün halkı evvelâ servetlerine göre sınıflandırmak ve orduya almak, sonra da Pleb'leri eşitlik için 494 de isyan ettirip Mukaddes Dağa göndermek arasında büyük bir çelişme vardır. Bunun için Centuria teşkilâtını, 5. yüzyılın ortasından hemen biraz sonraya koymamız gerekir. Orduda, silâhlarda ve tabiyede yapılan bu değişikliklerde, Etrüsk'lerin tesiri büyük olmuştur. Bu tarihe kadar Roma ordusunun esasını, asîllerin meydana getirdiği süvariler teşkil etmekte idi. Kendi atı, kendi silâhları ve adamlarıyla harbe gitmek, asîl Romalının vazifesiydi. Bu aristokrat ordu, harplerde geniş bir serbestiye sahip bulunur ve askerlerin her biri kendi başına döğüşürdü. Halbuki Etrüsk'ler, kendilerinden önce Greklerin yaptığı gibi, çok erkenden harplerin sonucunu ağır silâhlı piyade ile almaya başlamışlar ve ordunun esasını Phalanx halinde yan yana toplu olarak harbeden ağır piyadeye bırakmışlardı. İşte Romalılar 5. yüzyıl içinde Etrüsklerle yaptıkları harpler esnasında bu durumun üstünlüğünü görmüşler ve onlar da yeni kuracakları bir orduda asıl yükü ağır piyadeye vermeye karar vermişlerdir. Bununla beraber Süvariler kaldırılmamış, yeni teşkilât içinde onlara da vazife verilmiştir. Bunun için Roma halkının tamamını orduya almak ve sonra buna yeni bir harp nizamı vermek lâzımdı.

Centuria nizamına göre, şu halde, Patrici'ler ile Pleb'ler aynı ordu içinde birlikte vazife alacaklardı. Vatandaşların askerlik hizmetleri için, servet esas olarak alınmıştır, çünkü her asker, lüzumlu olan silâh ve giyim eşyasını kendisi temin zorunda idi. En fazla serveti olanlar birinci sınıfı teşkil edecek ve bunlar orduya süvari ve ağır piyade olarak katılacaklardı. Bu sınıfın adı, **Classis**'dir. Bu sınıfı takip eden ve orduda hafif piyade olarak hizmet edecek daha az serveti olan ikinci sınıfa **Infra classem** adı veriliyordu ki daha sonraları bu sınıf, 2, 3, 4 ve 5. sınıf olmak üzere dörde bölünmüştür. Bundan sonra gelenler ise teknik işlerle uğraşanlar (demirci ve marangozlar), borazan veya trampet çalan mızıkacılar ve nihayet pek az veya hiç serveti olmayan ve icabettikçe kendilerinden faydalanılan **Proletarii** (yedekler) geliyordu. Bu sınıfların her birinin çıkarmak zorunda oldukları asker miktarı şöyle idi:

1. sınıf: 18 Centuria (100 kişilik bir bölük) süvari
>> >> 80 >> ağır piyade
2. >> 20 >> hafif piyade
3. >> 20 >> >> >>
4. >> 20 >> >> >>
5. >> 30 >> >> >>
2 >> Teknikerler
2 >> Mızıkacılar
1 >> Proletarii

---

193 Centuria

Her sınıfın Centuriaları içinde askerler, gençler **(Iuniores)** ve yaşlılar **(Seniores)** olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. 17-46 yaşları arasında olanlar, gençler sınıfını teşkil ediyor ve bunlar faal ordu birliklerini meydana getiriyorlardı. 47-60 yaş arasında olan yaşlılar grubu ise, geri hizmetlerde kullanılıyorlardı.

Vatandaşlar bu teşkilât sonunda kurulan yeni meclise de Centurialar halinde giriyor, bunun için de bu meclis **Comitia Centuriata** adını taşıyordu. Bu meclisin yanında halâ toplanmakta olan Curia meclisinde daha ziyade Patrici'lerin, Tributa'da, daha fazla Pleb'lerin temsil edilmelerine mukabil, Centuriata meclisinde her iki vatandaş grubu da aynı sayıda yer alıyorlardı. Yeni meclis, şehir dışında Mars meydanında toplanıyordu. Oylama esnasında, her Centuria'nın muteber bir oyu vardı. Oylamaya evvelâ süvarilerden başlanır, diğer sınıflar onları takip ederlerdi. Herhangi bir mes'elede 98 oylu birinci sınıfın Centuriaları birlikte hareket ettikleri taktirde, çoğunluğu sağlayacakları için, artık diğer Centuriaların oylamaya katılmasına lüzum kalmaz ve birinci sınıfın istediği olurdu.

Patriciler ile Plebler arasındaki sınıf mücadelesinde, ileri bir anlaşma hareketi olan Centuria teşkilâtındaki siyasî sınıflamada rol oynayan husus, eski kan bağlılığı yerine, servet ve askerlik hizmeti olduğu için, bu teşkilât eski Aristokrat idare ile servet miktarına bağlı yeni idare (Timokrasi) arasında bir geçit vazifesini görmekteydi.

Consul yetkisine haiz askerî Tribunlar

Yeni siyasî yapı, kısa bir zaman sonra Cumhuriyetin en yüksek memuriyetine de tesir etmiştir. Anlatıldığına göre, M.Ö. 444 senesinde Pleb Tribunlarının, Pleblere de Consul olma hakkı verilmesi hususunda yaptıkları ikinci bir teşebbüs de reddedilmiş, fakat Consullerin yerine, sayıları 2 den fazla olabilecek Consul selâhiyetini haiz *askerî Tribun*'ların **(Tribuni militum Consulari Potestate)** seçilmesi kabul edilmiştir ki, bu mevkie artık Plebler de getirilebileceklerdi. Her sene devletin başına Consul mü, yoksa askerî Tribunlar mı seçileceğine, Senatus karar verecekti. Pleb askerî Tribunları vazifeleri sona erdikten sonra, **Senatus'a** girebileceklerdi. Fakat bu mecliste onların selâhiyetleri hiç bir zaman Patrici Senatorler seviyesinde olmamış ve meselâ bir İnterrex seçiminde veya halk meclisinin kabul ettiği bir kanun onaylanmak üzere Senatus'a geldiği zaman, bunlar oylamaya katılamamışlardır. Senatusda, Pleb'ler buraya girdikten sonra da **Patres** ünvanı, Patrici Senatorlerin ünvanı olarak kalmış, yeni giren Pleb Senatorlere ise **Conscripti** (sonradan yazılanlar) ismi verilmiştir.

Censor'luk

Devlet ve orduda bu değişikliklerin yapıldığı tarihlerde **Censor**'luk adı verilen yeni bir memuriyetin de meydana getirildiğini görüyoruz. Tarihî an'aneye göre, bunun tarihi M. Ö. 443 senesidir ve sınıf mücadeleleri sırasında siyasî durumlarında mütemadiyen zarara uğrayan Patrici'ler tarafından, yalnız kendilerine açık olmak üzere, ihdas edilmiştir. Fakat bu olayda, durmadan genişleyen devlet ihtiyaçlarının rol oynadığı muhakkaktır. Başlangıçta gerektiği zamanlarda, sonraları ise her beş senede bir, Comitia Centuriata tarafından ve evvelce Consulluk yapmış olan kimseler arasından seçilen Censor'ların başlıca ödevleri, vatandaşların oturdukları Tribuslara göre, ne miktarda harp vergisi **(Tributum)** vereceklerini ve orduya ne şekilde gireceklerini tespit etmekti. Bu esnada Censorlar yalnız 18 ay vazifede kalırlardı. Daha sonraları devlete ait malların idaresi ve bu meyanda cemaata ait topraklardan alınacak vergiler **(Vectigalia)** ile gümrük resimlerinin **(Portoria)** alınması işini müteahhitlere; mabet, su yolları, askerî caddeler inşasını da müteahhitlere havale etmek vazifesini üzerlerine almışlardı. Bunlardan başka

vatandaşların âdet ve ahlâkını kontrol etmek de onlara düşen bir vazife olmuştur. Böylece lüzumundan fazla israf yapanlar, çocuklarını iyi yetiştiremeyenler ve ecdattan kalma örf ve âdetlere karşı hareket edenlere bir ceza **(Nota censoria)** verebilirler ve meselâ bir vatandaşı mensup olduğu Tribus'tan daha değersiz bir Tribus'a nakleder veya süvari olarak vazife görmekten mahrum edebilirlerdi. Censorlar kısa bir zamanda büyük bir önem kazanmışlar ve 4. yüzyılın sonlarında kabul edilen bir kanun ile bunlara Senatorler listesini gözden geçirmek ve memuriyetleri bitmiş memurlar arasından yenilerini senatoya almak hakkı da tanınmıştır. Aslında Senatorlar Senatus'da ölünceye kadar kalırlardı; Censor'un onları listeden çıkarabilmek için ağır bir suç işlemiş olmaları lâzımdı.

Bu başarılardan sonra da Pleb'lerin Patriciler ile hukuk eşitliğini elde etmek yolundaki çalışmaları durmamış ve M. Ö. 421 senesinde M. Ö. 447 senesinden beri devlet kasasının **(Aerarium)** idaresini de üzerine almış olan Questorların (s. 30) sayısı dörde çıkarılmış *Pleblere* de bu *memuriyete* seçilme hakkı tanınmıştır (M. Ö. 267 senesinde Questorların sayısı 8'e çıkarılır. Sulla bu miktarı 25; Caesar 40'a yükseltir. Sonraları bunların eyaletlere giden kumandanlara refakat ettiklerini görüyoruz).

14 — Dış savaşlar

Pleblerin iç siyasette Patriciler aleyhine devamlı olarak başarı sağlamalarının sebebi, Roma'nın bu esnada yapmak zorunda kaldığı *sayısız harpleridi.* Pleb'ler ordu için nazarı dikkate alınması gereken geniş bir vatandaş kitlesi olduğundan, Patrici'ler bunlara daima boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Romalılar, Cumhuriyetin ilk yıllarına rastlayan Etrüsk ve Lâtin tehlikesini atlattıktan sonra, etraflarındaki diğer kabilelerle savaşmaya başlamışlardır. Bu esnada kendilerine dayanak vazifesini gören olay, M. Ö. 493 senesinde 30 Lâtin şehrinin meydana getirdiği *Lâtin Birliği* ile, tam hukuk eşitliği üzerine yaptıkları anlaşmadır. Bu anlaşma zamanla, Lâtin şehirlerinden bazılarının muayyen zamanlarda Roma'nın düşmanları ile iş yapmaları ve bunun neticesinde Roma tarafından zorla, fakat eski hukukî durumları azaltılmış olarak tekrar Birliğe girmeye zorlanmaları neticesinde, bir Roma hegemonyası halini almıştı.

Kısa bir zaman sonra Apeninlerde, **Liris** ile **Trerus** nehirleri arasında oturan **Hernic**'ler de Roma-Lâtin anlaşmasına katılmışlar ve böylece Roma, etrafındaki kavimlerle yapacağı harplerde daha kuvvetli bir hale gelmiştir.

Bundan başka Roma kuzeyde de güçlü düşmanı olan **Veii** Etrüsk şehrine karşı, diğer bir Etrüsk şehri olan **Caere** ile bir anlaşma yapmıştı. Ostia'nın kuzeyindeki kıyıların ve buradaki **Pyrgi** limanının sahibi olan **Caere**, Roma için çok önemli bir müttefikti. 5. yüzyılın ortasında başlayan ve 4. yüzyılda da devam eden bu ittifak olmasaydı ve **Caere**, **Veii** ile birleşseydi, Roma ne Tiber'in sağ sahili ile Fidenae'yi ne de Veii'yi alabilirdi. Etrüsk kralları zamanında Roma'da yapılan mabetlerin terakotta süsleri ile kült heykellerini Veii'li san'atkârların yapması gibi, 5. yüzyıl tapınaklarına ait olanları da Caere'li san'atkârlar yapmıştır.

4. yüzyılda ise Kelt'ler Roma'yı işgal ettikleri zaman, Roma'dan kaçan önemli aileler bu ittifaka dayanarak **Caere**'ye sığınmışlar, memleketlerine dönmekte olan bir Kelt ordusunu da yine **Caere**'liler yenmiştir. Daha sonra **Caere**, Roma-Syrakus arasındaki mücadelelerde de faal bir rol oynamıştır.

M. Ö. 5. yüzyıl boyunca Roma'nın harp etmek zorunda kaldığı kavimler, Etrüsk'lerin Campania ve Latium'dan çekilmesi üzerine, buralara yerleşmek üzere harekete geçen Orta İtalya dağ kabileleri idi. En fazla yayılma istidadı gösterenler güney Apeninler üzerinde oturan **Samnit**'lerdi ve bunların öncüsü olarak ilk kez **Aequ**'lar ile **Volsc**'lar harekete başlamışlardı. **Fucinus** gölünün batısına yerleşen **Aequ**'lar **Alba** dağlarına doğru uzanan topraklar üzerinde genişlemeye uğraşırken, **Liris** nehrinin yukarı vadisindeki tepelerde oturan **Volsc**'lar ise güney batıya doğru harekete geçmişlerdi ve sahilde Antium ile Anxur şehirlerine ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu duruma göre Roma bir kaç cephede birden savaşmak zorunda idi. Bu kavimlerle yapılan harplerin hemen hepsi aynı karakterde idi. Her yıl baharda bunlar Latium'daki şehirlere hücum ediyor ve ellerine geçirdiklerini ve özellikle tahıl'ı alıp götürüyorlardı.

5. yüzyılın birinci yarısında Sabinlerle yapılan harplerde, bazen bir taraf bazen de diğer taraf kazanıyordu. Fakat M. Ö. 449 a

rastlayan bir harpte Roma yenilmiş ve büyük zayiat vermiştir. Bunu takiben taraflar arasında sulh yapılmış ve harp bir müddet için durmuştur.

Aequ'larla yapılan harplerde önceleri Roma'nın hep baskı altında kaldığını görüyoruz. M. Ö. 462 de bir Aequ ordusu Roma önlerine kadar gelmiş, M.Ö. 450 de çevrilen bir Roma ordusunu, çiftinin başından alınıp Dictator yapılan **L. Quinctius Cincinnatus** kurtarmıştır. Roma ve müttefikleri ancak, 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taarruza geçebilmiş ve Aequ'lar Roma ve Hernic'lerin topraklarından çıkarılabilmiştir. Nihayet M. Ö. 397- 392 arasında yapılan harplerle Aequ'ların memleketlerinin zaptı tamamlanmıştır.

Volsc'larla da bütün 5. yüzyıl içinde, muayyen aralarla harpler yapılmıştır. Roma bu cephede de ancak yüzyılın ikinci yarısından sonra tecavüzî hareketlere girişmiş ve Volsc'lar mağlûp edilerek güney Latium'dan çıkarılmışlardır. Bundan sonra M.Ö. 406 da alınan **Tarracina** ile **Circei**'de 393 de kurulan Lâtin kolonileri, güney Latium'u Volsc'lara karşı koruyacaktı.

Bütün 5. yüzyılda Roma'nın uğraştığı diğer bir cephe ise Etrüsk cephesidir ve burada Roma, aralıklı zamanlarda hep Veii ile harbetmiştir. Çünkü Tiber nehrinin denize döküldüğü yerin kuzeyine düşen ve bu esnada işletilebilecek durumda olan tuzlalar **(Campus Salinarum)** Veii'nin elinde idi. Buradan başlayarak nehrin sağ kıyısındaki vadide ilerleyen ve Roma önlerine kadar gelen yol da **(Via Campana)** yine Veii'ye aitti ve İmparatorluk devri kitâbeleri üzerinde bu sahilin adı halâ **Ripa Veiens** (= Veii Sahili) dir. Burada elde edilen tuz bu yol üzerinde Roma önüne getirilir, sonra Tiber adası üzerinden nehrin sol sahiline geçirilirdi. Bundan sonra da tuzlar, burada başlayan **Via Salaria** vasıtasıyla Sabinler memleketine ve Orta İtalya'ya gönderilirdi. Şu halde Roma bu suretle transit ticareti yapıyor ve para kazanıyordu. Buna rağmen Roma bütün bu şebekeyi kendi eline almak istiyor, Veii de bunu kaybetmemek için direniyordu. Yapılan harplerin asıl sebebi de bu idi.

Yüksekçe bir tepe üzerinde **Tarquinii** veya **Caere** tarafından kurulmuş, bu esnada Roma'dan kuvvetli olan ve onu nüfuzu altında tutan Veii'nin etrafı surlarla çevrilmişti. Durumunu daha da kuv-

vetlendirmek için nehrin sol tarafında ve bir Lâtin şehri olan **Fidenae** ile bir ittifak yapmış; Roma da nehrin Veii'ye ait olan sağ kıyısında bir dayanak olmak üzere, **Mons Janiculus**'u (Yanikulum tepesi) işgal etmişti. Özellikle M. Ö. 600 lerde çok kuvvetli olan Veii kuzeye ve güneye giden bir yol şebekesi kurmuş, ayrıca çevresinde de onu koruyacak bir çok kaleler inşa ettirmişti ki bu sistem sonradan Roma tarafından alınmış ve tekâmül ettirilmiştir.

Veii ile yapılan ve M.Ö. 485 de başlayan harpler içinde, M.Ö. 477 senesine rastlayanda, Romalılar büyük bir yenilgiye uğramışlar ve tarihî tradisyona göre, bu harbe 306 kişi ile katılmış olan Fabia ailesi **(gens Fabia)** nin tamamı imha edilmiştir. Senelerce süren bu harplere Pleb'ler de katıldığı için, Patricilerden istediklerini almak hususunda ağır basmışlar ve böylece 5. yüzyılın ortasında kanunları yazdırmayı, biraz sonra da Centuria Anayasasını kabul ettirmeyi başarmışlardır.

M. Ö. 474 de Veii ile harplere bir müddet son veren bir muahede yapılmış, M. Ö. 450 den sonra Roma, Tiber'in sağ kıyısında Veii'ye ait toprakları ele geçirmiş (çünkü 450 de yazılmış olan 12 levha kanunlarında karşı sahil halâ **Ager hosticus**, yani düşman toprağıdır) ve bu hareket **Veii** için büyük bir darbe olmuştur. M. Ö. 438 de başlayan harp esnasında Roma **Fidenae**'yi zaptetmiştir (426). Bundan sonra harbin yeniden 405 de başladığını görüyoruz. Bu esnada **Veii** Roma ordusu tarafından muhasara edilmiş ve 11 sene süren bu muhasara sonunda, diğer Etrüsk şehirleri tarafından kendi haline terkedilmiş olan şehir, M. Ö. 396 senesinde Dictator **F. Furius Camillus** tarafından zaptedilmiştir. Bu harpler esnasında cephedeki Roma kuvvetleri çoğaltılmış ve yaz ve kış vatandaşları silâh altında tutabilmek için, ücret verme usulü kabul edilmiştir. Şehir alındıktan sonra, burada ilerde yeni bir mukavemet merkezinin doğmasını önlemek için, tahribedilmiştir. Daha şehir tamamıyla düşmeden Veii şehir Tanrıçasının yardımı temin edilmek isteniyor ve ona Roma'da bir mabet ve bir kült vadediliyordu. Hakikaten Veii'nin zaptından sonra bu Tanrıça Roma'ya nakledilmiş ve Aventin tepesi üzerinde onun için yapılan mabette, **Juno Regina** ismi altında ibadet görmüştür. Veii topraklarına da Roma vatandaşları yerleştiriliyor ve rivayete göre M. Ö. 387 senesinde burada 4 yeni Tribus teşkil ediliyordu.

Bundan sonra son harpler esnasında Veii'ye yardım etmiş olan **Capena** (M. Ö. 395) ve **Falerii** (M. Ö. 394) şehirleri; 390 da da kuvvetli bir Etrüsk şehri olan **Volsinii** ile ittifaklar yapılıyor ve böylece Güney Etruria, Roma için bir tehlike bölgesi olmaktan çıkıyordu.

Etrüsk şehri Veii'ye karşı kazanılan zafer, Roma'nın askerî sahadaki değerini ortaya koymuştu. Alınan ganimetlerin 1/10 dan, altın bir vazo yaptırılmış ve Delphi Apollo'suna hediye olmak üzere orada Marsilyalılara ait hazine binasına konmuştur. Bu tarihten sonraki Grek kaynakları Roma şehrinden, artık bir Grek şehir devleti olarak bahsetmeye başlamışlardır. İşte Roma Cumhuriyetinin tam rahat bir nefes alacağı bir anda, bu sefer de kuzeyden gelen yeni bir tehlike ile karşılaşmıştır.

15— Galler felâketi

M. Ö. 5. yüzyılın sonlarında gerek İtalya gerek etrafındaki memleketlerde bir takım kavim hareketleri olmuş ve bunlar Latium ve Roma için büyük bir tehlike haline gelmişlerdir. Evvelki sahifelerde açıkladığımız gibi, İtalya'da Apeninlerin yüksek yaylalarında oturan çok nüfuzlu Osk kavimleri buralardan Apulia, Campania, Lucania ve Bruttium gibi sahil memleketlerine doğru, hatta Sicilya'ya kadar yayılmışlardı. İşte bu yayılma neticesinde Roma ve Latium'un güney Grekleri ile irtibatı kesilmiş, böylece Roma klâsik devir Grek kültürünün tesirinden uzak kalmıştır.

Ayni tarihlerde kuzey İtalya'da da yeni bir hareket görülmüştür. Romalıların **Galli** dedikleri Kelt cinsinden bir takım kavimler, Yukarı İtalya'ya girmeye başlamışlar ve yavaş yavaş bütün Po havzasını işgal etmişlerdir. Güney Almanya'da oturan Kelt'ler, M.Ö. 2. binde Doğu Fransa'dan Avusturya'ya kadar uzayan memleketlere yayılmış bir durumda idiler. Kelt kültürü en parlak devirlerinden birini M. Ö. 1. binde yaşamış ve esas buluntu yerine göre *Hallstatt* (Avusturya) kültürü adını almıştır. Kelt'ler, M. Ö. 900 den itibaren, Fransa'dan kuzey ve güneye göç etmeye başlamışlar ve bir taraftan Britannia adalarına girerken, diğer taraftan İspanya yarımadasına inerek (M. Ö. 6. yüzyıl) her iki tarafta, buralarda oturmakta olan yerli halk ile karışmışlardır.

M. Ö. 500 de Kelt'ler ikinci büyük kültürlerini yaşamaya başlamışlardır ki, bu kültüre yine buluntu yerinden dolayı *La Tène* (İsviçre) kültürü adı verilmiştir. Bu kültüre Massilia, İtalya ve Balkanlardan da kültür tesirleri girmeye başlamıştı. Bu kültürü meydana getiren Kelt'lerde, aristokrat bir sınıf hakim durumdadır. 400 senesinden itibaren Kelt'ler başlarında harp arabası içinde harbetmesini seven asîl önderleri olduğu halde, Doğuya ve Güneye çapulculuk seferleri yapmaya başlamışlar ve bir taraftan Illyria üzerinden Adriyatik denizine ulaşırken diğer taraftan Macaristan üzerinden Romanya'ya kadar dayanmışlardır. M. Ö. 3. yüzyılda, Balkan yarımadası içerlerine sokularak Makedon'ları mağlûp etmişler ve M. Ö. 278 de Delfi'ye ulaşmışlardır. Bunlardan ayrılan diğer bir grup Küçük Asya'ya geçmiş ve Orta Anadolu yaylasına yerleşerek burada *Galatia* devletini kurmuşlardır.

M. Ö. 400 senelerinde Alpleri aşarak Po havzasına yerleşen Kelt'lerden **Insbur'lar**, Milano çevresine; **Cenoman**'lar Brescia ve Verona etrafına yerleşmişlerdir. Bunları takiben kuzeyden gelerek Po nehrini aşan yeni kabilelerden **Boi**'lar, **Lingon**'lar ve **Senon**'lar Etrüsk'ler ve Umbur'larla savaşarak, kuzeyde Adriatik denizine kadar olan yerleri işgal etmişlerdir. Böylece Kelt'ler Kuzey İtalya'da Po vadisinin Ligur'lar ile Venet'ler arasında kalan kısmına tamamıyla yerleşmişler ve burası bundan böyle Romalıların **Gallia Cisalpina**'sı olmuştur. Kelt'ler, Ligur'lar ile Venet'lerin topraklarına girememişlerdir.

Kelt'ler Kuzey İtalya'da esasen zayıf olan Etrüsk hakimiyetine böylece son vermiş ve Etrüsk'lerin bir kısmı yeniden Etruria'ya diğerleri de Alp vadilerine çekilmişlerdir. Alplerin güney eteklerinde bulunmuş olan Etrüsk yazılı kitâbeler, bunlara ait olmalıdır.

Eski tarihçilerin naklettikleri gibi, yabancı devletlerin hizmetine de giren Galler, çapulcu grupları halinde mütemadiyen Orta ve Güney İtalya'ya saldırıyorlardı. İşte böyle bir çapulcu grubu da, M. Ö. 387 tarihinde Etruria'dan hareket ederek Roma yakınlarına kadar geldi. Roma ile Lâtin müttefikleri Galleri, şehrin 16 Km. kuzeyinde Tiber'in soldan aldığı bir kolu olan **Allia** nehri kenarında karşılamış ve yapılan muharebede Roma ordusu mağlûp ve dağıtılmıştır (18 Temmuz 387). Galipler sür'atle ilerleyerek, daha önce boşaltılmış

olan Roma'ya girmiş ve her tarafı yakıp yıkmış, yağma etmişlerdir. Yalnız sıkıca tahkim edilmiş ve yüksek memurların sığınmış olduğu Kapitol alınamamış, fakat iç kale ve Juppiter mabedi zarar görmüştür. Bir müddet sonra da Gal'ler aldıkları ganimetlerle Roma'dan çıkıp gitmişlerdir. Sebep, Venet'lerin Gal'ler memleketine yaptığı hücumlardır. Roma efsanelerine göre ise, Galler'in Roma'dan çekilmesi altın mukabilinde satın alınmıştır. Altının tartıldığı terazide muvazene sağlandıktan sonra Gal'ler'in kumandanı (Brennus) daha fazla altın alabilmek için, kılıcını terazinin dirhemler bulunan kefesine koymuş ve Roma'nın muahede şartlarına uymayan bu tutum karşısındaki şikâyetini **Vae Victis** (yazık mağlûplara) sözleriyle reddetmiştir. Bu yüz kızartıcı durum, sürgünden geriye çağrılan **M. Furius Camillus** sayesinde ortadan kalkmıştır. Camillus Dictator seçilmiş ve topladığı yeni ordu ile Galleri geriye püskürtmüştür.

Roma Tarihinde Galler felâketi diye bilinen bu olayın neticeleri Roma için çok önemli olmuştur. Yalnız şehir baştanbaşa yakılıp yıkılmakla kalmamış Roma, uzun yıllar boyunca çevresi ve Latium üzerinde kurmuş olduğu siyasî hâkimiyeti de kaybetmiştir. Şimdi Roma bütün bu işleri yeniden yapmak ve böylece şehri yeni baştan inşa etmek; Latium üzerindeki Hegemonyasını da tekrar kurmak zorunda idi. Bu sebepten şehri terkederek başka yerlere (meselâ Caere'ye) sığınmış olan halk geriye dönmüş ve kısa bir zamanda bütün halkın gayreti ile şehir eski plâna göre yeniden kurulmuştur. Bu esnada, Capitol mabedinin yanan kısımları da tamir edilmiş ve açılış töreni, M. Ö. 378 de Consul salâhiyetli askerî Tribun tarafından yeniden yapılmış ve Tribun'un ismi (M. Horatius) mabet Architrav'ı üzerinde yer almıştır. Şu halde bu isim genellikle kabul edildiği gibi, 6. yüzyıla ait değildir. Bu esnada Roma'nın etrafı, bütün tepeleri içine almak üzere, kuvvetli bir surla da çevrilmişdir ki bu sur, M. S. 3. yüzyılda yenisi yapılıncaya kadar Roma'nın bütün ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sur üzerinde yapılan arkeolojik tetkiklerden surun inşasında Grek mimarlarının çalıştığı ve kullanılan taşların Veii civarından getirildiği anlaşılmıştır.

Roma'nın bu müşkül durumundan faydalanmak isteyen ve evvelce itaat altına alınmış olan kavimler (Etrüskler, Aequ'lar ve Volsc'lar) yeniden Roma'ya karşı cephe almışlardır. Böylece güney

Etrüria'da **Falerii, Fidenae,** ve **Tarquinii** şehirleri isyan etmişler, Hernic'ler Roma ile olan ittifaklarını bozmuşlardı. Bundan başka Aequ'lar, Campania'ya girmiş, Volsc'lar ayaklanmış, Lâtin Birliği çözülmeye yüz tutmuştu. Nihayet Roma M.Ö. 358 de Lâtin ve Hernic'lerle olan ittifakını yenilemiş ve bu muahedede Roma'nın önderliği iyice belirtilmiştir; Volsc'larla Roma bilhassa deniz ticareti için önemli olan bazı sahil şehirleri yüzünden harpler yapmıştır. Roma onları da mağlûp ve **Terracina**'nın kuzey batısına düşen toprakları zaptederek, burada yeni iki Tribus teşkil etmiş ve buraya Roma vatandaşlarını yerleştirmiştir.

(M. Ö. 358). Fakat Volsc'lara ait olan **Antium** alınamamıştır. Roma, Etruria'da ayaklanan şehirlerle bir anlaşma imzalamakla yetinmiş ve böylece M. Ö. 351 de **Tarquinii** ve **Falerii** ile bir sulh muahedesi yapılmıştır. Ayrıca Caere ile 100 senelik bir sulh imzalanarak bu bölgede de sükûn sağlanmıştır. Ancak Roma böyle çeşitli cephelerde emniyeti sağladıktan sonra, yüzyılın ortalarında yeniden Roma yakınlarına kadar sokulan Gal'leri geri püskürtebilmiştir.

Bütün bu mes'eleler halledildikten ve Roma eski kudretini yeniden kazandıktan sonra, onun bu sefer güney İtalya mes'eleleriyle meşgul olmaya başladığını görüyoruz ki bunda Roma'nın Gallerle meşgul olduğu ve onu takip eden senelerde Roma'ya karşı cephe almaya ve ona karşı onun düşmanlarıyla birleşmeye başlayan Lâtin Birliği şehirlerinin büyük rolü olmuştur. M. Ö. 4. yüzyılın ortalarında yapılmış iki muahede Roma'nın bu esnadaki tutumunu açık bir şekilde göstermektedir: Bunlardan birisi, M. Ö. 358 (veya 354) de Samnit'lerle yapılmıştır. Samnit'ler, güney Apenin'lerin yüksek yaylalarında oturan çeşitli kabilelerin meydana getirdiği Osc kavmine mensup idiler. Bunlar çoban ve çiftçi olarak bu dağlarda serbest bir hayat sürerler, kışın ise sürülerini alçak sahil memleketlerine, özellikle Apulia'ya götürürlerdi. Samnit'ler şehir hayatını henüz tanımamışlardı. Çeşitli kabileler, harice karşı müşterek menfaatlerini koruyabilmek için, birleşmişler ve *Samnium* Birliğini meydana getirmişlerdi. Harp olacağı zaman içlerinden birini, önemli bir merkezde (meselâ: Bovianum'da) orduya kumandan olarak seçerlerdi. Bu ordu, küçük ve hareketli birlikler halinde harbeder ve başarılar kazanırdı. Samnium, nüfus ve toprak bakımın-

dan, hem müttefikleriyle birlikte Roma, hem de güney İtalya'nın diğer herhangi bir milletinden daha kuvvetli durumda idi. Roma ile Samnium arasında bu esnada doğrudan doğruya bir temas henüz mevcut değildi. Yaptıkları muahedede Orta ve güney İtalya ile ilgili mes'eleleri beraberce gözden geçirmiş ve bu meyanda Gallerin yeni hücumlarını durdurmak ve müşterek komşuları olan Volsc'ların, Aurunc'ların (Volsc'ların güneyinde oturan bir kabile) ve özellikle Campan'ların kendi aleyhlerinde yapacakları hareketleri önlemeyi karar altına almışlardır.

Roma'nın bu esnadaki durumunu daha açık bir şekilde gösteren belge, Kartaca ile yapmış olduğu ikinci muahededir Polybios (3, 24) bu muahededen hiç tarih vermeden bahsetmiş; fakat diğer tarihçilerin verdikleri bilgiler (meselâ: Livius 7,27; Diodor 16,69) hesaplanınca, bunun M. Ö. 348 senesinde yapıldığı tespit edilmiştir. A. Alföldi tarafından Roma'nın Kartaca ile yaptığı ilk muahede olarak kabul edilen bu muahedenin yapılmasında, Syrakus Tiranlarının Dionysios I ve II. nin 4. yüzyılın başından itibaren takip etmeye başladıkları İtalya ve Adriyatik siyasetlerinin önemli rolü olmuştur. İtalya da Roma'nın düşmanlarını desteklemiş, dostları ile (meselâ Caere ile) harbetmiş olan Syrakus, 349 tarihinde de bir donanmayı yine Roma aleyhinde Latium kıyılarına ve Ostia civarına gönderince, ertesi sene (348) Syrakus'un baş düşmanı olan Kartaca elçileri Roma'ya gelmişler ve Roma ile Kartaca arasında 348 tarihli ticarî muahede yapılmıştır. Alföldiye nazaran bu muahede, Roma tarafından Syrakus hücumuna karşı verilmiş bir cevaptı. Batı Akdeniz'de büyük bir devlet kurmuş olan Kartaca, muahedede Batı Akdeniz'de ticaret yapmayı; Sardinya ve Lybia ile ticareti, buralarda şehirler kurmayı ve buralara çapulculuk seferleri yapmayı Roma'ya yasaklıyor, fakat bizzat Kartaca şehri ve Sicilya'nın Kartaca'ya ait olan batı kısmı ile ticareti serbest bırakıyordu. Diğer taraftan Roma Kartaca'ya, kendi tabiiyeti altında olan Lâtin şehirlerine hücum etmemeyi kabul ettiriyor, yani Kartaca Roma'nın Latium üzerindeki yüksek hakimiyetini tanıyordu.

İşte M. Ö. 4. yüzyılın ortalarında yapılmış olan bu iki muahedeye göre, Orta İtalya'daki hür şehir ve cemaatlar, bundan böyle Roma veya Samnit'lerin hakimiyeti altına girmek tehlikesi ile karşı

karşıya kalmışlardı. Hakikaten de kısa bir zaman sonra bu tarafsız şehirlerden bazıları iki taraftan birini seçmek durumunda kalmışlar, neticede Roma ile Samnitler arasında ilk silâhlı çatışma da başlamıştır.

16— Sınıfların uzlaşması ve yeni Aristokrasinin doğuşu

Roma, bir taraftan etrafındaki komşuları itaat altına almak ve Galler'i mağlûp edip geriye atmak gibi dış olaylar; diğer taraftan Galler'in yakıp yıktığı şehri yeniden inşa gibi iç olaylarda, Pleb'lerin her zamandan daha fazla yardımından faydalandığı için, bir müddet sonra Patrici'ler ile Pleb'ler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmak hususunda yeni adımların atıldığını görüyoruz. Bu münasebetle M. Ö. 367 senesi Pleb Tribunları olan **G. Licinius Stolo** ile **L. Sextius Lateranus** Pleb'lerin çeşitli sınıflarının ihtiyaçlarını karşılayacak kanun tekliflerini meclise getirmişler ve kabul ettirmişlerdir. *Sextius-Licinius Kanunları* **(Leges Sixtiae Liciniae)** adını taşıyan bu kanunlara göre 1 — Köylünün arzularının yerine getirilmesi için, zenginler aleyhine borçlar azaltılacaktı. Öyle ki evvelce ödenmiş olan faizler sermayeden çıkartılacak, kalan kısım da üç sene içinde eşit hisselerle ödenecekti. 2 — Hiç kimse devlete ait topraklardan 125 hektardan fazlasına sahip olamayacaktı. Bu ikinci kanun devlet toprakları üzerinde meydana gelen büyük çiftliklere bir sınır çiziyor, orta ve küçük çiftçiyi koruyor ve buna bağlı olarak, devletin askerî kudretini de arttırıyordu. 3 — Üçüncü kanuna göre, askerî Tribunluk müessesesi kaldırılarak Consulluk yeniden ihdas edilecek ve Consullerden birisi daima Pleb'lerden olacaktı. Böylece 366 senesi için Consuller seçilmiş ve L. Sextius, bu memuriyete seçilen ilk Pleb olmuştur.

Consullüğün yeniden ihya edildiği sene içinde, başlangıçta yalnız Patricilerin seçildiği yeni bir memuriyet daha kabul edilmiştir. Bunlar da diğer yüksek memurlar gibi çift ve bir sene için seçileceklerdi. Bunlar da Consuller ayarında idiler. Yalnız askerî işlerin idaresi Consullere. sivil işlerin idaresi de bu yeni memurlara bırakılmış; daha sonra ise bütün hukukî ve adlî işlerin yöneticisi, *Praetor* (Praetores) adını taşıyan bu yeni memurlar olmuştur. Vatandaşların

davalarına bakan, hakimleri tayin eden bunlardır. Praetorlar, memuriyetleri esnasında esas olarak alacakları kaideleri **(Edicta Praetorum)** her yıl vazifeye başlarken ilân ederlerdi. Bu Praetor Ediktlerinden (hüküm, ferman) sonraları Roma'nın memleket kanunları meydana gelmiştir. Consuller Roma'da bulunmadıkları zaman, Preator onlara vekâlet ederdi. Rütbelerinin dış alâmeti, önlerinden giden 6 lictordu (s. 29).

M. Ö. 367/66 senesi reformları Pleb'lere, devletin en yüksek memuriyetine seçilme hakkını vermişti ve bu kanunlarla Pleb cemaatı devlete daha çok yakınlaşmıştı. Pleb memurları olan Pleb Tribunları ve Aedilleri resmen tanınmışlardı. Bunun bir neticesi olarak yine bu sene içinde bütün cemaat namına iş görecek ve Pleb Aedillerine benzeyen iki Aedil daha seçilmiştir ki bunlara da vazife esnasında üzerine oturdukları fildişi iskemleden **(Sella curulis)** dolayı, Curul Aedilleri adı veriliyordu. Bu memuriyet başından itibaren Patrici ve Pleb bütün vatandaşlara açıktı ve bunlar **Comitia Tributa** tarafından seçilirlerdi. Bundan böyle Pleb ve Curul Aedillerinin vazifeleri, şehirde ve pazar yerlerinde inzibatı sağlamak ve vatandaşlara umumî oyunlar (Ludi Romani) tertip etmekti. Oyunların bütün masraflarını Aediller kendi ceplerinden ödedikleri için bunlar, pahalı memuriyetlerdi. Buna rağmen bu vazifede iken tertip ettikleri oyunlarla ilerdeki kariyerleri için halkoyunu kazanmak isteyen genç politikacılar yine de bu vazifeye seçilmek isterlerdi. Esasen Pleb'lerden bütün bu devlet memuriyetlerine seçilebilenler, yalnız zengin olanlardı. Çünkü bir devlet memurluğu için lüzumlu olan servete yalnız, başından beri sınıf mücadelesini yürüten ve şimdi evlenme suretiyle Patrici ailelerle akrabalık kurmuş olan muteber Pleb aileleri sahipti. Bu reformlardan sonraya ait memur listelerinde, meydana gelen bu yeni memur sınıfını açık bir şekilde görmek mümkündür. Öyle ki 11 sene içinde hep Consullerden birisi Patrici'lerden, biri de Pleb'lerden seçilmiştir; fakat sonra uzun zaman yalnız Patrici'ler Consul olmuştur. Buna bakarak devletin Pleb'lere daha çok ihtiyaç duyduğu harp senelerinde Consullüklerden birine daima bir Pleb'in seçildiğini; normal zamanlarda ise, seçimi daha ziyade Patrici'lerin kazandığını söyliyebiliriz. Zamanla bütün memuriyetler Pleb'lerin yüksek ailelerine açılmış ve böylece 356 da Dictator; 351 de Censor; 337 de Praetor olmuşlar, 300 se-

nesinde de **Pontifices** ve **Augures** rahip meclislerine girmişlerdir. İşte bütün devlet memurlukları kendilerine açılan zengin Pleb'lerle eski Patrici'lerin meydana getirdiği yeni sınıfa Memur Aristokrasisi **(Optimates)** adı verilmiş, bunların içinde, Consul, Praetor, Curul Aedili ve Dictator (yani Sella curulis'e oturan memurlar) çıkaran ailelere de Nobiller **(Nobiles)** denmiştir.

Görülüyor ki sınıflar arasındaki bu uzlaşmalardan yalnız zengin Pleb'ler faydalanıyor, fakir Pleb'lerin iktisadî güçlükleri ise devam edip gidiyordu. Bunlara yapılan yardımlar, devlet topraklarından işletilmek üzere parçalar ayırıp vermek veya onları kurulacak kolonilere göndermekti. Fakat M.Ö. 326 da bu sahada yeni bir hamle daha yapılmış ve borç yüzünden köle olma usulü ortadan kalkmıştır.

Memur aristokrasisi sınıfı, doğuştan asîl Patrici'ler gibi, sımsıkı kapalı bir sınıf değildi ve aşağı tabaka arasından aldığı yeni azâlarla **(homines novi)** kadrosunu mütemadiyen tamamlıyordu. Herhangi bir memur namzedi **(Candidatus)** halkın seçmesi ile bir memuriyete girer ve Censor onun hakkında itimat beyan ederse, Senatus'a girerdi. Memuriyetlerde terfi sırası şöyle idi: Questorluk, Aedillik, Praetorluk, Consulluk ve Censorluk. Yüksek devlet memurları maaş almadıklarından memuriyetler için servet sahibi olmak zarurî bir şarttı.

Bu esnada dış siyaset ile maliyenin idaresi tamamıyla Senatus'un elindedir. Patrici ve Pleb bütün vatandaşları içine alan Centuriata ile Comitia Tributa meclisleri yan yana vazife görmektedirler. Aralarındaki fark, Comitia Tributa'nın aldığı kararların, hukuk bakımından Comitia Centuriata'nın aldığı kararlara eşit olmaması ve Consul, Praetor ve Censorların, Centuriata; Aediller ile Questor'ların da Tributa meclisi tarafından seçilmesidir.

Bu tarihde *ordu teşkilâtında* da önemli reformlar yapılmış ve tarihî an'aneye göre, bunlar Camillus'un teşvikiyle olmuştur. İlki Veii'nin muhasarası sırasında (askere ücret bağlama gibi) olmak üzere bu değişiklikler, Galler felâketinden sonra ve Samnit harpleri esnasında yapılmıştır. Eskiden altı veya sekiz saf üzerinde çalışan Roma birliği terk edilerek Legion (Alay) her biri iki Centuria'dan

müteşekkil olmak üzere, 30 bölük, yani **Manipulus**'a bölünmüş ve bunlar üç sıra halinde **(Hastati, Principes, Triarii)** dizilmişlerdir. Bunlara ayrıca hafif piyadeler de ekleniyordu. Bu yeni harp nizamı, eskisine nazaran önemli derecede hareketlidir ve Romalılara İtalya dahilindeki diğer kavimleri mağlûp etmek hususunda yardımcı olmuştur. Ayrıca ordu artık servete göre değil, hizmet senelerine göre, sınıflandırılacaktı. Böylece askere alınan bir kimse evvelâ herhangi bir muhafaza kıt'asında hizmet ediyor, sonra hafif piyadeye geçiyordu. Burada bir müddet çalıştıktan sonra, ağır piyadeye alınıyor ve burada evvelâ birinci, sonra ikinci ve kaabiliyet gösterdiği taktirde, üçüncü sıraya geçiyordu. Silâhlar da eskisine nazaran daha yeknesakdı. Vurmak için kullanılan mızrak **(Hasta)**, Legion'da yalnız üçüncü sıraya (**Triarii**) bırakılacak, önde yer alan diğer iki sıra ise kargı **(Pilum)** kullanacaktı. Ağır piyadenin hepsi kılıç, kalkan, miğfer ve zırh ile silâhlandırılmışlardı. Hafif piyadenin zırhları yoktu. Bunlar hafif bir kalkan, deri miğfer ve kargı kullanacaklardı. Düşman safları içine fırlatılan kargılar, yalnız insanı yaralamaya değil, aynı zamanda kalkanı zedelemek ve kullanılamayacak bir hale getirmek suretiyle, onu kullanan askeri muharebe dışı bırakıyordu. Kargılar atıldıktan sonra, kılıç kılıca harbedilirdi ve Legion'un birinci ve ikinci sırası bir iş başaramazsa, üçüncü sıra **(Triarii)** ile netice sağlanırdı. Müttefiklerin gönderdikleri yardımcı kuvvetler **(Auxilia)** ile birlikte iki Legion (takriben 8400 piyade, 600 süvari) kaide olarak Consullerden biri tarafından sevkedilen bir Consul ordusunu teşkil ediyordu. Şu halde iki Consul'un emrinde iki Consul ordusu vardı ve bunların kumandanları, tabiî olarak Consullerdi. İki Consul ordusu birleşik olduğu zamanlarda ise, Consuller nöbetleşe başkumandanlık ederlerdi. Bunların yanında ayrıca kurmay subayları olarak, Patrici'lerden seçilen askerî Tribunlar **(Tribuni militum)** in da vazife yaptığını görüyoruz ki, bunlara özellikle İtalya harpleri esnasında harekâtın genişlemesi ve orduların sayısının artırılması neticesinde ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu yüksek subaylar yanında bir de. Manipulus ve Centuria'lara kumanda eden alt-subaylar vardı ki, bunlara **Centurio** adı verilirdi. Bunlar Consul'un emriyle askerî Tribunlar tarafından her sefer için yeniden tayin olunurdu. Ve her manipulus'un başında iki Centurio bulunurdu. Eskiden Centurio'lar da yalnız Patrici'ler arasından seçilirken, sonraları Pleb'ler de bu mevkilere tayin edilmişlerdir.

Yardımcı kuvvetler (**Auxilia**), Roma'nın İtalya dahilinde ittifak yaptığı şehirlerin, ordu veya donanma şeklinde gönderdikleri kuvvetlerdi. Bu kıt'alar gelince Consul'un emri altına girerler ve onun kumanda ettiği orduya katılırlardı. Consul'ler bunların başına, Legion'daki Tribunlar ayarında bir kumandan (**Praefecti Socium**) tayin ederdi; fakat müttefikler, birliklerinin alt-subaylarını kendileri seçerlerdi. Roma ordusunda yardımcı kuvvetler hep kanatlarda kullanılırdı. Fakat içlerinden bazı seçme birliklerin, keşif hizmetlerini yaptıkları da vakidir. Roma ordusu hakkında söylediklerimizi burada kapatırken, onun eski çağların en disiplinli ordularından birisi olduğunu da söylememiz lâzımdır.

BÖLÜM: III

İtalya'nın Zaptı

17 — I. Samnit harbi: M.Ö. 343-341

M.Ö. 4. yüzyıl ortalarında Roma'nın, güney İtalya'nın en kuvvetli kavimlerinden biri olan ve çeşitli kabilelerin meydana getirdiği bir Birlik halinde yaşayan Samnit'lerle bir muahede yaptığına s. 47 de temas etmiş ve yaşayış tarzları, kabiliyetleri hakkında kısaca bilgi vererek bunların 5. asrın sonlarından itibaren kıyılara inerek Campania, Lucania, Bruttium ve Apulia'ya yerleştiklerini anlatmıştık. M.Ö. 358 veya 354 tarihinde yapılmış olan bu muahede Latium üzerinde yeniden hakimiyet kurmuş olan Roma ile insanca çok daha kalabalık olan Samnium'u karşı karşıya getiriyor ve bu iki kuvvet Orta ve Güney İtalya'yı ilgilendiren mes'elelerde bir anlaşmaya varıyorlardı. Fakat yine bu muahededе, henüz Roma veya Samnitlerin idaresi altına girmemiş Orta İtalya şehir veya kavimlerinin yakın bir gelecekte ciddî bir karar almak zorunda kalacakları, açık olarak görünmektedir. Bu olay çok uzun sürmemiş ve kısa bir zaman sonra Roma ile Samnit'ler arasında, aradaki kavimler yüzünden birinci Samnit harbi başlamıştır.

Samnit'lerden ayrılarak kıyı bölgelerde yerleşmiş ve yeni kavimler haline gelmiş olan Campan'lar, Lucan'lar ve Brutt'lar kültür sahasında elde ettikleri önemli hamleleri, bu esnada birer birer zaptetmeye çalıştıkları buralardaki Grek şehirlerine borçlu idiler. Anavatanda kalanlar ise, hâlâ iptidaî bir hayat yaşamaktaydılar.

Roma'ya Orta İtalya'yı zaptetme fırsatını veren Samnit harplerinin ilkine, yine dağlık bölge Samnit'lerinin Campania'ya yaptıkları bir akın sebeb olmuştur. M.Ö. 343 de Samnit'ler, kuzey Campa-

nia'da **Teanum** şehrinde oturan ve vaktiyle kendilerinden ayrılarak, buraya yerleşenlerin ahfadı olan **Sidicin**'ler ile Capua halkına hücum edince, bunlar da Roma'dan yardım istemişlerdir. Roma bir müddet düşündükten sonra, bu talebi kabul etmiş ve Campania'nın en kudretli bir şehri olan Capua ile bir ittifak muahedesi imzalamıştır. Tarihî an'aneye göre Romalılar, Samnit'lerle yaptıkları bu harpte üç zafer kazanmışlardır. Fakat bu zaferlerin kat'î bir netice sağlayamadığı anlaşılıyor. Çünkü M. Ö. 341 de Roma ile Samnium arasında, Capua'nın Romalılarda, Teanum'un ise Samnit'lerde kalması şartıyla bir sulh anlaşması imzalandığını görüyoruz. Bu uzlaşmaya Samnit'ler İsparta kıralı Archidamos III'ün yardımını sağlayan güneydeki Tarent şehrine karşı yapmak zorunda oldukları bir harp yüzünden; Roma'lılar da Lâtin'lerin ayaklanmasından dolayı razı olmuşlardı.

18— Lâtinlerin ayaklanması: M.Ö. 340-338

Roma'nın Latium üzerinde kurmuş olduğu üstün durum, Romalıların Lâtin Şehirleri Birliği ile yaptığı ittifaka dayanmaktaydı. Bütün dış harplerini beraberce kazandığı bu Birlik içinde nazarî olarak Lâtin şehirleri de Roma ile aynı haklara sahiptiler, fakat zamanla bilhassa Roma dış düşmanlarını arka arkaya mağlûp ettikten sonra, Roma'nın Birlik içindeki otoritesi artmaya başlamıştı. Bu durum özellikle 390 dan itibaren şekillenmekte ve bunda bazı Lâtin şehirlerinin Roma'nın düşmanları ile birlikte iş yapması, bazılarının da isyanı rol oynamaktaydı. Meselâ 386 da bazı Lâtin şehirleri Volsc'lara yardım ederken, 383 de **Lanuvium** Roma'ya isyan etmiş, 381 de **Velitrae, Circei** ve **Praeneste** Roma'ya bağlı olan **Satricum**'u tahribetmişlerdir. 377 de Lâtin'ler Roma'ya karşı **Antium**'a yardım ederken, Roma da 361-354 arasında Tibur ile savaşmış ve sonunda burasını da işgal etmiştir. Durumun bu şekilde gerginleştiği bir anda Roma 354 de Samnit'lerle, 348 ve 340 da da Kartaca ile anlaşma muahedeleri yapmış ve Latium'da kendisiyle ittifak halinde olmayan Lâtin şehirlerini Kartaca'nın hücumlarına açık bırakmıştır. Lâtin Birliği ile Roma arasındaki ilişkiler bu şekilde iken, birinci Samnit harpleri gelmiş ve bu durumdan yararlanmak isteyen Lâtin'ler Roma'ya karşı toptan ayaklanmak için artık zama-

nın geldiğine inanarak isteklerini açıkça ortaya atmışlardır. Bunlar Romalılarla hâkikî manâda eşit olmak için Consullerden birisi ile Roma Senatosu mensuplarının yarısının Lâtin'lerden olmasını talep etmekte idiler. Fakat bu istekler Roma tarafından reddedilince, Lâtin'ler zora başvurmaya karar vermişler ve 340 da ayaklanmışlardır. Yapılan harplerde Volsc'lar ve Campan'lar Lâtin'lerin, Samnit'ler de Roma'nın müttefiki olmuşlardır.

Harpler güney Latium ve Campania'da yapılmış, en önemli muharebe *Sinuessa* civarında Roma tarafından kazanılarak Lâtin ve Campan orduları dağıtılmıştır (M.Ö. 340). Bunu takip eden iki sene içinde Latium'daki son mukavemetler de bertaraf edildikten sonra, Lâtin şehirleri birbiri arkası Roma'ya teslim olmuşlar; en çok dayanan **Antium** ile **Capua** da boyun eğince, isyan hareketi son bulmuştur.

Bundan sonra Roma Latium'daki durumu yeniden tanzim etmiştir. Fakat bu esnada ne Lâtin şehirlerini imha etmeyi, ne de onları bir araya getirerek tek bir devlet kurmayı düşünmüştür. Aksine Lâtin Birliği dağıtılmış ve şehirlerin her biriyle Roma, bunların büyüklük, mevki ve harpler esnasında kendisine karşı olan tutumlarını nazarı dikkate alarak, her biriyle ayrı bir muahede imzalamıştır, fakat bunlara kendi aralarında evlenmek ve ticaret yapmak yasak edilmiştir. **Tibur** ve **Praeneste** gibi büyük Lâtin şehirleriyle, müsavi haklar prensibi üzerine birer ittifak muahedesi yapılarak bunlar kendi işlerinde müstakil bırakılmış, yalnız gerektiği zaman Roma'ya askerî yardımda bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Fakat Roma'ya yakın veya sıkıca bağlı olan **Tusculum, Aricia, Lanuvium, Lavinium** ve **Nomentum** şehirlerine Roma vatandaşlığı hakkı tanınmış ve bu haktan Roma'da faydalanmaları kabul edilmiştir; iç idarelerinde ise kendilerine az bir hürriyet bırakılmıştır. Kısa bir zaman sonra **Ostia** kolonisi ile **Antium** ve **Tarracina**'ya da aynı haklar tanınmıştır. Bu esnada içine Roma kolonistlerinin yerleştirildiği Antium şehrinde ganimet olarak ele geçirilen gemilerin burun kısımlarıyla **(Rostra)**, Roma Forum'undaki hitâbet kürsüsü süslenmiş ve bu kürsü bu sebepten *Rostra* adını almıştır. İlk defa M.Ö. 3. yüzyıl başlarında basılmaya başlanan Roma bakır sikkeleri üzerine de böyle bir geminin ön kısmı konmuştur (Lev. VII, 20). Yine bu sırada bir Volsc

şehri olan **Velitrae** ve sonra **Fundi** ve **Formiae** gibi şehirlere de yarım vatandaşlık hakkı (**Civitas sine suffragio**) tanınmıştır. Bunlar, Roma vatandaşlarının siyasî haklar dışında, bütün haklarına sahip olacaklardı. Böylece Lâtin şehirleri basamak basamak birbirlerinden ayrı haklarla Roma'ya bağlanmış ve onun yüksek hakimiyeti altında toplanmışlardı.

Roma'nın meydana getirdiği yeni hakimiyet şekli kısa bir zaman sonra Latium dışında da tesirini göstermiş ve M. Ö. 334 de Capua şehri de yarım vatandaşlık hakkını alarak Roma ile birleşmiştir. Fakat Capua iç işlerinin idaresinde tamamıyla serbest kalacak, resmî dili de Osc'ça olacaktı. Bunun tesiri altında, az sonra Campania'nın **Nola** ve **Nuceria** gibi şehirleri de Roma ile birer ittifak yapmışlar, **Cumae, Suessula** ve **Acerrae** şehirleri ise oy hakkı olmadan Roma vatandaşlığı hakkı almışlardır. Böylece kuzey Campania'nın zengin ve kültürlü şehirleri de Roma tarafından kazanılmış oluyordu. Bundan böyle Campania asilzadeleri. Roma ordusunda süvari olarak hizmet göreceklerdi. Bunu takip eden yıllarda Campania ile Roma arasındaki yollar emniyet altına alınmış ve M. Ö. 329 da sahil yolu üzerinde **Terracina** vatandaş kolonisi; M. Ö. 328 de, kara yolu üzerinde de **Fregellae** Lâtin kolonisi tesis edilmiştir.

Roma'nın, Latium ve Campania'ya verdiği yeni şekil neticesinde kudreti fevkalâde artmıştı. Bununla beraber Roma Birliğinin bu esnadaki nüfusu Samnium'un nüfusundan çok daha azdı ve birincinin hür vatandaşlarının sayısı 527000 iken, ikincinin 650000 olarak hesaplanmıştır. Fakat Roma kendisi ile birleşmiş birçok cemaatın idaresini üzerine almıştı. En yakın çevresini Lâtin'ler teşkil ediyor, sonra onunla birleşmiş olan Campania şehirleri ile Etrüsk'ler geliyordu. Roma'nın kudreti, bu esnada İtalya ve İtalya dışındaki siyasî kuvvetlerle karşılaştırıldığı zaman, daha belirli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İtalya'da Etruria gittikçe zayıflamakta, Büyük Yunanistan, İtalik kavimlerin mütemadî hücumları karşısında gerilemektedir. Güney İtalyan'ın en kuvvetli bir Grek şehri olan Tarent Lucan'ların devamlı hücumları karşısında, Grek doğusundan yardım istemektedir. Halbuki Roma, Pers krallığını mağlûp etmiş olan *İskender* ile temasa geçiyor ve M. Ö. 323 de, İskender Hindistan'dan geriye döndükten sonra, Babil'e bir elçi hey'eti gönderiyordu.

19— II. Samnit harbi: M.Ö. 326 - 304

Birinci Samnit harbi ve Lâtin ayaklanmasından sonra çok fazla kuvvetlenen Roma'nın kuzey Campania'ya yerleşmesi ve Roma ile Campania arasındaki münasebetleri emniyet altına almak maksadıyla, burada koloniler kurulması üzerine, Campania topraklarına kendi menfaat bölgeleri nazarıyla bakan Samnit'ler arasında hoşnutsuzluk başlamış ve sonunda Roma'nın siyasî menfaatlarıyla Samnit'lerin iktisadî çıkarlarının çatışması neticesinde, ikinci Samnit harbi başlamıştır. Fakat zamanla bu harp Orta İtalya kavim veya şehirlerinin bir kısmının bir tarafı; diğerlerinin de karşı tarafı tutmaları neticesinde, Orta İtalya hakimiyeti için yapılan bir savaş halini almıştır. Bu harpler için Roma siyaset bakımından Samnit'lere nazaran, daha iyi bir şekilde hazırlanmıştı. Kartaca ile yapılan muahede (s. 48), Etrüsk şehirleriyle 40 sene; Galler ile 30 sene için imzalanan sulh; Apulia ve Campania ile yapılan ittifaklar Roma'nın lüzumlu olan dayanağını teşkil etmekteydiler.

Harbin fiilen başlamasına, Campania'daki Grek şehri Neapolis sebep olmuştur. Şehirde bu esnada Roma veya Samnit taraftarı gruplar vardı. Samnit'lerin, Campania'nın sahil şehirlerine yerleşmek maksadıyla yeniden harekete geçtiği esnada Neapolis M. Ö. 327 de Roma'yı yardıma çağırmış ve Roma ordusu şehri muhasara etmiştir. Fakat tam bu sırada şehirdeki Roma taraftarı kimseler iş başına geçerek şehri Roma'ya teslim etmişlerdir. Bundan sonra Neapolis özel idaresi, memurları ve kendine mahsus sikkeleri olan müstakil bir şehir olarak Roma Birliğine bağlanmıştır. Bu olay üzerine Roma ile Samnit'ler arasında harp fiilen başlamış ve ilk senelerde başarı Roma tarafının olmuştur. Fakat M. Ö. 321 de her iki Consul de Campania'dan Samnium'un dağlık bölgesine sokulmaya uğraştıkları esnada **Caudium** geçitlerinde pusuya düşürülerek teslim olmaya mecbur tutulmuşlardır. Neticede Samnit'lerin Roma'ya dikte ettirdikleri sulh muahedesinin şartları Roma ordusunun silâhlarının alınması ve askerlerin boyunduruk altından geçmeye mecbur tutulmasıydı. Roma ayrıca 600 Roma süvarisini Samnit'lere rehin olarak verecekti. Tarihî an'aneye göre Roma Senatus'u bu yüz kızartıcı muahedeyi tanımamış ve mes'ul Consul'leri Samnit'lere teslim etmiştir. Fakat doğru olan şekil, birçok seneler muteber kalacak bir

muahedenin hakikaten imza edildiği ve Campania'ya irtibatı sağlayan iki koloninin Roma'ya geri verildiğidir.

Bu sulh seneleri içinde Roma, ordusunu Samnit dağlarında daha kolaylıkla hareket edebilecek bir duruma getirmiş ve s. 51/52 de anlattığımız reformları yapmıştır. Daha sonra Roma'lılar, diplomasi yolu ile Samnit'leri Apulia ovalarından uzaklaştırmak için M. Ö. 318 de **Canusium**, 315'de de **Luceria**'yı işgal etmişlerdir. Bu esnada (316) Samnitler de yeniden harekete geçerek Latium'a kadar sokulmuşlar ve buralarda birçok şehri yağma etmişler ve Roma ordularını o kadar sıkıştırmışlardır ki, Roma'nın güney Latium ve Campania'daki müttefikleri Roma'dan ayrılmışlardır. Roma'nın ancak M. Ö. 314 de Samnit'lere karşı kazandığı zaferden sonra, kendisinden ayrılmış olan güney müttefikleri tekrar onunla birleşmişlerdir.

Bunu takip eden senelerde Roma ve Latium'un birleşmiş gayreti ile, münakaşa mevzuu olan bölgede bir çok koloni kurulmuş ve böylece bu bölgenin emniyeti sağlanmıştır. Bu meyanda M. Ö. 313 de **Fregellae** kolonisi geri alınmış, Liris nehri kenarında **Interamna; Massicus** dağı eteğinde **Suessa Aurunca** kolonileri kurulmuş, **Caudium** boğazı yakınında kurulan **Saticula** kolonisine, Samnit dağlarına açılan bu geçiti emniyet altına alma vazifesi verilmiştir. Roma köylüsünün yerleştirilmiş olduğu bu koloniler, aynı zamanda birer kale durumunda idiler ve harpler esnasında, bulundukları bölgeyi müdafaa ile mükelleftiler.

Ertesi sene, yani M. Ö. 312 de Roma'da *Appius Claudius Caecus* Censor oluyor ve vatandaşların sayımı yapılarak verecekleri vergi ve orduda ne şekilde hizmet edecekleri tespit ediliyordu. Aynı Censor, Campania'daki Roma'ya ait yerlerin emniyetini sağlamak için. Roma ile Campania harp sahasını ve Capua'yı birbirine bağlayan askerî bir yol **(Via Appia)** (Lev. V. 17,) ve Volsc dağlarından çıkan suları Roma'ya ulaştıran bir su kemeri **(Aqua Appia)** inşa ettirmiştir. Ayrıca birçok malî reformların da yapıldığı bu senelerde deniz işlerine de önem verildiğini ve bu işlere bakacak iki yeni memurun **(duoviri navales)** M. Ö. 311 yılında faaliyete geçtiğini görüyoruz. Bu sırada Roma'dan deniz yolu ile Neapolis, Tarent ve Kartaca ile ticaret yapılmaktaydı.

M. Ö. 310 da Samnit-Roma harbi yeniden başlamıştır. Bu sefer bir taraftan Etrüsk'ler diğer taraftan Mars'larla ittifaklar yapan Samnit'ler, Orta İtalya ile kuzeyin bir kısmını harp sahası içine sokmuşlar ve böylece Roma'yı çeşitli cephelerde savaşmak zorunda bırakmışlardır. Fakat bu sene içinde Roma Samnit'leri bir taraftan Apulia dahilinde mağlûp ederken, diğer taraftan Latium'a kuzey ve batıdan hücum eden Etrüsk'ler ile Mars'lar Consul Q. Fabius Maximus Rullianus tarafından mağlûp edilmiş, neticede Samnit'ler Roma ile bir mütareke imzalamışlardır.

M. Ö. 309 da Apulia'dan Samnium'a karşı bir imha harbine başlayan Roma'lılar 305 de memleketin tam ortasına düşen **Bovianum** şehrini zaptederek Samnit'lerin kumandanı **Statius Gellius**'u esir almışlardır. Bundan sonra M. Ö. 304 de iki taraf arasında sulh yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Samnit'ler, bütün diğer müttefikler gibi, memleketlerinin eski hudutları içinde tam hürriyete sahip olacaklar, fakat onlar da Roma'nın harp yılları içinde zaptettiği yerleri ve kurduğu yeni kolonileri (bilhassa Samnium etrafındakileri) tanıyacaklardı.

Bu harpler sonunda Roma'nın hem toprakları hem de nüfusu artmış ve böylece Roma Birliği, yarımadanın en kudretli siyasî bir teşekkülü haline gelmiştir. Harbler esnasında Roma'dan ayrılan müttefikler gayet ağır şartlarla yine Birliğe alınmışlardır. Bu meyanda **Hernic**'ler kendi Birliklerini dağıtmış ve **Anagnia** isimli şehirlerini yarım vatandaşlık hakkı ile Roma'nın himayesine vermişlerdir. Aequ'lar Roma'ya toprak terk etmek zorunda kalmışlardır. Orta İtalya'da oturan Marucin'ler, **Frentan**'lar ve Vestin'ler gibi *Sabell* grubundan olan kabileler, kendi Anayasaları baki kalmak üzere, ilk defa olarak Roma Birliği içine alınmışlar ve bunlar harplerde Roma ordusuna asker vermeyi taahhüt etmişlerdir. Umbria şehirleri olan **Ocriculum** ve **Camerinum** gibi şehirlerin de Roma Birliğine girmesi ile, Birliğin sınırları kuzeye doğru da genişliyor ve M. Ö. 299 da kurulmuş olan Lâtin kolonisi **Narnia** kuzeye giden yolu emniyet altına alıyordu. Böylece Roma, yeni topraklar alarak, koloniler kurarak veya ittifaklar yaparak yarım adanın ortasında kendine sağlam bir mevki temin etmiştir. Roma yeni kurulan bu koloniler ve yapılan ittifaklarla, Samnium'un kuzey ile olan irtibatını kesmek

gayesini güdüyordu. Bunu fark eden Samnit'ler, etraflarındaki çember iyice kapanmadan bir deneme daha yapmak istemişler ve bunun neticesinde üçüncü Samnit harbi başlamıştır.

20 — III. Samnit harbi: M.Ö. 298-290

Yukarıda söylediğimiz gibi Samnit'ler İtalya hakimiyetini elde etmek için son bir mücadeleyi daha göze almışlar ve bu gayeye ulaşmak için Roma'ya karşı büyük bir koalisyon meydana getirmişlerdir. Lucan'lar, Umbr'lar, Etrüsk'ler ve Gal'ler ile ittifaklar yapmışlar ve büyük bir kuvvet sarf ederek biri memleket savunması, diğeri Campania'ya; bir üçüncüsü de Mars'ların ve Umbr'ların toprakları üzerinden Etruria'ya girmek üzere, üç ordu hazırlamışlardı.

Tarihî an'anede bu esnada yapılmış olan harpler hakkında pek açıklık yoktur. Fakat M.Ö. 298 senesi Consul'u *L. Cornelius Scipio Barbatus*'un bize kadar gelmiş olan lâhdi üzerindeki kitâbe'den onun Samnium ile Lucania'da harpler yaptığını ve Lucan'ları Samnit'lerden ayırdığını öğrenmekteyiz. M. Ö. 295 de Etrüsk'ler ile Gal'ler Roma yakınlarına kadar geldiği ve bunlarla birleşebilmek için, Samnit'ler kuzeye doğru ilerlemeye başladığı zaman, Roma için durum çok güçleşmişti. İşte Roma bu birleşmiş kuvvetlere karşı *Q. Fabius Rullianus* ve *P. Decius Mus* idaresinde iki Consul ordusu çıkarmış ve Umbria'da **Sentinum** mevkiinde yapılan muharebede Roma orduları galip gelmiş ve Consul P. Decius Mus, neticeyi alabilmek arzusu ile kendini feda **(devotio)** etmiştir. Bunun üzerine Umbr'lar mukavemetten vazgeçmişler; bazı Etrüsk şehirleri de Roma ile sulh muahedeleri yapmışlardır. Samnit'ler bir müddet daha harp etmişlerse de, sonunda onlar da mağlûp edilmişlerdir (M. Ö. 290). Roma bu sefer de Samnit'lerin kendi toprakları üzerindeki hakimiyetlerini tanımış, fakat çevreleri ile irtibatları kesilmiştir. Samnium'un emniyetini sağlamak için de Samnium, Apulia ve Lucania hududu üzerinde **Venusia** Lâtin kolonisi kurulmuş ve buraya 20.000 Lâtin vatandaşı yerleştirilmiştir.

Bundan sonra Roma, Orta İtalya'daki mevkiini kuvvetlendirmek için, yeni tedbirler almaya başlamıştır. Bunun için evvelâ Sabin'lere, oy hakkı olmayan vatandaşlık hakkı **(Cives sine suffragio)** verilerek Roma'ya bağlanmışlar, M. Ö. 268 de de tam Roma vatan-

daşlığı hakkını almışlardır. Bundan sonra yeni kolonilerin kurulması işine gidilmiş ve evvelâ Picenum'da kurulan **Hadria** ve **Castrum Novum** Lâtin kolonileriyle denize ulaşılmıştır. Daha sonra, Roma Samnit'lerle birleşmiş olan Gal'ler ve Etrüsk'lerle uğraşmışdır. **Ancona** şehrinin kuzeydoğusunda oturan Gal kabilelerinden **Senon**'ların davranışları karşısında Roma ordusu, Picenum üzerinden geçerek buraya gelmiş ve Senon'ların oturduğu yerler **Ager Gallicus** ismiyle Roma'ya bağlanmış, ayrıca burada **Sena Gallica** vatandaş kolonisi kurulmuştur. Bunların yakınlarında oturan diğer bir Gal kabilesi olan **Boi**'lar da telâşa düşmüşler ve Etrüsk'lerle birleşerek Güneye yürümeye başlamışlardır. Fakat **Vadimo** gölü kenarında yapılan muharebede bunlar imha edilmişlerdir (M. Ö. 285). Bu mağlûbiyetin tesiriyle ertesi sene, bazı Etrüsk şehirleri Roma ile ittifak muahedeleri yapmışlar, Gal'ler kuzeye atılmışlardır.

Bütün bu olaylar bir kere daha gözden geçirilince, kuzeyden Gal'ler; güneyden de Samnit'lerin tazyiki karşısında kalan Orta İtalya şehir ve kabilelerinin Roma Birliğine girmeyi tercih ettiklerini görüyoruz. Çünkü Roma bu ittifak sistemi içinde, kendisiyle birleşmiş olanlara bazı haklar tanıyor, kazanılan ganimetlerden onlar da faydalanıyorlardı. Harpler esnasında Roma vatandaşlarının hemen hepsi vergilerini vererek, memuriyet ve askerliklerini yaparak devlete karşı olan vazifelerini ifa etmişlerdir. Pleb'ler de üzerlerine düşeni yapmışlar ve koloni tesis edilirken, onlar da kolonist olarak bu kolonilere gönderilmişlerdir. Pleb'lere ait teşekküller, şimdi bütün cemaatın işlerine bakmaktadır. Zengin Pleb'ler yüksek memuriyetlere muntazaman seçiliyor ve böylece memur aristokratlar arasına giriyorlardı. Bu tarihlerde iki sınıf arasındaki fark kendisini yalnız meclislerin aldıkları kararlarda gösteriyordu. Yalnız bütün halkı temsil eden Centuria meclisinin aldığı kararlar kanun kudretini haizdi; vakıa bu esnada artık Patrici'lerin de dahil olduğu Pleb meclisinin (Comitia Tributa) aldığı kararlar da tanınıyor ve tatbik ediliyordu, fakat bunlar birinci meclisten çıkan kanunların hukukî cephesine malik değillerdi. İşte Samnit harplerinden hemen sonra Aristokratlar ile Pleb'ler arasındaki bu son fark da ortadan kaldırılmıştır. Fakat bunu temin etmek için Pleb cemaatının M.Ö. 287 de yeniden ayaklanmaları ve Tiber'in öte kıyısındaki **Janiculum** tepesine göç etmeleri gerekmiştir. Böyle olunca Roma'da büyük bir

karışıklık başlamış ve Pleb'lerden olan *Q. Hortensius*, mes'eleyi düzeltmek üzere *Dictator* seçilmiştir. Hortensius, hakikaten karışıklığı düzeltmiş ve kabul ettirdiği bir kanun ile **(Lex Hortensia)**, iki meclisten çıkan kararlar arasındaki son farkı da ortadan kaldırmıştır. Bundan böyle Comitia Tributa'nın aldığı müspet veya menfi bütün kararlar **(Plebiscita)**, Comitia Centuriata meclisinin aldığı kararlar gibi, bütün vatandaşlar için muteber olacaktı. Böylece Comitia Tributa, Comitia Centuriata'nın yanında, halkın ikinci bir meclisi haline geliyordu. Bundan böyle iki meclis eşit haklarla yan yana yaşamış, beraberce kanunlar çıkarmış, harp ve sulhe karar vermiştir. Şu halde *sınıflar arasındaki mücadele* tam olarak bu tarihte sona ermiştir. Daha sonraki senelerin mücadelesi ise, memur aristokratlar ile Pleb'ler arasında devam edecektir.

21—Tarentum harbi: M.Ö. 282-272

Bu harp Tarentum körfezinin batı köşesinde, bir Grek şehri olan **Thurii (Thurioi)** nin çevresindeki Lucan'ların ve Brutt'ların devamlı hücumlarına karşı, bu esnada İtalya'nın en büyük kuvveti haline gelmiş olan Roma'dan yardım istemesi üzerine başlamıştır. Bu sırada güney İtalya'daki Grek şehirleri eski kudretlerini kaybetmiş ve birer birer Lucan'lar ve Brutt'lar tarafından zaptedilmişlerdi. M. Ö. 3. yüzyılda bunların içinde müstakil kalmış olanlar batıda Rhegium *ileVelia*, Tarent körfezinin doğu köşesindeki, kuvvetli bir ticaret şehri olan Tarentum idi. Tarentum, etrafındaki yerli kabilelerle olan mücadelelerinde çoğu zaman Hellas'tan ücretli asker ve hatta komutan getirtmeye alışmıştı. Evvelâ Roma, Lâtin ayaklanması ile meşgul olduğu esnada, İsparta kralı *Archidamos* III.; M.Ö. 334 de ise Büyük İskender'in akrabası olan, Epeiros kralı *Alexandros*'u çağırmış, M.Ö. 303 de İsparta'lı *Kleonymos* gelmişti; fakat İtalik kabilelere karşı hiç birisi başarı sağlayamamıştı. Bunu takibeden senelerde Tarent yine Brutt'lara karşı kullanmak üzere Syrakus kıralı *Agathokles*'i davet etmiştir. Agathokles bazı Grek şehirlerini Brutt'lardan geri almışsa da, o çekilip gittikten sonra bu şehirler (Croton, Hipponium) yine Brutt'ların eline geçmişlerdir. Halbuki bu tarihlerde Roma, Samnit'ler, Etrüsk'ler ve Gal'leri mağlûp ederek Orta İtalya Birliğini kurmuş ve Campania'nın **Cumae, Neapolis** gibi Grek şehirleri de bu Birliğe girmişlerdi. İşte Lucan'ların

hücumları karşısında kalan **Thurii**, M. Ö. 282 yılında bu sebepten, kendisini birçok defalar inkisara uğratmış olan Tarentum'dan değil, Roma'dan yardım istemiştir. Roma teklifi kabul ettiği takdirde, Tarent'in nüfuz bölgesine müdahele ve neticede onu kızdıracağını düşünmesine rağmen, iş başında bulunan Pleb aristokratların tesiriyle teklifi müspet karşılamış ve Consul G. Fabricius'un idaresi altında gönderilen bir işgal ordusu, şehre yerleşmiştir. Bu olayın Tarentum üzerindeki tesiri büyük olmuştur. Samnit harpleri esnasında, Tarentum nüfuz sahası ile Roma temasa geldiği zaman, yalnız güney ticaretini düşünen Tarent, M. Ö. 303 de Roma ile bir anlaşma yapmıştı. Buna göre Roma harp gemileri Tarent körfezine giremeyeceklerdi. Fakat Umbria sahillerine gitmekte olan küçük bir Roma filosu, kopan bir fırtına neticesinde körfeze girmek, hatta Tarent limanı önünde demirlemek zorunda kalınca, Tarent'liler, muahedeyi bozdukları gerekçesiyle, Roma gemilerine hücum etmişler, sonra da Thurii şehrine yürüyerek buradaki Roma işgal ordusunu şehri terketmeye zorlamışlardır. Buna rağmen Roma gerginliği evvelâ sulh yolu ile halletmek istemiş, fakat tarziye istemek üzere Tarent'e giden Roma elçileri de hakaret görünce, Roma harp ilân etmek zorunda kalmıştır.

Tarentum, yine her zaman yaptığı gibi hareket etmiş ve bu sefer *Epeiros kralı Pyrrhos*'dan yardım istemiştir. Cesur ve mahir bir general olan Pyrrhos (Lev. IX, 29) bu daveti kabul etti ve Makedonya stilinde yetişmiş Epeiros'lular, Makedonia ve Grek'lerden müteşekkil büyük ordusu ve Batının henüz tanımadığı 20 fil ile M. Ö. 280 de İtalya'ya geçti. Pyrrhos'un asıl gayesi batıda, Güney İtalya ve Sicilya Grek'leriyle Epeiros'u birleştirerek büyük bir krallık kurmak ve böylece İskender'in Doğuda yaptığını Batıda yapmaktı. Şu halde İtalya'da Roma'ya karşı Tarentum hesabına yapacağı harpler onun için bir gaye değil, fakat kafasındaki planı tatbike yarayacak bir vasıtadan ibaretti. Binaenaleyh Roma ilk defa olarak bir Hellenistik devir kralı ile çarpışacaktı. Pyrrhos, bu harplerde, Roma'yı müttefiklerinden ayırarak onu yalnız bırakmayı, kendisine esas olarak almıştı. Tarentum'a gelince, şehir kalesi ona teslim edilmiş ve Roma ile Tarentum arasında yapılacak harplerin başkumandanlığı ona bırakılmıştır.

Roma ile Pyrrhos arasında ilk muharebe, Tarent körfezinin batısına düşen Heraklea şehri yakınında olmuştur (M. Ö. 280).

Burada Pyrrhos'un kuvvetli piyadeleri, süvari ve filleri Roma Legionlarını mağlûp etmiştir. Bunun üzerine bazı Grek şehirleriyle Samnit'ler, Lucan'lar ve Brutt'lar Pyrrhos ile birleşmişlerdir. Bu durumdan cesaretlenen Pyrrhos, Samnium ve Campania üzerinden geçerek Latium'un merkezindeki Anagnia'ya kadar ilerlemiştir. Fakat Roma'nın Latium ve Campania'daki müttefikleri Roma'ya sadık kalınca, Pyrrhos hiç bir şey yapamadan tekrar Tarentum'a dönmüştür.

Pyrrhos, ertesi sene Roma'nın Apulia'daki kuvvetlerine hücum etti ve burasını müdafaa etmek üzere yaklaşmakta olan bir Roma ordusunu Ausculum mevkiinde yine mağlûp etti (M. Ö. 279). Buna rağmen bu galibiyetin de siyasî bir başarısı olmamıştır. Zafere rağmen, harpler Pyrrhos'a pahalıya mal oluyor ve harekâtın uzayıp gitmesine canı sıkılıyordu. Bunun için Romalılarla bir anlaşma yapmayı düşündüğü bir anda Kartacalılara karşı harbetmekte olan Sicilya Grek'leri kendisini yardıma çağırınca, bunu hiç düşünmeden hemen kabul etmiş, fakat ayrılmadan önce Romalılarla bir sulh yapmak istemiştir. Böylece 279/78 kışında Roma ile sulh müzakereleri başlamıştır. Fakat Roma Senatus'undaki bazı kimselerin ve özellikle Appius Claudius Caecus'un menfi tesirinden dolayı sulh yapılamamıştır. Bunda ayrıca Pyrrhos'un Sicilya'ya geçmesini istemiyen Kartaca'nın bu esnada Roma ile bir yardım anlaşması yapmış olması da rol oynamıştır.

Buna rağmen Pyrrhos Tarentum'da bir miktar asker bıraktıktan sonra, Sicilya'ya geçmiş ve orada Kartaca'ya karşı savaşan Grek'lerin müşterek orduları başına başkumandan seçilmiştir. Bundan sonra Kartaca'lıları adanın en batısına sürmüş, fakat müstahkem bir kale olan **Lilybaeum**'u alamayınca, bu sefer bir donanma ile Afrika'ya geçerek asıl Kartaca topraklarına hücuma karar vermiştir. Fakat artık Kartaca tehlikesinin geçtiğine inanan Sicilya'daki Grek şehir devletleri Pyrrhos'u bu işte desteklemek istemediklerini açıkça belli edince, her şeyden vazgeçen kral M. Ö. 276 da tekrar Tarentum'a dönmüştür.

Pyrrhos Sicilya'da bulunduğu esnada, İtalya'da işler Roma lehine inkişaf etmiş ve Lucan'lar ile Samnit'ler tekrar Roma'nın itaati altına alınmışlardı. Buna rağmen Pyrrhos Roma'ya karşı bir kere daha şansını denemek istedi ve Samnium üzerine yürüdü. Burada

M. Ö. 275 de **Beneventum** mevkiinde yapılan muharebede Roma yine galip gelince, kral sür'atle Tarentum'a dönmüş ve artık bütün plânlarından vazgeçerek, generali Milon'u, müttefiklerini korumak üzere Tarentum'da bıraktıktan sonra Epeiros'a dönmüştür. Tarentum'da geriye kalan Milon, Pyrrhos'un ölüm tarihi olan M. Ö. 272 yılına kadar burada kalmış ve sonra serbestçe geriye çekilmesi müsaade edilmek şartıyla, şehri Roma'lılara teslim etmiştir.

Bundan sonra Tarentum ile Roma arasında bir sulh muahedesi yapılmıştır. Buna göre, Tarentum bütün surlarını yıkacak, kaleye bir Roma işgal ordusu yerleşecek, donanmasını Roma'ya teslim edecekti. Güney İtalya'daki diğer Grek şehirleri de uygun şartlar altında birer birer Roma Birliğine girmişler, en son olarak da Bruttium'un en ucundaki Rhegium şehrine bir Roma garnizonu yerleştirilmiştir. Samnit'ler, Birliklerini dağıtmak ve buraya dahil olan her kabile ayrı olarak Roma ile bir muahede yaparak Roma'ya bağlanmak zorunda kalmışlar, Lucan'lar, Brutt'lar ve en sonunda **Calabria** bölgesinde oturan halk **(Messapi'ler)** Roma'ya tabi olarak toprakları üzerinde Roma'nın koloni kurmasına müsaade etmişlerdir. Bu suretle bütün Aşağı İtalya ve Apenin'lere kadar Orta İtalya Roma idaresi altında toplanmış oluyordu. Via Appia, Capua'dan başlıyarak, Samnium dahilindeki Beneventum'a kadar uzatılmış; bundan böyle *İtalia* kelimesi, yalnız İtalya'nın en güneyi ve Büyük Yunanistan'ı gösteren bir isim değil, *İtalya Birliğini* temsil eden bölgenin adı olmuştur.

Prof. H. Demircioğlu'nun işaret ettiği gibi (Roma Tarihi s. 154) Roma, Tarentum ile yaptığı harpten muzaffer çıkmıştı. İtalya Hellenlerinin istiklâl mücadelesi olan bu son harp, içindeki tezatlar dolayısıyla ötedenberi büyük ve özel bir ilgi toplamıştır. Çünkü bu harp, Hellen Phalanx'ı ile Roma Legionu; paralı askerler ordusu ile halk ordusu; hükümdarlık ile Cumhuriyet; ferdî kabiliyet ve kudret ile millî kabiliyet ve kudret arasındaki mücadeleyi göstermekte idi.

Hemen bunu takibeden olaylar neticesinde Roma daha da kuvvetlenmiştir. Sabin'ler, M. Ö. 268 de tam Roma vatandaşı olmuşlardır. Etruria sahilinde iki yeni koloni meydana gelmiştir. Bunlardan birisi Lâtin kolonisi olan **Cosa**, diğeri vatandaş kolonisi olan **Castrum novum'du**. Yine bu tarihlerde Picenum dahilindeki bir isyan

bastırılmış ve topraklarından bir kısmı alınarak burada M.Ö. 264 de Lâtin kolonisi **Firmum** kurulmuştur. M.Ö. 268 de Picenum'un kuzeyinde Ariminum kolonisi, Gal'lere karşı bir ileri karakol vazifesini üzerine almıştır. Böylece kuzeyde **Pisa** ve **Ariminum'dan,** güneyde Rhegium ve Brindizi'ye kadar uzanan İtalya, Roma hakimiyeti altına girmiş ve Akdeniz'de Hellenistik doğu devletleriyle, Kartaca devleti yanında yeni büyük bir devlet yer almıştır.

22— Yeni devletin yapısı, Roma - İtalya Konfederasyonu

Romalılarda mevcut hukukî bir kaideye göre, her devlet başlıbaşına bir varlıktır ve bu devlet ilâhî hukuka karşı hareket etmedikçe, yani varlığı için lüzumlu olan mânevî hakkı kaybetmedikçe tecavüz edilemezdi. Bu sebepten milletlerarası münasebetlerde kaide, *Milletlerin birlikte sulh içinde yaşamalarıydı.* Herhangi bir devlet bu kaide dışında hareket ettiği zaman, bu devlete karşı harbetmek nefsi müdafaa maksadıyla, caizdi. İtalya'da yaşayan diğer kavimler tarafından da Baştanrı olarak ibadet gören *Juppiter,* milletler arası birlikte yaşamanın bu hukukî kaidenin çerçevesi içinde kalmasına nezaret ederdi (s. 21). Bu düşünüş tarzı, eski bir Roma inanışıdır ve bu inanış yaşadığı müddetçe, bunun içinde saklı kalan devlet hayatının dinî bağları da, Roma siyasetinin doğruluğu hususunda bir garanti teşkil etmiştir.

İlâhi kanuna karşı gelen düşman herhangi bir devletin varlığı hukuken, ancak memleket toprakları tamamıyla işgal altına alındığı **(Occupatio)** veyahut da bu devlet kendisini galibin merhamet veya kinine teslim ettiği zaman **(Deditio)** yok olabilirdi. Bu vaziyette bu devletin alacağı yeni şekil, tamamıyla galibin keyfine kalmıştır. Fakat Romalılar bu keyfi hareket hakkını, ancak çok nadir durumlarda tatbik etmişlerdir. Roma bu vaziyetten daha ziyade mağlûp devlet ile, ona *hukuki varlığını iade etmek* ve böylece onunla milletler arası ilişkileri yeniden kurmak üzere, yeni bir ittifak yapmak için faydalanmıştır ki. Roma başarısının sırrı da buradadır.

İşte 3. yüzyılın ilk yarısında karşımızda bulunan Roma devleti **(İmperium Romanum),** güney İtalya'nın en ucundan kuzeyde

Ariminum koloni şehrine kadar uzanan topraklar üzerindeki irili ufaklı kavim ve şehirlerin çeşitli muahedelerle kendisine bağlanması neticesinde meydana gelmiştir ki, buna biz Roma-İtalya konfederasyonu adını vermekteyiz. Bu yeni devlet içinde evvelâ Roma şehir devleti ile Roma vatandaşları yaşamaktaydı. Roma, eski Cumhuriyet Anayasasını ve cemaat devleti karakterini olduğu gibi muhafaza etmiştir. Bu Anayasanın özelliği, M. Ö. 2. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçisi Polybios'un dediği gibi karışık bir Anayasa olması, yani monarşik, aristokratik ve demokratik unsurları ihtiva etmesidir. Roma vatandaşları, bizzat Roma içinde, ve Roma dışında meydana getirilen Tribuslarla kolonilerde oturmakta idiler.

Koloni **(Coloniae)**, Roma vatandaşlarının Roma dışında kurdukları iskân mahallerine verilen bir isimdi. Bunlar vatandaşlık haklarının hepsine sahiptiler. Bununla beraber bu haklarını kullanmak imkânını ekseriya bulamazlardı; çünkü Roma'da veya halk meclisleri içinde yapılan siyasî seçimlere nadiren katılma imkânını bulurlardı. Koloniler, strateji bakımından önemli olan noktaları emniyet altına almaya yarayan müstahkem mevkiler olup Roma vatandaşlarından müteşekkil orduların ileri karkolları vaziyetindeydiler. Bunun için de burada yaşayan halk, Legion hizmetine alınmazdı. Bir de Lâtin vatandaşların yerleştirilmesi neticesinde meydana gelmiş Lâtin kolonileri vardı.

Konfederasyonun diğer unsurları, çeşitli muahedelerle Roma'ya bağlanmış olan Lâtin ve diğer müttefiklerdi. Bunları Roma'ya bağlayan bu muahedelerin sayısı üçtü: 1— *Dostluk muahedesi* **(Amicitia)**. Bu muahedeyi imzalayanlar Roma'ya ve Roma'nın müttefiklerine karşı mutlak tarafsızlığı muhafaza etmekle mükellefti. 2— *İttifak muahedesi* **(Foedus aequum)**. Bu muahedeyi imzalayanlar, harp zamanlarında Roma'nın yüksek idaresine verilmek üzere, yardımcı kuvvetler göndermek zorundaydılar.

Bu muahedelerin ikisi de iki taraflıydı ve karşılıklı eşitlik prensibi üzerine yapılmıştı. Şu halde bu muahedeler yabancı devletlere yükledikleri mükellefiyetlerin aynını, Roma'yı da yapmağa mecbur tutuyorlardı. Bu muahedeleri imza edenler, istiklâllerini muhafaza ettikleri gibi, toprakları da kendilerine bırakılmıştı. Devletlerini idare ve kaza hakkı kendilerine aitti, hatta bazıları sikkelerini dahi

basabileceklerdi ve Roma'ya vergi vermekle mükellef değillerdi. Roma ile bu çeşit ittifak muahedesi yapmış olanlar, bazı Latium, Etriuria, Umbria ve Büyük Yunanistan şehirleri ile Sabel'ler, Samnit'ler ve Lukan'lardı. 3— *Tabiiyet muahedesi* **(Foedus İniquum).** Bunu imzalayan devletler Roma'nın yüksek hakimiyetini tanımak zorunda idiler. Bu muahede Roma devletini hiç bir şarta bağlamadığı için, tek taraflıydı. Fakat bu vaziyet karşısında da yabancı devletin istiklâli bakidir, yalnız bazı hallerde Roma bu bağımsız idareye karışma hakkına sahipti.

Roma müttefikleri içinde, Lâtin müttefiklerin **(Socii nominisque Lâtini)** özel bir mevkileri vardı. Bunlar, M. Ö. 338 de Roma ile birer ittifak muahedesi yapmış olan Lâtin şehirleri ile, kuzeyde Ariminum'dan güneyde Brindizi'ye kadar uzanan bölgede kurulmuş Lâtin kolonileri idi. Roma'nın Lâtin hukuklu müttefikleri imtiyazlı bir duruma getirmesinin sebebi, onlarla olan kabile akrabalığı ve daha bir çok menfaat beraberliği dolayısıyla Lâtin'leri kendisine en yakın hissetmesindendi. Lâtin müttefiklere Roma ile ticaret yapmak ve Romalılarla evlenebilme hakları tanınmış ve Roma vatandaşlığına girmeleri imkânı sağlanmıştı. Meselâ herhangi bir Lâtin müttefik gelip Roma'ya yerleştiği takdirde, kendisine Roma vatandaşlığı hakkı verilirdi; fakat bu takdirde kendi memleketindeki Lâtin vatandaşlığı hakkını kaybederdi. Çünkü Roma vatandaşlığı **(Civitas Romana),** bütün diğer vatandaşlık haklarını hükümsüz bırakırdı. Lâtin müttefiklerin gönderildiği Lâtin kolonilerini kurma hakkı da Roma'ya aitti ve bu koloniler vasıtasıyla İtalya'nın her tarafına dağılmış olan Lâtin'ler, konfederasyon içinde Roma'nın önderlik mevkiini destekleyen ve İtalya'nın Romalılaşmasında Roma kadar çalışan önemli bir unsur olmuşlardır.

Lâtin müttefiklerden başka diğer müttefiklere de gerektiği zaman, Roma vatandaşlık hakkı verilmekteydi ve bunun iki şekli vardı: 1— *Tam vatandaşlık hakkı.* Bu hakkı alanlar, bir Romalının sahibolduğu bütün hak ve salâhiyetlere sahip olurdu **(Civitas Romana).** Bu hak meselâ 338 yılında Lâtin harbi son bulduğu zaman Roma yakınında oturan Lâtin şehirleri ile M. Ö. 268 de Sabin'lere verilmiştir. 2— *Yarım Vatandaşlık hakkı* **(Civitas sine suffragio).** Bu hakkı alanların, Roma vatandaşları ile müttefikler arasında bir

yerleri vardı ve bu hak, müttefik durumundan vatandaş durumuna geçmek için, bir basamak vazifesini görmekte idi. Yarım vatandaşlık hakkı, Latium ve Campania'da bazı şehirlerle bir Etrüsk şehri olan **Caere**'ye ve daha sonraları bazı itaat altına alınmış şehirlere verilmiştir. Bu hakkı alan şehirlere **Municipia** adı veriliyordu. Bu şehirler evlenme ve ticaret yapma dahil, bir Roma vatandaşının bütün haklarına sahip idiler, yalnız Roma'da siyasî oylarını kullanma hakları yoktu. Buna mukabil bu şehirler mahallî işlerine kendileri bakardı, fakat Roma'ya vergi ve asker vermek zorunda idiler.

Bu çeşitli muahedelerin yapılması ile Roma-İtalya konfederasyonu içinde meydana gelen hukukî duruma *Pax* (**Pactum** dan = Pakt, muahede) ismi veriliyordu ki bu, modern lisanlarda «*Sulh*» kelimesi ile tercüme edilmektedir.

23— Roma'nın iktisadî ve kültürel durumu

M. Ö. 265 senesinde Roma ile müttefiklerinin müşterek topraklarının sahası, takriben 130000 Km^2 olup, bunun 24000 Km^2 Roma'ya, 12000 Km^2 Lâtin'lere, geri kalan kısmı da diğer müttefiklere aitti. Roma'ya isâbet eden topraklar, müttefiklerinkine nazaran azdı, fakat bunlar bilhassa iyi ve münbit topraklardı. Yine M. Ö. 265/4 senesinde yapılan nüfus sayımına göre, eli silâh tutan Roma vatandaşlarının sayısı 292000 kişi olarak hesaplanmıştır ki bundan bütün nüfusun bir milyona yakın olacağı tahmin edilmektedir. Son yapılan hesaplara dayanarak bu esnadaki müttefiklerin sayısının 2175000 olduğu kabul edilmiştir. Buna göre müttefikler vatandaşlara nazaran rahatça 4 misli daha fazla araziye ve bir misli fazla nüfusa sahip idiler. Bu rakamlar, antik devir durum ve şartları nazarı dikkate alındığı takdirde, o zaman için mühim bir kuvvet teşkil etmekteydiler ve bunu Roma'nın yeni devlet şekli meydana getirmişti. Bütün vatandaş ve yarım vatandaşlar Legion hizmetine alınmışlar, bütün müttefikler askerî kıt'alar göndermek mecburiyetinde bırakılmışlardır ki, harp esnasında bunlar Roma'nın yüksek kumandanlığı altına girerlerdi. Devletin malî durumu gerektikçe, vatandaşlardan servetlerinin büyüklüğüne göre harp vergisi (**Tributum**) alınıyordu. Müttefiklerden vasıtalı vergi alınmaz, fakat kendilerine devlet topraklarından hisse verildiği zaman, bunun vergisini

(Vectigalia) verirlerdi. Yalnız vatandaş ve müttefiklerin her ikisi de gümrük **(Portoria)** şeklinde vasıtasız vergi vermek zorunda idiler.

Roma hegemonyası sayesinde, İtalik Birliğine ait bütün topraklar üzerinde sulh ve nizam sağlanmıştı. Şehirler veya milletler arasında hiç sökülüp atılamayacakmış gibi görünen mücadeleler Roma'nın müdahelesi sayesinde müştereken sevk ve idare edilen bir devlet organizasyonu haline yükseltilmişlerdi. Bu sebepten her topluluk içindeki siyasî durum bir sağlamlık kazanmış ve böylece M. Ö. 4. ve 3. yüzyıl Grek şehirlerinde görülen emniyetsiz durumdan uzaklaşmışlardır.

Bütün bunların neticesinde *iktisadi hayatta* kudretli bir hamle yapmış, karşımıza tarla ve bahçe ziraatı şeklinde çıkan ziraat, bir taraftan Etrüsk'lerin diğer taraftan Campan'lar ve güney İtalya Grek'lerinin tesiriyle, artırılmış ve genişletilmiş, şehirlerde ticaret ve sanayi yükselmiştir. Roma'dan başlayarak yavaş yavaş bütün İtalya'yı saran caddeler, yalnız siyasî ve askerî maksatlara hizmet etmekle kalmayarak aynı zamanda sulh yolundaki ilişkileri de temine başlamışlardı. Roma-Lâtin deniz ticareti de elde ettiği ilerleme neticesinde, hemen hemen Kartaca'nın kıskançlığını çekecek bir duruma gelmişti. M. Ö. 3. yüzyıl ilk yarısında Roma dış ticareti bir taraftan daha önce de yapıldığı gibi, *Massilia* ve *Sicilya*ya uzanıyor; diğer taraftan M. Ö. 300 tarihinden itibaren *Rhodos* ile; Tarentum'un alınmasından sonra ise, Adriatik denizi üzerinden, bu denizdeki Balkan kıyı şehirleriyle ticaret yapılıyordu.

İktisadî hayatın yaptığı bu hamleyi, paranın (Lev. VI, VII) inkişafında da açık olarak görmek mümkündür. Güney İtalya'daki Grek şehirleri 6; Etruria şehirleri M.Ö. 5. yüzyıllarda sikke bastıkları halde, Roma'da uzun zaman mübadele usulü ve hayvanların ödeme vasıtası olarak kullanılması devam etmiş, bunu takibeden bir devrede (M.Ö. X-III yüzyıl) ham bakır **(Aes rude)** tartılma suretiyle ödeme vasıtası olarak kullanılmıştır. 3. yüzyıl başından itibaren (M.Ö. 289) ise dökme suretiyle elde edilen dikdörtgen bakır çubuklar **(Aes signatum)** (Lev. VI) para olarak kullanılmaya başlamıştır. Ön ve arka yüzlerinde yer alan ve çeşitli Tanrı veya 3. yüzyılda kazanılmış, zaferlerle irtibata getirilmiş hayvan ve cisimlerin (boğa, fil, domuz, horoz, kartal, kanatlı at, çıpa, üç ayaklı kazan, kılıç ve kını, kalkan)

tasvir edildiği bu çubuklar, 269 senesinden sonra da basılmakta ve tedavülde kullanılmakta devam etmişlerdir. Roma'nın yine dökme suretiyle elde edilen ilk ağır bakır sikkesinin **(Aes grave)** darbının başlangıcı da yine aynı tarihlere rastlar (289 da). Latium ve Roma ile aynı zamanda Etruria, Umbria, Picenum ve Apuliada'da basılmaya başlanan bu sikkenin birimi As ismini taşıyor ve o esnada Roma ve diğer yerlerde kullanılmakta olan ağırlık ölçüsü **(Libra)** ağırlığında basılıyordu. M.Ö. 260 dan itibaren basılan Roma serisinin As'ının ön yüzünde Tanrı Ianus başı, arkasında ise bir geminin ön tarafı **(prora)** yer alıyor ve bunun için bu seriye *Prora serisi* adı veriliyordu (Lev. VII 20). Bu As'ın 1/2 **(Semis)**, 1/3 **(Triens)**, 1/4 **(Quadrans)**, 1/6 **(Sextans)** ve 1/12 **(Uncia)** si arka yüzlerinde hep **Prora**, ön yüzlerinde ise değişik Tanrı tipleriyle basılmıştır. **Aes grave** denilen bu ağır bakır para, başlangıçta dökme, sonraları ise (2. asır sonundan itibaren) basma suretiyle elde edilmişlerdir.

M. Ö. 269 dan itibaren de Roma'nın ilk gümüş sikkeleri basılmaya (Lev. VII 21) başlamıştır. İlk önceleri Campania'da basıldıkları kabul edildiği için Roma-Campania gümüş sikke'leri adı verilen bu sikkelerin ismi **Nummus** veya **didrachmi**'dir ve 6,82 gram ağırlığındadırlar. Arka ve ön yüzlerindeki tiplerin çoğu güney İtalya'daki Grek şehirlerinden kopye edildiği gibi, stil ve teknikleri de Grek sikkelerinin aynıdır. Son yıllarda İngiliz numismatlarının yaptıkları araştırmalar sonunda bunların **Ostia, Beneventum** ve **Tarentum** gibi çeşitli İtalya şehirlerinde basılmış oldukları kabul edilmiştir. Bu sikkeler üzerinde gördüğümüz **ROMANO** ve daha sonraki **ROMA** kelimeleri, sikkelerin Roma tarafından bastırılmış olduğunu ispat etmektedir.

Roma'nın esas gümüş sikkesi olan **Denarius** ise, M.Ö. 187 den itibaren basılmaya başlamıştır (Lev. VII 22). Ön yüzünde Roma başı, arkada Dioscur'ların yer aldığı, yarım **(Quinarius)** ve 1/4 ünün de **(Sestertius)** basıldığı bu sikke, zamanla bütün İtalya'ya yayılarak, bütün Lâtin ve Grek sikkelerinin yerini almıştır. Roma **Denarius**'unun Gallia ve Germania'dan başlayarak Macaristan ve Romanya'ya kadar uzanan bölgelerde yapılan taklitleri, Roma Lâtin dış ticaret ve parasının önemini göstermeye kâfidir.

Bu esnada İtalya'nın fikri hayatı da Roma hegemonyası'nın tesirini duymaya ve Roma dili ile hukuku birleşmiş toprakların her

köşesine yayılmaya başlamıştır. Fakat bütün bunlar müttefiklere zorla kabul ettirilmemiş, ancak gerektiği zaman ve özel bir imtiyaz olarak tanınmışlardır. Diğer tarafdan Roma da yabancı kültür unsurlarını kabul etmekte şaşılacak derecede müsamaha göstermekteydi. Müttefiklerin Tanrıları ile birlikte, mitoloji, san'at ve edebiyatları da Roma'ya girmeye ve M.Ö. 264 yılından itibaren artık millî sahne temsillerinden söz edilmeye başlanmıştı. Tarentum harpleri esnasında esir edilerek Roma'ya getirilmiş olan **Livius Andronicus** büyük Grek şairi *Homeros*'un Odyssee'sini Lâtinceye tercüme ediyor, ayrıca bazı Grek dramlarını da Lâtince şekilleriyle sahneye koymaya başlıyordu. Fakat her tarafdan gelen bu kültür tesirleri karşısında kalan Roma, bunların iyi taraflarını alıp benimserken kendi özelliklerini hiç bir zaman unutmamış ve hatta M. Ö. 4 ve 3. yüzyılda Grekler karşısında, kendine has bir karakteri olan bir İtalik kültürü yaratmıştır ki, kudretli bir devlet adamı, cesur bir Censor ve değerli bir müellif olan **Appius Claudius Caecus**, bu cereyanın en şayanı dikkat bir temsilcisidir.

BÖLÜM: IV

Kartaca Harpleri

24 — Kartaca

Kartaca («Yeni şehir») M.Ö. 814 senesinde *Tyros* şehri *Feniķe*'lileri tarafından kuzey Afrika'da, bugünkü Tunus körfezi içinde bir ticaret kolonisi olarak kurulmuştu. Körfezde, küçük bir dil üzerindeki yeri, hem kara hem de denizden korunmuş bir halde idi. Bu emin yerden, kolayca karşısındaki Sicilya, Sardinya ve İtalya'ya ulaşıldığı gibi, batı Akdeniz'den doğu Akdeniz'e yapılacak temaslar da kolayca kontrol edilebiliyordu. Karadan arkasında bulunan topraklar gayet verimli idi. Böylece münbit ve güzel bir yerde Kartaca'lılar tüccar ve denizci bir kavim olarak büyük bir şöhret yapmışlar, Roma'lılar da bunlara Fenike'liler manasına gelen *Puni* (Pun'lar) adını vermişlerdir. Muhtemelen 300.000 nüfuslu bir şehir olan Kartaca civarında bulunan diğer Fenike kolonileri **Leptis Magna** (Lebede) ile **Utica**'dır.

M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren bir taraftan Grek'ler batı Akdeniz'de yerleşmeye ve Fenike kolonilerini tehdit etmeye başlayınca; diğer taraftan ana şehir **Tyros** Doğunun büyük devletlerinin hakimiyeti altına girince, Kartaca batıdaki Fenike'lileri kendi idaresi altında toplayarak kuzey Afrika, batı Sicilya ve güney İspanya'yı içine alan büyük bir *deniz ve ticaret devleti* kurmuştur. Bu devlet içinde Fenike'lilerin kurduğu koloni şehirleriyle Kartaca'nın kurmuş oldukları, iç idarelerinde serbest kalmak şartıyla, muahedelerle Kartaca'ya bağlanmışlardı ki **Leptis Magna, Utica, Hippo** ve **Tingis** kuzey Afrika'da; **Malaca** ve **Gades** güney İspanya'da; **Motye, Panormus, Solus** ve **Lilybaeum** batı Sicilya'da bunların en önemli-

leridir. Bu şehirleri kapsayan bölge ile yabancıların ticaret yapması menedilmiş ve M. Ö. 6. yüzyılın sonlarından Kartaca harplerine kadar uzanan zaman içinde, Grek'ler de dahil, yabancıların ticaret gemilerine Cebelüttarık Boğazı kapatılmıştır. Bu tarihlerde boğazı geçerek Atlas denizine çıkan, batı Afrika'dan altın, Britannia'dan kalay getirebilen, yalnız Kartaca gemileriydi.

Yine bu tarihlerde Kartaca **Kyrene'de** oturan Grek'lerle sınır harpleri yapmış, Sardinya ve Korsika'da yerleşmiş ve Etrüsk'lerle müttefik olarak M. Ö. 540 senesinde Korsika adasının doğu kıyısındaki **Alalia** mevkiinde yaptıkları deniz muharebesinde *Phokaia*'lıları mağlûp ederek adadan atmışlardır. Bu tarihlerde Kartaca'lıları ilgilendiren esas mes'ele daima ticarî alanda olmuş ve uzun zaman Kartaca şehrinin Afrika dahilinde topraklarını genişletmek hususunu, ihmal etmişlerdir. İlk defa M.Ö. 5. yüzyılda Libya'lılar mağlûp edilerek şehrin etrafında yeni topraklar elde edilmiş, daha sonra Kartaca'nın batısında oturan Libya'lılar, Numidia'lılar ve diğer kabilelerle muahedeler yapılarak askerî yardımlar sağlanmıştır. Kartaca, İspanya ve Sardinya'da olduğu gibi, Kuzey Afrika'da yaşayan yerli halkın iç işlerine çok az karışmıştır.

Sicilya'ya gelince; Pers harpleri esnasında Kartaca'lılar Pers büyük kralının müttefikidirler ve bu vesile ile Sicilya adasındaki Grek şehirlerine hücum etmişlerdir. M. Ö. 480 yani, Doğuda Salamis muharebesinin yapıldığı tarihte kuzey Sicilya'da *Himera* civarında yapılan deniz muharebesinde Sicilya Grek'lerine mağlûp olmuşlar, fakat adadaki topraklarını yine muhafaza etmişlerdir. M. Ö. 5. ve 4. yüzyıllar, Sicilya Grek'leri ile Kartaca'lılar arasında yapılan harplerle doludur. Bu esnada Kartaca'lılar Aşağı İtalya Grek'lerinin tabiî düşmanları olan Roma'lılar ile birçok muahede (meselâ: M. Ö. 348 ve 279/78 anlaşmaları gibi) yapmışlardır. Fakat bu Grek'ler Roma hakimiyeti altına alınır alınmaz ve bütün Orta ve Güney İtalya Roma hakimiyeti altına girer girmez, Kartaca ile Roma mecburî olarak birbirine düşman vaziyetine girmiştir.

Kartaca şehir devleti bir oligarşi, yani küçük aristokrat bir gurup tarafından idare edilen bir *Cumhuriyetti*. Hakimiyet, zengin asillerin elinde idi. Hükûmetin başında Suffet (Fenikece) adını taşıyan iki hakim ile, biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki Senatus var-

dı. Hakimler, her sene yeniden halk meclisi tarafından seçilirler ve yalnız sivil işlere (adlî işler de dahil) bakarlar, senato'yu toplantıya davet ederlerdi. Fakat bunlar arka arkaya bir kaç sene aynı vazifede kalabildikleri için, memuriyet ekseriya asîl ailelerin elinde kalıyordu. M. Ö. 5. yüzyıldan itibaren, 300 azası bulunan büyük Senatus umumî işleri kontrol ediyor, harp ve sulha karar veriyordu. Ölünceye kadar mecliste kalan azâlar, asîl ailelerin başlarından ibarettiler. Bunlar arasından seçilen 30 kişinin meydana getirdiği küçük Senatus'un vazifesi, hükûmet başkanlarına idarede yardım etmekti. Bunların yanında bir de kanunları yapan ve yüksek devlet memurları ile generalleri seçen halk meclisi vardı. Fakat bu meclis ancak muayyen zamanlarda ve muayyen olaylar münasebetiyle siyasî nüfuzunu kullanırdı. Ayrıca 5. yüzyıl ortalarından beri bilinen ve 104 azadan meydana gelen büyük mahkeme, kumandanlar ve devlet memurlarından hesap sormakla mükellefti.

Kartaca'da, Grek ve Roma'lıların aksine, siyasî işler askerî işlerden ayrılmıştı ve her askerî iş için ayrı bir kumandan seçilirdi. Bu hâl kumandanların uzun zaman ordu başında kalabilmesi neticesinde bir taraftan iyi harp yapabilen askerler yetişmesine, fakat bazen de asî generallerin ortaya çıkmasına sebeb oluyordu. Harplerde Kartaca ordusunu müttefiklerin gönderdiği birliklerle yabancı devletlerden temin edilen ücretli askerler teşkil eder, bizzat Kartaca'lılar ancak Kartaca şehrinin müdafaası icabettiği zaman askerlik ederlerdi. Mağlûp edilmiş milletlere esir muamelesi edilir ve ağır vergilere bağlanırdı. Kartaca bütün zenginliğine rağmen, bu durumundan dolayı, Roma'ya nazaran daha zayıf bir vaziyette idi. Çünkü Roma'da vatandaş hakları, vatandaşlara müsavi olarak taksim edilmişti. Askerlik hizmeti, herkes için mecburî ve müsavi idi ve devlet yapısı bütün vatandaşların gönüllü olarak müşterek çalışmasına ve vazifelerini yapmasına dayanıyordu.

Medeniyet ve kültürleri hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Şehir 3. Kartaca harbinden (M. Ö. 149-146) hemen sonra mezarlarına varıncaya kadar tamamıyla tahrip edildiği için, burada yapılan kazılardan fazla bir şey elde edilememiştir, ortaya çıkan bütün kalıntılar ise Roma devri Kartaca'sına aittir. Yalnız Grek ve Romalılarla yakından temas etmelerine ve bir dereceye kadar onların tesirinde kalmalarına rağmen, daima doğulu ve yabancı bir devlet olarak kaldıklarını söyleyebiliriz.

25 — I. Kartaca harbi: M. Ö. 264-241

Bu zamana kadar daima dost kalmış olan Roma ile Kartaca arasındaki bu harp, Messina boğazında Roma'nın siyasî menfaatları ile Kartaca'nın ticarî çıkarlarının çarpışması neticesinde çıkmıştır. Fakat harbin bilfiil başlamasında *Mamertinler* mes'elesi rol oynamıştır. Syrakus kralı *Agathokles* (317-289), Kartaca'ya karşı kullanılmak üzere, Campania'dan getirtmiş olduğu Mamertin'ler (Mars adamları) adını alan ücretli askerleri, işi bittikten sonra *Messana* şehri civarına yerleştirmiş, bunlar da sonradan Messana'yı zaptederek burada Mamertin'ler devletini kurmuşlardı. Bu yüzden Syrakus kralı Hieron II (268-215) (Lev. X 32) bunlara karşı harp yapmaktaydı. Bu harplere dayanabilmek için Mamertin'ler, nihayet dışardan yardım istemeye karar vermişler ve evvelâ Kartaca'dan gelen bir işgal ordusu şehre yerleşmiştir. Fakat sonradan Roma'dan yardım istemeye karar verilmiş ve bu iş için Roma'ya bir sefaret hey'eti gönderilmiştir. Roma Senatus'u evvelâ deniz aşırı bir siyasete karışmaktan çekinmişse de, sonradan Kartaca'nın boğaz bölgesine yerleşmesinden korkan halk meclisi, Mamertin'lere yardım edilmesine karar vermiştir. Bundan sonra da büyük bir kısmı Aşağı İtalya'daki müttefiklerin gemilerinden müteşekkil bir Roma filosu, Rhegium'dan Messana'ya asker nakletmiş ve şehir işgal edilerek buradaki Kartaca muhafız ordusu dışarı atılmıştır.

Fakat bu hareket süratle birinci Kartaca harbinin doğmasına sebep olmuştur. Çünkü aynı sene içinde (M. Ö. 264) Kartaca'lılar, Syrakus kralı Hieron II ile birlikte Messana'daki Roma'lılara hücum etmişlerse de geriye püskürtülmüşlerdir. Bunun üzerine Hieron II, Kartaca'dan ayrılarak Roma ile bir ittifak muahedesi yapmış ve harbin sonuna kadar onun sadık bir dostu olarak kalmıştır. Bundan sonra tecavüzî harekete başlayan Roma'lılar, İtalya'dan getirttikleri yeni kuvvetlerle Kartaca'lılar elindeki **Agrigentum** (Akragas) şehrini M.Ö. 262 de zaptetmişlerdir. Bunu müteakip Roma Senatus'u, adada yalnız kara ordusu ile kat'î bir sonuç alınamayacağı kanaatine varmış ve Kartaca donanmasına eşit kuvvette bir donanma yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine kıyıya vuran bir Kartaca gemisi örnek alınarak Penter'lerden (kürekçiler için 5. güvertesi olan gemiler) müteşekkil bir donanma meydana getirilmiştir. O zaman-

lar deniz harplerinde tâbiye şöyle idi: süratli manevralarla evvelâ düşmandan uzaklaşılır, sonra yandan yaklaşılarak geminin burnu ile düşman gemisinin teknesi delinirdi. Fakat deniz harplerinde acemi olan Roma'lılar için bu tabiyeyi kullanmak imkânsızdı. Bu sebepten yeni bir şekil bulunmuş ve Roma gemilerinin güvertelerine hareket edebilen kancalı köprüler yerleştirilmiştir. Düşman gemileri kâfi miktarda yaklaştığı zaman, bu köprüler onların güvertelerine fırlatılır ve kancalar düşman gemilerini sıkıca yakalayınca, Legion askerleri de gemiye hücum ederek zaptederlerdi.

Roma'lılar bu yeni tâbiyenin tatbiki sayesinde *ilk deniz zaferini*, *Gaius Duilius*'un idaresi altında M. Ö. 260 da Sicilya'nın kuzeyinde **Mylae** mevkiinde kazanmışlardır. Bundan sonraki senelerde Roma'lılar, Korsika ve Sardinya'ya bazı akınlar tertibetmişler, fakat Sicilya'da Kartaca'lılar adanın batısını ellerinde tutmaya devam etmişlerdir. Bunun üzerine Roma Kartaca'yı mağlûp etmek için, Afrika'da Kartaca şehrine bir hücum yapmaya karar vermiş ve savaş ve nakliye gemilerinden mürekkep büyük bir donanma hazırlamıştır. Fakat Afrika'ya geçebilmek için evvelâ güney deniz yolunun açılması gerekiyordu. Bu maksatla adanın güneyinde **Ecnomus** (Eknomos) mevkiinde yapılan ikinci bir deniz muharebesinde Kartaca yine mağlûp edilmiş (M. Ö. 256), bunu takiben Roma orduları **Clupea** mevkiinde Afrika topraklarına çıkmışlardır. Yalnız bu kadar büyük bir ordunun düşman toprakları üzerinde iaşesinin çok zor olacağını düşünen Consul'ler, ordunun büyük kısmını geriye göndermişler ve yalnız 1500 kişilik bir kuvvet Consul *M. Atilius Regulus*'un kumandanlığında Kartaca üzerine hareket etmiştir. Ordu şehre yaklaşınca telâşa düşen Kartaca'lılar hemen sulhe talip olmuşlar, fakat Roma'nın şartlarının ağırlığı karşısında, harbe karar vermişlerdir. Kartaca yeniden ücretli askerler getirtiyor ve bu esnada burada bulunan İsparta'lı general *Xanthippos*, bu orduyu yeniden tanzim ediyordu. M. Ö. 255 de *Bagradas* mevkiinde yapılan muharebede de Roma ordusu mağlûp, Consul Regulus esir edilmiştir. Roma ordusunun kalan kısmı bir Roma donanması ile geriye alınmak istenmişse de, yolda çıkan bir fırtına neticesinde mahvolmuş, Afrika harekâtı böylece büyük bir başarısızlıkla sona ermiştir.

M. Ö. 254 den itibaren harpler yine Sicilya'nın batısına inhisar ettirilmiştir. Roma'lılar **Panormus, Solus** ve diğer bazı yerleri almışlar, fakat Kartaca'nın denizlerde en önemli kalesi olan **Lilybaeum**'u ele geçirememişlerdir. Daha sonraki senelerde Roma donanması bir iki defa daha mağlûp edilince, Roma deniz harplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. M. Ö. 248 senesinde her iki taraf arasında harpler tamamıyla durmuş gibidir.

Ancak M. Ö. 247 de Kartaca'nın adaya yeni bir kumandan göndermesi üzerine, harpler yeniden canlanmıştır. *Hamilkar Barkas* (Yıldırım) (Lev. VIII 24) Kartaca'nın yetiştirdiği en değerli kumandanlardan birisi idi. Hamilkar adada kaldığı 6 sene içinde, evvelâ elindeki küçük bir deniz kuvveti ile İtalya sahillerine çıkartmalar yaparak Roma'yı sulhe zorlamaya çalışmış; fakat başarı sağlayamadığını görünce bu sefer batı Sicilya'daki Kartaca kuvvetlerini yeniden organize ederek bunları Roma'ya karşı müdafaaya çalışmıştır. Buna rağmen Roma, Kartaca'yı adadan tamamıyla uzaklaştırmak plânından kafiyen vazgeçmemiş ve sonuna kadar dayanmaya karar vermiştir. Denizlerdeki zayiat yüzünden Roma hükûmetinin malî kudreti zayıflamıştı, fakat müttefikler sonuna kadar Roma'ya bağlı kalmışlardır. Tam bu sırada Roma vatandaşları büyük bir fedakârlık daha yapmışlar ve bazı zengin aile fertlerinin hususi gayret ve yardımları sayesinde M.Ö. 242 de yeni bir donanma meydana getirilebilmiştir. Nihaî zafere ancak bir deniz muharebesi kazanarak ulaşacağına inanan Roma bu yeni filonun yardımı ile Consul *C. Lutatius Catulus* idaresinde M. Ö. 241 senesinde Aegat adaları civarında (Lilybaeum karşısındadırlar) *Hanno* emrindeki Kartaca donanmasını mağlûp etmişlerdir.

Donanması mahvolan ve böylece Sicilya'daki müstahkem mevkileri müdafaasız kalan Kartaca, sulh yapmak zorunda kalmıştır. Yapılan sulh muahedesine göre Kartaca, *bütün Sicilya* ile, İtalya ve Sicilya arasına düşen *Lipari* adalarını boşaltacak, Roma esirlerini karşılığında hiç bir şey istemeden geri verecek ve 3200 talentlik (tak. 8 milyon Türk lirası) harp tazminatını 1000 talenti hemen verilmek üzere, 10 senede ödeyecekti. Roma Senatus'unun gönderdiği 10 kişilik bir komisyonun tespit ettiği bu şartları Kartaca kabul etmiş ve 23 seneden beri yapılmakta olan harp böylece son bulmuştur.

Sicilya'ya sahip olmakla Roma, ilk defa İtalya dışında toprak edinmiş oluyordu. Fakat burasını İtalya'da zaptettiği diğer yerler gibi, Roma cemaat devleti memurlarıyla idare etmesine imkân olmadığı için, yeni bir idare şekli bulunması gerekiyordu. Evvelâ harplerin sonuna kadar müttefiki kalmış olan Syrakus şehri, kral Hieron II. nin idaresinde yine müstakil olarak kalmış ve toprakları kendisine bırakılmıştır. Harpler esnasında Roma ile muahedeler imzalamış olan diğer Grek şehirleri de oldukları gibi kalmışlardır. Fakat eskiden Kartaca devletine ait olan adanın batı kısmı, Roma'nın malı olmuş ve Consul'lerin nezareti altına konmuştur. Tebaa durumunu yine muhafaza eden halk, eskiden Kartaca devletine ödediği yıllık mahsul'un 1/10 şeklindeki vergiyi, şimdi Roma devletine verecek ve bunları toplamak için her sene adaya bir maliye memuru, yani bir Questor gönderilecekti. Fakat kısa bir zaman sonra Roma'nın adada huzur temini için yalnız askerî değil, mülkî idareyi de ele alması gerektiği anlaşılmış ve M. Ö. 227 senesinde bir Praetor ilk defa Sicilya'ya vali olarak gönderilmiştir. Böylece bundan sonra İtalya dışında zaptedilen bütün topraklara tatbik edilecek olan Roma'nın Eyalet idaresi sistemi doğmuştur.

26— Kartaca ve Roma hakimiyet bölgelerinin genişlemesi

Sicilya'nın zaptedilmesi ile pek çok kazanç sağlayan Roma'nın, bu harpleri takibeden senelerde menfaat bölgelerini batı, kuzey ve doğu cihetlerine doğru genişletmeye çalıştığını görüyoruz. İlk alınan yerler Sardinya ile Korsika adalarıdır. Birinci Kartaca harbinin bitmesini takiben M. Ö. 238 senesinde Kartaca ve bu adalardaki Kartaca ücretli askerleri ayaklanınca, Kartaca'nın bu müşkül durumundan faydalanmak isteyen Roma, adalara askerî müdahalede bulunmuş ve Kartaca'yı Sardinya ile Korsika'dan vazgeçmeye, ayrıca 1200 talentlik (2 milyon 800.000 Türk lirası) yeni bir haraç ödemeye zorlamıştır. Roma Kartaca'nın aksine, adaların yalnız kıyılarını işgal etmekle yetinmeyerek iç taraflara da sokulmak istediği için senelerce buralarda ufak harpler yapmak zorunda kalmıştır. Nihayet M. Ö. 227 senesinde Sardinya ile Korsika müşterek eyaleti teşkil edilerek Tyrrhen denizi hakimiyeti emniyet altına alınmıştır.

Bundan sonra Roma hakimiyetinin kuzey İtalya'ya doğru genişlediğini görüyoruz. M. Ö. 225 senesinde, Alpler ile Apeninler arasında oturmakta olan Kelt kabileleri yeniden birleşerek Roma topraklarına girmişler, fakat Etruria sahilindeki **Telamon** mevkiinde iki Roma ordusu tarafından imha edilmişlerdir. Bunun neticesinde Roma Kelt'lere karşı tecavüzî harplere başlamak imkânını bulabilmiş ve M. Ö. 223 de Consul Gaius Flaminius da kuzeyde Po nehrini aşabilmiştir. Buralarda yapılan harpler neticesinde, birçok Gal kabilesi mağlûp edilerek tabiiyet altına alınmış, bazıları Roma'ya toprak terketmek zorunda kalmışlardır. Yeni zaptedilen topraklarda emniyet sağlamak için Po nehrinin güneyinde **Mutina**, bizzat Po kenarında ise M. Ö. 218 de, **Placentia** ve **Cremona** Lâtin kolonileri kurulmuş; ayrıca Flaminius'un Censor olduğu M. Ö. 220 senesinde Roma ile Ariminum arasında yeni bir askerî cadde, *Via Flaminia* (Lev. IV, 16) inşa edilmiştir. Fakat kuzey İtalya'nın zaptı, henüz bitmiş değildir.

Adriatik denizi meselelerine gelince, bunlarla Roma uzun zaman pek az ilgilenmiş, Grek devletleri işlerine yalnız çok gerekli olduğu zamanlarda, mecburî olarak müdahale etmiştir. Fakat M. Ö. 3. yüzyılda, Dalmatia'nın güney sahillerinde ve *Skodra* şehri etrafında tehlikeli bir hale gelmiş olan *Illyria korsan devletinin* hücumuna uğrayan Adriatik denizi doğu kıyısındaki Grek şehirleri Roma'dan yardım isteyince, M.Ö. 229 da bir Roma filosu Adriatik denizine girmiştir. Bu olay üzerine buradaki Grek şehirleri Roma tabiiyetini tanımışlar ve Roma korsan devletin bu esnadaki kraliçesi olan *Teuta*'yı, Roma'ya teslim olmuş Grek şehirlerinden vazgeçmeye ve tespit edilen bir hattın güneyine Illyria korsan gemilerini göndermemeyi kabule zorlamıştır. Bundan başka Roma bu denizdeki ticareti ve buralardaki Roma hakimiyetini emniyet altına almak için **Apollonia** ile **Dyrrhachium** Grek şehirlerini işgal etmiştir. Roma bu sahillerde M. Ö. 219 senesinde ikinci bir harp daha yapmıştır, fakat sonunda eski işgal ettiği yerler yine kendisinde kalmıştır. Roma'nın bu hareketi, bu sahilleri kendi hudutları içine almayı tasarlayan Makedonia'nın canını sıkmış ve onun Roma düşmanları ile birleşmesine sebebolmuştur.

Sicilya harplerinin mağlûbiyetle sona ermesi, Kartaca'yı büyük bir sarsıntıya uğratmıştı. Bunun neticesinde ücretlerinin verileme-

yeceğinden korkan ücretli askerler bizzat Kartaca ile adalarda ayaklanmışlardır. Kısa bir zaman sonra da Kartaca'nın Libya'lı müttefikleri isyancılar arasına katılmışlardır. Neticede Afrika'da müthiş bir harp başlamış ve ancak Hamilkar Barkas'ın müdahelesi ile isyan bastırılabilmiştir. Tam bu sırada Roma da işe karışıyor ve Kartaca'nın bu müşkül durumundan faydalanarak Sardinya ile Korsika'yı alıyordu.

Kısa aralıklarla Kartaca üç büyük adayı arka arkaya kaybedince, burada bu zararları başka yerlerde telâfi etmek temayülü belirmiş ve hükûmet idaresinde de büyük bir nüfuz kazanmış olan Hamilkar'a başkumandanlık vazifesi verilerek İspanya'ya gönderilmiştir. Hamilkar, kaybedilen yerlerin telâfisinin bazı aristokratlar gibi Afrika dahilinde değil, esasen Kartaca topraklarının bulunduğu İspanya'da yapılmasını isteyen gruba mensuptu.

İspanya yarım adası, tarihten önceki devirlerde burada yaşayan Ligur'ları bir tarafa bıraktığımız takdirde, Libya menşe'li İber'lerle meskûndu. M. Ö. 6. yüzyılın sonlarından itibaren kuzeyden buraya Kelt kabileleri girerek batı sahillerine ve merkezdeki yüksek yaylalara yerleşmişler ve burada tarihî devirlerin Keltiberlerini meydana getirmişlerdir. Yarımada özellikle madenleri bakımından zengindi ve bu sebebten güneydeki ticaret şehri *Tartessos*, daha M. Ö. 2 binde büyük bir şöhret yapmıştı. Fenike'liler İspanya sahillerinde **Gades, Malaca**, gibi önemli merkezler kurmuşlardı. Massilia'dan hareket eden Grek'ler İspanya'nın doğu sahillerine yerleşmek istemişlerse de, Kartaca buna mani olmuştur. M. Ö. 6. yüzyılın sonunda Kartaca Tartessos şehrini işgal etmiş, fakat 3. yüzyılın ortasında, sahillerdeki noktalar dışında, güney İspanya'yı kaybetmiştir. İşte Hamilkar M. Ö. 337 de İspanya topraklarına ayak bastığı zaman, bu kaybedilmiş toprakları yeniden zapta çalışacaktı.

İber'lerle yapılan ve senelerce süren harpler sonunda, evvelâ Tartessos şehrinin hinterlandi yeniden zaptedilerek buralarla ticaret yapmak ve gümüş madenlerini işletmek mes'elesi Kartaca'lılara açıldı ve burada elde edilen kazançlarla Roma'ya olan borçlar kolayca ödenebildi. İspanya'da olup bitenleri dikkatle takibeden Roma, M. Ö. 231 de borçların son taksidinin de ödenmesi üzerine, buraya bir sefaret hey'eti göndermiş, fakat Hamilkar bunları teskin

edebilmiştir. Bununla beraber Roma, ya bu tarihte veya birkaç sene sonra, Ebro (İberus) nehrinin güneyinde ve İspanya'nın doğu sahiline yakın bir yerde bulunan Sagunt şehri ile bir ittifak muahedesi yaptı ve şehir Roma konfederasyonuna alındı. Hamilkar M. Ö. 229 da ölünce damadı Hasdrubal onun yerine başkumandan oldu ve bu mevkide kaldığı 8 sene içinde kâh harp yaparak, kâh diplomasi yolu ile İspanya'daki Kartaca topraklarını genişletti ve İspanya'nın en iyi limanı olan Carthago Nova (Car tegena) yı bu toprakların merkezi olmak üzere, inşa ettirdi.

M. Ö. 226 da Roma'nın ikinci bir sefaret hey'etinin İspanya'ya geldiğini görüyoruz. Bu münasebetle Roma ile Kartaca'lılar arasında İspanya'nın kuzeyindeki *Ebro* nehrini esas olarak alan bir muahede yapılmıştır. Buna göre Kartaca'lılar bu nehrin kuzeyine geçemiyeceklerdi. Bu suretle Roma bu esnada kuzey İtalya'da kendileri aleyhine yeniden harekete geçen Gal kabilelerine Kartaca'lıların yardım etmeyeceklerinden emin olacak; Kartaca da nehrin güneyinde tamamıyla serbest kalacaktı.

M. Ö. 221 senesinde Hasdrubal'in öldürülmesi üzerine, Hamilkar'ın bu esnada 25 yaşında olan büyük oğlu Hannibal (Lev. VIII 25), ordu ve halkın seçimi ile onun yerine başkumandanlığa getirilmiştir. Dâhi bir kumandan olan ve siyasetten de çok iyi anlayan Hannibal, bir Hellenistik devir prensi tarzında terbiye edilmiş ve yetiştirilmişti. Başa geçer geçmez o da İber kabileleriyle çeşitli harpler yaparak, topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Bu esnada Roma'ya bağlı bulunan *Sagunt*'da iç karışıklıklar oluyor ve halkının bir kısmı Roma'nın müdahelesini istiyordu. Bunun için bir Roma sefaret hey'eti Sagunt'a gelmiş ve içteki karışıklığı düzelttikten sonra Hannibal'e gelerek ondan Kartaca'nın, Sagunt'un içişlerine kat'iyen karışmamasını istemiştir. Hannibal, Roma'nın bu müdahelesini Ebro muahedesine uygun bulmamış ve durumu Kartaca devleti merkezine bildirmiştir. Bu esnada Roma elçileri bizzat Kartaca'ya da gelmişler, Hannibal'e söylediklerini burada da tekrarlamışlardır. Kartaca devletinin bunlara nasıl bir cevap verdiğini bilmiyoruz. Fakat Hannibal M. Ö. 219 da Sagunt şehrinin muhasarasına başlamıştır. Hannibal, Roma ile ittifak halinde olan bir şehrin muhasarası neticesinde Roma ile bir harbin başlayabileceğini

gayet iyi düşünmüş olmalıydı. Fakat yine aynı şehrin Kartaca'nın İspanya'daki hakimiyet bölgesi için bir zaaf olduğunu ve günün birinde Roma ile nasıl olsa bu yüzden çarpışmak zorunda kalacağını da biliyordu. Onun için şimdi tam sırası idi; çünkü hem Roma haksız durumda idi, hem de Doğuda Illyria korsanları ile ikinci defa çarpışmaktaydı. Bunun için de Sagunt'a yardım göndere-memiş, şehir de Hannibal'e teslim olmuştur. Uzun düşündükten sonra nihayet Kartaca ile ikinci bir harbi göze alan Roma, Kartaca'ya yeni bir sefaret heyeti göndererek yapılan haksızlığın düzeltilmesini ve buna sebeb olan Hannibal'ın elçilere teslimini istemiştir. Kartaca Senatus'unun büyük bir kısmı, yani Hanno partisi, Barkas ailesinin kuvvetli durumuna taraftar olmamakla beraber, Roma'nın teklifi reddedilmiş, bunun üzerine Roma da Kartaca'ya harp ilân etmiştir.

27— II. Kartaca veya Hannibal harbi: M.Ö. 218-201

Sagunt şehri mes'elesi böylece 17 sene sürecek olan II. Kartaca harbinin doğmasına sebeb olmuştur. Bu harbin özelliği, her iki tarafın da taarruzî harp yapmaya karar vermiş olmasıdır. Hannibal, Pirene'leri ve Alp'leri aşarak Roma topraklarına hücum etmeyi plânlamıştı. Bu yol ona en kestirmeden zaferi sağlıyacak yegâne yoldu. Çünkü İtalya'ya denizden hücum edemezdi, Kartaca'nın bu sıradaki deniz kuvvetleri buna kâfi gelecek durumda değildi. İspanya ve Afrika'da kalarak yapılacak müdafaa harbinin Kartaca'ya başarı sağlamasına da imkân yoktu, çünkü denizlere hakim olan Roma bu cephelere durmadan yeni kuvvetler gönderecek ve sonunda muhakkak zaferi temin edecekti. Şu halde Hannibal kendi çok cür'etkârane olan plânını Roma'ya hücum edip onu haritadan silmek için değil, mecbur olduğu için tatbik zorunda idi. Gayesi İtalya'daki müttefikleri Roma'dan ayırarak onu zayıflatmak ve Kartaca'nın Afrika ve İspanya'daki kuvvet durumunu kabule mecbur etmekti. Bu işi yaparken, Roma'nın gittikçe büyüyüp kuvvetlenmesinden endişe duyan Akdeniz çevresindeki ve özellikle Roma'ya yakın olan diğer devletlerin de yardım edeceklerini hesap etmiş olmalıdır.

Aynı şekilde Roma da daha çabuk harekete geçmeyi ve Kartaca'ya Afrika ve İspanya'da hücumu plânlamıştı. Bunun için iki ordu hazırlanmıştı; Consul *P. Cornelius Scipio* idaresinde olan ordu deniz yolu ile İspanya'ya giderek orada meşgul olacak ve bu işte Roma'nın

müttefiki olan Massilia tarafından desteklenecekti. İkinci bir ordu da diğer Consul *T. Sempronius Longus*'un idaresinde Sicilya'ya geçerek oradan Afrika'ya çıkma işini hazırlıyacaktı. Roma denizlere hakim olduğu için bu plân, müşkülâtsız kabili tatbik gibi görünüyordu. Fakat tam bu sırada Kuzey İtalya'da bazı Gal kabilelerinin ayaklanması üzerine, P. Cornelius Scipio emrindeki ordunun kuzeye sevkedilmesi gerekmiş, hiç beklenmedik bir zamanda Hannibal'in Alpleri aşarak Kuzey İtalya'da görünmesi ile Sicilya'ya geçmiş olan ordu da bu tarafa alınınca, Roma ilk tasarladığı plânı tatbik etmek imkânını bulamamıştır.

Hannibal İspanya'da kardeşi *Hasdrubal* idaresinde bir miktar asker bıraktıktan sonra, 35000 kişilik bir kuvvetle, M. Ö. 218 yılı baharında İspanya'dan hareket ediyor ve Prene'leri kolaylıkla aşarak güney Fransa'ya giriyor. Tam bu esnada İspanya seferi için hazırlanmış orduyu Kuzey İtalya'da bıraktıktan sonra yeni bir Legion ile İspanya'ya gitmekte olan P. Cornelius Scipio, Gallia'ya gelmişti. Massilia'da iken Hannibal'in geçtiğini ve onu artık burada yakalayıp harbe zorlayamayacağını anlayınca, hemen yeni bir karar almış ve emrindeki ordu ve donanmayı kardeşi *Gn. Cornelius Scipio* ile Ispanya'ya göndererek kendisi de Hannibal'e karşı çıkmak üzere, tekrar kuzey İtalya'daki ordunun başına dönmüştür.

Önemli bir mâni ile karşılaşmayan, fakat ordusunun büyük bir kısmını kaybeden Hannibal de kış başlamadan Alpleri, muhtemelen *Mont Genèvre geçidinden* geçerek aşıyor ve kuzey İtalya'ya indiği zaman buradaki Kelt kabilelerinin bazıları kendisi ile birleşiyorlar. Alp geçitlerinin Roma tarafından vaktinde kapatılmamış olmasının, Hannibal'in bu ilk başarısı üzerinde büyük rolü olmuştur.

Bu esnada Roma harp plânını değiştirmiş ve Afrika'ya geçmek üzere Sicilya'da hazırlık yapmakta olan diğer Consul Sempronius Longinus'a da kuzey İtalya'ya hareket emri verilmiştir. Henüz bu ordunun gelmediği bir anda Scipio yanındaki birliklerle Po nehrini geçiyor ve bu nehre soldan katılan **Ticinus** ırmağı kenarında ilk defa Hannibal birlikleri ile yapılan bir süvari çarpışmasında (M. Ö. 218 Eylül) Romalılar mağlûp oluyor. Bu harpte Scipio yaralanmış ve hayatı ancak 17 yaşındaki oğlu, sonraki Scipio Africanus'un müdahalesi ile kurtulmuştur. Neticede Romalılar Po nehrinin kuzeyin-

deki topraklarını boşaltmışlar, birçok Kelt kabilesi de Hannibal ile birleşmiştir. Bu şekilde kuvvetlenen Hannibal, Po nehrini geçmiş ve bu sefer nehre sağdan katılan **Trebia** suyu kenarında birleşmiş Roma ordularına karşı yaptığı ilk muharebede (218 Aralık) onları yine mağlûp etmiş, Romalılar bütün kuzey İtalya'yı kaybetmişlerdir.

Bu ilk senenin başarısızlıkları Roma'da aksi bir tesir yapmış ve geniş halk tabakaları ile Optimat'lar arasındaki gerginliği daha da artırmıştır. Bunun tesiriyle 217 senesi Consullerinden birisi olan *Gn. Servilius* Patrici'lerden, *G. Flaminius* da halk arasından seçilmiştir. Servilius, **Ariminum**'da; Flaminius da **Arretium'da** mevzi alacak ve Hannibal'in merkezî İtalya'ya girmesini önleyeceklerdi. Hannibal, 218/17 kışını Gal'lerin millî hareketlerini canlandırmaya çalışmakla geçirmiştir. Fakat 217 baharında Apeninleri aşarak Etruria'ya girmiş ve Flaminius'un yanından geçerek **Perusia**'ya giden yol üzerinde ilerlemeye başlamıştır. Nihayet bu yolun **Trasimenus** gölü kenarından geçtiği kısımda, kendisini takibeden **Flaminius**'a pusu kuruyor ve burada yapılan muharebede 30000 kişilik Roma ordusunu yine mağlûp ediyor; Consul Flaminius da harpte ölüyor (M. Ö. 217).

Hannibal'in Orta İtalya'ya girmesini önlemeye artık imkân kalmamıştı. Trasimenus zaferinden sonra Hannibal'in ilk yaptığı iş, bu muharebede kendisine esir düşmüş Roma'nın müttefiklerinden olan askerleri serbest bırakmak olmuş ve böylece onları Roma'dan ayırmak istemiştir. Fakat kısa bir zaman sonra bu serbest bırakılan esirlerin döndüğü Etruria ve Umbria dahilindeki şehirlerin Roma'ya sadık kaldığını ve kendisine kapılarını kapadığını görünce, ilk defa bütün harp plânını istinat ettirdiği bir hareketin vuku bulmadığını anlamıştır. Buna rağmen plânına yine de sadık kalacak ve Roma'nın müttefiklerini arzularıyla olmadığı takdirde, zor kullanarak ondan ayırmaya çalışacaktı. Böylece Etruria ve Umbria'dan sonra Picenum ve Apulia'ya geçerken bütün buralarda Roma müttefiklerine ait olan toprakları yağma ve tahribetmiştir. Fakat müttefikler yine de Roma'dan ayrılıp Hannibal tarafına geçmemişlerdir.

Bu esnada Roma'da *Trasimenus felâketinin* ve Hannibal'in Orta İtalya'dan geçerek Apulia'ya inişinin tesiriyle, önemli tedbirler alınmakta idi. Halk meclisi toplanmış ve bu âna kadar tatbik edilmekte

olan usulün dışında, ilk defa olarak *Q. Fabius Maximus*'u Dictator seçerek bundan sonraki harbin idaresini ona vermiştir. Quintus Fabius, büyük Fabia ailesine mensuptu ve bu zamana kadar iki defa Consul, bir defa da Dictator seçilmişti. Fabius Maximus yeni bir harp plânı ile harekete geçmişti. Buna göre bütün ordusu ile Hannibal'i yakın bir mesafeden takibedecek, yerini ve zamanını kendisi tespit edinceye kadar, onunla herhangi bir muharebe yapmaktan çekinecekti. Bu kararla Samnium'dan geçerek Apulia'ya girmiş, burada ve daha sonra Hannibal batıya dönerek Campania'ya girdiği zaman, onu yakından takibetmiş ve bu yüzden kendisine **Cunctator** (müterediddit) adı verilmiştir. Fakat onun bu şekildeki harp tarzı gayet doğru idi. Çünkü Hannibal bütün üstünlüğüne rağmen, ücretli askerlerden meydana gelmiş ordusu ile İtalya'da dayanağı ve hakikî manâda siyasî kudreti olmayan bir maceraperestden başka bir şey değildi. Hannibal bu dayanağı ancak kendi tarafına geçtikleri taktirde, Roma'nın müttefiklerinde bulabilirdi. Bunun için tek tek askerî başarılarına rağmen, kat'î olarak hiç bir yerde yerleşemiyordu. Apulia'dan sonra Campania'ya girdiği zaman, Fabius onu burada da serbest bırakmış, fakat döneceği yolu kapatmıştır. Bu anda Hannibal mahvolmuş gibidir, ancak bir hile sayesinde yolunu açmayı başarmış ve Apulia'ya dönerek kışlık karargâhını burada kurmuş, Romalılar da onun çok yakınlarına yerleşmişlerdir. Fabius Maximus'un bu taktiği ile Roma ordusu her türlü mağlûbiyetten kurtuldu, fakat bir başarı da kazanamadı.

Bu sırada Roma'daki hükûmet halkın tazyiki altında, bu yıpratma stratejisinden vazgeçmek ve kazanılacak büyük bir muharebe ile İtalya'yı Hannibal ordularından temizlemek kararını almıştı. Bu sebebten Fabius Maximus Dictatorluğu bırakmış ve 216 senesi Consulluklarına seçilen *L. Aemilius Paulus* ile *M. Terentius Varro* emrine büyük bir ordu verilmiştir. Consuller ordunun büyüklüğü ile Hannibal'in Trebia muharebesindenberi tatbik etmekte olduğu sarma stratejisini tesirsiz bırakacaklar ve zaferi temin edeceklerdi. İşte bu ordu 216 senesi yazında Apulia'da Hannibal'ın kışlık karargâhını kurmuş olduğu **Aufidus** nehri kıyısındaki **Cannae** mevkiinin karşısında yer aldı. Büyük bir muharebe ile durumunu düzeltmek isteyen Hannibal de hemen harekete geçti. Böylece M.Ö. 216 senesi 2 Ağustosunda yapılan *Cannae meydan muharebesinde*

Hannibal, Numidia'lı süvarileri ile Roma ordusunu yine iki taraftan sarabilmiş, ordusunun azlığını da, birliklerin hareket kaabiliyeti ile telâfi ederek, zaferi kazanmıştır; arkadan dahi hücuma uğrayan muazzam Roma ordusu da imha edilmiştir. Eski çağların büyük meydan muharebelerinden biri olarak isim yapmış olan bu muharebeye Roma 70000 piyade 6000 süvari; Hannibal ise 40000 piyade ve 10000 süvari ile katılmıştı. Yapılan hesaplara göre, Roma ordusundan 50000 asker öldürülmüş, ordunun diğer kısmı da ya esir edilmiş veya dağıtılmıştır. 80 Senator ile birlikte Consul Aemilius Paulus ölenler arasında idi. **Venusia** müstahkem mevkiine sığınarak hayatını kurtarmış olan diğer Consul Terentius Varro ise, ordunun kalan kısmını yavaş yavaş toplayarak yeniden 10000 kişilik bir kuvvet meydana getirmiştir. Bu muharebe göstermiştir ki en büyük bir Roma ordusu ile dahi Hannibal'i bir meydan muharebesinde yenmeye imkân yoktur ve bunun için Roma'nın yeniden yıpratma harbine dönmesi lâzımdır.

Hannibal bu büyük askerî başarısına rağmen, uğrunda harbettiği maksada, yani Roma'nın Birlik sistemini dağıtmak gayesine, yine de ulaşamamıştı. Vakıa Roma-İtalya konfederasyonunun en kuvvetli bir şehri olan Capua 215/14 kışında onunla bir ittifak yapmış; Samnit'ler, Brutt'lar ve güney İtalya'daki Grek şehirlerinden bazıları onunla birleşmişlerdi; fakat Lâtin müttefiklerle Nola, Neapolis ve Campania'daki diğer şehirler Roma'ya sadık kalmışlardır. Şu halde bütün bu hareketler İtalya Birliğinin çözüldüğünü değil, yalnız bazı noktalarda gevşediğini göstermektedir. Fakat bundan sonra Roma'nın bir taraftan Hannibal, diğer tarafdan kendisinden ayrılanlara karşı olmak üzere, çeşitli cephelerde harbetmesi gerekecek ve böylece artık herhangi bir muharebe yapması mümkün olamayacaktı. Bununla beraber Hannibal için Cannae meydan muharebesinin siyasî neticeleri önemli olmuş ve Syrakus kralı Hieron II. nin yerine geçen Hieronymos (Lev. X 33) ve Makedonia kralı Philipp V. (Lev. X 35) onunla birer ittifak yapmışlardır.

Böylece Roma için harp sahası genişlemişti ve bu, karşısına yeni vazifeler ve aynı zamanda erişilmesi gereken yeni gayeler çıkarmıştı. Bundan sonra Roma harbi, İtalya'yı Hannibal ordularından temizlemek ve kendisinin Akdeniz bölgesinde işgal edeceği

müstakbel mevkii için harbedecekti. Bu gayeyi elde etmek için Roma'da her türlü fedakârlık yapılmış, devletin siyasî ve mâlî idaresi tek elden, Senatus tarafından yürütülmüştür. Bu andan itibaren İtalya'da Hannibal ve Roma'dan ayrılarak onunla birleşmiş olanlara karşı muhtelif cephelerde yapılacak harplerde genel olarak, yine yıpratma stratejisi tatbik edilecekti; yani harekete geçirilecek küçük ordular, bir taraftan Hannibal'i yıpratmak, diğer taraftan Roma'dan ayrılan müttefiklerin yeniden Roma'ya dönmelerini sağlamak için harbedeceklerdi. Ancak İtalya'da harbin bu şekilde uzatılması neticesinde Roma, İtalya dışı cephelere lüzumu kadar asker gönderebilmiş ve orada kazanılan zaferler, bütün harbin Roma lehinde sonuçlanmasında rol oynamıştır. Bunun için evvelâ bu dış cephelerde yapılan harpleri gözden geçirecek, sonra tekrar İtalya'ya döneceğiz.

28— Makedonia, Sicilia ve İspania'daki harpler

Bu esnada Doğudaki Hellenistik devletlerin askerî bakımdan en kuvvetlisi olan Makedonia s. 81 de de anlatmış olduğumuz gibi, Roma'nın Illyria sahillerinde toprak edinmesini hoş karşılamamıştı. Onun için Roma'nın böyle müşkül bir anından faydalanarak bu topraklara hücuma karar vermişti. Hannibal de bu devleti kendi hesabına kazanmak istiyordu. Fakat bu esnadaki Makedonia kralı Philipp V. ancak Cannae muharebesinden sonra, Kartaca ile bir ittifak yapmaya karar vermiş ve M. Ö. 215 senesinde bu ittifak yapılmıştır. Buna göre Kartaca ile Makedonia, müşterek düşmanlarına karşı birlikte harbedeceklerdi. Bu sırada Makedonia, Illyria'daki mevzubahis toprakları Roma'dan almayı; Hannibal de Makedonia'nın kendisine göndereceği donanma ile İtalya-Kartaca arasında bir irtibat kurarak oradan asker getirtmeyi ve hatta Makedonia'dan dahi yardımcı kuvvetler almayı ümit etmişti.

Fakat Roma vaktinde bu tehlikeyi önlemeyi başarmış ve bir Roma donanması Illyria sahillerine gelerek Makedonia kuvvetlerini burada durdurmuştur. Doğuya karşı bu ânâ kadar tamamıyla çekingen ve ihtiyatlı bir siyaset takibetmiş olan Roma, bu sefer hemen harekete geçerek diğer Grek devletlerinin de Makedonia ile birleşmesini önlemeye çalışıyor, hatta Makedonia aleyhinde doğu Akdeniz kuvvetlerinden müteşekkil bir koalisyon meydana getiri-

yordu. Bu koalisyona dahil olanlar. Orta Yunanistan'daki Aitolya Birliği ile Atina ve diğer Grek hükûmetleriydi. Bu harbe Küçük Asya devletleri de katılmışlar ve Bergama kralı *Attalos I.* (Lev. IX 30) Roma; Bithynia kralı Prusias I (Lev. X 34) Makedonia tarafında yer almıştır. Böylece Makedonia'da alıkonan Philipp'in, Hannibal'e yardımı düşünebilmesi imkânsız olmuştur. Hatta Romalılar, Makedonia harp sahasındaki kuvvetlerini azaltabilecek bir duruma dahi gelebilmişlerdi. M. Ö. 215 den 205 senesine kadar devam eden ve *I. Makedonia harbi* adı verilen bu harbin 206 senesinde Philipp V., Aitol'lere karşı bir zafer kazanmıştır. Fakat tam bu sırada bütün cephelerde yükü azalan Roma, Doğuya büyük ölçüde yardımcı kuvvetler gönderebilecek duruma gelmişti. Bunun neticesinde daha ertesi sene, Roma ile Makedonia arasında Epirus'daki *Phoinike* şehrinde bir sulh muahedesi imza edilmiştir. Buna göre Illyria sahillerindeki Roma'ya ait topraklar yine Roma'da kalacak, Makedonia da anlaşmazlık konusu olan topraklardan bir kısmını alacaktı.

Cannae muharebesinden sonra Sicilya'da Syrakus ve diğer bazı Grek şehirlerinin *Kartaca ile birleşmeleri* şeklinde siyasî bir değişikliğin de meydana geldiğini görüyoruz. Birinci Kartaca harbinde Roma ile bir ittifak yapmış olan Syrakus kralı Hieron II., ölüm tarihi olan 215 senesine kadar bu ittifak'a sadık kalmış fakat onun ölümünden sonra yerine geçen kral Hieronymos Kartaca ile anlaşmıştır. Bunun üzerine Roma M. Ö. 213 senesinde. Nola fatihi *M. Claudius Marcellus*'u Sicilya'ya göndermiş, bu da Syrakus muhasarasına başlamıştır. Bu harplerde çok kısa görüşlü bir siyaset takibeden Kartaca, İtalya'da Hannibal'i yardımsız bırakırken Sicilya, hatta Sardinya'ya muhtelif zamanlarda yardım gönderebilmiştir. Syrakus, o zamanın en kuvvetli müstahkem mevkilerinden biriydi ve eski çağların en büyük fizikçisi olan Archimedes'in yeni keşifleri olan müdafaa vasıtaları sayesinde daha kuvvetlendiği için, muhasaraya uzun müddet dayanabilmiş, fakat Himilko idaresindeki bir Kartaca yardım ordusunun imha edilmesinden sonra, M. Ö. 212 de şehir düşmüştür. Bundan sonra Roma'dan ayrılmış diğer Grek şehirleri de birer birer zaptedilmiş ve M. Ö. 210 *senesinde* de *Kartaca*'lılar Sicilya'yı tamamıyla terketmişlerdir.

Uzun süren, fakat buna mukabil kat'î neticeler sağlayan harpler, M.Ö. 218 den 206 yılına kadar devam eden *İspanya harpleri*'dir. Burası, Kartaca ordusunun eksiklerini tamamlayan ve bütün harbin mâlî cephesini temin eden en kuvvetli bir dayanaktı. Bu sebepten Roma, buradaki harplerde şuurlu olarak büyük bir gayret sarfetmekteydi.

İspanya'ya ayrılan Roma ordusu, (s. 83/84) kararlaştırıldığı gibi, Gn. Cornelius Scipio'nun idaresinde M.Ö. 218 de Kuzey İspanya'ya çıkmış ve **Tarraco** şehrini, bundan sonraki harekâta istinat noktası vazifesini görmek üzere, işgal etmiştir. Ticinus karşılaşmasında aldığı yaradan iyileşmiş olan P. Cornelius Scipio da (s. 84), 217 de Ispanya'ya gelmiştir. Bundan sonra Scipio kardeşler burada ve denizlerde yaptıkları harplerle güneye adım adım ilerlemişler ve 216 da Hasdrubal'i Ebro nehri kenarında mağlûp, 212 de ise Sagunt'u işgal etmişlerdir. Bundan sonra Romalılar, İspanya'da devamlı olarak yeni topraklar kazanmışlar ve burada yaşamakta olan İber kabilelerini hakimiyetleri altına alarak güneye doğru ilerlemişlerdir. Bu arada Afrika'ya geçmiş olan Hasdrubal, Numidia krallarından olan *Massinissa*'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle M.Ö. 211 de İspanya'ya dönmüş ve yapılan bir harpte Romalıları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Scipio kardeşlerin ikisi de bu harpte ölmüş, Roma ordusu ise Ebro hattına çekilmiştir. Roma'nın bu durumda dahi İspanya harbinden vazgeçmemesi, sonunda bütün harbi bir sonuca bağlamıştır.

Bundan sonra Roma İspanya'ya yeni takviye kuvvetleri, M. Ö. 210 da da yeni bir başkumandan göndermiştir. P. Cornelius Scipio adındaki yeni kumandan, iki sene evvel burada ölen Publius Cornelius Scipio'nun oğlu idi; henüz yirmibeş yaşındaydı ve devlet memuriyetlerinden yalnız Aedil'lik yapmıştı (Lev. VIII 26). Binaenaleyh hukuk ve teamüle göre bu vazifenin kendisine verilmemesi gerekiyordu. Fakat mensup olduğu ailenin Asiller ve halk kitlesi üzerindeki nüfuzu neticesinde halk meclisi bu genci, Consul salâhiyetini haiz bir Proconsul payesi vererek İspanya'daki harplerin idaresi ile vazifelendirmiştir.

Genç P. Cornelius Scipio'nun İspanya'ya gelince ilk yaptığı iş, ordu reformu olmuştur. Yapılacak ıslahat, Hannibal orduları-

nın sarma stratejisini tesirsiz bırakacak şekilde olacaktı. Bunun için Roma ordusunun Manipulus (Bölük) taktiği üzerinde durmuş ve bu Legion birliklerini daha hareketli bir hale getirmiştir ki, böylece Legion sağlamlık ve bir zincir hareket ve elâstikiyeti kazanmıştır.

Bundan sonra Scipio güneye inmeye başlıyor ve M. Ö. 209 da Carthago Nova'yı alıyor ve böylece şehrin yakınındaki gümüş madenleri Roma'nın eline geçiyordu. M.Ö. 208 de ise Kartaca'nın elinde kalan güneydeki en son parçaya hücum ediyor ve **Baecula** mevkiinde Hasdrubal'i büyük bir yenilgiye uğratıyordu. Fakat Hasdrubal ordusunun yarısı ile İtalya'ya geçmek üzere, kuzeye kaçmayı başarmıştır. Bundan sonraki zafer M. Ö. 206 da **İlipa** mevkiinde kazanılmış ve böylece **Andalusia** bölgesi de Roma'ya açılmıştır. Hannibal'in en küçük kardeşi *Mago* bir müddet daha **Gades**'de dayanmışsa da, sonunda şehri Roma'ya teslim etmiş ve Kartaca ordusunun kalan kısmını alarak Balear adalarına, oradan da İtalya'ya geçmiştir.

Böylece M. Ö. 206 da İspanya, Roma'lıların oluyor ve bu suretle harp için Kartacalılara lüzumlu olan iktisadî temel ellerinden alınıyordu. Bundan sonra P. Cornelius Scipio, Numidia krallarıyla hemen temasa girişmiştir. Çünkü Gades üzerinden boğazı geçerek Kuzey Afrika'ya çıkmak, sonra sahili takibederek Doğuya yürümek ve bizzat Kartaca'ya hücum etmek istiyordu.

29 — Hannibal harbinin sonu

Cannae meydan muharebesinden sonra Roma İtalya'da yine Fabius Maximus'un yıpratma harbine dönmüş ve Hannibal'in kışlık karargâhını kurduğu Campania'daki Roma orduları yalnız **Neapolis, Nola** ve **Cumae** gibi mevkilerin müdafaası ile meşgul olmuşlardır. *215 senesi, harbin Romalılar lehine* döndüğü senedir. M. Claudius Marcellus tarafından Nola'dan geriye atılan Hannibal, Apulia'ya çekilmek ve tecavüzî harplere son vermek zorunda kalmıştı. Kartaca'dan gelen 4000 kişi dışında, başka hiç bir yerden yardım alamamıştı. Scipio kardeşlerin İspanya'da elde ettiği zaferler sonunda Hannibal'e oranın yolu da kapanmıştı. Halbuki Roma ordusu gittikçe çoğalıyordu, donanma da denizlere hakim bulunuyordu.

Roma'nın 215 denberi İtalya'da devamlı olarak takibettiği bu yıpratma stratejisi, nihayet Roma-İtalya konfederasyonunun verdiği kurbanlardan sonra, başarı sağlamaya başlamıştır. Yorgunluk her tarafta hissedilmekle beraber, Roma'da her sene yeni bir nesil harbedebilecek çağa girmekteydi. Buna mukabil Hannibal, İtalya'daki zayiatını yeni kuvvetlerle telâfi edebilecek durumda değildi. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Kartaca'dan hiç bir yardım alamıyor, yalnız güney İtalya'nın kendi tarafına geçen Grek şehirleriyle yetinmek zorunda kalıyordu. Bu şehirler de birbirlerinden çok uzak olduklarından, çeşitli yerlerde yapılan harp ve yürüyüşleri idare etmek gerekiyordu. Buna rağmen M. Ö. 212 de **Tarentum, Metapontum, Thurii, Locri, Heraclea** ve **Güney İtalya**'nın daha birçok şehrini zaptedebilmiştir. Bu esnada Romalılar da Capua şehrinin muhasarasına başlamışlardı. Hannibal, M. Ö. 211 de Capua önünde Romalılara hücum etmiş, fakat geriye püskürtülmüştür. Hannibal, Romalıları bu muhasaradan vazgeçirmek için, *Roma üzerine yürüyerek* şehrin dışındaki bir karargâha taarruz etmiş fakat Roma'nın, kendisini müdafaaya hazır olduğunu görünce, uzun bir muhasaraya dayanabilecek durumda olmadığından, gayesine erişemeden tekrar Aşağı İtalya'ya çekilmiştir.

Aynı sene içinde *Capua Romalılara teslim* oldu ve harp kanunlarına göre (s. 66) muamele gördü, yani istiklâlini kaybederek **Ager Publicus** (s. 31) haline getirildi. Hannibal'in İtalya'daki müttefikleri de bir taraftan vaziyetin ümitsizliğine inandıklarından, diğer taraftan Capua şehrinin sonundan korktuklarından, kendisini terketmeye başladılar ve M.Ö. 209 da Tarentum tekrar Romalılar tarafından zaptedildi.

Yanındaki ordusu ile M. Ö. 207 de *Hasdrubal Kuzey İtalya*'ya gelmiş ve burada kendisine katılan Kelt askerleriyle, ordusunun sayısı 30000 e yükselmiştir. Roma Senatus'u Consul M. Livius Salinator'u bir ordunun başında, Hasdrubal'in Orta İtalya'ya girmesini önlemek için kuzeye göndermiş, diğer Consul C. Claudius Nero da Apulia'ya Hannibal'e karşı yürümüştür. Bir aralık Consul Nero, Hasdrubal'in Hannibal'e yazdığı bir mektubu ele geçirmesi üzerine, emrindeki kuvvetlerin bir kısmı ile sür'atle kuzeye çıkarak Salinator ile birleşmiştir, böylece de bunların müşterek ordusu sayıca Hasd-

rubal'inkine üstün bir duruma gelmiştir. Bundan sonra 207 de **Sena Gallica** yakınında, Adriatik denizine dökülen **Metaurus** ırmağı kenarında *yapılan muharebede* mağlûp olan Hasdrubal'in ordusu imha edilmiş bizzat Hasdrubal harpte ölmüştür. Bu mağlûbiyet üzerine Hannibal da Bruttium'a çekilmiştir. M.Ö. 205 senesinde Liguria sahillerinde karaya çıkan Hannibal'ın küçük kardeşi Mago da (s. 92) yanındaki zayıf kuvvetlerle İtalya'da ilerlemek imkânını bulamadığından, kendisine yardım edememiştir. Bunun üzerine Hannibal İtalya'daki işlerinin artık tamamlandığı kanısına varmış ve Hellenisim krallarını örnek alarak, Kroton yakınında, **Lacinus** burnu üzerindeki Hera mabedi duvarlarına, bu zamana kadar yaptığı bütün işleri anlatan bir kitâbe yazdırmıştır (205).

Hakikaten bu tarihte bütün cephelerde olaylar son bulmuş veya bulmak üzere idiler. Sicilya çoktan yeniden alınmış, Makedonia'da sulh yapılmış, İspanya Kartaca'lılardan temizlenmişti. P. Cornelius Scipio da Roma'ya çağrılmış ve aristokratların şiddetli muhalefetine rağmen, M.Ö. 205 de Consul seçilerek Afrika'da devam edilecek harbin sulh yapılıncaya kadar idaresi kendisine verilmiştir. Sicilya'da ordu ve donanma bir araya getirildikten sonra, Scipio M. Ö. 204 de hareket ediyor ve **Utica** civarında karaya çıkarak emin bir yer ele geçiriyor. Kartaca'nın Afrika'da hâlâ önemli sayıda kara ve deniz kuvvetleri bulunduğundan, bu son çarpışma Roma'yı mühim mes'elelerle karşı karşıya bırakmakta idi. Fakat Scipio burada da kendisine yardımcı bulmuş ve Numidia hakimiyeti için çarpışmakta olan Syphax ve Massinissa isimli iki prensten, sonuncu ile bir ittifak yapmıştır. M. Ö. 203 senesinde Scipio'nun Kartaca ve Syphax'a karşı elde ettiği zaferler neticesinde, Numidia'nın doğusu Roma'nın müttefiki olan Massinissa'nın eline geçmiş böylece Roma'lılar biraz daha Kartaca'ya yaklaşmışlardır. Bunun üzerine Hannibal ile Mago İtalya'dan geriye çağrılmışlardır.

Fakat daha önce Kartaca Scipio'ya sulh teklifinde bulunmuş; Scipio da bunu kabul ederek bir mütareke imzalamıştı. Ayrıca kat'î sulh şartlarını tespit etmek için, bir Kartaca hey'eti Roma'ya gönderilmişti. Burada sulh muahedesi hazırlanmış ve hatta Roma tarafından tasdik dahi edilmişti. Fakat hey'et Kartaca'ya dönünce, herhalde Hannibal'in ordusu ile **Hadrumetum**'da karaya çıktığı

haberinin buraya ulaşması neticesinde, Kartaca devleti son dakikada muahedeyi reddediyor ve yeniden harbe karar veriyordu. Bunun üzerine Scipio yeniden harbe başlamış ve ordusu başında Numidia üzerinden Kartaca'ya doğru yürürken, Hannibal de doğudan ona doğru ilerlemeye başlamıştır. İki ordu **Zama** mevkiinde karşı karşıya gelince ve iki kumandan arasında yapılan, fakat neticesiz kalan bir konuşmadan sonra, M. Ö. 202 de iki ordu son bir muharebe daha yapmıştır. Bu **Zama muharebesinde** Scipio, üstün Roma ordusu ve süvarilerinin de yardımı ile Hannibal'in harp san'atını, bizzat Hannibal üzerinde tatbik ederek Kartaca ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmış, Hannibal Hadrumetum'a kaçmıştır.

Bu durum karşısında Kartaca sulha talip oldu ve Scipio *M. Ö. 201 senesinde* aşağıdaki şartlar dahilinde sulhü imzaladı: 1— Kartaca, Afrika'dakiler dışında sahip olduğu bütün topraklan Roma'ya terkedecekti. Bunun manâsı Kartaca deniz devletinin yıkılması idi 2— Yıllık 200 talent olmak üzere (yarım milyon Türk lirası) 50 sene müddetle haraç verecekti. 3— 10 tanesi dışında bütün harp gemileri ve filler Roma'ya teslim edilecekti. Bunun manâsı, tam bir silâhsızlanma idi ve Kartaca'dan, Roma ile harbetme imkânını alıyordu. 4— Kartaca şehri Afrika dışında hiç, Afrika içinde ise Roma'nın izni olmadan harbedemeyecekti. Bu suretle Kartaca, siyaseten tamamıyla Roma'ya bağlı bir hale geliyordu. 5— Numidia devleti, kral Massinissa'ya verilecekti. Bu madde ile de Kartaca, Roma'lıların dostu olan bir devletle komşu oluyor ve bu komşu'nun hücumu karşısında, Roma'nın izni olmadıkça, kendisini müdafaa edemeyecek bir duruma giriyordu. Böylece 17 sene sürmüş olan II. Kartaca harbine son veren bu sulh muahedesi ile Roma'nın Batı Akdeniz hakimiyeti kurulmuş oluyordu.

Harbin bu şekilde son bulması, Roma'nın bütün vatandaş ve müttefikleri kapsayan harp prensibinin, bunu yapamayan tüccar kafalı Kartaca'ya olan üstünlüğünü göstermiş ve bu neticeyi Hannibal'in askerî dehâsı bile değiştirememişti. Fakat Hannibal'in mağlûbiyetinde yalnız onun fazla kuvvetlenmesinden korkan Kartaca'nın kâfi miktarda yardım göndermemesi değil: bizzat Hannibal'in bütün başarısını Roma müttefiklerinin Roma'dan ayrılmalarına istinat ettirmesinde idi. Aksine bütün müttefiklerin Roma'ya

sadık kalması ve Roma vatandaşlarının fedakârlığı, Roma devletinin iç yapısının sağlamlığını herkese ispat etmiştir.

Bu harpte Roma'ya zaferi sağlayan hususlardan birisi de bu devredeki bazı büyük devlet adamlarının kendi görüşlerini halk kitlelerine kabul ettirmesini bilmeleri idi. Aristokratların bir kısmı Roma siyasî ufkunun fazla genişlemesi aleyhinde idiler. Çünkü bu durumun Roma devlet idaresinde ve Anayasasında bir değişme meydana getireceğinden ve bunun neticesinde kendi menfaatlarının tehlikeye düşeceğinden korkuyorlardı. Daha harpler esnasında işlerin eski şekliyle yürütülmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştı. Meselâ aynı zamanda bir kaç ordunun birden cepheye gönderilmesi, kumandanların bir kaç sene aynı işte kalması gerekmişti. Bilhassa genç Scipio'nun henüz Consul olmadan, Consul salâhiyetiyle İspanya'ya ve sonra harbi neticeye bağlayıncaya kadar olmak üzere, Afrika'ya gönderilmesi, siyasî görüşün tamamıyla değiştiğini açık bir şekilde göstermekteydi. Senatus'da büyük bir mukavemet gösterilmesine rağmen, bunların yine de yapılması, yeni siyasî cereyanın bazı büyük siyasiler ve halk kitlesi tarafından benimsendiğine en güzel bir misaldir. Bütün bu değişiklikte, Afrika'dan döndükten sonra *Africanus* ünvanını alan ve büyük bir zafer alayı tertip eden genç Scipio'nun büyük bir tesiri olmuştur. Bu esnada büyük bir isim yapmış ve 199 da Censor seçilmiş olan Scipio Africanus, devlet idaresinde bütün şahısların fazla sivrilmeden aynı seviyede kalmaları lüzumuna inanmış olan Roma aristokrat idarecilerinin hoşuna gitmiyordu. Bununla beraber, Roma halkı ve müttefikleri Roma'nın İtalya hegemonyasından Akdeniz büyük devleti şekline geçişine yavaş yavaş alışıyor ve devlete karşı olan vazifelerini mükemmel bir şekilde yapıyordu.

Bu devrede Roma'nın kültür hayatında da değişiklik olmuş ve bir takım Grek Tanrıları yeniden Roma'ya girmiştir ki, Küçük Asya'dan *Meter Megale* (= Magna Mater) nin Roma'ya getirilmesini (M. Ö. 204 de) bu meyanda sayabiliriz.

Roma'ya batı Akdeniz hakimiyetini sağlayan II. Kartaca harbinde bütün müttefikler canla başla kendisine yardım ettikleri halde, bunların harplerden sonra da durumlarında bir değişiklik yapılmamış ve meselâ kendilerine vatandaşlık hakkı verilmediği

gibi, aksine istikbalde Roma'dan ayrılmalarını önlemek için, tedbirler alınmıştır. Bu meyanda harpler esnasında Roma'dan ayrılarak Hannibal ile birleşmiş olanlar şiddetli bir şekilde cezalandırılmışlar ve üzerinde koloni kurulmak üzere Roma'ya toprak terketmek zorunda kalmışlardır. Capua şehri hürriyetini tamamıyla kaybetmiş, toprakları **ager publicus** yapılmıştır.

Bundan sonra Roma, İtalya'yı kuzeyden gelecek hücumlara karşı korumak için, II. Kartaca harbi esnasında kaybedilmiş olan kuzey İtalya topraklarının yeniden zaptına başlamış ve bunun için Kelt'lerle M. Ö. 200-191 arasında çetin harpler yapılmıştır. Neticede Po nehrinin kuzeyinde yaşayan kabilelerle muahedeler imzalandı ve nehrin güneyinin büyük bir kısmı zaptedilerek Roma'ya bağlandı ve buraya vatandaşlar yerleştirildi. M. Ö. 190 da eski Lâtin kolonileri olan **Placentia** ile **Cremona** işgal edilerek tamir edildi, M. Ö. 189 da **Bononia** Lâtin kolonisi bunlara ilâve edildi. **Mutina** ile **Parma** M. Ö. 183 de Roma kolonileri oldular. M. Ö. 187 de ise Roma'yı Ariminum'a bağlayan **Via Flaminia**, Placentia'ya kadar uzatıldı ve bu kısım **Via Aemilia** adını aldı Kuzey İtalya, eski adı olan **Gallia Cisalpina** adını bundan sonra da muhafaza ederek Roma tarafından idare edilmiştir, fakat bu esnada bu kısmın Lâtinleşmesi olayı da artık başlamıştır. Gallia Cisalpina ilk defa Sulla zamanında eyalet haline getirilecek ve M.Ö. 89 da Lâtin vatandaşlığı; 49 da Caesar'dan Roma vatandaşlığı hakkını alacaktır. 42 de ise bu bölge esas İtalya topraklarına ilâve edilmiş ve böylece eyalet olmaktan çıkarılmıştır.

Kuzeyde Liguria sahillerinin zaptı işi de bu esnada ele alınmıştır. Burası özellikle Gallia ve İspanya ile irtibatı kolaylaştırması bakımından önemliydi. Liguria körfezi etrafındaki ve buradan Deniz Alplerine kadar uzanan Ligurlar'a ait topraklar bu esnada alınmıştır. Böylece M.Ö. 177 de Liguria ile Etruria hududu üzerinde **Luna** vatandaş kolonisi kurulmuş ve 148 de inşa edilen Genua-Placentia arasındaki **Via Postumia**, kuzeybatı sınırının emniyetini sağlamıştır. Daha batıya olan irtibat, **Massilia** şehri ile yapılan ittifakla sağlanmıştır. Kuzeydoğu hududu emniyetini Roma, burada yaşayan Venet'lerle bir ittifak muahedesi yaparak sağlamıştır. M.Ö. 181 de ise Kuzey İtalya'yı Doğu alplerinde yaşayan Kelt'lere karşı korumak

için, Venetia'nın kuzey hududu üzerinde Lâtin kolonisi **Aquileia** kurulmuş, gayet emin bir mevkii olan koloni, kısa bir zamanda İtalya'nın kuzey memleketleriyle yaptığı ticareti kendisine çekmiştir. Bir kaç sene sonra da **İstria** bölgesi zaptedilmiş ve böylece kuzeyde de Adriatik denizinin doğu sahiline ulaşılmıştır.

İtalya'nın emniyetini sağlayan ve Roma köylüsüne yeni topraklar kazandıran bu yerlerin zaptı işi, yavaş yavaş ve uzun seneler devam etmiş ve bu esnada Roma'yı meşgul eden Doğuda Yunanistan ve Batıdaki İspanya mes'eleleri yanında bunlar ikinci dereceden bir önem taşımışlardır.

Kartacalılar II. Kartaca harbi sonunda İspanya'dan atılmışlardı. Bu esnada Roma'nın burada elde ettiği topraklar çok fazla değil, fakat yaşamadanın en münbit topraklarıydı: kuzeydoğudaki sahil bölgesi (bugünkü Katalonya) ve İspanya'nın güneyine düşen ve gümüş madenleri bakımından zengin olan topraklar ile bu iki bölge arasında kalarak kuzeyde Ebro ağzından güneyde **Carthago Nova**'ya kadar uzanan sahil bölgesi buraya dahildi. İşte bu topraklar üzerinde ancak M. Ö. 197 senesinde iki eyalet meydana getirilerek Praetor'larla idare edilmişlerdir. Bunlardan birisi kuzey ve doğu sahilindeki toprakları içine alan **Hispania Citerior** (beri tarafdaki İspanya), diğeri güney İspanya topraklarını kapsayan **Hispania Ulterior** (öte tarafdaki İspanya) dur. Bununla beraber buradaki mes'elelerin hepsi halledilmiş ve sükûn sağlanmış değildi. Uzun yıllar boyunca, çeşitli tarihlerde bu eyaletler dahilinde ayaklanmalar olmuş, ayrıca henüz itaat altına alınmamış kabilelerle de harpler yapılmıştır. Roma'nın İspanya'yı kısa bir zamanda zaptedememesinin sebebi ise, bir tarafdan arazisinin yapısı, diğer taraftan yerli halk olan İber'lerle Keltiber'lerin mukavemet göstermesidir. Diğer bir sebebte, bu yıllarda başka yerlerde de meşgul olan Roma'nın Ispanya'ya büyük ve kuvvetli bir ordu gönderememesi idi. Buradaki valilerin sık sık değiştirilmesi de, burada devamlı bir siyaset takibedilmesini mümkün kılmıyordu. İlk defa M. Ö. 195 senesi Consulu *M. Porcius Cato* bir Roma ordusunu Keltiber'lerin merkezleri olan **Numantia** yakınlarına kadar götürebilmiştir. Böylece harp sahası biraz daha genişletilmiş oluyordu. Fakat bu bölgede sükûn, ilk defa M.Ö. 180 de *Ti. Sempronius* Gracchus'un Keltiber'lerle diplomasi

yolu ile sulh yapmayı başardıktan sonra, temin edilebilmiş ve bu durum uzun müddet devam etmiştir.

Roma II. Kartaca harbi sonunda Afrika'da toprak işgal etmemişti ve onun buradaki menfaatlarının korunması işini, müttefiki olan Numidia kralı *Massinissa* üzerine almıştı. M.ö. 196 da Hannibal Kartaca şehrinde Suffet olmuş ve memleketini kalkındırmak için, Anayasa ve idarede birçok reform yapmıştır. Kartaca aristokratlarının pek hoşuna gitmeyen bu reformlarla Hannibal, şehrin ticarî kudretini yeniden canlandırmak ve böylece onu hiç olmazsa diğer devletlerle muahedeler yapabilecek bir duruma getirmek istiyordu. Fakat Roma ile anlaşma halinde olan düşmanları daha ertesi sene Hannibal'i Kartaca'yı terk etmeye zorlamışlar, o da çaresizlik içinde Hellenistik Doğuya kaçarak Suriye kralı Antiochos III.'e sığınmıştır.

BÖLÜM: V

Roma Devletinin Akdeniz'de Genişlemesi

30— II. Makedonia harbi: M.Ö. 200-197

II. Kartaca harbinden sonra fevkalâde kuvvetlenen Roma, ister istemez Hellenizm devletleri ile arasında olan mes'eleleri de halletmek zorunda kalmış ve tabiatıyla en evvel en yakınındakilerin iç işlerine karışarak bir hakem rolünü oynamıştır. Fakat Roma'nın doğu işlerine karışma siyasetinin gayesi, başlangıçta buralarda toprak zaptetmek değildi. Hellenistik Doğuda büyük devletlerin yanında birçok küçük devletler müstakil şehir ve Birlikler vardı, ayrıca birçok mahallî millî devletler de doğmaya başlamıştı. Fakat yine de Roma doğu devletlerini her hususta kendisinden üstün buluyor ve adetâ onlar karşısında bir çekingenlik duyuyordu.

Bu doğu devletleri içinde evvelâ Yunanistan vardı. Doğunun İskender tarafından zaptından sonra burası kültür ve siyaset sahasında Grek dünyasındaki merkezî mevkiini kaybetmiş ve yeni doğan büyük devletlerin nüfuzu altına girmişti. Fakat buradaki şehirler, birçok siyasî ve iktisadî güçlüklerin bulunmasına rağmen, otonomilerinden vazgeçmiş değillerdi. Ayrıca Yunanistan'da M. Ö. III. yüzyılın başında doğmuş iki siyasî Birlik de görüyoruz. Bunlardan birisi Kuzey ve Orta Yunanistan'da meydana gelmiş olan *Aitolia Birliği*; diğeri de Peleponnes yarımadasındaki *Achaia Birliği* idi. Fakat bunlar da birçok iç mes'elelerini kendileri halledemediklerinden, yabancı devletlerin müdahelelerini kolaylaştırıyorlardı.

Makedonya, Yunanistan üzerinde hakimiyet kurmak isteyenlerin başında geliyordu. Bu devlet, Hellenistik Doğuda millî olan

tek devletti ve yerli bir kral sülâlesi (Antigonitler) tarafından idare ediliyordu. Bunun Philipp II zamanında geliştirilmiş kuvvetli bir ordusu ve yine Philipp II. tarafından tespit edilmiş bir siyaseti vardı: civarındaki Balkan devletlerine hakim olmak, Yunanistan'daki küçük devletler üzerinde de bir hegemonya kurmak. İşte M Ö. 221 den itibaren bu siyaseti kral Philipp V tatbike çalışıyordu. Philipp V. Illyria sahillerini kazanabilmek için, M.Ö. 215 de Hannibal ile bir anlaşma yapmış bunun neticesinde de Roma ile arasında M.Ö. 205 e kadar süren I. Makedonya harbi başlamıştı ki bu tarihte yapılan sulh muahedesi ile Illyria kıyılarından biraz toprak edinebilmişti.

Bu tarihlerde Doğuda yalnız Yunanistan değil, Küçük Asya sahilleri ile Ege adalarındaki müstakil şehirler de büyük devletlerin nüfuzu altında idiler. Bunların içinde yalnız *Rhodos*, mevkiinin özelliği dolayısıyla kuvvetli bir siyaset takibini başarabilmişti. Onun için bilhassa önemli olan husus, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının büyük devletlerin nüfuzundan uzak kalması idi.

Merkezi Suriye'de olan *Slevkos krallığının* başlangıçta toprakları, Thrakia'dan Hindistan'a kadar uzanıyor ve çeşitli milletleri içine alıyordu. Fakat M. Ö. III. yüzyıl içinde bunlardan ayrılan topraklar üzerinde yeni krallıklar kurulmuş ve böylece Küçük Asya'da Bergama, Galatia, Pontos, Cappadokia ve Bithynia; doğuda Hazer denizinin güneyinde Parthia, biraz daha doğuda da Hind-Baktria devleti Selevkos'lar krallığından ayrılmışlar ve böylece İskender'in ölümünden sonra teşekkül etmiş devletlerin en büyüğü olan Selevkos'lar devleti bir hayli küçülmüştür. Makedonia'da Philipp V.'in bulunduğu tarihlerde bu krallığın başında da *Antiochos* III. hükûmet sürüyor ve devletini yine eski durumuna getirebilmek için Hindistan hududuna kadar bir sefer tertip ediyordu, 205 de geriye döndüğü zaman da kendisine *Büyük* ünvanı verilmişti.

Mısır'da hüküm süren Ptolemaios'lar devleti, Selevkos'ların aksine, bir deniz devleti durumunda idi, çünkü topraklarının büyük bir kısmı Mısır dışında Akdeniz çevresinde, sıralanmışlardı. Kyrene, Kıbrıs, Güney Suriye, güney ve batı Küçük Asya kıyıları ile Thrakia Girit arasına düşen adalar üzerindeki üsler buraya dahildi. Bu devleti kralları tam bir mutlakiyet ile idare ediyorlardı. Aynı kralların gayreti neticesinde İskenderiye şehri, zamanın en önemli

bir ticaret yeri ve Hellenistik kültürün merkezi haline gelmişti. Ptolemaios'lar devleti için en önemli siyasî mes'ele, Ege denizi hakimiyeti ile Güney Suriye mülkiyetini elde tutmakti. Bu sebepten de birincisini elden kaçırmamak için Makedonia; İkincisi yüzünden Selevkos'lar ile birçok defalar harbetmişti.

Bu Hellenistik Dünya ile Roma'nın kültür alış verişi dışında, siyasî bakımdan ilgisi Epeiros kralı Pyrrhos, Mısır kralı Ptolemaios II. Philadelphos ve Syrakus dolayısıyla olmuş, ayrıca M. Ö. 228 de ilk Roma sefaret hey'eti, sırf bir dostluk ziyaretinde bulunmak üzere, Yunanistan'a gönderilmiştir. Ancak 215 de Makedonia'nın kendisine karşı Hannibal ile birleşmesi üzerine Roma, Yunanistan'da siyasî faaliyete geçmiş ve Makedonia aleyhinde bir Koalisyon hazırlamıştır.

II. Kartaca harbi sonunda Roma batı Akdeniz hakimiyetini kurunca, kendisinde Hellenistik devletleri siyasetine karışma hususunda bir temayül belirmişse de başlangıçta bunun manası, ne doğuda toprak işgal etmek, ne de ganimet temin etmekti. Roma bu müdaheleler ile daha ziyade siyasî nüfuz sağlamak, Doğuda herhangi bir devletin fazlaca büyüyerek kendisi için bir tehlike teşkil etmesine mani olmak istiyordu. Özellikle Hannibal'in İspanya'da yaptığı gibi, İtalya'ya hücum etmek maksadıyla, Balkan yarımadasında bir hareket hazırlanmasına mani olması lâzımdı. İşte bunu temin etmek için, hatta bazen böyle bir durum mevcut olmadığı zamanlarda da, Roma'nın Doğu işlerine karıştığını görüyoruz.

Roma Senatus'u başlangıçta yukarıdaki siyasetini başarıya götürebilmek için, Doğuda toprak işgal etmesine lüzum bulunmadığı kanaatındaydı. Fakat Roma'nın bu tarz siyaseti, Hellenistik devletlere çok zarar vermiştir. Çünkü Roma doğu devletlerini Roma'dan idare edebilmek için, onları birbirleri aleyhine harekete geçiriyor ve böylece zayıflamalarına sebep oluyordu.

II. Kartaca harbinden hemen sonra Doğuda üç büyük devleti ilgilendiren bir olay, Roma'nın buraya karışmasına sebeb olmuştur. M. Ö. 204 de Mısır kralı Ptolemaios IV. ölmüş ve varis bıraktığı oğlu Ptolemaios V. henüz çok küçük olduğu için, saray ve Mısır rahiplerinin nüfuzu altına girmişti. İşte Suriye kralı Antiochos III ile Makedonia kralı Philipp V., Ptolemaios'ların Mısır dışındaki top-

raklarını paylaşmak üzere, M. Ö. 203 de bu sebebten bir anlaşmaya varmışlardı. Bundan sonra bu krallar evvelâ Mısır'ın kendilerine en yakın topraklarına hücum etmişler ve böylece Makedonia kıralı Philipp V. M. Ö. 202 de Mısır'ın Thrakia sahillerindeki yerlerini almış, sonra da Ege denizindeki üslerine sıra gelince, bu denizde menfaati bulunan Rhodos ile arası açılmıştır. M. Ö. 201 de de sıra Ptolemaios'ların Küçük Asya'daki topraklarının alınmasına gelince, bu sefer de Bergama krallığı itiraz etmiş ve onunla da arasında harp başlamıştır. Bunun üzerine Bergama devleti ile Rhodos Roma'nın müdahalesini istemişlerdir.

Roma'ya gelen Bergama ve Rhodos elçileri Suriye ve Makedonia krallarının yaptığı anlaşmanın mahiyeti hakkında bilgi verince, Roma Senatus'u eski çekingenliğinden sıyrılarak Doğudaki harbe katılma kararını vermiş ve durumu yerinde tespit ettirmek için bir elçi hey'eti Doğuya gönderilmişti. Bu hey'etin Roma'ya gönderdiği raporun okunması üzerine, bu zamana kadar harbe girilmesi aleyhinde olan Halk Meclisi de 200 yılı yazında harp yapılması fikrini kabul etmiş ve Makedonia'ya harp ilân edilmiştir.

Roma M. Ö. 200 de iki Legionluk bir orduyu Illyria'ya, donanmasının bir kısmını da Ege denizine göndererek harbe başlamıştır. Ordu Apollonia'da karaya çıkmış ve doğu'ya doğru yürümeye başlamıştır. Kumandan **P. Sulpicius Galba**'dır. Bergama, Rhodos ve Atina Roma'nın müttefikidir. Fakat M. Ö. 199 içinde bir taraftan ordu diğer taraftan Bergama ve Rhodos donanmalarıyla birlikte Roma donanması Ege üzerinde başarı temin edince, Aitolya Birliği de Roma ile birleşmiş ve Thessalia'ya saldırmışdır. Ertesi sene, yani M. Ö. 198 de yeni kumandan *T. Quinctius Flamininus* (Lev. IX 31) başarı sağlamaya başlayarak arka arkaya Epirus, Phokis ve Euboia'yı zaptetmiş, Roma donanması da Korinth önünde görününce, Achaia Birliği de Roma tarafına geçmiştir. Bunun üzerine Philipp V. sulha razı oluyor, fakat iki taraf arasında yapılan müzakereler sonunda bir anlaşmaya varılamayınca savaş yeniden başlıyor. Kat'î neticeyi sağlayan muharebe M. Ö. 197 de Thessalia'da, *Kynoskephalai* mevkiinde yapılıyor ve Makedonia yenilgiye uğruyor. Bundan sonra her iki taraf da harbe son vermek istemişler ve evvelâ mütareke ilân edilmiş, sonra Senatus Roma'da sulh şartlarını tespit etmiştir. Yapılan muahedeye göre:

1 — Makedonia 5000 asker ve 6 harp gemisi dışında, bütün kuvvetlerini dağıtacaktı.

2 — Hellas ve Asia'daki Yunan şehirlerinin hürriyet ve otonomilerini tanıyacaktı.

3 — Thrakia ve Küçük Asya'da işgal ettiği yerlerle Illyria'dan aldığı toprakları sahiplerine iade edecekti.

4 — Yunanistan'daki işgal kuvvetlerini geriye çekecek ve Yunanistan üzerinde hegemonya kurmak fikrinden vazgeçecek.

5— Ve 1000 talentlik (tak. iki buçuk milyon Türk lirası) bir harp tazminatını 10 sene içinde ödeyecekti.

Bu muahede şartlarından Philipp V.'e en ağır geleni, Yunanistan üzerinde hegemonya kurmak sevdasından vazgeçme mecburiyeti idi. Çünkü bu zamana kadar bu arzu, Makedonia dış siyasetinin esasını teşkil etmişti. Fakat Yunanistan'ın bundan sonra her türlü dış tesirden uzak kalması, Roma için büyük bir önem taşıyordu ve bunu Roma Yunanistan'ı işgal ederek değil, Yunan devletlerine hürriyetlerini vererek yapmak istiyordu. Bunun için Flamininus 196 senesinde, yanındaki 10 kişilik senato hey'eti ile birlikte Korinth'e gelmiş ve burada yapılmakta olan Isthmia oyunları esnasında bu zamana kadar Makedonia nüfuzu altında olan Yunan devletlerinin bundan böyle yine hürriyetlerine kavuşacaklarını ilân etmiştir. Yunanlılar bu haberi büyük bir sevinçle karşılamışlar ve Flamininus'u kurtarıcı Tanrı olarak alkışlamışlardır. Bundan sonra Komisyon harekete geçmiş ve birçok Grek şehir ve Birliğine otonomileri iade edilmiştir. Daha sonra Flamininus, sosyal bir ihtilâl ile başa geçen ve bu esnada Peleponnes yarımadasında Makedonia'nın yerini almaya çalışan İsparta tiranı *Nabis*'i mağlûp etmiş, fakat bu bölgede Achaia Birliğine karşı bir muvazene teşkil etmesi için, onu yine yerinde bırakmıştır. Nihayet 194'de Yunanistan'daki Roma işgal kuvvetleri ve Flamininus Yunanistan'ı terkedince, Yunanistan'ın kurtarılması hareketi de sona ermiştir.

Roma siyasetine bu yeni şeklin verilmesine, Doğudaki büyük devletlerden birinin İtalya'ya yeniden hücum edebilmesi imkânı karşısındaki korku sebep olmuştur. Bu yüzden Yunanistan'da bü-

yük bir devletin teşekkülüne mani olunmuş ve birbirine rakip bir takım küçük devletler meydana getirilmek suretiyle siyasal bir muvazene sistemi kurularak doğudaki büyük devletlerden hiç birinin Yunanistan'ın iç işlerine karışmamasına bilhassa dikkat edilmiştir. Bu yüzden Hannibal'ın bundan sonraki faaliyeti de şüphe ile takip edilmiştir.

31— Suriye kralı Antiochos III ile harp: M. Ö. 192-189

Fakat kısa bir zaman sonra Roma'nın Yunanistan'da takibetmek istediği siyasetin başarılı olamayacağı görülmüştür. Çünkü Yunanlılar Roma'nın memleketlerinde tesis ettiği yeni nizamdan memnun olmamaya ve tekrar Roma'ya karşı cephe almaya başlamışlardı. Bilhassa Aitol'ler II. Makedonia harbinde Roma'ya pek çok yardım ettikleri halde, istedikleri şekilde mükâfatlandırılmamışlardı. Bu yüzden kısa bir zaman sonra Yunan devletleri, Roma'nın kurduğu nizamı bir tarafa bırakarak, yeniden birbirleriyle uğraşmaya başlamışlardır.

Evvelâ Roma'lılar Yunanistan'dan ayrılır ayrılmaz, Suriye kralı Antiochos III. ortaya çıkmıştır. II. Makedonia harbi esnasında Roma'lılar Asia'da Antiochos III ün kuvvetlenmesini ilgi ile takibetmişler ve onun Philipp ile birleşme ihtimaline mani olmaya çalışmışlardı. Antiochos III. 198 de güney Suriye'yi ele geçirmiş, 197 de Mısır'ın Küçük Asya, Ege denizinde ve Thrakia'daki topraklarını işgale başlamıştı. Onun özellikle Thrakia'da da yerleşmeye teşebbüs etmesi, Roma'yı Makedonia genişlemesinden daha fazla korkutmuştu. Bu sebebten Makedonia'yı kat'î olarak mağlûp ettikten sonra, Antiochos'a karşı durumları değişmiş ve Antiochos'un bir elçi hey'eti Korinth'de Roma'lılarla temas etmek üzere geldiği zaman, Suriye'nin yayılma siyasetini protesto etmişlerdir. Antiochos Roma'nın arzusuna hiç değer vermeyince de, müdaheleye karar vermişler ve bu sahada kendilerine müttefik aramışlar ve yine bu sebepten Smyrna ile Lampsakos'un yardım isteklerini olumlu karşılamışlardır. M.Ö. 196 da bir Roma sefaret hey'eti Antiochos'un yanına gitmiş ve kralın Tharakia'ya geçmesini ve Ptolemaios'lara ait şehirlerle kendilerinin özgürlüklerini taahhüt ettikleri Grek şehirlerini işgal etmesini yine protesto etmişlerdir. Fakat Antioc-

hos buna önem vermiyor, bilâkis Kartaca'dan kaçıp ona iltica eden Hannibali yanına alıyordu.

Hannibal, Roma ile Kartaca arasındaki sulhun imzasından sonra tekrar devletin başına geçmiş ve Anayasada bir değişiklik yaparak memleketini yine kuvvetlendirmeye başlamıştı. Roma'daki oligarşi partisi, Hannibal'in bu yoldaki hareketlerini ilgi ile takip ediyor ve onun zararsız bir hale getirilmesi için, 195 senesinde Kartaca hükûmetinden teslimini istiyordu. İşte bu olay üzerine o da Suriye'ye kaçarak Antiochos III'e sığınmıştır. (bak. s. 99). Hannibal yakında Roma ile Antiochos arasında bir çatışma başlayacağına inanıyor ve Antiochos'a, Romalılara İtalya'da hücum etmesini tavsiye ediyordu. Fakat bu hareket Antiochos'a çok cesurane bir teşebbüs gibi görünmüş ve maksadı Roma'ya saldırmak değil, fakat Doğuda büyük bir hellenistik krallık kurmak olduğu için, Hannibal'ın teklifini reddetmiştir.

Bu esnada Yunanistan'da İsparta yine Achaia Birliği ile savaşa başlamış, Aitoller ise yeni topraklar elde etme işine girişmişlerdi. Aitoller aynı zamanda Antiochos'u da Yunanistan'a davet ettikleri için, kıral M.Ö. 192 son baharında küçük bir ordu ile Demetrias mevkiinde Yunan topraklarına ayak basıyor ve hemen bütün Yunan şehirlerine hürriyet vaadediyordu. Buna rağmen kendi tarafını tutan pek az müttefik buldu, bu arada Achaia Birliği, Aitoller ile arası açık olduğu için, Antiochos'a karşı cephe aldı. Bu olaylar üzerine kendi menfaatlarının tehlikeye girdiğini gören Roma, Antiochos'a harp ilân etmiştir. Achaia Birliği hariç, Bergama, Rhodos ve Antichos'un genişlemesini çekemeyen Makedonia kralı da Roma ile birleşmişlerdir.

Roma için önemli olan ilk iş, Yunanistan'ı Antiochos'un işgalinden kurtarabilmesi idi. Bunun için Consul *M. Acilius Glabrio* bir ordunun başında Illyria topraklarında karaya çıkmış ve Makedonia üzerinden geçerek Thessalia'ya girmiştir. Muharebe 191 yılında *Thermopylai* mevkiinde yapıldı ve Antiochos kat'î bir yenilgiye uğradı. Muharebenin kazanılmasında Glabrio'ya muavin olarak yardım eden eski Consul'lardan *M. Porcius Cato*'nun da büyük rolü olmuştur. Kral Antichos ordusunun pek az bir kısmı ile Chalkis'e oradan da Ephesos'e geçmiş ve böylece Yunanistan'ı terketmiştir.

Antichos Ephesos da Thrakia ve Küçük Asya da işgal etmiş olduğu yerlerin müdafaası için yeniden hazırlanmak istiyordu. Fakat kısa bir müddet sonra Roma donanması da Antiochos donanmasını Ege denizinde mağlûp edince, Roma'nın vaziyeti daha da iyileşmiş ve harbi Küçük Asya'da devam ettirmeye karar vermiştir. Scipio Africanus'un küçük kardeşi *L. Cornelius Scipio* 190 senesi Consüllüğüne seçiliyor ve bu harbin idaresi ona veriliyordu. Fakat P. Cornelius Scipio Africanus da Legat olarak kardeşine refakat edecek ve hakikatte harekâtı o idare edecekti. Bundan sonra Yunanistan'daki harekâta geçici olarak son verildi ve Aitol'lerle bir mütâreke yapıldı. Daha sonra Roma ordusu Makedonia ve Thrakia üzerinden geçerek Hellespont'a geldi ve oradan Küçük Asya topraklarına ayak bastı. Boğazı geçiş esnasında Bergama ve Makedonia yardım etmişler, Roma ve Rhodos donanmaları da İonia sahillerinde Antiochos donanmasını mağlûp ederek Ege denizini tehlikesiz bir hale getirmişlerdi. Roma ordusu Küçük Asya topraklarına ilk defa çıkıyordu. Antiochos muharebeye mani olmak için Roma ile bir kere daha temasa geçmişse de, Roma bu sefer Suriye kralından Toroslara kadar bütün Küçük Asya'dan çekilmesini isteyince, anlaşma yapılamamıştır. Bunun üzerine Roma kuvvetleriyle Suriye kuvvetleri arasında M. Ö. 190 yılı sonunda, *Sipylos* dağı eteğindeki *Magnesia*'da (Manisa) büyük bir muharebe oldu ve Suriye kırallığı Phalanx'i Roma Legion'larına yenildi. Bundan sonra Torosların güneyine çekilen kral Antiochos bir elçi hey'etini sulh şartlarını konuşmak üzere Sardes'e, Scipio kardeşlerin yanına göndermiş, neticede nihaî sulh şartlarını tesbit edebilmek için, iki taraf arasında mütâreke imzalanmıştır.

M.Ö. 189 senesinde Roma, Yunanistan ve Küçük Asya'daki harpleri bir sonuca bağlamak istiyor ve bir taraftan Aitol'ler itaat altına alınırken, diğer taraftan Galat'lara karşı bir sefer tertip ediliyor ki bu seferin başında Cn. *Manlius Vulso* bulunuyordu. Aynı sene içinde Roma'da müzakere edilen sulh şartları, 188 de Phrygia'da *Apameia* şehrinde kat'î şeklini alarak imza edilmiştir. Bu muahedeye göre: 1— Antiochos Toros'lara kadar bütün Küçük Asya'yı tahliye edecek, 2— Fillerini ve 10 tanesi hariç, bütün harp gemilerini Roma'ya terkedecek. 3— Kendisinde kalan gemileri Kilikia'da *Sarpedon* burnunun batısına geçmeyecek. 4— Hannibal'i Roma'lı-

lara teslim edecek ve 5— 1500 talentden ibaret olan harp tazminatını (36 milyon TL.) 12 sene içinde ödeyecekti. Bu şartların tatbiki neticesinde, Antiochos III. zamanında yeniden büyük bir hamle yapmış olan Selevkos'lar devleti tekrar küçük ve kudretsiz bir hale gelmiştir. Roma kendisine hiç toprak almamış, Suriye'nin Thrakia ve Küçük Asya'da terkettiği yerler, Roma'nın müttefikleri arasında taksim edilmiştir. Böylece Bergama krallığı, Thrakia Chersones'i ile Lykia ve Karia dışında, bütün Küçük Asya'yı almış; Lykia ile Karia, Rhodos'a bırakılmıştır. Yunanistan ve Küçük Asya'daki birçok Grek sahil şehri bilhassa vaktinde Roma ile birleşmiş olanlar, yeniden hürriyetlerine kavuşmuşlar ve bunlar Rhodos ve Bergama toprakları içinde., Roma için birer dayanak noktası olmuşlardır. Hannibal, Bithynia kralı Prusias T (230-183) in yanına kaçmış, fakat Roma kendisini orada da takibedince M. Ö. 183 senesinde kendisini zehirlemek suretiyle intihar etmiştir. L. Cornelius Scipio bu başarısından dolayı *Asiaticus* ünvanını almış ve Roma'da büyük bir zafer alayı düzenlemiştir. Yunanistan'da kat'î olarak mağlûp edilen Aitol'ler ise Roma ile bir tabiiyyet muahedesi imza etmişlerdir.

32— Roma'daki iç olaylar

Hannibal harbi başladığı zaman Romalıların siyasî ufukları, İtalya sınırları dışını aşmıyordu. Antiochos ile yapılan sulha kadar geçen 30 sene içinde Roma'nın dünya görüşünde, özellikle Aristokrat tabakanın önemli bir kısmını endişelendiren siyasal ve fikrî sahada bir genişleme olmuştu. Eski nizam kökünden yıkılmıştı. Hannibal harpleri sırasında, itimat edilir kimseleri bir kaç sene arka arkaya aynı iş başında bırakmak zorunluğu **Annuitas** prensibinin bozulmasına sebeb olmuştu. Bu harbin meydana çıkardığı fevkalâde meseleler, fevkalâde işlerin yapılmasını mümkün kılmış ve bu sayede birçok kimseler büyük şöhrete ulaşmışlardır. Meselâ P. Cornelius Scipio gerekli olan yaşa gelmeden, nizam ve kaidenin gerektirdiği gibi daha küçük memuriyetleri yapmadan, Consulluğa seçilmiştir. En önemlisi, doğu kültürünün Roma'da önemli bir tesir bırakmaya başlamasıydı. Daha M.Ö. 204 yılında Küçük Asya Ana Tanrıça ibâdeti Roma'ya getirilmiştir. Scipio'lar etrafında, doğu san'atı ve kültürü takdirkârlarından müteşekkil bir grup meydana gelmişti.

Fakat bu olaylar, başlarında M. Porcius Cato bulunan gelenekçilerin hiç hoşuna gitmiyordu. Cato'nun teşviki ile M.Ö. 186 da çıkarılan bir senato kararı ile (**Senatus Consultum de Bacchanalibus** = Bacchus oyunları hakkında Senatus kararı) Roma'da doğu Tanrıları ve özellikle Anadolu ve Thrakia'nın Dionysos ibadeti yasaklanmıştı. Cato 184 de *Censor* olunca doğu kültürü ve özellikle Grek edebiyatı ve lüks olarak nitelediği Doğunun yaşayış tarzı ile mücadeleye başlamıştır. Bu esnada Roma'da yenidünya görüşünün temsilcileri olan Scipio'lar da Antiochos'a karşı yapılan harplerde bulunmak ve Antiochos'tan rüşvet almakla suçlandırılmışlar, bundan pek fazla üzülen Africanus siyasî hayattan uzaklaşarak Campania'daki çiftliğine yerleşmiş, M.Ö. 183 senesinde de, yani Hannibal'ın öldüğü senede, ölmüştür. Fakat L. Cornelius Scipio bu yüzden mahkûm edilmiş ve böylece Scipio'ların itibarı zedelenmiştir.

M.Ö. 180 senesinde Pleb Tribunu olan *L. Villius* bu sebebten gelecekte Scipio Africanus'unkine benzer bir durumu önlemek için kendi adını taşıyan (Lex Villia Annalis = devlet memuriyetine getirilebilmek için, gerekli yaş hakkında Villius kanunu) bir kanun çıkarmıştır. Bu kanuna göre bundan böyle Questor olmak için en aşağı 31, Aedillik için 37, Praetorluk için 40, Consulluk için 43 yaşında olmak lâzımdı. Memuriyete başlayabilmek için, askerliği yapmış olmak gerekli idi. Malı olmayanlar Aedil olamazlardı, çünkü Aediller düzenlemek zorunda oldukları genel oyunların masraflarını kendi servetlerinden karşılamak zorunda idiler.

33— III. Makedonia harbi: M.Ö. 171-168

Apameia sulhundan sonra Küçük Asya'da toprakları çok genişlemiş olan Bergama devleti pek fazla kuvvetlenmiş ve bu yüzden komşu devletler Bithynia ve Pontus ile arasında anlaşmazlık baş gösterince, Roma yine aralarında hakem rolünü oynamıştır. Buğday ticareti ve bankacılığın merkezi haline gelmiş olan Rhodos, Hellenistik dünyanın en zengin bir devleti olmuştu. Roma'ya toprak terketmeye ve tazminat ödemeye mahkûm edilmiş olan Selevkos'lar devleti zaafa uğramış ve doğu devletleri üzerindeki itibarını kaybetmişti. Yunanistan'da Aitol'ler Roma'nın teb'ası haline geldikten sonra Achaia Birliği en kuvvetli devlet olmuştu ve Korinth ve Mes-

senia ile yeniden harbe başlamıştı. Fakat Birliğin bu esnadaki önderi Philopoimen ve ondan sonra gelen önderler, hem Roma ile dost kalmak, hem de müstakil bir siyaset takip etmeyi beceememişlerdir. Böylece Roma nüfuzu, doğu krallıkları ve şehirleri üzerinde ağır bir şekilde yine hissedilmekteydi. Esasen Doğuda ordu bırakmadan Doğuyu kontrol altında tutmak çok zor bir işti. Bütün bu seneler içinde Roma Senatus'u çok faal bir siyaset takibetmiş, Doğuya elçiler göndermiş veya elçiler kabul etmiştir. Ayrıca Doğu devletleri arasındaki her işte hakem rolünü oynamaya çalışmıştır. Fakat her iki tarafın karşılıklı birbirine güveni olmadığı için, bu temaslardan başarı sağlanamamıştır.

Özellikle Makedonia'da durum sür'atle Roma aleyhine dönmeye başlamıştı. Önceleri Roma Philipp V.'e kolaylık göstermiş ve Antiochos'la yapılan savaşta Roma'ya yardım ettiği için, mükâfatlandırılmıştı. Böylece Roma'ya olan para borcunun kalan kısmı affediliyor, Philipp'in M.Ö. 197 mağlûbiyetinden sonra rehin olarak Roma'ya götürülmüş olan küçük oğlu Demetrios, serbest bırakıldığı için, memlekete dönebiliyordu. Fakat kısa bir zaman sonra bilhassa Bergama kralı *Eumenes II* nin tesirile. Roma ile Makedonia arası yeniden bozulmuş ve Philipp V. Roma'ya karşı yeni bir harp hazırlığına başlamıştır. Esasen daha Kynoskephalai muharebesinden hemen sonra, Philipp memleketin nüfusunu ve ticaret hayatını, aldığı tedbirlerle yeniden arttırmaya başlamıştı. Şimdi ise bir taraftan Thrakia ve Tuna memleketleri ile ilgi kurarken, diğer taraftan gizli gizli silâhlanmaya başlamıştı. Bu sırada Philipp'in büyük oğlu Perseus'un, Roma'lıların tercih ettiği küçük kardeşi Demetrios'u da ortadan kaldırması, iki taraf arasındaki gerginliğin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

M. Ö. 179 da Perseus (Lev. X, 36) babasının yerine kral olunca, silâhlanmaya gizli gizli yine devam etmiştir. Bu esnada bir taraftan Küçük Asya'da kendine taraftar ararken, diğer taraftan Yunanistan'da Roma'nın kurduğu teşkilâttan memnun kalmayan Grek'lerin sempatisini kazanmaya başlamış ve neticede Yunanistan'da meydana gelen Roma düşmanlığı hareketinin başı oluvermiştir. Bütün bu hazırlıklardan huzuru bozulan Bergama kralı Eumenes II. M.Ö. 172 de bizzat Roma'ya gelerek Makedonia'nın kuvvetlenmesinin

Roma için nasıl büyük bir tehlike olduğunu anlatmış ve Roma'yı harbe iknâ etmiştir. Eumenes II. Yunanistan üzerinden memleketine dönerken, Perseus'un Delphi yakınlarında ona bir suikast tertibettiği haberi de Roma'ya gelince, Senatus resmen Makedonia'ya harp ilân etmiştir. Bir müddet önce Yunanistan'a gönderilmiş olan elçi hey'etinin çalışmaları neticesinde Yunanistan ve Küçük Asya'da birçok müttefik elde edilmiş ve Bergama ile Bithynia kralları yine Roma cephesinde harbe katılmışlardır.

Makedonia tarafında pek tanınmış müttefikler yer almış değildi. Fakat Peseus'un ordusu kuvvetli ve kasası dolu idi. 171 de Roma ordusu Illyria'dan gelerek Thessalia'ya girince, Perseus karşılarına çıkmış ve ilk çarpışmada büyük bir başarı kazanmıştır. Fakat Roma ordusuna karşı kat'î zaferi temine çalışacağı yerde, Roma'dan sulh istemesi ve reddedilince de, Makedonia'ya çekilmesi, yerinde bir hareket olmamıştır. Bununla beraber M. Ö. 170 de Illyria'ya girerek, Skodra etrafında oturan bir Illyria kabilesinin reisi olan *Genthinos* ile bir ittifak yapıyor. Epirus'lular yine aynı sene içinde Perseus ile birleşiyorlardı. Yunanistan'da da hava Makedonia lehine dönmeye başlamıştı. M.Ö. 169 da Perseus Roma ordusuna karşı yeni bir zafer kazanmış, M.Ö. 168 de bir Makedonia donanması, bu zamana kadar Roma, Bergama ve Bithynia müşterek donanmasının hakim olduğu Ege denizine girmiştir.

Fakat harp uzadıkça ticaretleri zarar gören Roma'nın müttefikleri telaşlanmaya başlamışlardır. Hatta Boğazların kapatılmasından en çok zarar gören Rhodos, Roma ile Makedonia arasında anlaşma ve sulh temini için, aracılık yapmak istemiştir. Ancak 216 tarihli **Cannae** muharebesinde ölen Consul'un oğlu *L. Aemilius Paulus* Roma orduları başına geçince, bütün harekât Roma lehine gelişmeye başlamıştır. Nihayet Perseus yerleşmiş olduğu emin yeri terke zorlanmış ve 168 senesi yazında Tesalya'da *Pydna* mevkiinde kat'î muharebe yapılmıştır. Bu muharebede Perseus'un Phalanx'ı kısa bir zamanda dağıtıldı ve memleketinde emin bir dayanak bulamayacağını anlayan Perseus, Samothrake'ye kaçmışsa da orada ele geçirilmiş ve Roma'ya götürülerek Paulus'un zafer alayında teşhir edilmiştir. Makedonia hiç şartsız Roma'ya teslim olmuştur.

Pydna zaferinden sonra Roma'nın doğu siyaseti tamamıyla de-

ğiştiğinden, bu olayın bütün eski dünya için önemi büyük olmuştur. Son seneler içindeki olaylar, doğu devletlerini birbirleri aleyhinde kullanmanın, sulhu muhafazaya kâfi gelmediğini göstermişti. Bu sebepten Roma siyasetini değiştirmeye karar vermişti. Fakat Doğuda toprak işgalini şimdi de düşünmediğinden, Roma için bu esnada ve gelecekte tehlikeli olabilecek bütün kuvvetleri cezalandırmaya karar vermiştir. Böylece Roma'ya karşı harbe girmiş olanlar mahvedilecek, iki taraflı siyaset takibetmiş olanlar da kuvvetsiz bir hale getirileceklerdi. Bu hususta alınan kararları galip kumandan Paulus ile Senato'nun gönderdiği 10 kişilik hey'et tespit etmiş, Senatus'un aldığı özel kararlar ile de bu zamana kadar müttefik veya tarafsız kalmış devletlerin durumları düzenlenmiştir.

En ağır şekilde cezalandırılan Makedonia olmuştur. Burada krallık müessesesi dağıtılmış, kral Perseus'la birlikte birçok devlet memuru esir olarak Roma'ya götürülmüştür. Memleket birbirinden ayrı 4 müstakil bölgeye ayrılmış, her biri birer Cumhuriyet olan bölgelerin birbirleriyle münasebette bulunmaları yasak edilmiştir. Bu zamana kadar Makedonia'da alınan vergilerin yarısı, artık Roma'ya ödenecekti. Memleket içindeki bütün maden ocakları kapatılmış, ormanlardan ağaç kesilmesi, ileride yine gizlice yapılacak donanma inşasını önlemek maksadıyla. yasak edilmiştir. Böylece Makedonia hem kral sülâlesini, hem ordusunu kaybetmiş, halk arasındaki birlik bozulmuştur.

Yunanistan'da Makedonia taraftarları her tarafta aranmış ve bunlar ya öldürülmüş veya esir edilmiştir. Makedonia'ya açıkça taraftarlık etmiş olan Aitol'ler şiddetle cezalandırılmışlar, Achaia Birliği de Roma'da yargılanmak üzere 1000 kişiyi rehin olarak vermek zorunda kalmıştır ki bunlar arasında 169 da Birlik süvari alayının kumandanlığını yapmış olan *Tarihçi Polybios* da vardı. Bunlar İtalya'da çeşitli şehirlere yerleştirilmiş, fakat aleyhlerinde herhangi bir dava açılmamıştır. 151 de bunlardan geriye dönenlerin sayısı 300 dü. Illyria da Roma'ya tabi olan 3 bölgeye ayrıldı, ayrıca mağlûp edilen kral *Genthinos* esir olarak Roma'ya götürüldü. Epirus'da 70 şehir tahribedilmiş, halkın büyük bir kısmı köle olarak satılmıştır.

Roma ile Makedonia arasında sulh temin etmeye çalışmış olan Rhodos, Küçük Asya'daki toprakları olan Lykia ile Karia'yı kaybetmiş, Roma'nın harp ilânından, Senatorlerden bazılarının araya

girmesi ile güçlükle kurtulmuştur. Ayrıca Roma, Delos'u açık liman ilân etmekle, Rhodos'un ticaretini de baltalamıştır, çünkü bundan böyle bütün ticaret gemileri Rhodos yerine Delos limanına girmişlerdir.

Bergama da bu harp esnasındaki tutumundan dolayı, Roma'nın şüphesini celbetmiş ve gözden düşmüştür. Bu sebeple kral Eumenes II. 167 de Roma'ya gitmek üzere İtalya'ya geldiği zaman, karaya çıkmasına izin verilmemiştir. Hatta üçüncü Makedonia harbine katılmamış olan Suriye kralı Antiochos IV. bile Romanın arzusuna göre hareket etmek zorunda kalmış ve 168 de girdiği Mısır'dan Roma'nın müdahelesi ile çıkıp gitmek mecburiyetinde kalmıştır.

Pydna'dan sonra Doğu devletleri artık müstakil bir siyaset takip edemez olmuştu, çünkü Roma devleti her tarafa müdahele ediyordu. Roma siyaset veya Legionları ile hemen her tarafta hazır idi. Roma'nın bu emperyalist siyasetinin hellenistik devir devletlerinin siyaseti ve ticari hayatları üzerindeki tesiri çok yıkıcı olmuştur. Hatta Antiochos IV. gibi kuvvetli bir kral bile ne Yahudilerin isyanını önleyebilmiş, ne de Partların genişlemesine mani olabilmiştir. Mısır da siyasî bakımdan zayıflamıştır. Bu arada kuvvetlenen Korsanlar, Akdeniz'de ve her yerde, herkesi rahatsız, her şeyi yağma ediyorlardı. Doğuda her tarafta yalnız Roma'nın himayesinde olan küçük bir idareci sınıf bolluk içinde yaşıyor, işçi ve kölelerin meydana getirdiği proletarya ise, hep Roma'ya karşı cephe alıyordu.

34 — III. Kartaca harbi (M.Ö. 149-146), Makedonia ve Korinth olayları

Pydna muharebesi neticesinde Roma o kadar çok ganimet elde etmişti ki, bundan böyle vatandaşlardan artık harp vergisi alınmamaya başlamıştı. Asîl tabakadan olanlar Doğuda elde ettikleri servetlerle İtalya'daki topraklarını artırmaya çalışıyor ve böylece sayılı ellerde toplanan *Latifundia* = geniş çiftlikler meydana geliyordu. Hellenistik Doğu iktisadiyatının mahvolması neticesinde, Roma bu sahada Akdeniz'de birinci mevkii işgal etmeye başlamıştı. İtalya tüccarları mütemadiyen Doğuya gidiyor ve özellikle Delos'a yerleşerek Doğudan gelen eşya ve köle ticareti yapıyorlardı. Fakat

Roma'da vatandaşların ve İtalya'daki müttefiklerin esas çoğunluğunu, harbin bütün yükünü taşımış olan fakir tabaka teşkil ediyor ve bunlar idareci tabakanın gittikçe daha fazla emperyalist olması sonucunda, daha fakir bir hale geliyorlardı.

Kazanılan büyük başarılar ve devletin genişlemesi, Roma siyasetini de mağrur ve adaletsiz yapmıştı. Mağlûp edilmiş bir düşmanın da hakları ve kendisine ait menfaatları olacağı şeklindeki eski kaide (s. 67) artık unutulmuştu. İstiklâlleri şekil olarak kendilerine bırakılmış, fakat hakikatte Roma'nın teb'ası nazarıyla bakılan deniz aşırı müttefikler, evvelâ Roma menfaatlarına hizmet etmek zorunda idiler. Artık devlet içinde yavaş yavaş hakim bir duruma gelmesi istenilen bir *İtalik milleti* fikri doğmaya başlamıştı. Bu yeni fikri temsil edenler, özellikle eski ahlâk ve âdetleri muhafaza etmek isteyen ve başlarında M. Porcius Cato'nun bulunduğu muhafazakârlar partisi idi.

Önemini hâlâ muhafaza eden Kartaca ticareti bilhassa bu muhafazakârların kıskançlığını çekiyordu. 201 sulh muahedesinden sonra bütün Libya kabilelerini kendi hakimiyeti altında toplamış olan *Numidia* kralı *Massinissa*, aynı muahedenin şartlarına dayanarak devletini, Kartaca devleti aleyhine de genişletmeye gayret etmiş ve Kartaca'ya ait birçok limanı işgal etmişti. Bütün bu olaylar esnasında Kartaca durumu Roma'ya şikâyet ettikçe, Roma hep Numidia lehinde karar alıyordu. Çünkü bu tarihlerde Kartaca hâlâ kuvvetliydi. Maden ve mensucat sanayii önemli, altın, çinko ve fildişi ticaretinin merkeziydi ve toprakları üzerinde gayet ilmî metotlarla ziraat yapılmaktaydı. Bu esnada Cato senatoda mütemadiyen Kartaca'nın tahribedilmesi gerektiğini tekrar ediyordu. Onun, **Ceterum censeo karthaginem esse delendam** = Öyle zannediyorum ki Kartaca tahribedilmelidir, sözü meşhurdur. Nihayet Afrika'da cereyan eden bir olay, Roma'ya bu arzularını tatmin etme imkânını vermiştir. Numidia'nın yine Kartaca aleyhine harekete geçtiği bir anda, Kartaca'nın Roma'ya sormadan Numidia ile harbe başlaması, Roma'ya aradığı bahaneyi vermiş ve Kartaca'ya harp ilân edilmiştir.

M. Ö. 149 da iki Consul ordusu Afrika kıyılarına yaklaşınca, Utica şehri Roma tarafına geçmiştir. Bu olay üzerine, zaten Massinissa ile yaptığı harpten yenilmiş ve yorgun olarak çıkan Kartaca'nın cesareti büsbütün kırılmış ve Roma tabiiyetini kabul et-

miştir. Roma Senato'su Kartaca'dan evvelâ 300 asîlin rehin olarak verilmesini sonra da talep edilecek şartlara uyulmasını istemiştir. Kartaca'lılar bu rehinleri vermişler ve Consul'ların talebine uyarak silâhlarını teslim etmişlerdir. Bundan sonra Roma asıl düşüncesini açığa vurmuş ve Kartaca şehrinin tahribedileceğini, halkının da sahilden 10 mil içeriye yerleştirileceğini söylemiştir. Bu talep Kartaca üzerinde o kadar müthiş bir tesir bırakmıştır ki, neticede bunu reddetmeye ve yeniden silâhlanıp çarpışmaya karar vermişlerdir. Şehir çabucak müdafaa durumuna getirilmiş ve yeniden silâhlanmaya başlanmıştır. İç taraflarda oturan bazı Libya kabileleri ve şehirler. Roma müdahelesinden sonra da Kartaca'ya sadık kalmışlardır. Şehrin arkası ile irtibatını, ordusu başında kumandan Hasdrubal sağlıyor ve gerekli şeyleri bu yolla temin ediyordu.

Bu suretle Roma iki sene Kartaca'yı muhasara altında tutmuş ve gerek şehir, gerekse Hasdrubal ordusu üzerine yapılan hücumlar başarılı olmamıştır. Bunun tesiriyle Roma'da üzüntü büyüktü. Nihayet İspanya ve bu sıradaki Afrika harplerinde harp Tribünü olarak isim yapmış olan birisi, *L. Aemilius Paulus*'un oğlu ve Scipio Africanus'un torunu olan *P. Cornelius Scipio* Aemilianus, henüz gerekli yaşa gelmediği halde, 147 senesi Consulluğuna seçilerek Kartaca harbinin idaresi kendisine verilmiştir. Aemilianus evvelâ Hasdrubal üzerine hücum ederek onu mağlûp etmiş, sonra Kartaca'yı her taraftan kuşatmıştır. Uzun zaman halk büyük bir cesaretle muhasaraya mukavemet etmiş, nihayet 146 ilkbaharında Scipio Aemilianus hücuma geçmiştir. Liman tarafından şehre giren Roma'lılarla Kartaca'lılar arasındaki sokak çarpışmaları 6 gün 6 gece devam etmiştir, neticede şehir ve Akropol kül haline gelmiştir. Kısa bir zaman sonra buraya gönderilen 10 kişilik Senato hey'eti ile Scipio Aemilianus Kartaca'ya yeni şeklini vermişlerdir. Şehir tamamıyla tahribedilmiş ve yeri lânetlenmiştir. Roma ile vaktinde birleşmiş olan şehirlere (meselâ Utica gibi) hürriyetleri bağışlanmıştır. Bugünkü Tunus topraklarının büyük bir kısmına tekâbül eden Kartaca'nın iç taraftaki toprakları üzerinde yeni bir eyalet kurulmuş ve buna *Africa Eyaleti* adı verilmiştir. 50000 Kartaca'lı da köle olarak satılmıştır. Böylece eskiden Kartaca'ya ait olan her şey, bundan böyle Roma'ya tâbi olmuştur. Bununla beraber Kartaca'lılık, din ve kültürün yardımı sayesinde daha uzun seneler Afrika sahil şehirlerinde ve hatta içerlerde, devam etmiştir.

Bu esnada Makedonia ve Yunanistan'da da Roma aleyhtarı hareketler başlamıştı. Çünkü Roma'nın Makedonia'ya vermiş olduğu siyasal şekil, başarılı olmamıştı. Böylece kendisinin Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden *Andriskos* isimli birisi, Makedonia'yı yeniden birleştirmek maksadıyla 149 da ortaya atılmıştır. Thrakia'lılardan aldığı yardım ile Makedonia'ya girmiş ve Makedonia'lılardan bir kısmının da yardımını sağlamıştır. Bunun üzerine Roma harbe karar verdi ve Q. *Cācilius Metellus*'un emri altında gönderilen ordu, 148 de Andriskos'u mağlûp ederek memleketi terke zorladı. Bundan sonra Makedonia da artık yeni bir eyalet olmuştur. *Epirus* ile Güney *Illyria* toprakları da bu eyalete eklenince, eyaletin sınırları Adriyatik'ten Ege denizine kadar uzamış; Apollonia ile Selânik arasına yapılan *Via Egnatia*, **Roma - Brundisium- Dyrrhachium** yolunun devamı olmuştur. Yeni eyalet bu zamana kadar Makedonia krallığının yapmakta olduğu, Yunanistan'ı kuzeyden gelecek hücumlara karşı koruma vazifesini üzerine alacaktı.

168 den sonraki yıllarda Yunanistan'daki durum da pek parlak olmamıştır. Yunan devletleri çeşitli bahanelerle aralarında harpler yapıyor ve her defasında arabuluculuk yapmak üzere Roma'yı davet ediyorlardı. Şehirler arasında çarpışmalar olduğu gibi, eski gayelerine halâ ulaşmaktan vazgeçmeyen Birlikler de vardı. Nihayet Achaia Birliğinin bir ayaklanması Yunanistan'ın Roma idaresi altına girmesine sebep olmuştur. 148 de, yani Roma'nın İspanya, Afrika ve Makedonia'da harbettiği tarihte, Achaia Birliği de, İsparta ile yeniden harbe başlamıştır. Roma yine müdahele etmiş ve Birlik aleyhinde karar almıştır. Fakat bu hareket Birlik içinde Roma'ya karşı duyulan nefretin dışarıya vurulmasına sebebolmuş ve Korinth'lilerin teşviki ile Achaia Birliği İsparta'ya yeniden harp ilân etmiştir. Bunun üzerine Roma da harbe katılmaya karar vermiştir. Achaia'lıların harbe şiddetle devam ettikleri bir sırada Roma kumandanı Metellus Makedonia'dan inerek Orta Yunanistan'ı işgal ediyor, Roma'dan gönderilen *L. Mummius* da Achaia'lıları Isthmos'da mağlûp ederek Korinth'e giriyordu. Daha sonra Senatonun kararı ile Achaia'daki bütün huzursuzlukların merkezi olan Korinth, diğerlerine bir misal teşkil etmesi için, tahribedilmiştir. Achaia Birliği dağıtılmış ve şehirlerin bir kısmı Roma ile tabiiyet, Atina ve

İsparta gibi bazıları da dostluk muahedeleri yapmışlardır. Bundan sonra Yunanistan Makedonia valisinin idaresi altına verilmiştir.

35 — İspanya'nın zaptı: M.Ö. 154-133

II. Kartaca harbi esnasında İspanya'da iki eyalet tesis edilmiş, fakat yarımadanın tamamı hiç bir zaman zaptedilmemişti. Bilhassa yayla ve dağlarda yaşayan halk, Roma'ya mukvemet etmekteydi. Bu sebebten uzunca süren bir sükûn devresinden sonra 154 yılında *Lusitanlar*'ın Keltiber'leri yeniden isyana davet ettiklerini görüyoruz. Başlayan harpler ise 20 seneye yakın bir zaman devam etmiş ve bu esnada Roma siyasetinin ve harpleri idaresinin ne kadar başarısız olduğu ortaya çıkmıştır. Buraya kumandan olarak gönderilmiş olan Consuller kabiliyetli kimseler olmadığından, Roma birçok mağlûbiyetlere uğramış, durum feci bir hale gelmişti. Nihayet L. Aemilius Paulus'un, Scipio'lar tarafından manevî evlât edinilmiş olan küçük oğlu *P. Cornelius Scipio Aemilianus*, kendi arzusu ile İspanya harp sahasına gitmek istemiş ve gönderilmiştir. 150 den sonra İspanya'da biraz sükûnet temin edilmiştir, fakat bu sefer de Kuzey Afrika, Makedonia ve Yunanistan'da mukavemet başlamıştı. 147 senesinde, başlarında *Viriathus* olduğu halde Lusitan'lar yeniden ayaklanmışlardır. İlk harpler isyancılar için başarılı olmuş, 143 de bunlara Keltiber'ler de katılınca, Roma'nın eyaletteki durumu zorlaşmıştır. Ancak Roma'lılar bir hile ile Viriathus'u 139 da öldürtünce, Lusitania zaptedilmiştir.

Bundan sonra harpler eyaletin kuzeyinde, Keltiberler'in merkezi olan *Numantia* etrafında yapılmıştır. Bu esnada Roma siyasetinin ve harp idaresinin zayıflığı da tamamıyla ortaya çıkmıştır. Meselâ Roma ordusunun kumandanı olan 137 senesi Consulu *G. Hostilius Mancinus*, çevrilen ordusunu imha edilmekten kurtarmak için, Numantia'lılarla ağır şartları olan bir sulh imzalamaya razı olmuştur. Bu esnada Roma kumandanlarının verdiği söze pek itimat etmeyen Numantia'lılar, bu sulh şartlarına sadık kalacağına dair Questor'un (Ti. Sempronius Gracchus) ve diğer yüksek Roma subaylarının da yemin etmesini istemişlerdir. Fakat Senatus bu muahedeyi tasdik etmemiş ve Mancinus, Numantia'lılara teslim edilmiştir, fakat onlar bunu kabul etmemişlerdir.

Nihayet Roma'da, Kartaca'yı mağlûp ederek, *Africanus Minor* ünvanını almış olan Scipio Aemilianus 134 de Consul seçilmiş ve İspanya valiliği kendisine verilmiştir. Daha ziyade gönüllüler ve müttefik şehir ve kralların gönderdiği yardımcı kuvvetlerden müteşekkil ordusu ile Scipio Aemilianus Numantia'yı muhasara altına alıyor ve şehir kısa bir mukavemetten sonra, açlık neticesinde teslim oluyor (133). Uzun seneler düşman kuvvetlerinin toplanma yeri ve Roma yenilgilerinin merkezi olmuş olan bu şehir tamamıyla tahribedilmiş, halkı esir edilmiştir. Bundan sonra *Scipio'ya Numantinus* zafer ünvanı verilmiştir.

Böylece Pirene'lerin dağlık kavimleri müstesna, bütün yarımada Roma idaresine girmiş oluyordu. Fakat çeşitli zamanlarda yapılan küçük çarpışmalar İmparator Augustus zamanına kadar devam etmiştir. 154-133 arasında yapılan harpler esnasında birçok İtalik İspanya'ya hicret etmiş, bu suretle sonraları burada koloni kurmak ve halkına yarım vatandaşlık hakkı (s. 69) verilerek yeni şehirler meydana getirmek mümkün olmuştur.

Bütün bu harpler neticesinde Roma'ya karşı olan mukavemet hareketlerinin merkezleri yok edilmişti. Fakat eyalet ve tâbi devletlerde iç durum yine de iyi değildi, hatta bizzat İtalya dahilinde bile büyük bir kriz başlamıştı. Her tarafta devlet idaresini elinde tutan zenginler karşısında köle ve fakir halkın meydana getirdiği büyük bir kitle yer almış durumda idi. 135 senesinde Sicilya'da büyük çiftliklerde çalışan köleler ayaklanmış, 134 de aynı şey Attika ve Delos'da tekrarlanmıştır. 133 senesinde Bergama kralı Attalos III. ölürken krallığını vasiyetname ile Roma halkına bırakınca, burada yaşayan halk ve köleler Bergama şehir halkı ile vasiyetnameyi kabul eden Roma'ya karşı ayaklanmışlardır. Bütün bu ayaklanmalar Roma devlet idaresinin kuvvet ve devamlılığına karşı yapılmış ilk denemelerdi. Fakat kısa zamanda İtalya içindeki gayrimemnunlarla dışarda ayaklanan köleler arasında herhangi bir ilgi olmadığı anlaşılmıştır. Şu halde denizaşırı memleketlerde yapılan sosyal ayaklanmalar ile buralardaki Roma hakimiyetini yıkmaya imkân yoktu.

36 — Roma eyaletler idaresinin özelliği

Lâtince bir kelime olan **Provincia**'nın manası «*memuriyet sa-*

lâhiyeti» demektir ve bir devlet memurunun memuriyetinin sınırları içinde sahibolduğu hak ve vazifelerin tamamını ifade eder. En eski zamanlardan beri her Roma memurunun vazifesine başladığından itibaren **Provincia**, yani vazife salâhiyeti sınırlandığı gibi, Roma'nın İtalya dışındaki topraklarını idare eden memurlara da aynı şey yapılırdı. Burada önemli olan taraf, memuriyet yetkilerinin özellikle araziye ait olan kısmının sınırlanmasıdır ki bununla komşu bir memurun veya yabancı bir devletin memuriyet sahasına yanlışlıkla yapılacak bir tecavüze mâni olunmak istenmiştir. Şu halde Roma'da **Provincia**'nın manası, modern dillerde olduğu gibi bir memleket, bir «Eyalet» demek değildir.

Roma'nın İtalya dışındaki memleketlere girmiş olmasıyla ortaya bir takım yeni meseleler çıkıyor ve bunları İtalik Birliğinde yapıldığı gibi, tanzim etmeye imkân bulunmuyordu. Denizaşırı yapılan harpler neticesinde Roma Hükûmeti ve hatta teker teker Roma vatandaşları yabancı memleketlerde toprak sahibi oluyorlardı. Binaenaleyh bu arazinin idare ve Roma vatandaşlarının da himâye edilmesi gerekiyordu. Bundan başka Roma, alâkası olduğu memleketler arasındaki milletlerarası ilişkilerin sulh yolu ile ve dürüst olarak tanzimi işini kendisi için bir vazife biliyordu. Bütün bu işler deniz ötesindeki memleketlere her sene gönderilen memurlara yaptırılmaktaydı. Bu memurlar, gittikleri memleketler için bir Provincia, yani memuriyet yetkisi alırlar ve oralarda Roma menfaatlarını gözetirlerdi. Deniz aşırı memurluk sahaları sınırlarının toprak bakımından hudutlandırılması, daima idare kolaylığı gözönünde tutularak yapılıyordu. Burada kavim, dil ve millî düşüncelerin, millî ve kültürel özelliklerin muhafazasına önem verilmiş olmasına rağmen, hiç bir rolü olmamıştır. İşte çeşitli kavim, dil ve kültürlerin bir Provincia dahilinde toplanması bu suretle mümkün olmuştur.

İlk deniz aşırı memuriyetler, **Provincia Sicilia 241** (s. 80), **Provincia Sardinia- Corsica** 238 (s. 81), **Provincia Hispania Citerior** ve **Provincia Hispania Ulterior** 206 (s. 98) dir. Böylece daima Roma'da kalmak zorunluğunda olan **Praetor Urbanus** ile **Praetor Peregrinus**'un yanında eyaletlere gönderilmek üzere, dört Praetor daha vardı. Sonraları bütün Praetor'ların memuriyet yılları içinde, Senatorlerden müteşekkil mahkemelerin başkanları sıfatıyla daima

Roma'da kalmaları âdet şekline girmiş ve deniz aşırı memleketlere ancak bu memuriyet senesinden sonra gelen sene içinde *Propraetor* (Praetor kudretine sahip memur) namı altında gitmişlerdir (Sulla'dan itibaren). İçinde henüz daha harp etmek zorunluğu olan yabancı memleketlere Consul kudretini haiz memurlar, yani *Proconsul*'lar gönderilmesi usuldendi.

133 senesinde ise, teşekkül etmiş *7 deniz aşırı* memuriyet vardı. Yukarıda saydıklarımız dışında, **Provincia Africa** 146 (s. 115), **Provincia Macedonia** 146 (s. 116) ve **Provincia Asia** 133, buraya dahildir.

Deniz aşırı memuriyetlerin tanzimi işi, genellikle savaşı kazanmış kumandanlar ile Senato'nun buraya gönderdiği 10 kişilik komisyon tarafından birlikte yapılıyordu. Bunlar durumu gözden geçirdikten sonra gelecek için de geçerli olacak hukukî hususları bir esas kanun içinde **(Lex Provincia)** tespit ederlerdi. Mağlûp kral ve prensler ile mağlup hükûmetlerin toprakları Roma halkının malı addedilirdi. Bu topraklar üzerindeki şehirler, evvelce Roma'ya karşı almış oldukları duruma göre muamele görürlerdi. Harp kanununa göre siyasal varlıklarını kaybeden şehirlerden (s. 121, 4) başka, durumları çeşitli muahedelerle tespit edilmiş (s. 68/69) dört türlü eyalet şehri daha vardı:

1— *Müstakil şehirler* **(Civitates liberae).** Bunlar, Roma ile yaptıkları dostluk muahedesi esasına dayanarak devlet işlerinde tam özgürlüğe sahip şehirlerdir ve buralarda yaşayan Roma vatandaşları üzerinde de hukukî salâhiyetleri vardır.

2— *Müttefik şehirler* **(Civitates foederatae).** Bunlar yaptıkları ittifak muahedeleriyle Roma'nın müttefiki olan şehirlerdir. Özgürlükleri Roma tarafından garanti edilmiştir. Bu özgürlüğü ancak savaş veya bir suistimal sonucunda kaybedebilirler ve özel bir dış siyaset takibine izinli değillerdir. Fakat Roma memurları da bunların içişlerine karışmazlardı. Kendi vatandaşlarını muhakeme edebildikleri gibi, sivil işlerde, onlarla birlikte yaşayan Romalıları da mahkeme önüne çıkarabilirlerdi. Vatandaşlardan vergi alırlar, kendi namlarına sikke basarlar ve Roma'ya ancak ittifak muahedesinde tespit edilen şartları, yani ordu ve donanma göndermek, para karşılığında hububat vermek, bu şehirler üzerinden seyahat edecek olan

Roma memur ve askerlerini kabul etmek... gibi şeyleri yapmakla mükelleftiler.

3— *Yarı özgür şehirler* **(Civitates Liberae et immunes sine foedere).** Bunların durumları müttefik şehirlerin aynıdır. Yalnız özgürlükleri bir muahedeye değil, bir kanun veya Senatus Consultum'a dayanmaktadır. Bu suretle de özgürlükleri Roma'nın lûtfuna bağlanmış demektir. Toprak mülkiyeti hakları vardı, Roma'ya mülk vergisi vermezler, kendi mahkemeleri vardır, maliyelerini kendileri idare ederler ve sikke basabilirlerdi. Vergi ve gümrük alırlar. Romanın muhafız kıt'alarını kabul etmek zorunda değillerdi.

4— *Tabiiyet altına girmiş şehirler* **(Civitates stipendiariae).** Bunlar eskiden kralların idaresi altında bulunmuş ve onlara verdikleri vergileri şimdi Roma'ya ödemek zorunda olan şehirlerdir. Bunlardan başka **deditio** (s. 67) ile kendini Roma'ya teslim etmiş, fakat toprakları, kanunları, hükûmet idareleri ve sikke basma hakkı kendilerine bırakılmış olan şehirler de bu gruba girerler. Bütün bu şehirler müstakildirler, fakat bu istiklâl ne bir muahede, ne bir kanun veya bir Senatus kararına dayanmakta olmayıp doğrudan doğruya eyalet valisinin bir kararına istinat ederdi. Bu vali'nin şehirlerin idare, maliye halk meclisi ve seçimlerine gözcülük etmek hakkı vardı.

Deniz aşırı memuriyetlerdeki vergi, gümrük ve kiraların toplanması işi vergi mültezimlerine **(Publicani)** verilirdi. Bunlar çok defa maliye cemiyetleri halinde bir araya gelirler ve vergi işlerine, ikrazlara ve bir sürü teşebbüslere para yatırarak eyaletleri soyarlardı. Roma'nın yüksek memur sınıfına bütün bu işler yasak edilmişti. Bunlar paralarını, köleleri tarafından işletilmekte olan kendi topraklarına **(Latifundia)** yatırırlardı. Fakat Senatus azaları kolay ve kârlı bir iş olan eyaletleri soyma işine, kendi vekilleri gibi hareket eden azatlıları vasıtasıyla katılma yolunu bulmuşlardı. Bu yüzden kendileri eyalet memuru oldukları esnada, Publican'lara işlerinde kolaylık gösterirlerdi. Ancak M. Ö. 149 da eyalet halkına, kendilerine haksız muamele eden memurları şikâyet hakkı tanınmış ve bunu temin için Roma'da özel bir mahkeme kurulmuştur.

Cumhuriyetin son yüzyılı içinde eyaletler idaresinde baş gösteren fena duruma, Roma'nın eski hukukî görüşlerinin sarsılması

sebep olmuş ve bu, Roma devleti içinde ağır buhranların başlamasında rol oynamıştır. Ancak bu buhranı yok etmeyi başaran İmparatorluk idaresi, devletin deniz aşırı topraklarına buralardaki asîl kimseleri Roma memur aristokrasisi içine almak ve sonra onları vatanlarının idaresi başına göndermek suretiyle bir düzelme getirebilmiştir.

37— Roma'nın bu yıllardaki iktisadî ve kültürel durumu

Akdeniz'de siyasal sahada elde ettiği birinci derecedeki mevkii ile Roma, birinci iktisadî kuvvet olma mevkiini de kendiliğinden kazanmış oluyordu. Publican'lar aracılığı ile yaptırılan eyaletleri soyma hareketi (s. 121) Roma'ya sayısız zenginlikler kazandırıyordu. Kendilerine gerekli sermayeyi temin etmeyi başaran alelâde basit vatandaşlar, kısa bir zamanda böyle bir işletme usulü ile zengin oluyor ve bu yolla atlılar sınıfına girebilmeyi ve memuriyetlere seçilebilmek için gerekli olan iktisadî temeli elde ediyorlardı. Bütün bu olaylar sonucunda yavaş yavaş derinlere kadar işleyen sosyal bir inkılâba yol açılmış oluyordu. Devlete ait toprakları üzerine alıp işletebilecek (iltizam) durumda olan zenginler, sayısız harp esirinin köle olarak çalıştırıldığı büyük topraklara sahip oluyordu. Bu toprakların işletilme tarzı, ilmî metodlara dayanıyor ve küçük, orta halli köylülerin maziden kalma basit idare şekillerine nazaran hayli üstün bulunuyordu. Bu suretle Roma'nın dayandığı asıl kuvvet olan köylü sınıfı, zamanla rekâbet edemeyecek bir hale gelerek ortadan kaybolmuş ve Roma'da büyük bir şehir *Proletarya*'sı meydana gelmiştir.

Romalıların uzun zaman karşısında hemen hemen mistik bir korkaklık duydukları *doğu kültürü* ile temas, İtalya'ya yeni görüşler de getirmişti. Fakat zenginlik ve kuvvet yalnız iyi yaşamayı yani lüksü değil, aynı zamanda fikir inkişafını da temin eder. Pekçok şehrin zaptı neticesinde doğu san'atının sayısız kıymetleri, edebiyat ve ilim Romalıların malı oluyor ve ortaya onların bizzat kendilerinin bütün bu işlerle meşgul olmaları lüzumunu çıkarıyordu.

Roma'da faaliyet sahasında görülen ilk şairler Grek'lerdir. Tarent'li Livius Andronicus (s. 73) u M. Ö. 270-201 seneleri arasında yaşayan Campania'lı *Gn. Naevius* takip etmiştir. Naevius, Roma

tarihinden aldığı mevzuları sahne için işlemiş ve Kartaca harplerini şiir tarzında yazmıştır. Umbria'lı *T. Maccius Plautus* (184 de ölmüştür) ve Kartaca'lı *P. Terentius Afer* Grek komedileri üzerinde çalışmalar yapmış ve onları Lâtinceye tercüme etmişlerdir. Scipio Africanus Maior'un muhitine mensup olan Kalabria'lı *Q. Ennius* (239-168) ise, Roma tarihinin başından başlıyarak kendi zamanına kadar olan kısmını şiir tarzında yazmıştır.

Roma'da hakikî mânada tarih yazma, ilk defa ikinci yüzyılın başında başlar. İlk Roma tarihçileri, hakikî birer Roma'lı ve hatta bir kısmı senator sınıfından oldukları halde, eserlerini Grekçe yazmışlardır. Bunun sebebi, evvelâ millî Roma noktayı nazarını Roma düşmanı tarihî görüşler karşısında hariçte dahi kabul ettirmek arzusu, sonra da bu zamanda mütefekkir sayılan yabancı memleketler dilinin Grek'çe olmasıdır. Bu tarihçiler eserlerini Pontifex Maximus'un idaresi altında tutulan Yıllaklar **(Annales)** şeklinde yazarlar ve bu sebepten de *Annalist* ismini alırlardı. Lâtin dili ile ilk defa kitap yazan tarihçi, *M. Porcius Cato* (s. 114) dur.

Roma memur aristokrasisinin özel olarak teşvik ettiği ilimler, devlet idaresinde önemi büyük olan hukukî ilimlerdi Bu zamanın en büyük hukuk âlimleri, 198 de Consul olan *Sex Aelius Catus* ile 117 senesi Consul'u olan *Q. Mucius Scaevola Augur*'dur.

BÖLÜM: VI

Sosyal Karışıklıklar

38 — Ti. Sempronius Gracchus

İkinci yüzyıl ortalarında büyük toprakların (Lâtifundia) çoğalması ve yabancı memleketlerden getirtilen hububatın ucuza satılması neticesinde orta sınıf olan köylünün ortadan kalkması, Roma devleti için ciddî bir tehlike olmuştur. Çünkü fakirleşen köylüler şehre gelerek seçimlerde oylarını çok para verenlere satıyor ve böylece bunlar istikrarsız ve her çeşit siyasî ihtilâl'e hazır proletarya'yı meydana getiriyorlardı. Bu insanlar, vatandaşların vergi verebilme kudretleri esasına göre yapılmış askerî Anayasaya göre **Proletarii** olarak askerî hizmete alınmadıklarından, neticede devletin askerî kudreti de ortadan kalkıyordu. Buna bir de tam vatandaşlar ile sayısız harplerin yükünü taşımış ve bunun için tam olarak hukukî eşitlik isteyen yarı vatandaş olan müttefikler (s. 69) arasındaki siyasal anlaşmazlığı da eklersek, Roma için durumun II. yüzyılda ne kadar güç olduğu ortaya çıkar.

Bütün bu hususlar bir araya gelince, kuvvetli aynı zamanda tehlikeli bir hal şeklini gerektiren bir buhran yaratmıştır. Bunun için şimdi, yine aristokrasi sınıfına mensup kimseler harekete geçerek bu durumu düzeltmeye ve böylece eski Roma köylüsünü ve orta sınıfını yeniden yaratmaya ve neticede Roma ordusunu kuvvetlendirmeye karar vermişlerdi.

Meselâ M. Porcius Cato'nun gayretleri oligarşi idaresinin kötü taraflarını ve Hellenleşme cereyanının tehlikelerini yok etmeye sarfedilmiş; Scipio Aemilianus'un arkadaşı olan, C. Laelius, Consul bulunduğu 140 senesinde İtalya köylüsünün sefaletini yok etmeyi denemiş, fakat asîllerin mukavemeti karşısında başarı sağlayanla-

mıştı. Yine idareyi elinde bulunduran sınıfa mensup bazı ıslahatçılar, devleti kurtarmak için asillerle mücadeleye karar vermişlerdi. Bu çeşit hareketler için erken Cumhuriyet devrindeki sınıf mücadelesi sonunda, aşağı sınıflar lehine kurulmuş ve uzun seneler çekingen davrandığı için, oligarşi sınıfının doğmasını kolaylaştırmış olan halk Tribunluğu, hareket noktası olarak ele alınmıştı. Bu memuriyet yeniden siyasî mücadeleye sokulabilir ve onun vasıtasıyla asîllere karşı köylüler lehine reformlar yapılabilirdi. İşte *Gracchus kardeşler*'in hareket noktası, bu memuriyet olacaktır.

Tiberius ve *Gaius Gracchus*, M. Ö .4. yüzyıl sonundan itibaren asiller sınıfına dahil bulunan *Sempronius*'lar ailesine mensuptular. Babaları olan T. Sempronius Gracchus, 2 defa Consul, bir defa Censor olmuş ve İspanya'da 178 senesinde Keltiber'ler ile yaptığı sulh, senelerce devam etmişti. Scipio'lara muhalif olan gruba dahil bulunduğu halde onlarla akrabalık kurmaktan çekinmemiş ve Scipio Africanus'un kızı *Cornelia* ile evlenmiştir. Cornelia, iyi yetiştirilmiş, herkes tarafından hürmet gören kültürlü ve asil bir kadındı. Bu izdivaçtan 12 çocukları olmuş, bunların terbiyesi ile babalarının ölümünden sonra Cornelia meşgul olmuştur. Oğullarının yetiştirilmesi için Grek hatip ve filezoflarından faydalanmıştır. Fakat Roma'nın bu esnadaki birçok muteber ailesi ile de akrabalık kurmuşlardı. Bu sırada Roma'nın birinci adamı olan Scipio Aemilianus evlâtlık edinilme dolayısıyla Gracchus'lar gibi, Scipio Africanus'un torunu idi ve 147 de Gracchus'ların kardeşi Sempronia ile evlenince daha yakın bir akrabaları olmuştu. Binaenaleyh her iki taraftan olan akrabalık, Gracchus'ların asîller taraftarı bir siyaset takibedecekleri intibaını uyandırıyordu.

162 de doğmuş olan T. Gracchus. III. Kartaca harplerinde askerliğini yapmış, 137 senesinde Questor olarak siyasî hayata atılmıştı. Bu sene içinde Consul C. H. Mancinus ile birlikte Hispania Citerior'a gitti ve bu esnada görüp yaşadıkları, sonraki siyaseti üzerinde büyük tesir bıraktı. Seyahat esnasında Etruria'dan geçerken İtalya köylüsünün tarlalarının harabeye döndüğünü, İspanya'da Roma ordusunun zayıf durumunu görmüştü. Mancinus'un Numantia'lılar ile yapmış olduğu muahedeyi o da imza etmiş ve uzun zaman senato muahedeyi tasdik etmediği için, o da Numantia'lılara

Consul ile birlikte teslim edileceğini sanmıştı. Bütün bunlar onun reform hareketine karar vermesinde büyük rol oynamıştır. Bilhassa İtalya köylüsünün durumunu düzelterek, Roma askerî kudretini yeniden kuvvetlendirmek istiyordu. Senatoda bunun için reform isteyenlerin grubuna katılmıştı ki, bunların başı kendi kayın pederi **App. Claudius Pulcher** idi. İstediği reformları yapabilmek için, 133 senesi Halk Tribunluğuna talibolmuş ve seçilmiştir.

Bu mevkie seçilir seçilmez kafasında tasarladığı kanunlardan etrafına da bahsetmeye başlamış ve büyük bir mukavemetle karşılaşınca bu kanunları halk meclisine getirmiştir. Bu teklife göre:

1 — 4. yüzyıla ait olan ve bu esnada artık tatbik edilmeyen *Licinius kanununun* yeniden ihyası. Bu kanuna göre her vatandaş devlete ait topraklardan 125 hektardan fazla yer işgal edemezdi. Şu halde bu miktardan fazla topraklar, üzerinde yapılan binaların tutarı ödenmek üzere, geriye iade edilecek, yalnız arazi sahiplerine iki oğlu için ayrıca 125 hektar toprak bırakılacaktı.

2 — Geriye verilen topraklar parsellenecek ve her biri 7 1/2 hektar olmak üzere, küçük çiftlikler meydana getirilerek ufak bir ücret karşılığında topraksız vatandaşlara dağıtılacaktı. Bu topraklar satılamayacak, yalnız işletme ücreti babadan oğula geçecekti.

3 — Bu kanunları tatbik etmek için *3 kişiden mürekkep* bir komisyon kurulacaktı. Komisyonu teşkil edenlere, hangi toprakların geriye iade edileceğini hemen ve yerinde tayin edebilmek için, adlî yetkiler verilecekti.

Bütün bu değişikliklere karşı olan aristokrat sınıf diğer Halk Tribun'u *M. Octavius*'u elde etmişler, o da kanun aleyhinde veto hakkını kullanmış ve böylece her taraftan oylarını kullanmak üzere meclise gelmiş olan vatandaşlara teklifi onaylamak imkânı verilmemiştir. Anayasaya göre teklif artık bu sene meclise tekrar getirilemezdi. Buna göre Tiberius için iki yol vardı: ya kanunu çıkartmaktan artık vazgeçmek veya yeni bir yol aramak. Tiberius Gracchus ikinci yolu seçmiş ve vatandaşlara kendi aleyhlerinde hareket eden diğer Halk Tribununu bu vazifeden uzaklaştırmayı ön gören yeni bir teklif getirmiştir. Meclisi meydana getiren 35 Tribus'un hepsi müspet oy kullanınca, M. Octavius vazifeden uzaklaştırılmış ve

yerine seçilen yeni Halk Tribunu kanun teklifini müspet karşılayınca, kanun da meclisten çıkmış ve tatbikine başlanmak üzere, Tib. Gracchus, C. Gracchus ve Tiberius'un kayınpederi Ap. Claudius Pulcher'den müteşekkil üçlü komisyon kurulmuştur.

Fakat Tiberius'un bu hareketi, mevcut Cumhuriyet sistemine uygun değildi ve bir ihtilâl anlamına gelmekteydi. Çünkü Roma Cumhuriyetinde herhangi bir memuriyete seçilen bir vatandaş, bütün bir sene o vazifede kalır ve istenmeyen bir iş yapsa bile, halk meclisi ondan ancak memuriyeti sona erdikten sonra hesap sorabilirdi.

Buna rağmen üçlü komisyon çalışmaya başlamış ve kendisine gerekli olan adlî yetki de verilmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra Tiberius'a karşı olanlar çoğalmaya ve memuriyeti biter bitmez ondan bu hareketinin hesabının sorulması şeklinde bir cereyan doğmaya başlamıştır.

Teşekkül eden yeni köylü çiftliklerinde ortaya çıkan ilk zorluk, toprak sahibi edilen vatandaşların bunları işletmek için gerekli paraya sahip olmamalarından çıkmıştır. Bunun üzerine Tiberius bu parayı temin etmek için, bu esnada ölen ve krallığını Roma devletine bırakan Attalos III. ün topraklarından temin edilmesi hususunda yeni bir kanun teklifi hazırlamıştır. Bu kanun teklifi de, eski usul ve âdetlere uygun olmamasına rağmen, meclisten çıkmıştır. Uygun değildi, çünkü dış mes'eleler hakkında karar almak ve devlet mâliyesini idare etmek, Senatus'a ait bir salâhiyetti. Bu kanunun çıkmasından sonra Tiberius aleyhindeki hareket daha da büyümüş ve onun tek hakimiyet kurmak istediği söylenmeye başlamıştır. Tiberius bunlara aldırmıyor ve yapmayı düşündüğü bütün reformları hakikat haline getirebilmek için, yine geleneklere uygun olmayan bir hareketi yapmaya karar vererek 132 senesi Halk Tribunluğuna talip oluyordu. Bu memuriyete yeniden seçildiği takdirde, bir takım yeni reformlar yapacağını ve meselâ İtalya müttefiklerinin elindeki fazla toprakları da geri alacağını ve mevcut mahkemelerin kuruluş şekillerini değiştireceğini söylüyordu. Fakat bu esnada aynı memuriyete arka arkaya seçilmek mümkün değildi ve arada muayyen bir zamanın geçmesi lâzımdı ki bu, Tiberius'un durumunu güçleştiriyordu.

Halk Tribunluğu seçimleri yaz aylarında yapılıyordu. Bu aylarda Tiberius'un taraftarlarının büyük bir kısmı mahsullerini toplamak üzere Roma'dan uzaklaşmışlar, şehirdeki halkın ise Tiberius aleyhindeki hareketi yoğunlaşmıştı. Böylece iki taraf arasındaki anlaşmazlık gittikçe artmış ve bu, Tiberius'un mahvına sebep olmuştur. Mecliste ilk günü bir karar alınamamış, ikinci günü her iki taraf da şiddet kullanmaya karar vermişti. Halk meclisi Kapitolde toplanırken, Senatus da yine orada **Fides** mabedinde toplanmıştır. Bu esnada iki mecliste de karşılıklı münakaşalar yapılırken, Tiberius'un bir hareketini yanlış manalandıran Senatusda bir ayaklanma olmuş ve Tiberius'un muhalifleri, bu esnadaki Pontifex Maximus P. Cornelius *Scipio Nasica*'nın başkanlığında Tiberius ile taraftarlarına hücum etmişlerdir. Evvelâ Tiberius'un etrafında ve onu korumakla vazifeli olan taraftarları birer birer öldürülmüş daha sonra kaçmaya teşebbüs eden Tiberius yakalanarak aynı cezaya çarptırılmıştır. Böylece Anayasaya karşı olan bir hareket, kuvvete müracaat edilerek bertaraf edilmiştir. Bundan böyle toprak reformu, daima Senatus hakimiyetine karşı, halk hakimiyetini kurma plânına bağlı kalmış ve bunun için ihtilâl hareketi olarak nitelenmiştir. Vaki Tiberius'un koyduğu kanunlar, onun ölümünden sonra da geçerli kalmıştır, fakat bunların tatbiki devlet içinde yeni bir kuvvet denemesinin yapılmasına sebep olmuştur.

Evvelâ toprak komisyonu vazifesine devam etmiş ve Tiberius'un yerine C. Gracchus'un kayınpederi, daha sonraları diğer reform taraftarları alınmıştır. Böylece Devlete ait topraklar üzerinde birçok köylü çiftliği kurulmuş ve bu toprak reformu neticesinde M. Ö. 130 da sayıları 318000 olan vatandaş sayısı, M. Ö. 125 de 394000'e yükselmiştir. Bu tarihlerde artık müttefiklerin fazla toprakları da geriye alınmaya başlanmış ve bunların dayatma hareketi, Roma'daki mukavemeti artırmıştır. Nihayet Tiberius'un enişteşi olan P. Cornelius Scipio Aemilianus, onun öldürülmesine ses çıkarmadığı gibi 129 da üçlü komisyondan adlî salâhiyetleri de alarak Consullere vermiştir. Bunun neticesinde toprak taksimi hareketi yapılamaz olmuş ve Aemilianus aynı sene içinde ansızın ölünce, taraftarları bunun reformcular tarafından tertiplendiğini iddia etmişlerse de haklarında herhangi kanunî bir işlem yapılmamış ve ıslahat taraftarı olanlarla olmayanlar arasındaki çatışma bundan sonra da devam etmiştir.

Bundan sonra 125 de Consul bulunan *M. Fulvius Flaccus*'un müttefik vatandaşlara tam vatandaşlık hakkı verilmesi hakkında yeni bir teklifi meclise getirdiğini görüyoruz. Fakat mecliste mukavemet görünce. Consul yaptığı teklifi geriye almıştır. Bunun üzerine bazı müttefik şehirler bu hakkı zorla almak için ayaklanmışlarsa da (Meselâ Fregellâ şehri gibi) hükûmet müdahalesi ile isyan bastırılmış ve tahrip edilen Fregellâ şehri yerine bir vatandaş kolonisi kurulmuştur. Bundan başka İtalya ile İspanya arasındaki kara yolunu emniyet altına almak için Güney Galya'da **Aquae Sextiae** ve **Narbo** isimli vatandaş kolonileri kurulmuş, deniz ticareti Balear adalarının zaptı ile emniyet altına alınmıştır. Ayrıca 121 de yine Güney Galya'da ve Narbo şehri etrafında meydana getirilen yeni eyalet *Gallia Narbonensis* de aynı şekilde İspanya-İtalya kara yolunu emniyet altına alacak, *Massilia* şehri de müstakil olarak kalacaktı.

39 — C. Sempronius Gracchus

Senatus'un vatandaşlık hakkını zorla almak için ayaklanan şehirlere karşı takibettiği sert hareket, reform taraftarlarını yeniden harekete geçirmiş ve içlerinden en kuvvetlisi olan *C. Gracchus*'u 123 senesinde Halk Tribunluğuna getirmişlerdir. C. Gracchus, siyasî mücadeleyi, kendi özel meselesi haline getirmiş ve öldürülen kardeşinin intikamını almak için idareyi elinde tutan Senatus partisini mahvetmeyi aklına koymuştu. Verdiği ateşli nutuklarla da büyük kitleyi kendisine bağlamayı becermiştir. Durumundan endişelenen Senatus, 126 senesinde onu Consul'a yardım etmek üzere Questor olarak Sardinia'ya göndermiştir. Fakat Gaius vazife müddeti tamamlanmadan 124 senesinde tekrar Roma'ya dönmüş ve 123 senesi Halk Tribunluğuna talip olmuştur. Annesi bize kadar gelen bir mektubunda onu, tasarladığı şeyleri yapmaktan vazgeçirmek istemişse de, başarı sağlayamamıştır. 123 senesi Halk Tribunu seçilen C. Gracchus, çıkardığı özel bir kanunla 122 senesi Tribunluğuna da gelebilmiş ve bu seneler içinde arka arkaya meclisten geçirdiği kanunlar, adetâ bir ihtilâl mahiyetini taşımıştır.

C. Gracchus'un çıkardığı kanunların en başta geleni, Senatus'un Tiberius zamanında yaptığı gibi, aldığı kararlara itiraz edilemeyen adlî bir komisyon kurmasını yasaklayan kanun gelmekteydi.

Bundan sonra meclise getirilen kanun teklifleri kuvvet ve kudreti Senatus partisinin meydana getirdiği oligarşi idaresinin elinden alarak halka ve onun önderi olan C. Gracchus'a geçirmekteydi. Bunu yapabilmek için geniş halk tabakalarının yardımından faydalanmış, atlı sınıfını, Senatus sınıfı aleyhine harekete geçirmiş, sonunda İtalya müttefiklerini de hareketin içine almıştır.

Evvelâ toprak taksimi işi yeniden ele alınıyor ve bu işle meşgul olacak komisyona hukûkî yetki tekrar veriliyordu. Ondan sonra Caius Roma'da yaşayan halkı kendisine bağlamak için bir tahıl kanunu (**Lex frumentia**) çıkarmıştır ki buna göre Roma halkına pazar fiyatından daha ucuza buğday dağıtılacaktı. Fakat bu kanun Roma an'anelerine uygun değildi. Çünkü devlet serbest iktisadiyata ancak çok kıtlık zamanlarında karışabilirdi. Buna rağmen, kanunun tatbikine hemen geçilmiş ve Roma'da, gelen buğdayları yerleştirmek için büyük depolar inşa edilmiş, her taraftan Roma'ya ulaşan yollar tamir edilmiştir. Bütün bu işler için gerekli parayı temin için, yine bir kaç sene önce eyalet haline getirilmiş olan eski Bergama krallığına başvurulması hususunda yeni bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre eyaletin vergileri yeniden tanzim edilecek ve böylece bütün vergiler ve gümrükler, geniş topraklar ve maden ocakları yeniden ve daha fazla para temin etmek üzere iltizama verilecekti. Böylece Publican'lara yeni iş sahaları açılıyor, aynı zamanda bütün bu işlere katılan atlı sınıfı da hareket için kazanılmış oluyordu. Fakat atlı sınıfı asıl, çıkarılan yeni bir *hakimler kanunu* ile Senatus partisi aleyhine harekete geçirilmiştir. Bu kanuna göre bundan böyle bütün mahkemeleri meydana getiren jüri azaları ve özellikle hakimler artık Senatus sınıfından değil atlı sınıfı arasından seçilecekti. Böylece atlı sınıfı da Senato'ya karşı cephe almış oluyordu Gaius ertesi sene de aynı mevkie seçilmiş ve bu esnada da birçok yeni kanunu, özellikle yeni koloniler kurmak hususunda olanları, meclise kabul ettirmiştir.

Kanunî yollarla yapılmış olmasına rağmen, C. Gracchus'un bütün bu başarıları bir ihtilâl özelliğini taşıyordu. Halk Tribunluğu bu esnada artık tekrarlanabildiği için, tek bir şahıs bu memuriyete bir kaç sene arka arkaya kendisini seçtirtebilir ve böylece tek hakimiyet kurabilirdi. Bununla beraber bu durumun da zayıf tarafları

vardı. Meselâ eskiden Ti. Gracchus'a yapılmış olduğu gibi, diğer Tribun elde edilebilir ve Gaius'a karşı harekete geçirilebilirdi. Bundan başka Gaius'un başarısı, onu tasvip eden halkın ona bağlı kalmasına bağlı idi. Eğer bu tabaka ondan uzaklaştırılırsa, Tribun yine mevkiini kaybedebilirdi. İşte Senatus 122 senesinde bu ikinci zayıf nokta üzerinde işlemeye başlamıştır.

122 senesinin ikinci Halk Tribunu olan **M. Livius Drusus** senatorlar sınıfının haklarını C. Gracchus'a karşı koruyacaktı. Bu esnada Gracchus ve arkadaşları meclise İtalya içinde (meselâ Capua ve Tarent'de) ve dışarıda (meselâ tahrip edilmiş Kartaca şehri yerine **Colonia Iunonia**) gibi koloniler kurulmasını ve buralara hem vatandaş hem de müttefiklerin yerleştirilmesini teklif etmişlerdir. Kanun kabul edilmiş ve denizaşırı koloninin tesisi için 3 kişilik bir komisyon kurularak buraya dahil bulunan C. Gracchus Afrika'ya gönderilmiştir.

C. Gracchus Afrika'da meşgul iken diğer Tribun Livius Drusus, Gaius'la halk arasını açmak için koloniler meselesi ile ilgili olarak meclise bir takım yeni kanun teklifleri getirmiştir. Buna göre İtalya dahilinde 12 yeni koloni kurulacak ve buralara yalnız Roma vatandaşları yerleştirilerek müttefikler bu işin dışında bırakılacaklardı. Bu yolla Drusus, Gracchus'a karşı vatandaşlarla müttefikler arasını açmaya çalışmıştır.

Bu yüzden Afrika'dan döndükten sonra, C. Cracchus'un Lâtinler ve diğer müttefiklere vatandaşlık hakkının verilmesi hususunda yaptığı kanun teklifi mecliste reddedilmiştir. Çünkü vatandaşlar kendi hak ve salâhiyetlerini müttefiklerle paylaşmak istemiyordu. Bu hususta yalnız senatorlar sınıfı mensupları değil, atlı sınıf ile halk da Gracchus'a cephe almış, neticede Gracchus 121 senesi Tribunluğuna seçilmemiştir.

C. Gracchus'un muhalifleri bundan sonra da onu mahkeme huzuruna çekip hesap vermesini isteyeceklerdi. Fakat bunun için Gracchus'un herhangi bir vazifede olmaması gerekiyordu. Bu sebebten de Colonia Iunonia'nın kurulması işinden vazgeçilmesi lâzımdı. Bu fikir etrafında iki taraf arasında gerginlik başlamış ve Gracchus partisinden birisinin, karşı taraftan birini öldürmesi üzerine, gerginlik daha da artmıştır. Bu esnada Gracchus ve taraftarları

Aventin tepesine yerleşmişlerdi. İki taraf arasındaki çatışma artınca Senatus, 121 yılı Consulu L. Opinius'a ortalığı düzeltmesi için yetki vermiş (**Senatus Consultum Ultimum**), o da taraftarlarıyla Kapitol'u işgal etmiştir. Bundan sonra Consul Aventin'e hücum edince, Gracchus cephesi dağıtılmış, kendisi Tiber üzerinden kaçmaya teşebbüs ettiği esnada öldürülmüş, taraftarları da takip edilerek ortadan kaldırılmış veya hapsedilmişlerdir.

C. Gracchus'un da ortadan kaldırılmasından sonra Senatus hakimiyeti yeniden kurulmuş oluyordu. Çıkarılan yeni kanunlardan tahıl kanunu olduğu gibi kalmış, hakimler kanunu iki sınıf arasındaki gerginliği devam ettirmiştir. İtalik'lere vatandaşlık hakkının verilmesi fikri ise, ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Koloniler tesis etme kararından da vazgeçilmiş, toprak kanunu hükümsüz hale getirilmiştir. Böylece her iki Gracchus tarafından köylülere dağıtılmış topraklar 111 yılında özel mal haline getiriliyor, yani satılabilecekleri karar altına alınıyordu. Bundan sonra bu topraklar üzerinde yaşayanlar topraklarla birlikte satılmaya başlanmışlar, neticede Latifundia'lar tekrar meydana gelmiştir. Şu halde köylüyü kurtarma fikri parti menfaatları lehine feda edilmişti. Vakıa sonraki devirlerde yeniden toprak kanunları çıkarılmıştır, fakat bunlar ancak topraktan bu esnadaki sahiplerinin elinden, Veteran'lar ve parti mensupları lehine almaya yaramıştır.

Bundan sonraki devrede Senatus partisi yine ve daha kuvvetli olarak idareyi elinde tuttu, atlı sınıfı bazen bunlara bazen de halk sınıfına taraftarlık etmeye gayret etti. Senatus partisi özellikle bu tarihten itibaren iyice gruplanarak *Optimatlar* sınıfını meydana getirirken halk, partisi olmayan bir kitle halinde yaşamakta devam ediyor ve bu kitlenin menfaatlarını yine Senatus sınıfına mensup kişiler müdafaaya çalışıyorlardı.

40 — Iugurtha harbi: M. Ö. 111-106

Gracchusların devletin bütününü yani vatandaş, müttefik ve teb'alarını kapsayan reformları esnasında Roma'nın dış siyaseti de tehlikeli bir duruma giriyor ve bu durum kendisini harplerde de gösteriyordu. Kendi kudretlerini tehlikede gören aristokratlar, bir sıra doğru ve yerinde olan reformlarla felâketi önlemeye çalışacak-

ları yerde, mümkün olduğu kadar çok kazanmak yollarını arıyorlardı. Eyaletlerde kanunsuz bir tarzda meydana gelen zenginleşmeler rüşvet ve kabiliyetsizlik senatorlar arasında her gün görünen meseleler haline gelmişti. *Roma aristokrasisi*'nin bu esnadaki çaresizliği kendini özellikle Afrika'da kral Iugurtha'ya karşı yapılan harpte göstermiştir.

Hannibal harpleri sonunda Kuzey Afrika'nın kuvvetli bir hükümdarı vaziyetine girmiş olan Massinissa, 148 de ölürken Numidia krallığını oğlu *Micipsa*'ya bırakmıştı. Micipsa da 118 de ölürken devleti oğulları *Adherbal* ve *Hiempsal* ile yeğeni Iugurtha'ya bırakmış ve bu yüzden bu zamana kadar düzgün gitmiş olan Numidia idaresinde zorluklar başlamıştır.

Micipsa'nın varisleri içinde en kuvvetlisi Iugurtha (Lev. X 34) idi. Iugurtha daha amcası Micipsa'nın idaresi (148-118) zamanında Numantia harplerinde bir Numidia süvari bölüğüne kumanda etmiş ve bu esnada Roma'nın kuvvetli ve zayıf taraflarını yakından görerek Numidia'da Roma'ya karşı cephe almak cesaretini kendisinde bulabilmişti. Iugurtha'nın gayesi Numidia hakimiyetini tam olarak ele geçirmekti. Bunun için Hiempsal'i öldürtmüş, Adherbal'ı da memleketten çıkarmış, o da Roma'ya sığınmıştır. Nihayet Roma Senatus'u aracı olmaya karar vererek bir komisyonu 116 senesinde Numidia'ya göndermiştir. Rüşvet karşılığında Roma senatorlarını elde eden Iugurtha, taksimde en iyi parçayı almayı başarmıştı. Fakat bununla da yetinmeyen Iugurtha memleketin tamamını elde edebilmek için yine ayaklanmış ve 112 de Adherbal'e ait bölgeye hücum ederek onu, başşehri *Cirta* (bugün Cezayir'de Konstantiniye şehri) da muhasara etmiştir. Şehir iyi tahkim edilmiş olmasına ve mukavemet göstermesine rağmen, yine de düşmüş ve Adherbal ile birlikte, şehirde yerleşmiş olan birçok Romalı da öldürülmüştür.

Bu olay karşısında Roma'daki hiddet ve heyecan büyüktü. Iugurtha'dan muhasarayı kaldırması istendiği halde dinlememiş, ayrıca şehirdeki Romalılar da öldürülmüştü. Buna rağmen Senatus partisi mensupları harp yapılmasını istemiyor, ayrıca İtalya'nın kuzey hudutlarına dayanmış bulunan Kimber tehlikesini de öne sürüyordu. Fakat Kuzey Afrika'da işleri olan atlı sınıfı ve Tribun G. Memmius tarafından teşvik edilen halkın isteği üzerine, 111 yılın-

da Iugurtha'ya harp ilân edilmiştir. Başlayan harp 6 sene sürmüştür. Bu kadar uzamasında, Numidia arazi şeklinin Numidia süvari ve hafif piyadeleri için daha uygun olması ve Roma aristokrasisinin siyasî ve askerî sahada gösterdiği zaaf rol oynamıştır.

Harbin ilk senesini idare eden Consul **L. Calpurnius Bestia** bazı ufak başarılar sağlamışsa da asıl Iugurtha'dan aldığı rüşvetin tesiri ile bir sulh muahedesi imzalamıştır. Roma Senatus'u bu muahedeyi tasdik etmek istemiş, fakat atlı sınıfı ve halk buna razı olmadığı gibi durumun tahkik edilmesini de arzu etmiş ve Iugurtha bu iş için Roma'ya davet edilmiştir. Fakat Iugurtha parası sayesinde burada da dostlar edinmiş ve bir Halk Tribunu, halk meclisinde müdahele ederek Iugurtha'nın sorguya çekilmesini önlemiştir. Bundan sonra Iugurtha'nın cür'etini daha da ileriye götürerek kendi yerine geçmek ihtimali olan Numidia'lı bir prensi (Massiva isimli bir kuzeni) öldürttüğünü, sonra da katilin kaçmasına yardım ettiğini görüyoruz. Bunun üzerine Iugurtha Roma'dan çıkartılmış, harp yeniden başlamıştır.

110 senesinde Iugurtha Afrika'da Roma ordusunun başında bulunan Consul'u mağlûp ve sulh şartlarını dikte ettiği bir muahede imzalamış ise de Senatus, bu sefer muahedeyi tasdik etmemiş ve 109 senesinde gayet muktedir bir kumandan olan *Q. Metellus*'u Afrika'daki ordunun başına göndermiştir. Onun gayreti neticesinde gelen seneler içinde oldukça büyük başarı temin ediliyor ve 107 de **Cirta** önlerine kadar geliniyordu. Fakat bu esnada Iugurtha da ordusuna yeni kuvvetler ekliyor, Mauretania kralı *Bocchus* ile de bir ittifak muahedesi yapıyordu. Böylece harp daha uzayacak gibi görünüyordu.

Fakat 107 senesinde *C. Marius* (Lev. XI 39) Consulluğa seçilmiş ve Iugurtha'ya karşı harp etmek üzere Afrika'daki ordunun başına gönderilmiştir. Marius atlı sınıfına mensup bir ailedendi ve Latium'un doğusunda bulunan **Arpinum** şehrinde doğmuştu (M. Ö. 156 da). Numantia harplerinde askerî hizmetini yapmış, sonra devlet memuriyetlerine girerek 119 da Halk Tribunu, 115 de Praetor olmuştur. Bu vazifelerde pek az siyasî başarı göstermiş, asıl kabiliyeti askerî sahada gelişmiştir. Tam bir şekilde yetişmiş olmamasına rağmen, halktan bir adam olduğu için, halk tarafından seviliyordu.

108 senesinde Metellus'un yanında Legatı olarak başarı sağlamış ve 107 de halkın kendisini tutması neticesinde Consul seçilerek Metellus'un yerine Afrika'ya gönderilmiştir. Afrika'ya Marius yeni kuvvetler de getirmiş, ayrıca Questor olarak yanında bulunan *L. Cornelius Sulla*'nın (Lev. XI 40) da büyük yardımı olmuştur. Marius'un askerî başarıları sonunda, 106 da Iugurtha Doğu Numidia'dan atılmış, o da Mauretania'ya Bocchus'un yanına kaçmıştır. Fakat Sulla siyasî mahareti ile Iugurtha'yı Mauretania kralından teslim almayı başarmış, böylece de Iugurtha harbi son bulmuştur (106). Neticede Numidia'nın doğu parçası, Massinissa'nın torunu olan *Gauda*'ya, batısı ise, Mauretania kralına verilmiş, çok küçük bir kısım da *Africa* eyaletine eklenmiştir. Numidia'nın bir eyalet haline getirilmemesinin sebebi, İtalya'nın kuzey hudutlarında askere ihtiyaç olması ve Numidia'da işgal ordusu bırakmak istenmemesindendi. Marius 104 senesi 1 Ocakta yaptığı zafer alayında Iugurtha'yı teşhir etmiş, sonra Iugurtha idam edilmiştir. Marius daha bu sene içinde ikinci defa olarak Consulluğa seçiliyor ve Kuzey hududunu tazyik etmekte olan Germen'leri geriye atmak için, hazırlığa başlıyordu.

41— Cimber ve Teuton'lara karşı yapılan harpler: M.Ö. 113-101

İtalya'nın kuzey sınırına bir şekil verebilmek için Roma, daha 2. yüzyılın I. yarısında harekete geçmişti. Kuzey doğuda Illyria; kuzeybatıda öte taraftaki Galya ile irtibat sağlanmıştı. Fakat bu yüzden Roma ile oralardaki kavimler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. 177 de zaptedilen Istria ile 168 de alınan Skodra etrafındaki topraklar arasındaki yerlerle Doğu Alpleri bölgesi henüz Roma idaresine girmemişti.

Kuzeybatıda Ligur'ların Denizalplerine kadar uzanan bölgede oturanları Roma idaresi altına alınmış ve Roma'nın müttefiki Massilia ve İspanya ile kara irtibatı kurulmuştu. Askerlik bakımından çok kuvvetli olmayan Massilia Rhone nehri üzerinden Kuzey ile ticaret yapıyordu, fakat Massilia Güney Gallia'da büyük ve geniş topraklara sahip değildi ve Roma bu zayıf müttefikini korumak için bir taraftan Ligur'lar diğer taraftan Kelt'ler ile (154) harpler yapmak zorunda kalmış, bundan sonra Güney Gallia'da, Gallia Nar-

bonensis eyaleti kurulmuştur (M. Ö. 121 de). Daha sonra Güney Fransa'yı bir taraftan İspanya diğer taraftan Kuzey Batı İtalya'ya bağlayan yollar tamamlanmış ve Kuzey Batı İtalya, Tyrrhen denizi boyunca Roma'ya bağlı olduğundan, neticede Roma ile İspanya arasında da irtibat sağlanmıştır (s. 97).

Bu sıralarda Kuzey Denizi kıyılarında oturan Germen kavimleri, ne Fransa ve Güney Almanya'da oturan Kelt'lere, ne de Kuzey İtalya hududuna herhangi bir tazyik yapmamıştı. Bu Germen kavimlerinden biri olan *Kimber*'ler, Schleswig - Holstein, Teuton'lar yine Kuzey Denizi kıyılarında oturuyorlardı. Üçüncü bir Germen kavmi olan *Ambron*'ların vatanını da buralarda aramak lâzımdır. İşte bu kavimler oturdukları yerlere vaki olan bir deniz hücumu neticesinde memleketlerini terketmişler ve yolda birçok kabilelerle çarpıştıktan sonra Tuna'yı geçerek Doğu Alpleri bölgesine kadar gelmişlerdir. Roma İtalya'nın kuzeydoğu sınırını korumak için, Consul *Gn. Papirius Carbo* idaresindeki bir orduyu Kuzeye göndermiş, fakat bu ordu Kuzey İtalya'da *Noreia* mevkiinde yapılan ilk Roma-Germen çarpışmasında mağlûp olmuştur (113 yılı). Bu başarıya rağmen Germen'ler İtalya üzerine yürümeyerek bilinmeyen sebeplerden dolayı, Batı'ya dönmüşlerdir. Burada onlara bir Kelt kabilesi olan Tigurin'ler de katılmış ve dört kabile 111 senesinde Ren'i geçerek Gallia'ya girmişlerdir. Burada kısa bir zaman sonra birbirlerinden ayrılarak çapulculuk hareketlerine başlamışlardır. Bu esnada birçok defa, Güney Gallia'daki eyaletlerini korumak zorunda kalan Roma'lılarla da temasa geçmişlerdir. 109 ve 107 senelerindeki çarpışmalarda Roma orduları mağlûp edilmiş, 105 de Arausio (Orange) mevkiinde iki Consul ordusu imha edilmiştir. Buna sebep Consul'ler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden, birlikte hareket etmek imkânını bulamamaları idi. Bunun neticesinde Roma cephesinde panik başlamış ve 2. bir Galler felâketinden korkulmuştur. Fakat Germen'ler bu sefer de yine bilinmeyen sebeplerden dolayı İtalya üzerine yürümemişler ve Kimber'ler İspanya'ya yönelirken, diğerleri de Gallia'da kalarak çapulculuk yapmaya başlamışlardır. İşte Roma bundan faydalanarak, Germen'lerin yeni bir hücumunu karşılayabilmek için gerekli hazırlığı yapabilmiştir.

Bütün bu hazırlıkların başında bulunan kişi, *C. Marius*'tur. Marius Germen'ler meselesini halletmek için, 104 de yine Consul'luğa seçilmiş ve Germen'lerin gelmeleri uzadığı için arka arkaya 101 senesine kadar Consul seçilmiştir ki bu hal bu zamana kadar hiç rastlanmamış bir olaydı.

104 de Güney Gallia'ya geldiği zaman Marius bu gezginci kabileleri Gallia veya İspanya'da takibetmeyi düşünmemiş, onları beklemekle geçen zamanı büyük askerî bir reform yaparak değerlendirmiştir. Vatandaşları sahip oldukları servet esas tutularak orduya alan ve malı olmayanları askerlikten muaf addeden eski ordu Anayasasının, 2. yüzyılda gördüğümüz sosyal değişiklikler sonucunda şimdi hiç bir manası kalmamıştı. Çünkü piyadenin özünü teşkil eden köylü sınıfının azalması ve buna karşılık Proletarya'nın çoğalması, devletin müdafaa kuvvetini hissedilir derecede azaltmıştı. Kanun, Proleterya'nın askere alınmasını yasakladığından Marius ücret karşılığında gönüllüleri silâh altına almak usulünü kabul etmiştir. Bu suretle Proleterya, askerliği bundan böyle meslek olarak yapmaya başlamıştır. Bu ücretli askerler senelerce hizmet ederler ve kumandanlarından aylık alırlardı; vazife müddetleri sona erince, askerlik etmedikleri esnada maişetlerini sağlayabilmek için de, kendilerine toprak verilirdi. Bu sistem neticesinde yalnız vatanî bir hizmet olarak dövüşen eski vatandaşlar ordusu, şimdi kumandanların elinde her türlü mücadeleye hazır, hatta hükûmete karşı bile kullanılabilecek tehlikeli bir kuvvet aleti haline gelmiş oluyordu.

Marius bu yeni orduya yeni bir tabiye vererek kuvvetini arttırmayı da ihmal etmemiştir. 2. Kartaca harpleri sırasında Scipio Africanus'un yapmış olduğu islâhattan sonra her Legiondaki 30 Manipulus, ordunun hareketli savaş birliklerini meydana getirmişlerdi. Fakat bu tabiye şekli Germen'lerin hücumları esnasında pek başarılı olmamıştı. Bunun için Marius her Legion'un üç sırası içinde arka arkaya gelen üç Manipulus'u birleştirerek yeni askerî birlikler meydana getirmiş ve bunlara *Kohort* (**Cohortes**) adını vermiştir. Böylece her Legion'da eski 30 Manipulus yerine her biri 600 kişiden teşekkül eden 10 Kohort esas savaş birliği haline gelmiş ve bu şekilde Cumhuriyetin sonuna kadar devam etmiştir.

Tabiye gibi ordunun silâhları da değiştirildi ve bütün ordu müsavi olarak **Pilum** ve **Gladius** ile silâhlandırıldı. Pilum, uzun madenî bir ucu ile ağaçtan yapılmış ağır bir kabzası olan ve atış için kullanılan kargıdır. Kargının ucu düşman kalkanına saplandığı zaman, açıkta kalan kabza aşağı doğru sarkar ve ince madenî kısmı o şekilde bükerdi ki, pilum'u kalkandan çekip çıkarmaya artık imkân kalmaz ve neticede kalkan artık kullanılmaz bir hale getirilirdi. **Gladius** ise kısa sivri ve ikiyüzlü bir kılıç olup, saplamak için kullanılırdı. Miğfer ve kalkan muhafazası altında bir Legion askeri düşmanın yakınına kadar sokulur ve düşman vurmak için hazırlanırken o, kısa bir hareketle kılıcını düşmanın kalbine veya göğsüne saplardı. Böyle bir harp tarzı, emin ve açık hareketleri gerektirdiği için, uzun bir hazırlığa ihtiyaç vardı ve her Legion askeri kılıç kullanmakta usta bir san'atkâr gibi yetiştirilirdi.

103 senesinde Germen'ler İspanya'dan Gallia'ya döndükleri zaman Marius artık harp için hazırlığını bitirmiş bulunuyordu. Bu kavimler İtalya üzerine hücum etmek için yine birbirlerinden ayrılmışlardır. Teuton'lar ile Ambron'lar Güney Gallia ve Liguria üzerinden, Kimber'ler ile Tigurin'ler ise merkezî Alp geçitlerini aşarak Kuzey İtalya'ya gireceklerdi. Bu durum Roma'nın müdafaa kudretini geniş ölçüde artırmıştı. Nihayet Marius 102 yılında *Aquae Sextiae* mevkiinde yapılan muharebede Teuton'lar ile Ambron'ları büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu esnada Kimber'ler ile Tigurin'ler doğuya doğru ilerlemişler ve Tigurin'ler Alpler, üzerinde geride kalırken Kimber'ler Brenner geçidini geçerek Kuzey İtalya'ya girmişlerdir. Bunlara karşı gönderilen diğer Consul **Q. Lutatius Catulus** bulunduğu yeri terkederek Po'nun güneyine çekilmiş, Kimber'ler de kışı kuzey Po ovasında geçirmişlerdir. Aquae Sextiae zaferinden sonra kısa bir zaman için Roma'ya gelen Marius, düşmanın Alp'leri aşarak Kuzey İtalya'ya girdiğini haber alınca, ordularını Gallia'dan Kuzey İtalya'ya getirtmiş ve Po kıyılarında Catulus ordusu ile birleşmiştir. Bundan sonra Kimber'ler, Yukarı Po kuzeyinde Milâno ile Torino arasına düşen *Vercellae* mevkiinde 101 senesi yazında mağlûp edilmiştir.

Böylece Germen saldırısı tamamıyla yok edilmiş ve Roma ordusu silâhta, tabiye ve disiplinde mağlûp edilemeyeceğini bir kere

daha göstermiştir. İtalya ve Sicilya'nın Latifundia ile maden ocaklarında çalışmak üzere gönderilen Germen harp esirleri, bundan sonra Germen'lerin Roma için bir tehlike teşkil edemiyeceğini açık olarak göstermekte idi. Hakikaten de Germen'ler uzun seneler artık Roma'yı rahatsız etmemişlerdir. Marius Roma'da halk tarafından ikinci *Camillus* olarak alkışlanmış ve hükûmet içindeki etkisi fevkalâde artmıştı. Fakat Marius bu başarı ve Roma'nın kurtarılmasının, 204 denberi Roma'da mabedi bulunan *Anadolu Ana Tanrıçası*'nın yardımı ile sağlandığını kabul ediyor ve teşekkür için Tanrıça'nın Pessinus'taki mabedini ziyarete gidiyordu.

42— Roma'nın bu yıllardaki iç durumu

Bu son iki harp sırasında aristokratların büyük bir kısmının şerefleri de tehlikeye düşmüş ve bu esnada yapılan bazı dış teşebbüsler de onlara şöhret temin etmemişti. Evvelâ Doğu Akdeniz'de emniyeti bozan *Kilikia'lı korsanlara* karşı 102 de harbetmek zorunda kalınmıştır. Her nekadar Kilikia'da toprak işgal edilmiş ve *Provincia Cilicia* kurulmuşsa da korsanlık ortadan kaldırılamamıştır. 104 senesinde ise Aşağı İtalya ve Sicilya'nın büyük çiftliklerinde yaşamakta olan köleler isyan etmişlerdir. Maddî pek çok zarar yapan bu hareket nihayet asker kullanılmasını gerektiren bir nevi savaş halini almış ve 101 senesine kadar devam etmiştir. Bütün bu olaylar, Marius'un bağlı olduğu halk partisinin de nüfuzunu arttırmıştır. Marius 100 senesinde 6. defa Consulluğa seçildiği zaman, halk partisinin birçok sivrilmiş şahsı da büyük memuriyetlerin başına getirilmiş ve bunlardan **C. Servilius Glaucia** Praetor, **L. Apulcius Saturninus** Halk Tribun'u olmuşlardır. Böylece muhalefet bir kaç önemli memuriyeti birden ele geçiriyor ve Marius'un yapmış olduğu askerî reform'un ilk defa olarak siyasî tesiri görülüyordu.

Aynı sene içinde Tribun Saturninus vatandaşlara yeniden toprak dağıtılması ve Marius'un terhis edilmiş emektar askerlerini (Veteran'lar) yerleştirmek üzere koloniler tesis edilmesini ön gören kanunları halk meclisine getirmiştir. Bu koloniler İtalya dışında ve Korsika'dan Makedonia'ya kadar uzanan eyaletler dahilinde tesis edilecekti. C. Gracchus plânlarının yeniden ele alınması demek olan bu teklif, aristokrasinin ve hatta atlı sınıfının aleyhte olması-

na rağmen, bizzat Veteran'ların oyları ile meclisteki kabul edilmiştir. Marius taraftarları, kanunların tatbikinin sonradan aristokratlar tarafından mani olunmasını önlemek için gerekli tedbirleri almışlardı. Buna göre her yüksek memur ve senator bu kanuna sadık kalacaklarına dair 5 gün içinde yemin edeceklerdi. Fakat bu zorlu karar bizzat Marius taraftarları arasında bile hoşnutsuzluk yaratmış, Marius dahi müteredditbir hal almıştır. Çünkü kendisinde Consul olarak yüksek memurlarla Senatorlerin haklarını müdafaa etmek zorunda olup olmadığı hususunda bir şüphe uyanmıştı. Bunun için Marius kanun üzerine ancak Anayasaya uygun olması şartıyla yemin etmiş, senatorlar da onun gibi yapmışlardır. Fakat Marius'un bu kararsız hali, asîllerin, atlı sınıfının hatta kendi taraftarlarının bile ona karşı cephe almasına sebep olmuştur.

Nihayet 99 senesi için seçim yapma zamanı gelmişti. Saturninus yeniden Halk Tribunluğuna talip olmuş, Glaucia ise Praetor'luktan hemen Consul'luğa geçmek istemiştir ki bu, kanuna uygun değildi. Tributa meclisi Saturninus'u üçüncü defa Halk Tribunluğuna seçmiş, fakat Consul seçimleri yapılırken iki taraf arasında çarpışmalar olmuş ve bu esnada Consul seçilmek isteyen diğer talip **C. Memmius** öldürülmüştür. Bunun üzerine Senatus durumu karışık ve tehlikeli bularak, Consul'lere bu vaziyeti düzeltmek üzere salâhiyet vermiştir. Bu emir karşısında Consul Marius kendi taraftarlarına karşı dahi hareket etmek zorunda kalmıştır. Nihayet isyancılar Kapitol'de muhasara edilerek teslim olmaya mecbur edilmişler, Saturninus ile Glaucia bu esnada öldürülmüşlerdir. Mukavemeti idare edenler ortadan kalkınca da, hareket durmuştur.

Her iki parti tarafından fena muamele gören ve terkedilen Marius, bundan sonra siyasetten uzaklaşmış, Senatus hakimiyeti yeniden kurulmuştur. Bütün bu olaylar neticesinde reform hareketlerinde hakikî bir başarı sağlayabilmek için, ne C. Gracchus gibi halk kitleleri üzerinde hakimiyet kurmak ne de C. Marius gibi orduları başarıya götürmenin kâfi olmadığı artık anlaşılmış bulunuyordu. Başarı için her iki vasfın da aynı şahısta bulunması lâzımdı (J. Vog, RG. s. 229).

Bundan sonraki senelerde reform yapma hareketleri yine denenmiş ve böylece 91 senesinde Halk Tribunu olan *M. Livius Drusus* meclise iki yeni kanun teklifi getirmiştir:

1— Jüri azalarından müteşekkil mahkemelerin teşkilinin yine Senatus'a bırakılması idi. Fakat Senatus, atlı sınıfı arasından seçilecek 300 yeni azâ ile çoğaltılacaktı.

2— Gracchus'ların başlamış olduğu toprak dağıtımı ve koloni kurma işinin ele alınması ve hükûmet tarafından dağıtılan tahıl'ın daha fazla ucuzlatılması. Fakat her zaman olduğu gibi, bu sefer de ziraat kanunu ile İtalik'lere tam vatandaşlık hakkının tanınması hareketi birbirine sıkı sıkıya bağlı idi. Drusus uzun zamandan beri İtalik müttefiklerle temas halindeydi ve onlara vatandaşlık hakkını sağlamayı vadetmişti. Drusus'un meclise getirdiği kanun tekliflerinin kabul edilmesinden sonra Senatus, bunların onaylanması esnasında yapılmış bir şekil yanlışlığına dayanarak, kanunların hükümsüz olduğunu ilân edince, Drusus öldürülmüştür.

Bunun üzerine birçok defalar hayal kırıklığına uğramış olan *İtalikler* bu haklı isteklerinden bu defa da vazgeçmek istemedikleri için, zora başvurma kararını almışlardır.

43— Müttefikler harbi: M. Ö. 91-88

Müttefiklere ait bir çok şehir ve kabilenin istedikleri kanunî yollarla kendilerine verilmediği taktirde, haklarını zorla almak hususunda anlaşmış olduklarına yukarıda işaret etmiştik. İslâhat yapmayı ve özellikle İtalik müttefiklere vatandaşlık hakkı vermeyi onlara vadetmiş olan Drusus'un bir gece evinde gizlice öldürülmesi, İtalya'da müttefikler harbi (**Bellum İtalicum**) dediğimiz harbin başlaması işaretini veren ilk hareket olmuştur.

Bu hareketin önemine hükûmet uzun zaman gerektiği şekilde dikkat etmemiştir. Ancak Picenum bölgesindeki **Asculum** şehri halkı burada vazife gören Roma Praetor'una ve yaşamakta olan Roma vatandaşlarına saldırınca, işin ciddiyeti anlaşılmıştır. İsyan kısa bir zamanda hemen her tarafa sirayet etmişti. Yalnız İtalya'da imtiyazlı bir durumu olan Lâtin kolonileri ile iktisaden Roma'ya bağlı olan Grek şehirleri Roma'ya sadık kalmışlardı. İsyan eden müttefikler bilhassa Orta İtalya'da yaşayan Picenum halkı, Samnit'ler ve Lukan'lar ile diğer Sabel kavimleri idi. İsyancılar gayet kısa bir zamanda siyasî bir Organisation meydana getirmişler, yani

bir müttefikler devleti kurmuşlardı. Bu devletin, bütün isyancıların gönderdiği mümessillerden meydana gelmiş 500 kişilik bir Senatus'ları, hükûmeti teşkil eden 2 Consulları ile 12 Praetor'ları vardı. Yeni devletin hükûmet merkezi, birçok yolun kavşak noktasında olan **Corfinium** şehri olmuş ve buna çok iddialı bir isim olan *İtalia* adı verilmiştir. Yeni hükûmet gümüş sikkeler de bastırmış ve bunların Samnit'ler tarafından basılmış olanları üzerinde yazılar Osk dilinde, Mars'ların bastırdıklarında Lâtince olarak verilmişti. Sikkelerin ön yüzlerinde orduları idare eden kumandanların veya diğer başlar, arka yüzlerde Roma dişi kurdunu yere seren İtalik boğası veya bir asker ve boğa yer alıyordu (Lev. VII 23).

Müttefiklerin bu devletinin birçok hususu, Roma Anayasasından alınmıştı. İhtilâlciler hükûmeti, yapılacak harplerin idaresini de üzerine almıştı. İsyan geniş bir sahaya yayıldığı için harplerin de çeşitli cephelerde yapılması gerekiyordu. İsyancılar Consullarının emrinde iki orduyu cepheye sürmüşlerdi. Kuzeydeki orduların kumandanı Mars'lardan olan *Q. Pompaedius Silo*, güneydekilerin kumandanı bir Samnit olan *G. Papius Mutilus* idi. Böylece Roma üzerine yürümek üzere iki ordu hazır durumda idi ve ikinci Kartaca harbindenberi Roma böyle bir tehlike ile karşı karşıya gelmemişti.

Bu büyük tehlike Roma'da partiler arasındaki anlaşmazlıkların bir müddet için bir tarafa bırakılması ve hep birden müdafaaya geçilmesine sebep olmuştur. 90 senesi Consulları ile aralarında Marius ile Sulla'nın da bulunduğu birçok Legat çeşitli askerî grupların başında harplere katılmışlardır. Harpler, Roma'nın mağlûbiyeti ile başlamıştır. Kuzeyde Consul *P. Rutilius Lupus* mağlup ve maktul düşmüş, durum ancak Marius'un gayreti ile düzeltilmiştir. Güneyde ise Consul *L. İulius Caesar* isyancıların Campania'ya girmelerine mani olamamıştır.

Harplerin ilk senesi Roma için ümit kırıcı olmuştur. Bu sebepten de müttefikleri Roma vatandaşları haline getirme fikri, yavaş yavaş eskisi kadar mukavemet görmemeye başlamıştır. Böylece 90 senesinde kabul edilen **Lex Iulia** ile Roma'ya sadık kalmış veya silâhı bırakacak olan bütün müttefiklere vatandaşlık hakkı tanınmıştır. Bunun neticesinde henüz daha kat'î bir cephe tutmamış olan müttefikler Roma tarafına geçmişlerdir. Ertesi sene iki Halk Tribunu-

nun yaptığı bir kanun teklifi ile **(Lex Plautia Papiria)**, bu esnada İtalya dahilinde oturan ve 60 gün içinde silâhlarını bırakan müttefiklere tam vatandaşlık hakkı tanınacaktı. Daha sonra 89 senesi Consul **Gn. Pompeius Srabo**'nun Gallia Cisalpina halkına Lâtin vatandaşlığı hakkını veren kanunu **(Lex Pompeia)** çıkmış, böylece Kuzey İtalya halkı Roma vatandaşlık hakkının öncüsü olan bu hakla, Roma vatandaşlığına yaklaştırılmıştır.

Alınan bütün bu iyi kararlara rağmen, müttefiklerin mukavemet hareketi hemen kırılmadı ve harpler bütün 89 yılı içinde devam etti. Kuzeyde bir Consul daha ölmüş, Gn. Pompeius Strabo yavaş yavaş Picenum'da ve Mars'lara karşı bazı başarılar kazanmıştır. Güneyde Sulla Campania'dan düşmanı çıkartmış ve Samnium'a girmiştir. 88 yılında ihtilâlcilerin başşehri olan **Corfinium**'un düşmesine rağmen, mukavemet orada burada bir müddet daha devam etmiştir.

Müttefikler meselesinin kuvvete başvurularak halledilmiş olması, devlet hukuku bakımından bir yenilikti. Şimdi artık İtalya'da yaşayanların hepsi Roma vatandaşı, Lâtin ve müttefiklere ait şehirler, vatandaş şehirleri **(Municipia Civium Romanorum)** olmuşlardı. Bu şehirler çıkartılan yeni bir kanun ile, her sene yeniden seçilen 4 memurun meydana getirdiği bir komisyon tarafından idare edilecekti. Bu dört memurla yönetilme sistemi bundan sonra bütün İtalya şehirlerinde esas olmuştur. Fakat İtalya'da yaşayanların bu tarihten sonra hepsinin Roma vatandaşı olmasına rağmen, Roma yine bütün İtalya'yı kapsayan bir devlet kuramamış ve eski Roma şehri cemaat hükûmeti bundan sonra da devam etmiştir. Böylece Roma'nın memurları İtalya'nın da memurları olmuştu, fakat vatandaşların meydana getirdiği halk meclisi yine yalnız Roma'da toplanmakta devam ediyordu. Bunun için de meclise yalnız Roma'da oturan vatandaşlar katılabiliyorlardı. Yeni vatandaşlar Senatus'a daha kolay girebiliyorlardı. Çünkü yüksek memur olunca Senatus'un da tabii olarak üyesi oluyorlardı. Şu halde 89 senesi reformu devletin temelini genişletebilmiş, fakat temelin üstüne oturan kısmı olduğu gibi kalmıştır. Roma, İtalik'lerin vatandaşlığa kabul edilmesinden sonra da, İtalya'ya hâkim bir şehir devleti olarak kaldı ve bir araşekil yaşanmadan Roma şehir devleti, Roma İmparatorluğu haline geçti.

Müttefikler harbi bitmişti, fakat yeni vatandaşlar kanununun tatbik sahasına konması yüzünden, reformcular ile aristokratlar arasında yeniden anlaşmazlık başgöstermiş ve bunun neticesinde iç harp başlamıştır. Burada bahis konusu olan, yeni vatandaşların Tribus'lara ne şekilde kaydedileceği meselesi idi. Hükûmet bunları, kur'a ile tesbit edilebilecek 8 Tribus'a yerleştirmek istiyordu. Fakat yeni vatandaşların sayısı pekçoktu ve bunlar yalnız 8 Tribus'a yerleştirildikleri takdirde adeta üst üste yığılmış olacaklardı. Diğer taraftan ayaklanma da henüz her tarafta bastırılmış değildi ve bu karar onları yeniden kızdırabilirdi. Buna rağmen Senatus bu kararda ısrar ediyordu, zira 88 senesi Consulları Optimatlar partisinden idi ve Pompeius Strabo Proconsul olarak halâ kuvvetli bir ordunun başında bulunuyordu. 88 senesi Consullarından birisi de *L. Cornelius Sulla* (Lev. XI. 40) idi. Yüksek aristokrat bir aileye mensup olan Sulla, ilk defa kendisini Iugurtha harplerinde göstermiş, sonra M. Ö. 93 de Praetor olmuş, müttefikler harbinde başarıda Marius'u bile geçmişti. Bu sebebten de 88 senesi Consulluğuna seçilmiş ve bu vazifeden sonra kur'a ile tespit edilen Asia eyaleti valiliğine gitmesi ve bu esnada Pontos kralı Mithritades'e karşı yapılacak harbi idare etmesi kararlaştırılmıştı. Sulla'nın muhafazakâr olduğu ve yeni vatandaşlara karşı Senatus'un istediği şekilde vaziyet alacağı biliniyordu. Fakat bu esnada karşı taraf da boş durmuyordu. Eski bir aristokrat iken Pleb'ler sınıfına geçmiş ve bu esnada Halk Tribun'u bulunan *P. Sulpicius Rufus*, yeni vatandaşların menfaatlarının müdafaasını yapmaktaydı. Sulpicius Rufus, Marius'un veteranlarına, atlı sınıfına ve genel olarak Senatus düşmanlarına dayanarak, meclise yeni bir kanun teklifi getirmişti. Kabul edilen bu kanuna göre, yeni vatandaşlar 35 Tribus'un hepsine yerleştirilecek, Mithridates harbinde de başkumandanlık, Sulla yerine Marius'a verilecekti.

Fakat bir kumandanlık halkın çektiği bir kur'a ile bir şahsa verildikten sonra, onu alıp başka birine vermek kanuna uygun değildi. Böyle bir usule ilk defa Gracchus'lar zamanında başvurulmuştu, şimdi de aynı şey kuvvetli bir ordunun başında bulunan bir kumandana karşı yapılmak isteniyordu. Onun için bu esnada halâ *Nola*'yı muhasara etmekte olan Sulla ordusu, ona Roma üzerine yürümeyi tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Sulla halk meclisinin aldığı bu yeni karara karşı gelmek için, ordusuna Roma üzerine yürüme emri ver-

miş, bu da iç harbin başlangıcı olmuştur. Sulla müdafaasız şehri kısa bir zamanda zaptetmiştir. Bu hareket, yani bir vatandaş ordusunun Roma üzerine yürümesi, Roma tarihinde rastladığımız ilk olaydır. Bununla beraber Sulla'nın maksadı askerî bir hâkimiyet kurmak değildi. Sulla, işbaşına Optimat'ları getirecek, sonra kendisi Doğuya gidecekti. Bu arada Marius ve Sulpicius vatan haini ilân edilmişler, Sulpicius kaçarken yakalanarak öldürülmüş, Marius Afrika'ya kaçmıştır. Sulla, Sulpicius'un koyduğu bütün kanunları kaldırarak yerine yenilerini çıkartmıştır. Bu yeni kanunlar istikbalde her türlü ihtilâl hareketini önleyecek nitelikte idi. Fakat bunun mümkün olup olmayacağı henüz şüpheli idi. Çünkü 87 senesi Consullarından birisi olan **Gn. Octavius**, Optimatlar sınıfından, diğeri, yani **L. Cornelius Cinna**, Marius taraftarı idi. Sulla Cinna'ya yeni kanunlara sadık kalacağına dair yemin ettirmiş ve sonra 87 ilk baharında Yunanistan'a gitmiştir.

44— I. Mithridates harbi: M.Ö. 88-85

Ön Asya'da Roma'nın göründüğü tarihten itibaren Hellenistik devletlerin çöküntüsü de başlamıştır. Mısır'da Ptolemaios'lar devleti, bir taraftan başa geçecek değerli kralların bulunmayışı meselesi, diğer taraftan Mısır'ın yerli halkı arasındaki isyanlar ve sülâle mücadeleleri ile uğraşmak zorunda idi. Orduda ve devlet idaresinde yerli halk gittikçe daha fazla yer alıyor ve Makedon'lar ile Grek'ler buralardan uzaklaştırılıyordu. Mısır dışındaki toprakların bir kısmının idaresi de yerli Prenslere bırakılmış ve neticede Mısır toprakları küçülmüştü. Meselâ Kyrene'de olduğu gibi. Burası 116 da Mısırlı bir prense verilmiş, o da 96 da ölürken bu toprakları vasiyetname ile Roma'ya bırakmıştı. 74 de Roma'nın *Cyrenaica* eyaleti bu topraklar üzerinde kurulmuştur.

Suriye'de Selevkos'lar kralı Antiochos IV. ün Yahudi'leri hellenize etmek istemesi üzerine Yahudi'ler isyan etmiş ve hürriyetlerini almışlardı. Roma bu hareketi ve saray mücadelelerini daima teşvik ediyor ve neticede bu krallığın da sür'atle zayıflaması kolaylaşıyordu. Bu esnada Selevkos'ların elindeki topraklar Kuzey Suriye ile Doğu Kilikia'ya inhisar ediyor, Doğuda Parth krallığı toprakları Fırat nehrine kadar uzanıyordu. Parth'lara ait topraklarla Küçük

Asya arasında ise, M.Ö. 97 den beri Ermenistan krallığı uzanıyor ve başlarında Tigranes kral olarak bulunuyordu. Küçük Asya'daki birçok prenslik, Apameia sulhundan sonra Selevkos'lar idaresinden çıkarak Roma himayesine girmişlerdi. Fakat zamanla, Roma hakimiyeti bunlara da ağır gelmeye başlamıştı.

Küçük Asya'da Roma hakimiyetine karşı ilk ayaklanan devlet, Karadeniz'in güneydoğusuna isâbet eden Pontos krallığı olmuştur. Çok zengin topraklara ve ormanlara sahip olan bu devletin başına M. Ö. 111 senesinde *Mithridates VI. Eupator* (Lev. XIV. 50) geçmişti. Kuvvetli ve akıllı bir kral olan Mithridates, kendisini bütün Küçük Asya'yı idaresi altına toplayarak büyük bir devlet kurmakla vazifeli addediyordu. Saltanatının ilk senelerinde evvelâ kendisini Skyth'lere ve Sarmat'lara karşı yardıma çağırmış olan Kırım yarımadası ve Kerç boğazı üzerindeki Grek şehirlerini; daha sonra Doğu Karadeniz kıyısındaki **Kolchhis**'i hakimiyeti altına almış, Batıda Diniepr ile Tuna arasındaki kavimler, Thrak'lar ve Illyria'lılar ile münasebet kurmuştu. Bundan sonra M.Ö. 104 de Bithynia kralı Nikomedes III ile birlikte Paphlagonia alınarak aralarında paylaşılmıştır. Birçok defalar Orta Küçük Asya'daki Kappadokia'ya hücumlar yapılmış, sonunda **İmperium Romanum**'un doğu hududlarında kuvvetli bir Pontos devleti meydana gelmiştir. Roma'da bu esnada idareyi elinde bulunduran Optimatlar, Doğu siyasetine pek önem vermiyorlardı. Hatta Mithridates bir seferinde Kappadokia'ya hücum ederek Roma'nın himaye ettiği kralı Ariobarzanes'i memleketinden kovduğu zaman (92) Roma, bu sırada Cilicia eyaleti Propraetor'u olan Sulla'ya, müdahele ederek kralı tekrar yerine getirmesi emrini vermekle yetinmiştir. Bu durumdan cesareti artan Mithridates, yayılma siyasetini Bithynia'ya doğru da genişletmeye karar vermiştir. Bithynia'ya Roma tarafından bu sırada gönderilen sefaret hey'etinin kumandanı *M. Aquillius*, bu esnadaki Bithynia kralını Mithridates'e karşı harb etmeye teşvik edince, bu hadise Mithridates'in Anadolu'daki Roma hakimiyetine karşı harekete geçmesine sebep olmuştur ki bu, hellenistik Doğu'nun Roma'ya karşı son ayaklanmasıdır. Mithridates'in harp için denizde ve karada yaptığı hazırlıklar, Doğu ve Batıda meydana getirdiği anlaşmalar, Grek dünyasında Roma'ya karşı duyulan nefret, onun işini kolaylaştıran olaylardı. Halbuki Roma bir taraftan da İtalya'da

İtalik'lerin ayaklanması ve onu takiben başlayan iç harpler ile uğraşmak zorunda idi. Ayrıca Mithridates'in elinde Skyth birlikleri ile kuvvetlenen büyük bir kara ordusu, 300 harp gemisinden müteşekkil bir donanması vardı. Harp kasası da dolu idi.

Mithridates, 88 de harbe başlamıştır. Kendisi emrindeki ordu ile Bithynia'ya ilerlerken, diğer bir Pontos ordusu da Kappadokia üzerine yürümüş, Pontos donanması Karadenizden Ege denizine geçmiştir. Küçük Asya'daki Roma orduları, Mithridates'in hücumunu durduracak kudrette olmadığı için, bir müddet sonra Mithridates Asia eyaletine de girmiş, burada Roma idaresinden memnun olmayan Grek şehirleri onu kurtarıcı olarak alkışlamışlardır. Ephesos'a geldiği zaman, Asia'da yaşayan tam ve yarım vatandaş olan bütün İtalik'lerin öldürülmesine dair meşhur emrini çıkarınca, bir günde 80.000 İtalik öldürülmüştür. Mithridates daha sonra Bergama'yı yeni devletine başşehir ilân etmiş, bu hareket kabul ettiği yeni takvimin başlangıcı olmuştur. Bu arada ele geçirilen Aquillius da ağzına eritilmiş altın dökülerek öldürülmüştür.

Bu esnada bir Pontos kara ordusu Thrakia ve Makedonia üzerinden Yunanistan'a doğru ilerlerken, donanma da Ege denizindeki birçok adayı zaptederek Pireus limanına girince, Atina ile Güney ve Orta Yunanistan'daki Grek şehirleri Pontos hakimiyetini tanımışlardır. Hatta bu sırada İtalya'da isyan halinde bulunan İtalik'ler ile dahi irtibat kurulmuştur.

Nihayet M.Ö. 87 baharında Epirus'da karaya çıkan Consul *L. Cornelius Sulla*, emrindeki küçük ordu ile Pontos kuvvetlerinin toplanmış bulunduğu Atina üzerine yürümüştür. Atina, 87 yazından 86 ilkbaharına kadar muhasara edilmiş, sonunda şehir ve liman ele geçirilmiştir. Fakat bununla Sulla'nın durumu pek az düzelmiştir. Çünkü Atina'daki Pontos işgal ordusu gemilerle alınarak Thermopylai mevkiine nakledilmiş ve bunlar burada kuzeyden inen diğer Pontos ordusu ile birleşmişlerdir. Halbuki Sulla İtalya'dan yardım alamadığından başka, kendisinin Roma'dan ayrılmasını müteakip tekrar iş başına gelen demokratlar onu vatan haini ilân etmişler ve Marius yerine Consul seçilen **L. Valerius Flaccus**'u, kumandanlığı Sulla'dan almak üzere bir ordu başında Yunanistan'a göndermişler-

di. Bu kadar zor bir durumda bulunmasına rağmen Sulla, *Chaironeia* mevkiinde Pontos ordusuna hücum etti ve kazanılan galibiyet Roma'nın bu harpteki ilk zaferi oldu (86). Bu durum karşısında Flaccus, Sulla'ya hücum etmeye cesaret edemeyerek Kuzeye doğru hareketine devam etmiştir. Bu olay Sulla'ya yeniden cesaret vermiş ve Chalkis üzerinden gelerek Yunanistan'dakiler ile birleşmiş olan Pontos ordularını, yine M. Ö. 86 senesinde *Orchomenos* mevkiinde mağlûp etmiştir. Bundan sonra Sulla kışı, Tesalya'da geçirdi, fakat Pontos donanması yine denizlere hakim olarak kaldı.

Bu esnada Makedonia'yı tekrar zapteden Flaccus ise, ordusu ile Byzantion üzerinden Küçük Asya'ya geçmiştir. Fakat burada güneye doğru ilerlediği sırada, Legatı olan *C. Flavius Fimbria* tarafından kandırılan ordu tarafından öldürüldü ve ordunun başına kumandan olarak Fimbria geçti. Bu ordu yeniden güneye inerken Fimbria, Miletepolis yakınında bir Pontos ordusunu mağlûp edince, Mithridates Bergama'yı terketti.

Sulla kat'i neticenin Fimbria tarafından alınmasını önlemek istiyordu. Bu sebebten bu harplerde yanında Questor olarak vazife gören *L. Licinius Lucullus* Ege denizini Sulla'ya açmak için, kıyı ve adalardaki şehirleri dolaşarak topladığı gemilerle bir donanma meydana getirmiş ve 85 de Ege denizine girerek bir çok adayı arka arkaya zaptettikten sonra Troas bölgesinde Küçük Asya'ya ayak basmıştır. İşte Mithridates Roma'nın bu zaferi ve Küçük Asya'da bir çok şehirde halkın kendi aleyhine dönmesi üzerine, sulh taraftarı olduğunu bildirerek amirali Archelaos'un sulh şartlarını konuşmak üzere Sulla ile irtibat sağlamasını istemiş, sonra da kendisi Sulla ile *Dardanos* mevkiinde buluşarak sulhu imza etmişlerdir. Bu sulhun şartları şunlardı :

1— Mithridates, bu harp esnasında işgal etmiş olduğu yerleri boşaltacak.

2— Sulla'nın İtalya'ya dönebilmesi için, donanmasının bir kısmını ona verecekti.

3— 3000 Talent (takriben 7 milyon Türk lirası) harp tazminatı ödeyecekti. Küçük Asya'da Roma'nın kurduğu nizamı alt üst

eden, binlerce İtaliğin öldürülmesine sebep olan bir kral için, bu sulh şartları çok hafifti. Sulla, bu hafif şartları yalnız nihaî zaferin Fimbria tarafından kazanılmasını önlemek için kabul etmiştir.

Bundan sonra Sulla, Fimbria'ya karşı yürüdü ve Fimbria, ordusu Sulla tarafına geçince intihar etti. Böylece Sulla kısa bir zamanda Roma'nın elinden çıkmış olan eyaletleri geriye alabilmiştir. Sulla bundan sonra M. Ö. 85-83 arasını Asia eyaletinde ve Yunanistan'da geçirmiş, buralardan aldığı yardımlar ve özellikle Asia eyaletinden topladığı ağır vergilerle kasasını doldurmaya ve böylece İtalya'da yapacağı iç harp için hazırlığını tamamlamaya çalışmıştır.

45— Sulla'nın Diktatörlüğü

M. Ö. 87 ilkbaharında Sulla Roma'yı terkettikten sonra, bu senenin Consulluğuna seçilmiş olan Cinna, Sulla'nın koyduğu yeni nizamı yıkmış ve Senatus aleyhine bir siyaset takibine başlamıştı. Cinna'nın çıkardığı yeni kanunlara uyularak yeni vatandaşlar 35 Tribus'un hepsine yerleştirilmeye başlanmış ve Marius ile taraftarları geriye çağrılmıştır. Fakat Senatus partisi mensubu ve halâ kuvvetli olan diğer Consul Gn. Octavius, Cinna'yı Roma'dan çıkarmayı ve bir Senatus kararı ile, elinden memuriyetini almayı başarmıştır. Buna rağmen Cinna durumunu yine de düzeltmiştir. Bir kere elinde İtalya'nın her tarafında isyan etmiş müttefiklere karşı kullanılmak üzere teşkil edilmiş ordular vardı. Marius da Afrika'dan geriye dönerek Etruria'da taraftarlarını etrafına toplanmaya çağırmış, diğer ordulann başına kendi taraftarı kumandanlar vererek ve sayılarını yeni vatandaşlarla çoğaltarak Roma üzerine yürümek üzere hazırlığa geçmişti. Bundan sonra bu ordular çeşitli cephelerden Roma'ya yürümüşlerdir. Optimat'ların hazırlığı tam olmadığı için, şehir hemen teslim olmuştur. Böylece Cinna duruma yeniden hakim olunca, Sulla'nın koymuş olduğu bütün kanunlar kaldırılmış, bir çokları ve bu arada diğer Consul Gn. Octavius öldürülmüştür. Daha sonra Sulla'nın vatan haini ilân edildiğini ve Cinna ile Marius'un 86 senesi Consul'ü olduklarını görüyoruz. Fakat Marius bu senenin Ocak 13 ünde ölünce, yerine L. Flaccus Valerius seçilmiş ve bu, Sulla'dan başkumandanlığı almak üzere Yunanistan'a giderken, Cinna, Sulla'nın dönüşü ile başlayacak olan iç harp için hazırlığa başlamıştır.

Bu sırada Cinna idaresinden memnun olmayan birçok Aristokrat, Doğuya Sulla'nın yanına kaçmıştı, kalanlar da durumdan memnun oldukları için, Cinna arka arkaya Consullukta kalmayı başarmıştı. Bu sağlam mevkiine rağmen Cinna devletin tamamını kapsayacak reformlar yapmayı başaramamıştı. Bu esnada yapılması gereken en ciddî iş, Sulla'ya karşı yapılacak iç harp için hazırlanmaktı. Fakat Cinna Adriyatik üzerinden geçerek Sulla'yı Illyria'da karşılamak üzere hazırlanırken 84 de **Ancona**'da askerleri tarafından öldürülmüştür. Daha sonra Sulla Yunanistan'da geriye dönmek üzere hazırlıklarını yaptığı esnada Senatus onunla temasa geçmek istemişse de Sulla bunu reddetmiştir. Bu durumda Senatus artık harbin kaçınılmaz olduğunu anlamış ve M.Ö. 83 senesi Consulları olan L. Cornelius Scipio Asiaticus ile G. Norbanus'un emrinde iki ordu hazır vaziyete getirilmiştir.

Sulla, M. Ö. 83 ilkbaharında Brindizi'de İtalya topraklarına ayak basmıştır. Bu esnada Optimat'lar partisinden bazıları bu arada Gn. Pompeius Strabo'nun oğlu olan *Gn. Pompeius* ile *M. Licinius Crassus*'un, Sulla yanında çalışmak üzere onun emrine girdiklerini görüyoruz. Pompeius'un yanında, ailesinin büyük nüfuza sahip olduğu Picenum'dan toplanmış iki Legionluk asker de vardı. Güney İtalya'da kısa bir zaman sonra durum Sulla lehine dönmüştür. Çünkü Sulla Campania'da Norbanus'un ordusunu mağlûp edince, diğer Consul Scipio da Sulla tarafına geçmiştir. Bu senelerde hükûmet kuvvetleri pek başarı gösterememiş, Marius taraftarlarının en kuvvetlisi olan C. Sertorius da vali olarak İspanya'ya gönderilmişti. Roma'da 82 senesi Consulluklarına Marius'un bu esnada 27 yaşındaki oğlu *genç Marius* ile *Gn. Papirius Carbo* seçilmişlerdi. Bunların emrinde yine oldukça önemli kuvvetler vardı ve yeni vatandaşlar da Marius taraftarlarını tutmakta idi. Fakat Sulla, Latium'a kadar ilerleyerek Marius'u evvelâ mağlûp, sonra da **Praeneste** mevkiinde muhasara etmeyi başarmış, bundan sonra da hiç mukavemet görmeden Roma'ya girmiştir. Bunun üzerine Etruria'dan Roma üzerine yürümeye çalışan Carbo ordusu durdurulmuş, Sulla'nın kumandanları Yukarı İtalya'da bazı başarılar kazanmışlardır. Tam bu esnada Lukan'lar ve Samnit'lerin teşkil ettiği ve *C. Pontius Telesinus* idaresi altındaki bir ordunun, müttefikler harbinde kendilerine karşı çok insafsızca hareket etmiş olan Sulla'ya karşı, güneyden

kuzeye doğru yürümeye başladığını görüyoruz. Bu ordu Praeneste önünde Marius ile meşgul olan Sulla'nın yanından geçerek Roma önüne gelmiştir. Bunun üzerine Sulla da sür'atle Roma'ya ulaşmış ve şehrin Kuzeydoğusundaki *Porta Collina* önünde yapılan harpte müttefiklerin ordusu tamamıyla imha edilmiş, alınan esirler de, Roma'da Mars meydanında öldürülmüşlerdir. Bu zaferden hemen biraz sonra, Praeneste de alınmıştır. Böylece Marius taraftarları her tarafta mağlûp ediliyor, Sulla, devletin tek hakimi olarak kalıyordu.

Bu sırada batıdaki eyaletler de çabucak itaat altına alınmış ve her tarafta daha 82 senesinde Sulla taraftarı valiler iş başına getirilmiştir. Gn. Pompeius Afrika'ya, Numidia tahtına geçmek isteyen Hierbas ile oldukça kuvvetli bir ordu toplamış bulunan *Gn. Domitius Ahenobarbus*'a karşı gönderilmişti. Pompeius, Domitius'u mağlûp, Hiarbas'ı esir etmiş ve 81 de Roma'ya döndüğü zaman Sulla tarafından **Magnus** (Büyük) ünvanıyla selâmlanmıştır. Bu sırada 25 yaşında olan (29 Eylül 106 da doğmuştur) ve şimdiye kadar hiç bir memuriyette bulunmamış, hatta senator bile olmamış bulunan Pompeius'a zafer alayı tertip etme hakkı da tanınmıştır (Lev. XII 42. 44).

Sulla, Roma'da tek hakim olarak kalınca yaptığı ilk iş, karşı taraf mensuplarından intikam almak olmuştur. Böylece Marius taraftarı hükûmeti tutmuş olanlar vatan haini ilân edilmişler ve öldürülmeye başlanmışlardır. Fakat bu hareketin sınırsız olarak tatbik şekli, bizzat Sulla taraftarları tarafından dahi tenkid edilince, ölüme mahkûm edilenlerin isimleri listeler halinde umumî meydanlarda teşhir edilmeye (proskription) başlanmış ve bunların köleler, azatlılar ve herkes tarafından öldürülmesi istenmiştir. Bu suretle 80 Senator ile 2600 atlı sınıfı mensubu öldürülmüştür. Bu insanların köleleri Sulla tarafından azadedilmiş ve sayıları 10000 den fazla olan köleler, *Cornelii* adıyla Sulla'nın muhafız alayını teşkil etmişlerdir. Bunların oğulları ile torunlarına devlet memuriyetlerine girmeleri yasak edilmiştir. Ayrıca ölüme mahkûm edilenlerin mallarına da el konmuş ve bunlar açık arttırma ile satışa çıkarılmıştır. Bu yolla da ortaya pek çok yeni zengin çıkmıştır. Bu esnada cezalandırılanlar yalnız Roma'daki muhalifler değil, bütün İtalya'da oturanlardı. Böylece Etruria, Campania ve Samnium dahilinde bulunan ve son

dakikaya kadar Sulla tarafını tutmamış olan şehirlerin halkı boşaltılmış ve buralara Sulla'nın Veteranları yerleştirilmiştir.

Bundan sonra Sulla devlet ve cemiyete yeni şeklini vermeye başlamıştır. Bir Meclis kararı ile evvelâ kendisini gayrı mahdut bir zaman için diktatörlüğe seçtirmiştir, gaye devlete yeni bir Anayasa ve yeni bir şekil vermekti *(Dictator Legibus Scribendis et Rei Publicae Constituendae)*. Bu diktatörlüğün eski Cumhuriyet devri diktatörlüğü ile yalnız isim benzerliği vardı, çünkü onun zamanı 6 ay olarak sınırlanmıştı. Diktatör Sulla, bundan sonra bir çok kanunlar çıkartmış ve bunlarla gelecekte her çeşit ihtilâl hareketini imkânsız kılmak ve aristokrat sınıfı hakimiyetini emniyet altına almak istemiştir. Çıkardığı en önemli kanunlar şunlardır:

1— Halk meclisinde Senatus'un evvelce kabul etmediği hiç bir kanuna oy verilmeyecekti. Bunu, Sulla daha 88 senesinde kararlaştırmış, fakat sonradan kendisi Doğuda iken halk partisi tarafından yine hükümsüz bir hale getirilmişti.

2— Halk Tribunluğu etmiş olanlar, artık diğer memuriyetlere giremiyeceklerdi. Bu suretle halkın öncülüğünü yapan kimselerin daha fazla yükselmelerine mani olunmak istenmiştir. Böylece de Tribunluk kapatılmış oluyordu, çünkü artık hiç kimse Tribun olmak istemiyordu.

3— Aynı devlet memuriyetine ancak 10 sene geçtikten sonra tekrar tayin olunabilecekti. Bununla M. Ö. 104 den 100 senesine kadar aralıksız Consul seçilmiş olan Marius'da olduğu gibi, bir insanın senelerce aynı memuriyette kalarak devlet içinde fevkalâde bir kudret temin etmesine mani olunmak istenmiştir.

4— Consul ve Praetor'lar memuriyetleri esnasında devlet içinde yalnız mülkî işlerle uğraşacaklar ve ancak bundan sonraki sene içinde Proconsul ve Propraetor olarak eyaletlerde vazife alacaklardı. Bu kanunla mülkî kuvvet ile askerî kuvvet birbirinden ayrılmak istenmiştir.

5— Deniz aşırı memuriyetlerin bir veya bir kaç sene daha uzatılması işi yalnız Senatus tarafından yapılabilirdi. Şu halde eyalet orduları kumandanlarının tayin ve azli, yani devletin bütün askerî kudreti, fiilen Senatus'un elinde olacaktı.

6— C. Gracchus'un atlı sınıfına vermiş olduğu salâhiyet, tekrar Senatus'a iade edilecekti. Bu 6, 5 ve 1 no. lu kanunlarla Senatus en yüksek askerî, adlî ve teşrii kuvvetleri kendisinde toplamış oluyordu.

7— İç harpler esnasında fazla zayiat vermiş olan Senatus azaları sayısı, bir defaya mahsus olmak üzere atlı sınıfı arasından seçilenlerle 600'e çıkarılacaktı. Senatorler sınıfına sokulmuş olan bu atlılar, bilhassa Sulla'nın zenginleşmiş olan subaylarıydı.

8— Bu zamana kadar yeni Senatorleri tayin ve eskileri listeden silmekle vazifelendirilmiş olan *Censor*'luk kaldırılmıştır; yerine bulunan şekil şuydu: Questor'luğa seçilmiş olan herkes otomatik olarak Senatus'a dahil olacaktı.

9— Praetor'ların sayısı 6 dan 8'e, Questor'ların sayısı da 20 ye çıkarılacaktı.

10— Bundan böyle rahipler halk tarafından değil, bizzat rahip meclisleri tarafından seçileceklerdi.

Devlet nizamlarında yapılan bu yeniliğin manası, tam bir irtica hareketi demekti. Halk bundan böyle kanunları Consul başkanlığında toplanan Comitia Centuriata da onaylayacak, Comitia Tributa'nın vazifesi yalnız küçük devlet memurlarını seçmek olacaktı. Hükûmet tarafından halka buğday dağıtımı işi durdurulmuştu. Sulla'nın bütün bunları yapabilmesi için bir kaç sene arka arkaya çalışması gerekmişti. Roma'nın bu zamana kadar gelmiş geçmiş kuvvetli adamları gibi o da şehri yeni binalarla süslemiş, yapılan oyunlar ve şenlikler Sulla hükûmetine dıştan bir krallık görünüşü vermişti. Fakat Sulla hiç bir zaman şahsına bağlı egemen bir devlet kurmak istememiş, aksine Senatus sınıfı hakimiyetini emniyet altına almayı arzulamıştı. Bunun için 79 başında bu müessese hakimiyetinin artık kurulmuş olduğuna kanaat getirince, diktatörlüğü bırakmış ve siyasetten de çekilerek **Puteoli**'deki çiftliğine yerleşmiştir. 78 de ise onun burada 60 yaşında iken öldüğünü görüyoruz.

Sulla eyaletlerin idaresini yeniden tanzim etmekle, yüksek devlet memurlarının sayısını çoğaltmakla devlete çok iyi işler yapmıştı, fakat Roma şehir aristokrasisinin devamlı olarak hakimiyetini sağlamak mümkün değildi. Çünkü Senatus partisi, 300 atlının buraya

girmesinden sonra da tek başına İmparatorluğun idaresini yürütebilecek kapalı bir sınıf haline gelememiştir. Halkın siyasal sahadaki iddia'ları ve sosyal sahadaki güçlükleri halâ mevcuttu. Vakıa atlı sınıfı hükûmet idaresinden uzaklaştırılmış, reform isteyenlerin partisi dağıtılmıştı, fakat İtalya'nın bu esnadaki durumundan faydalanarak başa geçmek isteyen birçok kimseler de vardı. Bunun için Sulla'nın kurduğu yeni hükûmet uzun zaman başarılı olamamış ve kısa bir zaman sonra tarih sahnesinden çekilmiştir.

BÖLÜM: VII

C. Iulius Caesar

46 — M. Aemilius Lepidus

Sulla'nın kurmuş olduğu yeni nizamın devlete yarım yüzyıldan beri bir hastalık şeklinde girmiş olan buhranı ortadan kaldıramayacağına yukarıda işaret etmiştik. Doğru görüş ve iyi niyet eksik olduğu için devlet bundan sonraki yarım yüzyıl içinde de kanlı çarpışmalara sürüklenmiş ve bu harplerden ancak yeni bir hükûmet şekli ile kurtulabilmiştir. Bu durumu en açık bir şekilde anlayan ve mutlak hükûmete gidecek yolu sebatlı bir şekilde takibeden adam, şahsiyeti bir çok seneler olayların sıklet merkezini teşkil etmiş olan *C. Iulius Caesar*'dır. (Lev. XII 43, 45).

Caesar, M. Ö. 100 senesinde Roma'da (13 Temmuz) doğmuştu ve menşelerini Aeneas ile Küçük Asya Ana Tanrıçasına bağlayan eski Patrici bir aileye mensuptu. Teyzesi Marius'un karısı idi, kendisi de küçük yaşta Cinna'nın kızlarından birisi ile (Cornelia) evlenmişti (84 senesi). Bu yüzden ilgileri daha ilk zamanlardan itibaren halk partisi ile olmuştur. Sulla, Caesar'a bu parti ile olan ilgisine bir son vermesini ve karısından ayrılmasını (82 de) emretmişse de Caesar razı olmamış ve bunun için medeni hakları elinden alınmıştır. Hayatını da büyük bir zorlukla kurtarabilmiş ve ancak Vesta rahibelerinin arabuluculuğu ile affedilmiştir. Bundan sonra Caesar'ın Doğuya giderek orada askerliğini parlak bir şekilde yaptığını ve Sulla öldükten sonra (M.Ö. 78) Roma'ya döndüğünü ve Sulla Anayasasına karşı yapılan parti mücadelelerine katıldığını görüyoruz.

Bu yıllarda Sulla Anayasasına karşı cephe alan, onu yıpratan ve nihayet yıkanlardan birisi de, bu düzenin kurulmasına yardım etmiş olanlardan *M. Licinius Crassus*'dur. Crassus, Sulla İtalya'da Marius taraftarlarına karşı harbe karar verdiği zaman gelip onunla birleşmişti. Sulla zamanındaki proskription'larla pek çok servet elde etmiş, Sulla öldükten sonra da yaptığı yeni teşebbüslerle bu serveti arttırmasını bilmişti. İtalya'da geniş topraklara, İspanya'da gümüş madenlerine sahipti, elinde çeşitli san'atlardan anlayan yüzlerce kölesi vardı. İş sahasındaki başarıları sayesinde Sulla'dan hemen sonraki devrin en kuvvetli şahsiyetlerinden birisi haline gelmişti. O da kendi parasıyla bir ordu teşkil etmek, sonra buna dayanarak bir diktatörlük kurmak istiyordu ki bu hareketin tehlikesi aristokrat sınıfın anlayışsızlığı yüzünden daha fazla artıyordu.

Crassus'un yanında diğer kuvvetli bir şahsiyet de M.Ö. 89 senesi Consulu Gn. Pompeius Strabo'nun oğlu olan genç Gn. Pompeius'tu. Cinna hakimiyetinin tehlikeli senelerini Picenum'da geçirmiş, Sulla İtalya'ya geldiği zaman burada kendi hesabına topladığı iki Legion askerle Sulla'ya iltihak etmişti. Daha sonra Sulla'nın emriyle Sicilya ve Afrika'yı Marius taraftarlarından temizlemiş (s. 151) ve sonra bu vazifesine karşılık «**Magnus**» ünvanını almıştı. Böylece Pompeius, daha resmî memuriyetlerden hiç birisini yapmadan, büyük siyasî bir şöhret temin etmişti. Bu sebebten bu durumdaki Pompeius'un bundan sonra en küçüğünden başlayarak devlet memuriyetlerine gireceğini düşünmek gayet yanlış bir hareketti. O daha ziyade fevkalâde vazifeler alarak veya memuriyetlere getirilerek Senatus ve normal devlet memuriyetleri yanında veya onların üstünde bir mevki edinmek istiyordu. Mesele bu arzunun, askerî tek hakimiyet kurmak isteyenlerin karşısında başarı sağlayıp sağlamayacağı idi.

Fakat Sulla'nın Roma'da Mars meydanında (Campus Martius) gömülmesinden hemen sonra Sulla Anayasasına karşı ilk ayaklanan, 78 senesi Consulu olan *M. Aemilius Lepidus* olmuştur. 78 senesinde meclise getirdiği yeni kanun tekliflerinde Lepidus, Sulla tarafından kaldırılmış olan, Roma halkına devlet hesabına buğday taksimi usulünün yeniden konması, sürgüne gönderilmiş olanların geriye çağrılması ve malları ellerinden alınmış olanlara bunların

iade edilmesini istemekteydi. Bu kanun teklifleri etrafta duyulunca, evvelâ Sulla idaresinden en fazla zarar görmüş olan Etruria'da bir ayaklanma olmuştur. Bunun üzerine Senatus Consul'ları Etruria'daki isyanın bastırılması işiyle vazifelendirmiştir. Fakat Lepidus oraya gidince isyancılarla birleşerek, kendi hesabına Yukarı İtalya'da asker toplamaya başlamıştır.

Bu sırada yine Lepidus'un tesiriyle Roma'da da karışıklıklar oluyor ve neticede 77 senesi Consul seçimleri yapılamıyordu. Bunun üzerine Senatus 78 senesinin diğer Consulu olan Q. Lutatius Catulus ile hiç bir vazifesi bulunmayan Pompeius'u Lepidus'a karşı harp etmek ile vazifelendirmiştir. Pompeius Yukarı İtalya'da Lepidus ordularını mağlûbederken bizzat Lepidus Roma önünde Catulus tarafından geriye püskürtüldü ve Etruria dahilindeki yeni bir mağlûbiyetten sonra Sardinya'ya geçerek 77 senesinde orada öldü. Lepidus ordularının kalan kısmı ise M. Perperna tarafından İspanya'ya, Q. Sertorius'un yanına götürüldü.

Pompeius'a bundan sonra Senatus, vazifesi bitmiş olan ordularını terhis etmesini emretmiştir. Fakat Pompeius, buna itaat etmeyerek ordularıyla Roma önlerine gelmiş ve İspanya'nın Marius taraftarlarından temizlenme işinin kendisine verilmesini istemiştir; Senatus buna da razı olmak zorunda kalmıştır.

47 — Q. Sertorius ile harp: M. Ö. 80-72

Atlı sınıfına mensup ve Marius taraftarı bir politikacı olan *Q. Sertorius*, Cimber harpleri esnasında orduda iyi bir subay olarak temayüz etmiş, Sulla düşmanı hükûmet esnasında da Praetor olmuştu. 83 senesinde İspanya'ya gitmiş, 82 de Kuzey İspanya eyaletinin (Hispania Citerior) valisi olmuştur. Sertorius burada Sulla hükûmetine mukavemet etmeye kararlı idi ve kısa bir zamanda da eyaletlilerin sempatisini kazanmıştı. Fakat 81 de Sulla kendi taraftarı birisini vali olarak eyalete gönderince, Sertorius henüz hazır olmadığına karar vererek eyaleti terketmiş ve Kuzey Afrika'ya gitmiştir. Burada iken Cilicia korsanlarıyla irtibat kurmuş, Mauretania'da da vazife almıştır. Fakat Lusitan'lar 80 senesinde Roma'ya karşı bir defa daha ayaklanınca, Sertorius Roma'daki hükûmeti devirmek için bunların başına geçmiştir. Sertorius Gades'te İspanya'ya

ayak bastıktan sonra Lusitania'ya geçti, sonra isyan eden yerlilerle Marius taraftarlarını etrafına toplayarak İspanya'daki Sulla taraftarı valiye karşı yürüdü. O da Viriathus gibi, çete harpleri yapıyor ve Lusitania dışında ilerliyordu. Sertorius buradaki Roma valisini mağlûp edince, Sulla, 80 senesinde öte taraftaki İspanya **(Hispania Ulterior)** valiliğine **Q. Metellus**'u göndermiş, fakat bu da Sertorius'u mağlûp edememişti. 77 de ise Sertorius bu yandaki İspanya eyaletinin **(Hispania Citerior)** büyük bir kısmını idaresi altına geçirmiş bulunuyordu.

Sertorius cesareti, doğruluğu, nezaketi sayesinde İspanya'da büyük bir şöhret yapmıştı. İspanya'lıların büyük bir kısmı onunla isteyerek birlikte çalışıyordu. İspanya büyüklerinin çocuklarını toplayarak bir akademide Roma tarzında yetiştirmişti. Fakat askerî mevkilere yalnız Romalıları yerleştirmişti, idare tarzı da tamamıyla Romadakine benziyordu. Bu sırada İspanya Sulla'nın Roma'dan çıkardığı kimseler için, bir sığınma yeri olmuştu. Sertorius bunların büyüklerinden 300 kişilik bir Senatus meydana getirmiş, Praetor ve Questor'lar tayin etmişti. Sertorius'un da bir zamanlar Hannibal'ın yapmış olduğu gibi, İspanya'dan İtalya üzerine yürüyebileceği korkusu, Roma hükûmetinin onu ortadan kaldırmak için büyük çarelere başvurmasına sebep olmuştur.

Sertorius'un özellikle İber'lerden müteşekkil ordusunun disiplini iyi idi ve orduya Roma subayları kumanda ediyordu. Bu ordunun kuvveti, Etruria'daki Lepidus ordusunun kalan kısmı M. Perperna idaresi altında buraya getirildiği zaman, daha da çok artmıştır.

Bu sırada Roma'da İspanya'daki durumun çok ciddî olduğu anlaşılmış ve bunu düzeltmek için, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, yine memuriyeti olmayan Pompeius'un yardımına başvurulmuş ve Pompeius'a bir Proconsul salâhiyeti verilerek İspanya'ya gönderilmiştir. 76 ilkbaharında Pompeius İspanya'ya ayak basınca, Güney İspanya'yı elinde tutan Metellus ile birleşerek Doğu sahillerini yeniden ele geçirmek için teşebbüse geçmişlerdir. Bunlar bazı ufak başarılar kazanmakla beraber, 75 in sonuna kadar kat'î bir sonuç elde edememişlerdir. Bunun için Pompeius 75 senesinde Roma'dan yardımcı kuvvet istemiş, Sertorius da Pontos kralı Mithridates VI ile bir anlaşma imza etmiştir.

Bu anlaşmaya göre Mithridates VI Sertorius'a 40 gemi ile 3000 talent para veriyor, Sertorius da Mithridates'in Küçük Asya'da arzu ettiği toprakları ona bırakıyordu, ayrıca ordusunda çalışmak üzere Romalı subaylar da gönderiyordu. Bu durum karşısında Senatus, Pompeius'un istediği yardımı İspanya'ya göndermekte tereddüt etmemiştir.

Pompeius ancak bu gelen yardımla ve Metellus Pius ile birlikte Keltiberlere ait birçok mevkii 74 de ele geçirebilmiştir. Sertorius büyük bir meydan muharebesinden çekiniyor ve bunun için büyük bir yenilgiye de uğramıyordu; fakat bu yüzden İber'ler arasındaki itibarı azalmıştı. Ancak 73 de Pompeius'un daha fazla ilerlemesi üzerine, bazı şiddetli hareketlere başvurarak İber'leri kendi tarafında tutmaya teşebbüs etmişse de, bir müddet sonra kendi emri altında çalışan Perperna tarafından öldürülmüştür (72). Bundan sonraki direnme hareketleri de, Pompeius tarafından bertaraf edilmiş, bu esnada Perperna da mağlûp edilerek öldürülmüştür. Daha sonra Pompeius İspanya'daki işleri tanzim ediyor ve sonra 71 senesinde muzaffer ordusunun başında Roma'ya dönüyor.

İspanya'da bunlar olurken, Roma'da da durum pek parlak olmamıştır. Bir kaç defa Sulla'nın Halk Tribunları için aldığı kararı bozmak maksadıyla denemeler yapılmış, dışta Roma'yı zor durumda bırakan olaylar cereyan etmişti. Bunların içinde denizlerdeki korsanlar mes'elesi ile 74 de Pontos kralı Mithridates VI. nın Roma ile yeniden harbe başlaması en önemlileridir. Fakat bütün bunların yanında asıl mühim olan mes'ele, kölelerin İtalya'da yeniden ayaklanması idi.

48— Kölelerin ikinci ayaklanması: M.Ö. 73-71

73 senesinde İspanya'da henüz harplerin devam ettiği bir sırada Campania'da esirlerin gayet tehlikeli bir şekilde ayaklandıklarını görüyoruz. Birçok esirin ve özellikle içlerinde iyi ailelere mensup harp esirlerinin Roma sirklerindeki oyunlar için yetiştirilmekte oldukları *Capua gladiyator* mektebinden ayrılan 70 kişilik bir grup, Vesuv yakınında bir yerde toplanmışlardı. Başında gayet akıllı ve Thrakia men'şeli olan *Spartacus*'un bulunduğu bu grup, kendilerine karşı gönderilen ilk Roma kuvvetlerini mağlûp etmişlerdir. Daha sonra burasını merkez yaparak, çeşitli gruplar halinde zengin Cam-

pania'yı yağma etmeye başlamışlar, her taraftan kaçan köleler de bunlara katılmıştır. Bundan sonra Vesuv yakınındaki ilk toplanma yeri etrafındaki çenberi yarmayı ve Campania dahilinde çeşitli Roma askerî bölüklerini yenmeyi başarmışlardır. Nihayet reis'leri durumuna gelen Spartacus, köleleri Güney İtalya'ya götürmüş, orada bunlara yeni kafileler de katılmıştır. 73/72 kışında esirlerin sayısı 40000'e yükselmişti ve hepsi muntazam bir şekilde silâhlanmıştı. 72 senesinin iki Consulu da emirlerinde ikişer Legion olduğu halde, esirlere karşı harekete geçmişlerdir. Bu sırada esirler kafilesi iki gruba ayrılmışlardı. Başlarında Kelt'lerden olan *Krixos*'un bulunduğu grup Apulia'da mağlûp edilmiş, fakat Spartacus emrindeki grup Roma Consulunu mağlûp ettikten sonra Kuzey İtalya'ya ve Mutina yakınına çekilmeyi başarmıştı. Burada Kelt, Germen ve diğer menşeli köleler istedikleri taktirde memleketlerine gidebileceklerdi. Fakat öyle yapmamışlar ve Spartacus'u onları Roma üzerine götürmesi için zorlamışlardır. Spartacus, bu tazyik karşısında boyun eğmek zorunda kalmış, fakat onları Roma'ya değil, Güney İtalya'ya götürmüştür.

Esir ve kölelerin bu Kuzey-Güney İtalya hareketi Roma'da büyük bir heyecan uyandırmıştı. Bunun için 72 sonbaharında harbin idaresi Consullerden alınarak bu esnada Roma'da en kuvvetli asker olarak kabul edilen Praetor *M.Licinius Crassus*'a verilmiştir. Crassus 8 Legion'luk bir kuvvetle hareket ederek esirleri Güneyde mağlûp etmiştir. Fakat Spartacus yanındaki kuvvetlerle Bruttium'un en güneyine çekilmeye zorlanmış o da korsanlarla irtibat tesis ederek Sicilya'ya geçmek istemiştir. Fakat Spartacus bunu başaramamış ve Silva ormanında bulunduğu yerde, Romalılar tarafından Tyrrhen denizinden İon denizine çekilen bir hendek ve duvarla kapatmak istenmiştir. Bir müddet sonra esirler bu çemberi de yarmayı ve kuzeye çıkmayı başarmışlardır. Fakat burada birbirlerinden tekrar gruplar haline ayrılınca evvelâ Kelt ve Germen esirler, daha sonra da Spartacus idaresi altındaki esas grup mağlûp edilmiş, Spartacus da bu harpte ölmüştür. Crassus bunlardan ele geçirdiklerinden 6000 nini Via Appia'nın iki tarafında çarmıha gererek öldürtmüştür. Kuzey İtalya'ya kaçmayı başaran 5000 kişilik bir grup ise, bu esnada İspanya'dan dönmekte olan Pompeius'un eline düşmüş ve imha edilmiştir.

Bu şekilde İtalya'da sükûn yeniden sağlanmış oluyordu. Fakat Roma'daki muhafazakâr hükûmet yeni bir zorluk ile karşı karşıya bulunuyordı Bu zorluk, ordulannın başında Roma önüne gelmiş olan Pompeius ile Crasus'un ertesi sene Consulluğuna seçilmek istemeleriydi. Pompeius Roma memuriyetlerini kanunlara uygun şekilde, sırasıyla yapmadığı için, Senatus'un onun bu arzusunu müspet karşılayacağını ümit etmiyordu. Bu sebepten Senatus hükûmetine karşı olan gruplarla temasa geçmiş ve onlara Consul seçildiği takdirde, Halk Tribunluğunu eski şekli ile iade edeceğini vaat etmişti. Crassus'un durumu da Sulla kanunlarına göre Consul olmaya müsait olmadığı için, Pompeius'un hareket tarzını o da uygun bulmuştur. Böylece Senatus partisi düşmanlarıyla anlaşan Pompeius ile Crassus 70 senesi Consulluğuna seçilmişlerdir. İkisi de Sulla Anayasasının kuruluşunda rol oynadıkları halde Consullukları esnasında bu Anayasayı yıkmaya çalışmışlardır.

Pompeius ile Crassus'un Senatus muhalifi olan parti ile temasa geçmesinde özellikle Caesar rol oynamıştı. Crassus, Caesar'ın kabiliyetini sezdiği ve onun gelecekte büyük bir devlet adamı olacağına inandığı için, Caesar'a kariyeri için lüzumlu parayı vermiş, böylece Caesar 68 senesinde Questor seçilerek Senatus'a girmiştir. Caesar aynı sene içinde ölen ve Marius'un karısı olan teyzesi Julia'ya büyük bir cenaze merasimi tertip ederek Marius'a olan taraftarlığını bir kere daha göstermiştir.

49— Sulla Anayasası'nın yıkılması

Pompeius ile Crassus aralarındaki anlaşmazlığı unutup 70 senesi Corsulluğu'na seçildikten sonra, Sulla kanunlarının irtica niteliğinde olanları kaldırılmış ve Pompeius'un yaptığı bir teklifle, Halk Tribunluğu yeniden geriye getirilmiştir. Bunun manası da demagoji'nin yeniden canlandırılması demekti ki Pompeius bundan, Senatus'a karşı hareket etmek hususunda faydalanmıştır. Bundan başka mahkemelerde de değişiklik yapılmış ve buralarda vazife gören hakimler Senatus içinden, atlı sınıfından ve en yüksek vergi memurları **(Tribuni Aerarii)** içinden aynı sayıda alınmak suretiyle yeniden tanzim edilmişlerdir. Censorluk tekrar ihya edilmiş ve Sulla'nın Senatus'a kabul ettiği 64 kıymetsiz Senator Senatus'dan çıkarılmıştır.

Sulla'nın reformlara karşı kurmuş olduğu baraj bu suretle yıkıldı ve onun hakikaten faydalı olan, hükûmet idaresinin islâhına ve basitleştirilmesine yarayan kanunları olduğu gibi bırakıldı.

Pompeius, Consulluğu sona erdikten sonra vali seçildiği İspanya eyaletine gitmemiş ve Roma'da kalarak hükûmetin herhangi müşkül bir anında yine kendisine başvurmasını beklemiştir. Hakikâten bu hususta fazla beklemesine lüzum kalmayacağı kısa bir zaman sonra anlaşılmıştır.

50 — Korsanlar harbi: M. Ö. 78-67

Hiç bir zaman hakiki bir denizci olamamış olan Romalılar, Kartaca harplerinden ve Doğudaki Hellenistik devletlerin zaafa düşürülmesinden sonra, harp donanmalarını geniş ölçüde ihmal etmişler ve bunun tesiriyle *Korsanlık* Akdenizin Doğu kısmında hakiki bir âfet manzarası göstermeye başlamıştı. Roma hükûmeti, devam edip giden iç karışıklıklar ve çıkan isyanların tesiriyle eyaletlerin korunması vazifesini yapacak durumda bulunmuyordu. Bu sebebten kendilerini teşkilâtlandıran korsanlar, nihayet Pontos kralı Mithridades VI ve Ermenistan kralı Tigranes tarafından bir devlet olarak tanınmışlardı. Yerli prenslerin himayesi altında Küçük Asya'nın dağlık ve geçilmesi güç olan güney sahilleri ile Girit adası korsanların hareket merkezleri olmuştu. Asia eyaletleri halkının çoğu, özellikle sosyal durumları bozuk olanlar veya Sulla'dan kaçanlar bunlara sığınıyor ve böylece sayıları boyuna artıyordu. Roma'nın daha 102 senesinde Cilicia'ya yaptığı sefer neticesinde vakıa burada bir eyalet kurulmuştu, fakat korsan'lara karşı henüz bir şey yapılamamıştı. Bunun için de korsan'lar Sulla daha Küçük Asya'da iken Samos ve Samothrake adalarını yağma etmişler, 78 senesinde bunlara karşı gönderilen *P. Servilius* ise Lykia'da bir kaç şehri zaptettikten sonra Toros'ları geçerek Isaura kalesine hücum etmiş ve burasını almıştır. Şu halde bu yüzden **Isauricus** ünvanını alan Servilius, Cilicia eyaleti topraklarını genişletmiş, fakat korsan'lara karşı bir şey yapamamıştı. Bundan sonra korsanlar tekrar harekete geçerek İspanya'da Sertorius, Aşağı İtalya'da Spartacus ile ilgi kurmuşlar ve sonra büyük bir donanma ile İtalya kıyılarını yağmalamaya başlamışlardır. Bunun üzerine Senatus 74 senesinde Praetor

M. Antonius'u bütün Akdenizi kapsayan bir **Imperium** ile yine korsanlara karşı göndermiş ve Antonius, Girit korsanlarıyle harbetmek zorunda kalmıştır. Fakat bütün bu esnada yaptığı çarpışmalarda Antonius başarı sağlayamamış, 71 senesinde de Girit'te ölmüştür. Ancak 69-67 yılları arasında *Q. Metellus*, başarılı harekâtı ile Girit'i zaptetmiş ve korsanların buradaki merkezlerini dağıtmıştır. Bunun üzerine Cilicia'lı Korsanlar İtalya'da Ostia limanına girerek orada yatan Roma gemilerini imha etmişlerdir. Bu olay sonucunda İtalya'nın bütün deniz ticareti durmuş ve Roma'ya hububat sevkedilemediği için, pahalılık başlamıştır. Durum o kadar kritik bir hale gelmişti ki bunu düzeltmek için yine fevkalâde bir memuriyetin kurulması gerekiyordu.

Nihayet 67 senesi başında, bu senenin Halk Tribunu olan **A. Gabinius** halk meclisine bir teklif getirdi ve burada korsanlar mes'elesini halletmek için fevkalâde salâhiyetli bir memuriyetin tesisini ve bunun, evvelce Consulluk yapmış birisine -burada tabiî Pompeius kasdediliyordu- verilmesini istedi. Bu vazifeye yeni seçilecek olan kumandan, bütün Akdeniz'de ve 50 mil içerlere kadar bütün kıyılar üzerinde üç senelik bir Proconsulluk salâhiyetine sahip olacaktı. Bu kumandan ayrıca büyük bir donanma meydana getirebilecek, senatorlar arasından istediği kadar Legat seçebilecekti. Emrine bütün istediklerini yapabilmek için, büyük bir para verilecekti. Senatus bu kadar ağır ve verilecek kimseye büyük bir kudret sağlayacak olan bu teklifi reddetmiştir. Fakat halk meclisinin büyük bir kısmı Senatus aleyhinde olduğundan, teklif burada kanun halini almış ve vazife Pompeius'a verilmiştir. Böylece Pompeius zaman, mekân ve emrine verilen vasıtalarla Senatus hükûmeti yanında en önemli bir kuvvet haline geliyordu. Bununla beraber korsanlara karşı harbi büyük bir bilgi ile idare etmiş ve kısa zamanda kat'î neticeyi almıştır. Donanmanın inşaasından ve gerekli ordunun meydana getirilmesinden sonra Akdeniz'in çıkış noktaları olan Cebelüttarık ve Çanakkale boğazları kapatılmış, daha sonra Akdeniz'in Batı parçası çeşitli bölgelere bölünerek her biri ayrı bir Legat tarafından taranmıştır. Bu şekilde Batı Akdeniz 40 gün içinde temizlendikten sonra, aynı şey Adriyatik denizinde ve Peleponnes yarım adasını çeviren sularda da yapılmıştır. Son olarak Cilicia ve Doğu Akdeniz'de çalışılarak burası da 50 gün içinde

temizlenince, mağlûp ve teslim olan korsanlar Pompeius tarafından Doğu Cilicia (Soli, Mallos. Adana, Epiphaneia gibi şehirlere) ve diğer yerlere (Pelepomes'de Dyme şehri ile Güney İtalya'da Tarent civarına) yerleştirilmiştir.

Korsanlar meselesinin üç ay gibi kısa bir zamanda neticelenmesi, Doğu şehirlerinde Pompeius'a büyük bir şöhret sağladığı gibi, Roma'da da itibarını artırmıştı. Pompeius'un bu işi bu kadar kısa bir zamanda bitirmesinin sebebi ise, bu sırada Doğuda yapılmakta olan ve Lucullus tarafından pekiyi bir neticeye ulaştırılamayan Mithridates harbi başkumandanlığını almaktı. Bu sebebten kendisi 67/66 kışını Küçük Asya'da geçirirken, Roma'daki adamları ona bu vazifeyi de temine çalışıyorlardı. Bunun için Halk Tribunu **G. Manilius**, Mithridates ve Tigranes'e karşı yapılmakta olan harbin idaresinin Pompeius'a verilmesi hususunda bir teklif hazırlamıştır. Buna göre kendisine verilmiş hak ve salâhiyetlere ilâve olarak Cilicia, Bithynia ve Asia eyaletleri valilikleri ile harbin siyasî ve askerî alanda idaresi için daha bazı yetkiler de verilecekti. Senatus'un hiç fikri alınmadan halk meclisine getirilen ve verilen kumandana büyük şahsî bir kudret sağlayacak olan bu teklife yine itiraz edilmiştir. Fakat çoğunluk Pompeius lehinde olduğu gibi, bu esnada Praetor (66 senesi) olan ve Pompeius'a dayanarak daha fazla ilerlemeyi arzu eden **M. Tullius Cicero** da kanun teklifi lehinde bir konuşma yapmış, neticede Lex Manilia kabul edilmiştir.

51— III. Mithridates harbi: M. Ö. 74-64

Birinci Mithridates harbine son veren Dardanos sulhü (s. 148) hakikatte Sulla ile Mithridates arasında yapılan bir mütâreke durumunda idi ve burada alınan kararlar çok kifâyetsizdi. Bu yüzden Pontos kralı kudretini yine muhafaza ediyor ve Küçük Asya'da kendi idaresi altında bir devlet kurmak iddiasından da vazgeçmiyordu. Bunun için Mithridates eskiden olduğu gibi şimdi de Doğuda Roma için büyük bir tehlike olarak kalmakta idi. Nihayet Mithridates muahede şartlarına uyarak Kappadokia'yı boşaltmak istemediği için, daha 83 senesinde Asia eyaleti valisi L. Licinius Murena Pontos kralına karşı harp açmak zorunda kalmış ve 2. Mithridates harbi dediğimiz bu harp, ancak Roma'dan Sulla'nın müdahelesi neticesinde 81 de sona ermiştir.

Sulla'nın ölümünden (78) sonra Roma hükûmetinin bir taraftan İspanya'da Sertorius, diğer taraftan İtalya'da köleler meselesiyle uğraştığı esnada, Mithridates Doğuda yine harekete geçmiştir. Kral, bir taraftan ordu ve donanmasını arttırır ve malzeme ile yiyecek biriktirirken, diğer taraftan Sertorius ve korsanlarla irtibat tesis ediyordu. Mithridates'in müttefiki ve damadı olan Tigranes ise Parth'ların ve Selevkos'ların zaafından istifade ederek Ermenistan krallığını büyük bir devlet haline getirmişti. Tigranes 83 den itibaren artık Selevkos devletinin büyük bir kısmına sahip bulunuyordu. Antiocheia'ya bir satrap yerleştirmiş, kendisine de «krallar kralı» ünvanını vermişti. 77 de ise Van gölünün güneybatısında yeni başşehir Tigranokerta (Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda, Farkin, Silvan) yı kurdu ve Mithridates ile birlikte Kappadokia'ya hücum ettiği zaman bura halkının büyük bir kısmını getirip buraya yerleştirdi.

Yeni harbe sebep olan olay, 74 de ölen Bithynia kralı Nikomedes IV (M. Ö. 94-74) ün bir zamanlar Bergama kralı Attalos III. ün yapmış olduğu gibi (s. 127) devletini vasiyetnamesinde Roma'ya bırakması ve Roma'nın da bunu kabul etmiş olmasıydı. Bundan faydalanmak isteyen Mithridates güya Bithynia'yı Nikomedes'in kendisine iltica etmiş bir oğlu namına, zaptetmek istemiş ve ordularını Bithynia, Asia ve Kappadokia üzerine sevketmiştir. Bu olay karşısında Senatus 74 senesi Consullarını harp sahasına göndermek zorunda kalmıştır. Böylece *M. Aurelius Cotta*'ya Bithynia eyaleti valiliği ile donanma kumandanlığı verilmiş, diğer Consul *L. Licinius Lucullus* Cilicia ve Asia eyaletleri valiliği ve asıl harbin idaresi ile vazifelendirilmiştir. Lucullus, Senatus partisi mensubu olduğu ve I. Mithridates harbinde iyi işler gördüğü için, kendisinden çok şey bekleniyordu.

Consul Cotta, donanmasıyla Kalchedon önüne geldiği zaman Mithridates hemen bütün Bithynia'yı zaptetmiş bulunuyordu. Bu esnada burada yaşamakta olan Romalıların büyük bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı ise Roma donanmasının bulunduğu Kalchedon'a kaçmışlardı. Mithridates ile Roma donanması arasında Kalchedon'da yapılan harpte Consul'un donanması mağlûp edilmiş, ordular ise şehirde muhasara altına alınmıştır. Bundan sonra Pontos donanması da boğazlardan geçerek Ege denizine girmiştir. Mith-

ridates küçük bir kuvveti Kalchedon muhasarasında bıraktıktan sonra buradan ayrılarak ordu ve donanmasının himayesinde Marmara denizinin en kuvvetli bir şehri olan Kyzikos'un muhasarasına başlamıştır. Tam bu sırada Cilicia'dan hareketle Pontos üzerine yürümekte olan Lucullus, Bithynia'daki durumu öğrenince evvelâ bu tarafa yönelmiş ve o da Kyzikos'u kuşatmıştır. Bir müddet sonra dışardan yardım alamayan ve içinde salgın hastalığın da başladığı şehir Roma'ya teslim olunca, kaçan kral, talihini denizlerde denemek istemiştir. Fakat Lucullus'un sahil şehirlerinden topladığı gemilerle meydana getirdiği donanma, Mithridates donanmasını denizlerde ve en son 72 de Lemnos adası önünde mağlûp edince, Mithridates Pontos'a çekilmiştir.

Lucullus bundan sonra bizzat Pontos'u zaptetmek ve kıralı esir alarak harbi neticelendirmek için, Paphlagonia üzerinden Pontos'a girmiştir. Burada Lucullus evvelâ Amisos'u muhasara ediyor, bu esnada Mithridates de başşehri Kabeira etrafında yeni bir ordu hazırlığı ile meşgul oluyordu. 72 senesinde burada birçok harpler yapıldı, fakat Lucullus'un ancak 71 de kazandığı bir zafer sonunda Mithridates Kabeira'yi tahliye ederek Ermenistan'a kaçtı. Bundan sonra Pontos'un diğer önemli şehirleri 71/70 içinde arka arkaya (Amisos, Herakleia, Sinope, Amaseia) zaptedildiler.

Böylece Lucullus kısa bir zaman içinde Bithynia ve Pontos'u alabilmiştir. Sonra Asia eyaletine gelmiş ve 70/69 kışını orada geçirerek eyaletin malî durumunu düzeltmeye çalışmıştır. Çünkü burada iken Sulla'nın eyalet halkına yüklediği vergilerin ağırlığı altında, şehirlerin iktisadî durumu tamamıyla bozulmuştu. Bunlar vergileri ödeyebilmek için Romalı kapitalistlerden yüksek faizlerle para almak zorunda kalmışlar ve faizler de üst üste birikince, borçlarının miktarı yükselmişti. Lucullus, yerinde aldığı kararlarla borçluların durumunu düzeltmeye çalışmış ve bunlara kapitalistlere olan borçlarını 67 senesine kadar ödeyebilme müsaadesi vermiştir. Fakat bu hareket tarzı ile de Lucullus, Romalı kapitalistlerin mensup bulunduğu atlı sınıfını kendi aleyhine çevirmiştir. Bundan başka Roma'da 70 senesi olayları ile Sulla Anayasasının bazı maddelerinin değiştirilmesi neticesinde atlı sınıfı yeniden kuvvetlendiği için, bunların başkumandanlığı Lucullus'tan almaları da mümkündü. Nihayet Lucullus, Mithridates'in kendisine teslim edilmesi için Tigranes ile

yaptığı temaslar bir netice vermeyince yeniden harekete geçmeye karar vermiş ve 69 yılı ilkbaharında Kappadokia üzerinden geçerek *Melitene* (b.g. Malatya) mevkiinde Fırat'ı aşmıştır. Romalılar Tigranes'in gönderdiği öncü kuvvetleri mağlûp ettikten sonra başşehir Tigranokerta'yı muhasara etmişlerdir. Bu aralık Tigranes Ermenistan'ın her tarafından gelen birliklerin meydana getirdiği 80000 kişilik ordusunun başında, Mithridates'in herhangi bir muharebeye girmekten kaçınması şeklindeki tavsiyesine rağmen, ovaya inmiş ve Lucullus'un 16000 kişilik ordusuna mağlûp olmuştur. Bir müddet sonra Tigranokerta da düşmüş ve bir zamanlar Tigranes'in Kappadokia'dan getirip yerleştirdiği ahalisi, tekrar vatanlarına gönderilmiştir. Bu sırada Roma'da Lucullus'a karşı olan kimseler, Cilicia ve Asia valiliğini ondan alıyor ve yalnız Bithynia Pontos valiliğini bırakıyorlardı. Lucullus ise Tigranokerta zaferinden sonra 68 de Yukarı Ermenistan'da bulunmakta olan Mithridates ve ona iltihak etmiş olan Tigranes'i ele geçirmek için hareket ediyor ve Van gölünün kuzeybatısında, Arsamias mevkiinde yapılan muharebede onları yine yenilgiye uğratıyordu. Fakat Lucullus, Ermenistan'ın eski başşehri *Artaxata*'yı (bugünkü Erivan civarında) da almak için daha Kuzeye ilerlemek isteyince, orduları artık gitmek istememişlerdir. Lucullus akıllı bir kumandan, mükemmel bir teşkilâtçı fakat her durum karşısında ordusunu kendisine bağlı bulundurabilecek kabiliyette bir önder değildi. Bunun için ordunun isyanı karşısında Ermenistan'ı terk ederek Mesopotamia'ya gelmiştir. Bundan faydalanan Mithridates de tekrar Pontos'a girmiş ve Lucullus'un orada bırakmış olduğu Legatı (C. Valerius Triarius) yenmiş ve Lucullus Mesopotamia'dan Pontos'a girdiği zaman, Mithridates onunla karşılaşmaktan çekinmiştir. Bu olaylar karşısında Roma'da Lucullus aleyhtarlığı büsbütün arttı ve Bithynia ile Pontos valiliği de kendisinden alınarak başka birisine verildi.

Böylece 67 senesinde Mithridates tekrar hükûmeti başına geçti, Tigranes de Kappadokia'yı yeniden zaptetti. Yaz sona erer ermez, Lucullus'un ordusu kendiliğinden dağılınca, kumandan kızmış bir halde Roma'ya döndü ve eski zamanlardan beri Ön Asya'da yetiştirilmekte olan nefis meyvelerin en meşhurlarını ve bilhassa erik, kiraz ve şeftaliyi de Avrupa'ya götürdü.

52— Cn. Pompeius Magnus

67 ilkbaharında Pompeius geniş bir **İmperium**, kuvvetli bir donanma ve ordu ile Doğuya geldiği zaman durum bu şekilde idi. Burada harbe yeniden başlamak ve bütün Ön Asya'yı yeniden tanzim etmek istiyordu. Bunun için de evvelâ Lucullus'un almış olduğu bütün kararların hükümsüz olduğunu ilân etmiştir. Bununla beraber Lucullus Pontos şehirlerinin zaptı ile Pompeius'un işini hakikaten büyük ölçüde azalmış bulunuyordu. Pompeius başından itibaren Ermenistan'ı zaptetmeyi düşündüğü için, bu esnadaki Parth kralı Phraates III ile bir anlaşma yaptı, Küçük Asya sahilleri de donanma sayesinde emniyete alındı. Bütün bu hazırlıklardan sonra Mithridates'e karşı harekete geçilmiş ve sonradan Nikopolis ismini alacak olan yerde kral kat'î bir yenilgiye uğratılarak Pontos'dan çıkarılmıştır (bu harpte Pompeius ordusu 48000; Mithridates ordusu 33000 kişi idi). Fakat Tigranes bu sefer Mithridates'i toprakları dahiline kabul etmek istemediği için, kral Kuzeye yönelmiş ve Kolchis üzerinden geçerek Kırım yarımadasındaki topraklarına gitmiştir. Pompeius onun arkasından gitmeyi düşünüyordu, fakat kral Tigranes ile anlaşmazlık halinde bulunan oğlu genç Tigranes'in ilticası üzerine evvelâ Ermenistan'la meşgul olmaya karar vermiştir. Bu sefer Artaxata zaptedilmiş ve bu durumu gören kıral Tigranes artık daha fazla ısrardan vaz geçerek Roma karargâhına gelmiş ve tacını Pompeius'un önüne bırakmıştır. Fakat Pompeius tacı alarak yine kralın başına koyuyor, yani onun krallığını tanıyordu. Bundan sonra ikisi arasında yapılan anlaşmaya göre, Tigranes, Parth'lardan aldığı toprakları yine Parth'lara iade edecek, Selevkos'lardan aldığı toprakları da Roma'ya verecekti. Ermenistan üzerindeki hakimiyeti ise Pompeius tarafından tanınacaktı. Ayrıca Tigranes topraklarından ayırdığı bir parçayı da, isyan etmiş bulunan oğluna eyalet olarak verecekti. Bu duruma göre Ermenistan krallığı, Roma ile Parth devletleri arasında bir Tampon devlet vazifesini görecekti.

Bu işler yapıldıktan sonra 65 senesinde Pompeius, Mithridates'i takip işine yeniden başlar, fakat bu esnada Kafkas'lar üzerinden Güney Rusya'ya gitmenin çok güç olduğunu anlar. Bunun üzerine Kafkaslar'ın güneyine düşen toprakları ve buralarda yaşayan kabileleri (İber'ler, Alban'lar ve diğerleri) 65 senesi içinde itaat altı-

na aldıktan sonra, bu esnada yine askerî hazırlıklarla meşgul olan Mithridates'in hareketlerini takip işini Karadeniz'deki Roma donanmasına bırakır. Kendisi ise yine Pontos ile meşgul olmaya başlar.

Pompeius, Mithridates'in bir kere daha Pontos'a dönebileceğine artık ihtimal vermediği için, 64 de Roma'dan bir Senatus komisyonunun gelmesini beklemeden, Küçük Asya'yı tanzime başlamıştır. Onun bu bölgedeki eyaletler, tâbi Prenslikler ve Grek şehirlerine verdiği yeni şekil, bunu takip eden devrede de önemini muhafaza etmiştir. Evvelâ Mithridates'ten yeni zapt edilmiş olan Pontos devletinin batı parçasını bir eyalet haline getirdikten sonra bunu, 74 de eyalet olmuş bulunan Bithynia ile birleştirerek Bithynia- Pontus çift eyaletini meydana getirmiştir. Tek bir vali tarafından idare edilecek olan bu çift eyaletin içinde Grek şehirleri, malûm olan sıraya uygun bir şekilde (s. 120-121) müstakil olacaklar ve böylece bunlar, Küçük Asya'nın Roma devrinde kültürlü bir hale gelmesinde Grek şehirlerinin Hellenistik devri krallıkları içinde oynadıkları rolü oynayacaklardı. Bu şehirlerin bir kısmı Pompeius tarafından yeni kurulmuş, bir kısmının da nüfusu artırılmıştır. Büyük bir kısmına ise kendi adını vermiştir. Böylece Paphlagonia'dan başlayarak Halys (Kızılırmak) üzerinden Fırat'a uzanan büyük cadde üzerinde Pompeipolis, Magnopolis, Diospolis, Nikopolis şehirleri yer almıştır. Yeni kurulan Bithynia-Pontus ile Asia ve Cilicia eyaletleri arasında birçok Prenslik ve Mabet toprakları Roma himayesi altında kalmakta devam edeceklerdi. Galatia Prensi Deiotaros'a kral ünvanı ve yeni topraklar verilmiş, Ariobarzanes'in Kappadokia Krallığı tanınmıştır. Bu prenslikler Roma eyaletleri tarafından göz hapsinde tutulacaktı. Bütün bu kararlarla Roma, ciddî olarak Hellenistik devri devletlerinin yerini aldığını gösteriyordu.

Pompeius, Küçük Asya'ya yeni şeklini verdikten sonra 64 ilkbaharında buradan Suriye'ye gelmiştir. Maksadı bu eyaleti de tanzim etmekti. Lucullus, Selevkos'lar devletinin son kralını (Antiochos XIII) yerinde bırakmıştı. Pompeius ise bunu bertaraf etmiş ve bütün Suriye topraklarını bir eyalet haline getirmiştir. Burada iken, bu esnada müstakil bir krallık olan Filistin işlerine de karışmıştır. Filistin'de bu sırada halk, dinî ve dolayısıyla siyasî bakımdan ikiye ayrılmıştı ve iki gurubun başında bulunan iki prens,

Hyrkanos ve Aristobulos, birbiriyle mücadele halinde idi. 64 senesinde Hyrkanos'un durumu daha iyi idi. 64/63 kışını Pompeius Antiocheia'da geçirdiği esnada, her tarafdan çeşitli prenslerin elçileri ile birlikte Filistin'deki birbirine zıt fikirlerde olan bu iki prensin elçisi de gelmiştir. 63 baharında Pompeius Filistin, Fenike ve Petra şehri etrafında oturan Arab'lara karşı bir sefer yapmaya ve İmparatorluğun Doğu hududunu Mısır'a kadar uzatmaya karar vermişti. Pompeius, bu iş için Şam'a geldiği zaman Filistin prenslerinden Hyrkanos'un haklı olduğunu ilân edince diğer prens bu karara itiraz etmiş ve taraftarlarıyla birlikte Kudüs'de mabet tepesini işgal etmiştir. Fakat Pompeius Kudüs'e geldi ve üç aylık bir muhasaradan sonra tepeyi zaptetti.

Bundan sonra Suriye ile Filistin toprakları da Küçük Asya gibi tanzim edilmiştir. Suriye bir eyalet olmuş, içindeki şehirler müstakil olarak kalmışlardır. Fakat bunların bazıları Roma'ya tribut verecek, dış ticaretlerinde ise serbest kalacaklardı. Suriye'nin kuzeydoğu köşesindeki Kommagene (bugünkü Adıyaman vilâyeti) ile Osrhoene (Urfa vilâyeti) Roma'ya tabi krallıklar olarak tanınmışlardı. Bu iki krallık Roma'nın doğu sınırında Fırat üzerinden geçidi sağlayan Samosata (Samsat) ile Zeugma şehirlerini, Kappadokia ise Melitene'yi koruyacaktı. Filistin'de Hyrkanos başrahip oluyor, fakat kral ünvanını kaybediyordu. Ayrıca Roma'ya tribut da ödeyecekti ve yalnız Yahudilere ait esas topraklar onun idaresi altında kalacaktı. Güney Suriye'deki şehirler, Suriye eyaletine verilecek, fakat Filistin sahilindekiler ile Samariya bölgesindeki şehirler, müstakil Grek şehirleri olarak kalacaklardı.

Pompeius güneyde bu işlerle meşgul olduğu sırada Kırım yarım adası üzerindeki topraklarına çekilmiş olan Mithridates hakkında yeni haberler almıştır. Mithridates, burada yeniden bir donanma ve ordu meydana getiriyor ve Tuna memleketleri üzerinden geçerek Kuzeyden İtalya'ya hücumu plânlıyordu. Fakat Kırım bölgesindeki Grek şehirleri bu plâna karşı cephe almış, Mithridates'in oğlu *Pharnakes* de bunların başına geçmişti. Bu durum karşısında artık hiç bir şey yapamayacağını anlayan Mithridates intihar etmiştir (63). Bu haberler üzerine Pompeius Filistin'den hareketle, Suriye ve Kilikia'dan geçerek Küçük Asya'ya geldiği zaman, Pharnakes'i

Pontos'un Kırım yarımadası üzerindeki topraklarına kıral yapmış, böylece orası da Roma'ya tâbi bir hale gelmiştir.

Şu halde 74 de başlamış olan harp, 62 de bitmiş ve Roma'nın Doğu hakimiyeti yeni esaslar üzerine oturtulmuştur. Roma ancak şimdi İstanbul Boğazından Ermenistan ve Filistin'e kadar uzanan toprakları nüfuzu altına almış ve böylece de Selevkos devletinin yerine geçmiştir. Bütün bu işleri yapan Pompeius, ordusunun başında imparatorluğun en kuvvetli adamı olarak İtalya'ya döndüğü zaman, Roma'da herkes onun mevcut idare karşısındaki tutumu ne olacak diye merakla beklemekteydi. Fakat o, Brindizi'de İtalya topraklarına ayak basar basmaz, ordusunu dağıtmış ve alelâde bir şahıs gibi, Roma'ya girmiştir.

53— Catilina isyanı

Pompeius'un bu kadar kuvvetlenmesi, Crassus ile 68 senesinde onun yardımıyla Questor olmuş bulunan Caesar'ı ürkütmekteydi. Bunlar ne olursa olsun, baştaki oligarşi idaresini zayıflatmak ve Pompeius'un daha fazla kuvvetlenmesine mani olmak istiyorlardı. Bunun için Pompeius Doğuda meşgulken, bunlar da Roma'da Senatus hükûmetine karşı bir yıpratma harbi açmışlardı ve gayelerine ulaşmak için senator'ların birbirleri veya senato sınıfı ile atlılar sınıfı arasındaki ziddiyetten faydalanıyorlardı. Crassus ile Caesar devlet memurlarını ve özellikle Halk Tribunlarını elde ederek, onların kendi istedikleri teklifleri halk meclisine getirmelerini sağlıyor, sonra da para ile vatandaşları satın alarak bu tekliflere müspet oy kullanmalarını temin ediyorlardı.

Crassus ve Caesar kendilerine, Pompeius'un karşısında onunkine müsavi veya hiç olmazsa yakın bir mevki hazırlamak ve bunu ya kanunî yollarla veya zora başvurarak elde etmeyi düşünüyorlardı. Bu sebepten 66 senesi sonunda, başında *L. Sergius Catilina*'nın bulunduğu bir ihtilâle katılmışlardır. Hazırlığa göre Catilina ve arkadaşları 65 senesi için seçilmiş Consul'ları öldüreceklerdi ve başa Diktatör olarak Crassus getirilecek, Caesar'da onun **Magister Equitum**'u (s. 31) olacaktı. Fakat bu işe katılanlardan bazılarının kararsızlığı yüzünden, suikast yapılamamıştır.

Birinci Catilina isyanı adı verilen bu hareketi hazırlayan L. Sergius Catilina aristokrat bir aileye mensuptu ve Sulla zamanındaki proskriptionlar neticesinde fevkalâde zenginleşmiş, fakat kısa bir zamanda bu serveti yine kaybetmişti. Catilina asil aile gençlerini kendisine bağlayacak kabiliyette ve yaradılışta idi ve ihtirasları da fazlaydı. Binaenaleyh Crassus ile Caesar'ın düşündükleri iş için pek faydalı olabilirdi. Bunun için Catilina isyanına gizliden onlar da karışmışlar, fakat iş ortaya çıkınca, hemen olaydan sıyrılmasını bilmişlerdir. Daha sonra M. Ö. 65 senesinde Caesar Aedil, Crassus Censor olmuş, fakat kanunî yoldan Pompeius'unkine müsavi bir mevkii yine de elde edememişlerdi.

Nihayet 63 senesi Consul seçimleri gelmiş ve Crassus ile Caesar bu sefer de bundan faydalanmak istemişlerdir. Bütün borçları affetmeyi vâdeden bir programı olan Catilina da bu seçimlere katılmış, fakat yerine Cicero seçilmiştir. *M. Tullius Cicero* (Lev. XI. 41) 106 senesinde **Arpinum** şehrinde doğmuştu ve atlı sınıfına mensuptu. Gayet iyi bir şekilde yetiştirilmiş olan Cicero, askerliğini müttefikler harbi esnasında (89 senesi) yapmış, sonra Roma'da felsefe tahsil etmiştir. Resmî olarak ilk ortaya çıkışı 80 senesinde olmuş ve mahkeme huzurunda Sex. Roscius'u Sulla taraftarlarından birine (Sulla'nın himayesinde bulunan Chrysogonus) karşı yüksek bir kudretle müdafaa ederek kendisine büyük bir isim yapmıştır. Cicero M. Ö. 79-77 arasında Atina ve Rhodos'ta tahsilini tamamlamış, 75 de Sicilya'da Questorluk yapmıştır. Daha sonra, 70 senesinde onun, Sicilya valisi C. Verres'e karşı, eyalette iken yaptığı tazyikler ve fena muamelelerden dolayı cephe aldığını, 69 da Aedil, 66 da Praetor olduğunu görüyoruz. Cicero, Lâtin nesir san'atını meydana getiren adamdır ve hakikî şöhreti de, kendisinin önemli bir devlet adamı olmak istemesine rağmen, tamamıyla edebiyat sahasındadır. Senatus partisi taraftarı olmakla beraber, halk tarafından da seviliyordu.

Aristokratlar uzun zaman, kendi sınıflarından olmayan Cicero'ya karşı gelmişler, fakat Catilina'nın şüpheli hareketleri karşısında, onun Consul'luğuna razı olmuşlardır. Cicero'nun yanındaki diğer Consul'luk mevkiini de G. Antonius almıştır. Cicero Consulluğu esnasında devleti, en iyi Cumhuriyet an'anelerine göre idare

etmiş ve tehlikeli bir ihtilâli bertaraf etmiştir. 63 senesinin başında evvelâ Halk Tribunu **Ser. Rullus**, aristokrat sınıf için tehlikeli olabilecek bir toprak kanunu teklifi yapmıştır. Bu teklife göre eyaletlerdeki devlete ait topraklar satışa çıkarılacak, elde edilen para ile İtalya'da toprak alınarak fakir halka dağıtılacaktı. Bu iş için 10 kişilik bir komisyon seçilecek ve bu komisyon 5 sene vazifede kalacaktı. Fakat komisyona Caesar ile Crassus da dahil bulunacağı için, teklif Senatus'a şüpheli görünmüş ve Cicero da cephe alınca, reddedilmiştir. Buna Caesar pek çok üzülmüş, fakat daha aynı sene içinde Pontifex Maximus'luğa seçilince, üzüntüsü gidivermiştir.

M. Ö. 63 senesi yazında yapılacak Consul seçimlerinde Catilina yeniden ortaya çıkınca mücadele çetin olmuştur. Catilina bu sefer de, Consul olduğu takdirde yalnız Roma'da değil, bütün İtalya'daki borçlu'ların borçlarını affedeceğini ilân etmiş, neticede İtalya'nın her tarafından ona katılanların sayısı artmıştır. Fakat Catilina karşısında rejimin olduğu gibi kalmasını isteyenler birleşince, Catilina yine seçilememiştir. Bunun üzerine Catilina istediğini elde edebilmek için, kuvvete müracaattan başka çare kalmadığına kanaat getirmiştir. Onun Consul olmasını desteklemiş olan Crassus ile Caesar bir müddet daha onu korumakta devam etmişler, fakat Catilina'nın hakiki plânını öğrenince, ondan ayrılmışlardır. Bundan sonra Catilina büyük isyan hareketini kendi başına hazırlamıştır. Etrafında borçlu aristokratlardan müteşekkil bir ekip vardı ve bunlar borçlarının yok edilmesini istiyorlardı. İtalya'nın her tarafında ekonomik durumu bozuk olanlar bunlarla birleşmiş, hatta **G. Manilius** Etruria'da etrafına asker toplamaya bile başlamıştı. Bütün bu hazırlıkları casusları vasıtasıyla haber alan Cicero, 21 Ekimde Senatus da isyancıların optimatları ortadan kaldırma işini 28 Ekimde yapacaklarını anlatmıştır. Bunun üzerine Senatus Consul'lara fevkalâde salâhiyet **(Senatus Consultum Ultimum)** vererek durumun düzeltilmesini istemiştir. Bundan sonra Consullar ordu toplamış. Roma ve İtalya'yı korumaya hazırlanmıştır. Bu hazırlık üzerine isyancılar Cicero'yu bu sefer 7 Kasımda öldürmeyi kararlaştırmışlardır. Cicero bunu da haber almış ve 8 Kasımda bunu Senatusda yine açıklamıştır (I. Catilina söylevi). Cicero durumu tamamıyla bildiği halde, elinde kâfi miktarda delil olmadığı için, kuvvete müracaat etmekten çekiniyordu. Hatta bütün bunlar

olurken, isimler üzerinde herhangi bir açıklama yapılmadığı için, Catilina Senatus toplantılarına katılabiliyordu. Fakat nihayet Cicero Senatus'da verdiği 8 Kasım nutkunda isyanı hazırlayanı bildiğini o şekilde ima etmiştir ki, Catilina Roma'yı terkederek Etruria'ya gitmiştir. Bunun üzerine 15 Kasımda Catilina ve Manilius vatan haini ilân edilmişlerdir.

Fakat isyanın Roma'daki diğer hazırlayıcıları, Etruria'da ilk hareket başarıya ulaştığı takdirde faaliyete geçeceklerdi. Bunlar Etruria'daki Catilina ordusuna yardımcı kuvvetler temin edebilmek için, bu esnada Roma'da bulunan bazı Gallia elçileriyle (Bunlar Allobrog'lar kabilesine mensup kimselerdi) temasa geçmişler ve onlara şeflerine verilmek üzere mektuplar vermişlerdi. Hükûmet işte bu mektupları ele geçirmiş ve böylece Roma'daki Catilina isyanı yardımcılarını tevkif edebilmek için gerekli delili elde etmiştir. (Bu durumu halka Cicero, 3. Catilina nutku ile açıklamıştır). Başsuçluların dördü hemen tevkif edilmiş ve mes'ele Senatus'a getirilmiştir. Bunların durumları Senatus'da münakaşa konusu olmuştur. Hükûmet sıkıyönetim halinde olduğu için bunları pekâlâ ölüme mahkûm edebileceğini düşünüyor, fakat muhalifler bunun Anayasaya uygun olmadığı gerekçesiyle itiraz ediyorlardı. Caesar da suçlulara hayat boyunca hapis cezasının verilmesi taraftarı idi. Bazı senatorlar da bu fikre katılınca Cicero hemen müdahele ederek yeni açıklamalar yapmış (4. Catilina nutku) ve Caesar'ın bıraktığı müspet tesiri yok etmiştir. Nihayet genç M. Porcius Cato da Cicero'ya hak verince, Senatus ekseriyeti suçlulara ölüm cezasının verilmesi teklifini onaylamış ve suçlular öldürülmüştür.

Bu esnada Etruria'da bulunan Catilina, etrafında toplananları iki Legion halinde tanzim etmişti. Roma'daki olayları haber alınca kuzeye çekilerek Gallia'ya geçmeye teşebbüs etmişse de, hükûmet orduları buna mani olmuş ve *Pistoria* mevkiinde yapılan muharebede Catilina ordusu mağlûp edilerek, Catilina 3000 kişi ile birlikte öldürülmüştür. Böylece isyan hareketi hükûmetin başarısı ile son buluyor ve bu olay Cicero'nun devlet hayatındaki en başarılı işi oluyordu. Fakat İtalya halkının Catilina etrafında toplanması sebebi, yani iktisadî durumun fenalığı, bundan sonra da devam etmiştir.

54 — I. Triumvirlik

M. Ö. 61 senesinde Caesar Propraetor olarak Hispania Ulterior eyaletini idare ettiği ve ilk askerî şöhretini kumandan olarak kazandığı esnada Doğudan dönmüş olan Pompeius, askerini dağıtmıştı ve artık resmî sıfatı bulunmayan bir fert olarak Roma'nın kapıları önünde Senatus'dan istediklerinin kabulünü bekliyordu. Parlak bir zafer alayı (**Triumphus**) tertip edebilmesi için münakaşasız müsaade edilmişti, fakat terhis ettiği askerlerine toprak temin etmeyi ve Doğuda yaptığı işlerin tasdikini Senatus reddetmişti. Bu yüzden Pompeius ordusunu vaktinden evvel terhis ettiği için, şimdi tamamıyla kuvvetsiz bir haldeydi. Buradan anlaşılıyor ki Senatus, her türlü özel hakimiyete karşı cephe almak niyetinde idi. Buna göre kuvvetli şahıslar Senatus karşısında dayatabilmek için, aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak uyuşmak ve mücadeleye bir arada başlamak zorunda idiler. Bilhassa Caesar böyle düşündüğü için, M. Ö. 60 senesinde İspanya'dan döndüğü zaman bu plân üzerinde çalışmaya başlamış ve bu senenin yazında yapılan 59 senesi Consul seçimlerinde, Consul'luklardan birini elde etmeyi başarmıştır. Diğer Consul **M. Calpurnius Bibulus** oligarşi mensubu olduğu için, Caesar ile aynı cephede çalışmasına imkân yoktu. Bu sebepten Caesar Senatus'a karşı olan diğer şahsiyetlerle birleşmeyi lüzumlu buldu ve Pompeius ve Crassus ile temasa geçti. Müzakereler esnasında Caesar Pompeius'a Senatus tarafından reddedilmiş isteklerini yapmayı, Crassus'a da onunla müşterek işleri olan mültezimlere malî kolaylıklar göstermeyi vadetmiş, onlar da bunu kabul edince, üçü arasında gizli bir anlaşma yapılmıştır. *Birinci Triumvirlik* adı verilen bu anlaşma ile bu üç insan, bütün siyasî mes'elelerde birlikte hareket etmeyi yemin ile birbirlerine taahhüt etmişlerdir.

Caesar 59 senesi Ocak ayında Consul'luğa başlayınca, Senatus onun tesiriyle Pompeius'un Doğuda aldığı kararları onaylamış, sonra Pompeius'un veteranlarını tatmin etmek için arka arkaya bir çok kanunlar çıkartmıştır. Bu kanunlardan maksat oligarşi idaresini biraz daha zayıflatmak, aynı zamanda devlet idaresinde ve sosyal mes'elelerde bazı gayelere ulaşmaktı. Bunların başını bir toprak kanunu teşkil eder. Bu kanun 63 de Ser. Rullus'un teklif ettiği kanuna benzer, yalnız bunda İtalya dahilindeki devlete ait toprakların,

Campania hariç, taksimi istenmekteydi. Bu işi yapmak için 20 kişilik bir komisyon kurulacak, ama Caesar buraya dahil bulunmayacaktı. Fakat Senatus teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine teklif halk meclisine getirilmiş ve Pompeius'un veteranlarının tesiriyle, teklif kanunlaşmıştır. Bunu gören Caesar, bundan sonra bütün kanun tekliflerini Senatus'a göstermeden, doğrudan doğruya halk meclisine getiriyor, hatta idaresi Senatus'a ait olan siyasî ve malî mes'elelerle ilgili olan tekliflere dahi aynı şeyi uyguluyordu. Pompeius ile Crassus'a vadettiği şeyleri de yine bu yolla yapabilmiştir.

Caesar'ın bütün bu işleri muhalifleri tarafından devletin hürriyetine karşı yapılmış bir hareket olarak kabul ediliyordu. Bunun için Caesar, Triumvirleri birbirine daha sıkı bağlamayı düşünmüş ve Pompeius'u kızı *Iulia* ile evlendirmiştir. Caesar, daha sonra ikinci bir toprak kanunu ile halkı kendisine daha çok bağlamak istedi ve genç Cato'nun muhalefetine rağmen, bu kanun da meclisten geçti. Buna göre, Campania dahilindeki devlet toprakları da üç veya daha fazla çocuklu 20000 vatandaşa dağıtılacaktı. Bu kanun, devlet için çok hayırlı olmuştur. Çünkü bu suretle Roma'da oturup devletten parasız buğday alanların sayısı azalmıştır. Bu toprak kanunlarıyla Pompeius'un istekleri de yerine getirilmiş oluyordu. Fakat Crassus'un arzusuna uyabilmek için eyalet halkını soyan vergi mültezimlerine karşı, maalesef bir şey yapılamamıştır.

Consul Caesar'ın vazifede iken yaptığı önemli işlerden birisi de, uzun bir zaman için bazı önemli eyaletlerin Proconsulluğunu üzerine alabilmesi idi. Halk Tribunu **P. Vatinius**'un teklifi ile halk meclisi ona 5 sene müddetle *Gallia Cisalpina* ve *Illyricum* eyaletlerinin idaresini, burada üç Legion teşkil ederek Legat'lar tayin edebilmesi hakkını tanımıştır. Caesar'ın Kuzey İtalya halkı arasında pek çok taraftarı vardı ve buradan Roma'daki siyasî olayları da yakından takip edebileceği için memnundu. Bunlardan başka Senatus, Pompeius'un ısrarı ile Caesar'a *Gallia Narbonensis* eyaletinin idaresini ve burada bir Legion daha teşkil etmesi hakkını da tanımıştı. Caesar, işte bu eyaletlere dayanarak hür Gallia işlerine karışabilecek ve bu suretle askerî şöhret sağlayabilecekti.

Bunlardan sonra Caesar için yapılması gereken en önemli olay, kendisi Roma dışında bulunduğu esnada Triumvirliğin zayıfla-

masına mani olmak ve özellikle Cicero'nun Pompeius'u Senatus'a yaklaştırmasını önlemekti. Bu yüzden daha eyaletlerine gitmeden önce, Cicero ile Cato'nun Roma'dan uzaklaştırılması lâzımdı. Bunu yapabilmek için Caesar, evvelâ Cicero'nun can düşmanı olan *P. Clodius Pulcher*'in 58 senesi Halk Tribunu olmasını sağlamış; bu da yaptığı bir kanun teklifinde Roma vatandaşlarını, halkın fikrini almadan ölüme mahkûm eden veya etmiş olanların, sürgüne gönderilmelerini istemiştir. Cicero bu kanun'un kendisi ile ilgili olduğunu anladığı için, teklifin mecliste kabulünden bir gün evvel kendi arzusu ile Makedonia'ya sürgüne gitmiştir. Cato da bu esnada kralı ölmüş olan Kıbrıs'ı eyalet haline getirmek için vazifelendirilmiş, neticede o da Roma'dan uzaklaşmıştır. Bütün bu işler 58 başında tamamlandıktan sonra, Caesar Roma'dan ayrılarak Gallia Cisalpina'ya gitmiştir.

55— Gallia'nın zaptı: M.Ö. 58-51

Cimber'lerin Kuzey İtalya sınırlarına yapmış olduğu hücumlar ve alınan ilk sonuçlar, buraların henüz emin bir halde olmadığını göstermişti. Roma bu kısma çok uzak olduğu için, gerektiği anda olaylara müdahele etmesi kolay olmuyordu. Güney Rusya'dan başlayarak Orta Avrupa'ya kadar uzanan bölgede oturmakta olan kavimlerin birbirleri üzerine yaptıkları baskı hareketi, I. yüzyılın başından beri devam etmekteydi. Rusya ortalarında oturmakta olan Sarmat'lar, Skyth'ler üzerine, onlar da Karadeniz kıyılarındaki Grek şehirlerine yüklendikleri için, bunlar Pontos kralı Mithridates'i yardıma çağırmışlardı. Tuna bölgelerinde oturan Kelt'leri de Kuzeyden inen Germen'ler ve Dak'lar rahatsız ediyordu. Yine buraya bağlı olarak, bir Germen kavimi olan Sueb'lerin Güney Almanya ve Yukarı Ren üzerinden Gallia'ya yaptıkları hareket, Güney Fransa'daki Roma eyaleti (Gallia Narbonensis) sınırlarında da hissedilmişti.

Roma, M. Ö. I. yüzyılın başından itibaren Kuzeydeki bu kavim hareketleri ile ilgilenmeye başlamış ve Aşağı Tuna memleketleri ile Makedonia eyaleti arasında oturan kavimleri Makedonia'dan buralara yapılan müdahaleler vasıtasıyla idare altında tutabilmiştir.

İtalya'nın kuzeybatısında ise durum daha başka idi. Alplerden Pirene dağlarına kadar uzanan Gallia Narbonensis eyaletinin bi-

rinci vazifesi, İtalya ile İspanya arasındaki irtibatı sağlamakti. Fakat gerek bu eyaletin kuruluşu esnasında gerek Cimber harpleri sırasında kuzeydeki Gal kabileleri mes'elesi ile de meşgul olmak gerektiği anlaşılmıştı. Bu zamandan itibaren Romalı tüccarlar nehirler boyunca Gallia içerlerine kadar giderler ve buradaki kabileler hakkında İtalya'ya bilgi getirirlerdi.

Gallia, yani bugünkü Fransa ile Belçika, eski zamanlarda Kelt cinsinden olan bir çok kavimlerle meskûn idi. Kuzeyde *Belg*'ler, Güneyde *Aquitan*'lar, bunların arasında ise *Arvern*'ler, *Sequan*'lar, *Aedu*'lar, *Nervi*'ler... ve diğerleri otururlardı. Roma'lılar bu kabilelerle ilgilenmeye başladıkları zaman, bunlar yüksek bir kültüre sahip bulunuyorlardı. Memleket çok verimli idi ve burada 12 milyona yakın insan yaşıyordu. Gal'ler, köyler veya etrafı surlarla çevrilmiş şehirlerde **(Oppidum)** oturuyorlardı. Meralar, buğday tarlaları her tarafı kaplıyor, demir ve altın madenleri işletiliyordu. Dokumacılıkta ve araba yapmakta çok usta idiler. Güneydeki Grek şehri Massilia'dan alfabe'yi ve sikke basmasını öğrenmişlerdi. Fakat aralarında siyasî bir birlik meydana getirememişlerdi. Kabilelerin başında evvelâ kral'lar vardı, sonradan idareyi asilzadeler ellerine almışlardı. Köylü halk, ekseriya bu aristokratların emrinde yaşardı. Fakat Gallia'da bu çeşitli kabilelerden daha kudretli olan müessese *Druid* adı verilen rahiplerdi. Druid'lerin bir de başkanları vardı. Dinî işlere, davalara bunlar bakarlar, ayrıca aristokratların çocuklarını da okuturlardı.

Roma'lılar Güney Gallia eyaletini kurar kurmaz (M. Ö. 121 de) hür Gallia'da yaşayan kabilelerle de ilgilenmişler ve bunların içinde en kuvvetlisi olan Aedu'lar ile bir ittifak muahedesi yapmışlardı. Kelt'lerin Fransa'nın kuzey doğusu ile Güney Almanya'da yaşayanları, birinci asrın başından itibaren kuzeyden gelen Germen tazyikini hissetmeye başlamışlardı. Böylece Yukarı Ren ile Main nehri arasında oturan Helvet'ler, 1. yüzyıl başında Germen Sueb'lerin tazyiki altında oturdukları yeri terketmişler ve İsviçre batısına gelmişlerdir. Bir müddet sonra da **Aedu**'lar ile harbetmeye başlayan Sequan'lar, Sueb'lerin kralı *Ariovist*'den yardım istemişler, Ariovist'de 71 de yapılan bir yardım karşılığında, Ren'in batısında bir toprak parçası alarak (Alsas) oraya yerleşmiştir. Bu durum kar-

şısında Aedu'lar Roma'ya başvurmuş, fakat Caesar Consul olduğu sene Ariovist ile temas ederek onun krallığını tanımıştır. Bundan sonra Helvet'ler bulundukları yeri yine bırakarak bu sefer de Batıya göç etmeye başlamışlardır (M. Ö. 59). Fakat Gallia Narbonensis eyaletindeki Roma'lılar daha evvelki Cimber hareketini hatırlayarak sınırda tertibat almışlar, böylece Helvet'lerin göçü de bir sene sonraya kalmıştır.

İşte Caesar Gallia'da cereyan eden bu olayları göz önünde tutarak, İtalya'nın Kuzey sınırındaki üç eyaletin valiliğini üzerine almış ve buralardaki emniyetsiz duruma bir son vermek, ayrıca yeni topraklar kazanmak ve bu esnada askerî şöhret de sağlamak istemiştir. Vakıa ona yalnız eyaletlerin askerî emniyetini temin etmek ve Roma'nın müttefiki olan Aedu'ları korumak vazifesi verilmiş, fakat asker toplayarak harp etme hakkı tanınmamıştı. Buna rağmen Caesar, bütün bu yasaklananları yapmış ve başından itibaren harbi yalnız kendi arzusuna uygun bir şekilde idare etmiştir. İstediğini elde etmek için de kabileler arasındaki anlaşmazlıklara karışmış ve neticede bütün Galya kabileleri onun idaresi altına girmiştir.

Gallia'nın zaptı için Caesar, lüzumlu vasıtaları kendisi temin etmiştir. Ona Senatus, eyaletlerinde ancak 4 Legion asker toplamasına izin vermişti. Halbuki Caesar 8 Legion meydana getirdi, ayrıca Kelt'lerden ve Germen süvarilerinden de yardımcı kuvvet olarak faydalandı. Roma askerleri, talim ve disiplin bakımından, Kelt kabilelerine nazaran çok daha üstün ve özellikle teknik bakımdan kuvvetli idiler. Bu sebepten suları geçmek için köprüler, gecelemek için karargâhlar kurabiliyor, gemiler inşa ediyorlardı. Bütün bunlara ayrıca Caesar'ın üstün siyasî ve askerî kabiliyetini, kumandanlık vasıflarını da ilâve etmek lâzımdır.

Gallia'nın zaptı olayının başlangıcını, Helvet'ler ve Germen'lere karşı yapılan harpler teşkil eder. M. Ö. 58 senesinde Caesar Kuzeye geldiği zaman, Helvet'ler Batıya doğru harekete başlamış bulunuyorlardı. Bu durum karşısında Caesar'ın yaptığı ilk iş, teşkil ettiği Legion'larla hemen bunların hareketini durdurmak olmuş ve bunun için Cenevre yakınındaki Rhone nehri köprüsünü yıktırmıştır. Helvet'lerin Güney Fransa'daki Roma eyaleti içinden geçmek üzere istedikleri izin de verilmemiş, bunun üzerine Helvet'ler

Sequan'ların memleketinden geçip gitmeyi düşünmüşlerdir. Fakat Caesar buna da mani olmak istediğinden, Kuzey İtalya eyaletinden getirttiği yeni Legion'larla kuzeye yürümüş ve Aedu'lar memleketi dahilinde Helvet'lerle arasında oldukça uzun süren bir harp başlamıştır. Neticede Helvet'ler mağlûp ve dağıtılmış, kalanları yine Batı İsviçre'deki yerlerine yerleştirilmiştir.

Caesar, Galler'e bu harbi Aedu'lara karşı yapılan bir yardım şeklinde göstermişti. Bunun için diğer Kelt kabileleri de Caesar'la ittifaklar yapmak istemişler ve bir kabileler toplantısında, Sequan'lar bölgesine yerleşmiş olan Germen'leri buradan çıkarmak için Roma'dan yardım istemeye karar vermişlerdir. İşte Caesar, Gallia'daki nüfuzunu bu isteğe dayanarak arttırmaya karar verdi ve daha önce Ariovist'in buradaki mevkiini kabul etmiş olmasına rağmen (59), şimdi Ariovist ile yapılan müzakerelere kasten menfi bir cereyan şekli verdirdi. Neticede Roma ile Ariovist arasında başlayan harp, Caesar'ın galibiyeti ile bitti, yenilen Ariovist de Ren nehrinin doğusuna kaçtı. Bunun neticesinde Germen'lerin Yukarı Ren bölgesinden Gallia'ya hücumları uzun bir zaman için durmuş oldu. Bundan sonra Caesar'ın orduları Sequan'lar memleketinde kışlık karargâhlarına yerleşirken Caesar da 58/57 kışını Kuzey İtalya eyaletinde geçirdi ve burada eyaletin işleriyle meşgul oldu.

M. Ö. 57 senesi Kuzey Gallia **(Belgica)** kabilelerinin itaat altına alınmasına ayrılmıştır. Burada yaşamakta olan Kelt kabileleri aralarında anlaşarak Caesar'ı bu bölgeye sokmamaya karar vermişlerdi. Fakat 57 ilkbaharında Caesar'ın yaptığı hücum karşısında dağılmışlar ve *Suession*'lar, *Bellovak*'lar ve *Ambion*'lar gibi kabileler arka arkaya zapt edilmişlerdir. Daha sonra Caesar Belgica'nın kuzeydoğu bölgesine dönmüş ve burada *Nervi*'leri itaat altına almıştır. Bütün bu kabileler üzerinde Caesar'ın bıraktığı tesir çok büyük olduğundan, sahilde, Loire **(Liger)** ile Seine **(Sequana)** nehirleri arasında oturan kabileler de kendi rızalarıyla Caesar'a itaat etmişlerdir. Bu harekâttan sonra Roma Legion'ları 57/56 kışını Loire kenarında kurdukları karargâhta geçirirken Caesar, yine Gallia Cisalpina eyaletine dönmüştür.

Caesar, bu kış Yukarı İtalya'da bulunduğu esnada bütün bu başarılarından faydalanarak Roma'daki mevkiini kuvvetlendirmek istemiş ve **Luca** anlaşmasını (s. 65) yaparak aynı eyaletlerdeki va-

liliğini 5 sene daha uzatmıştır. Bundan başka kendi topladığı fazla Legion'ları da Senatus'a kabul ettirmiş, şu halde kendi hareketlerini hükûmete resmen tasdik ettirmiştir. 56 ilkbaharında bir taraftan Legion'lar, diğer taraftan Loire nehri kenarında kışın yapılmış olan gemilerle Galya sahillerinde yaşayan kabileler ve bu arada **Aquitania** denilen bölge alınmıştır.

Böylece üç sene içinde Caesar, Gallia'nın büyük bir kısmını itaat altına almış bulunuyordu. Bundan sonra yapılacak hareketler, Gallia dışında oturan, fakat her fırsatta Gallia kabilelerine yardım eden kavimlere karşı olacaktı ki, bunlar 55 ve 54 yılları içinde cereyan etmiştir. Evvelâ kuzeydoğu Gallia'da oturan ve kısmen Germen kabileleriyle karışık bir halde bulunan Galler'e, Ren ötesinden yardım eden Germen'lere karşı savaşılmıştır. Caesar, ilk önce bunların başları olan prensleri ele geçirmiş, sonra da başsız kalan kabilelere hücum ve imha etmiştir. Daha sonra onun Ren nehri üzerine bir köprü kurarak nehrin sağ sahiline geçtiğini görüyoruz. Fakat bu ilk geçişte pek fazla bir şey elde edilmemiş, yalnız bir Germen kabilesi olan Ubi'lerle bir anlaşma yapılmıştır.

M. Ö. 55 senesinin diğer askerî bir olayı, Britannia'ya geçmek olmuştur. Yanında iki Legion asker olduğu halde Caesar, Gallia ile Britannia arasındaki kanalı geçerek Güney Britannia'da karaya çıkmış ve buradaki kabilelerle arasında çarpışmalar olmuştur. Fakat adanın zaptı için büyük hazırlıkların yapılması gerektiği, ilk anda anlaşılmıştır. Roma'da büyük bir heyecan yaratan bu ilk Britannia hareketinden geriye dönünce Caesar'ın yaptığı ilk iş, yeni bir donanma'nın inşasını emretmek olmuştur. Ve sonra 54 baharında, Crassus'un Part'larla harbetmek üzere Doğuya gittiği esnada, Caesar da yanında 5 Legion bulunduğu halde Britannia'ya hareket etmiştir. Britannia'da bu sefer Tayms nehri Kuzeyine kadar ilerlemiş ve birçok kabile'ler itâat altına alınmıştır. Fakat kışı orada geçirmek mümkün olmadığı için, ilerde ikinci bir sefer yapmayı düşünerek geriye dönülmüştür.

Bununla beraber Caesar, bir daha Britannia'ya gelememiştir. Çünkü son seferi takip eden senelerde Gallia'da çıkan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Caesar, durumu iyi görmediği için 54/53 kışını Kuzey Gallia'da geçirmiş ve bu esnada emrindeki Legionları Belçika'da yaşayan kabileler arasına yerleştirmiştir. Kış içinde bil-

hassa Ren bölgesinde yaşayan kabilelerin, çeşitli Legion karargâhına hücuma geçtiğini görüyoruz. Germen menşeli olan **Nervi**'ler ile **Trever**'lerin hücumları geriye atılırken, **Eburon**'lar bir buçuk Legion'luk Roma askerini imha etmişlerdir. Caesar, durumun güçlüğünü görmüş ve hemen Gallia Cisalpina'dan getirttiği 2 Legion ve Pompeius'dan istediği diğer bir Legion'la emrindeki askerlerin sayısını 10 Legion'a (50000 kişi) çıkarmayı başarmıştır. İşte bu kuvvetlerle 54/53 kışının sonu ile 53 yazında Gallia'nın kuzeydoğusunda oturan kabilelere karşı seferler tertip edildi ve bunların Germen'lerden yardım almasını önlemek için, ikinci defa Ren'in sağ sahiline geçildi ve bu sırada Eburon'lar kabilesi de tamamıyla imha edildi. 53 senesinin sonuna doğru Kuzey Gallia'da sükûnet sağlanmış ve Caesar ordularını kışlamak üzere Orta ve Doğu Gallia'da bıraktıktan sonra kendisi tekrar Yukarı İtalya'ya gitmiştir.

Caesar'ın Gallia'daki başarılarını asıl tehlikeye düşüren olaylar ise, 52 senesine isabet eder. Bu sefer isyan Orta Gallia kabileleri arasında başlamış ve kısa bir zamanda bu hareket, Gallia hürriyet harpleri halini almıştır. Aynı sene içinde Pompeius da Senatus partisi ile anlaşarak tek başına Consul **(Consul sine Collega)** olmuştu (25 Şubat) ve Gallia'da ayaklanan kabileler bunu biliyordu. Bunun için Caesar'ın Roma'da durumunun fenaya gittiği bir anda, hepsi birden ayaklanmışlardır. İlk isyan hareketi *Carnut*'ların merkezi olan **Cenabum** (Orleans) da başlamış, sonra bunlara başından beri hep Roma'ya düşman kalmış olan **Arvern**'ler katılarak başlarına bunlardan *Vercingetorix* geçmiştir. Bu Prens Arvern'lerin kralı ilân ediliyor, bu sıfatla da harekâtı organize ediyordu. Bütün komşu kabilelerle anlaşan Vercingetorix onlardan yardımcı kuvvetler almış ve Orta Gallia'nın her tarafında Roma'ya karşı harp başlamıştır. Bu esnada halâ Yukarı İtalya'da bulunan Caesar, nihayet ayaklanmış bu kabileler arasından geçerek, ordularının başına geldi ve kuvvetlerini Senon'ların başşehri olan **Agedincum'da** topladı. Bundan sonra düşmanlara karşı yürüyerek Kelt kabilelerini arka arkaya mağlûp ve şehirlerini almaya başladı. Vercingetorix bütün kabilelere şehirleri boşaltmayı ve tarlaları tahrip etmeyi emretmişti. Caesar, başarılarından cesaretlenerek, ordusunu ikiye ayırmış ve bir kısmını en kuvvetli Legatı T. Lebienus'un emrin-

de kuzeye gönderirken; kendisi Arvern'ler üzerine yürümüştür. Fakat bunların başşehirlerini (**Gergovia**) alamamış ve bu sırada Roma'nın müttefiki olan Aedu'lar da isyancılara katılınca, Caesar Kuzeye çekilip Lebienus ile birleşmiştir. Bundan sonra Caesar orduları nihayet Senon'ların topraklarında toplanmışlardır. Durumu pekiyi görmeyen Caesar, ayaklanmış kabileler arasından geçerek güneydeki Roma eyaletine ulaşmak istiyordu. Fakat güneye doğru inerlerken Vercingetorix Caesar ordusuna hücum etmiştir. Bu hareket geri püskürtülmüş ve sonra Caesar isyancıların başındaki kralı *Alesia* şehrine çekilmeye zorlamıştır. Bundan sonra da Caesar hemen şehrin muhasarasına başlar. Bu sırada her taraftan kaleye doğru yürüyen ve bu sefer Caesar'ı sarmaya başlayan isyancı ordulara karşı da harbe başlayan Caesar, iki taraflı savaşmak zorunda kalmıştır. Fakat Caesar, bu harpte de başarı sağlamış ve sonunda düşman orduları dağılarak Alesia teslim olmuştur. Esir düşen Vercingetorix ise 6 sene sonra Caesar'ın zafer alayında (46 senesi) halka teşhir edildikten sonra, öldürülmüştür.

M. Ö. 52 nin sonunda Gallia'daki fırtına sona ermiş bulunuyordu. Bütün 51 yılı içinde mahallî mahiyetteki son direnişler de yok edilmiş, şüpheli görünen prensler yerlerinden uzaklaştırılmıştır. 51/50 kışını geçirmek üzere, Legion'lar Kuzey ve Orta Gallia'ya yerleştiği zaman, artık bölgenin itaat altına alınması işi de bitmişti. Bu sırada Roma'da mevkii sarsılmış bulunan Caesar, eyaleti tanzim etmek üzere bir Senatus komisyonunun gönderileceğini ümit etmediği için, bu işi kendisi tek başına yapmaya başlamıştır. Roma'nın zaferine yardım etmiş olan **Aedu**'lar, **Rem**'ler ve **Lingon**'lar ile ittifak muahedeleri imzalanmış, diğerleri ise teb'a haline getirilerek haraç vermeye mecbur tutulmuşlardır. Böylece bütün Gallia, Roma'nın yeni bir eyaleti olmuştur. Caesar'ın Gallia'yı zaptı neticesinde Kuzey Avrupa Akdeniz ile irtibata getirilmiş, buralarda yaşayan iptidai halk tabakaları antik kültür ile temasa gelmiştir. Caesar'dan itibaren Gallia, Roma devletinin Kuzeydeki öncüsü ve sonraki zamanlarda Avrupa'da Lâtin kültürünün yayılması hususunda en önemli bir memleket olmuştur.

56— Gallia'nın zaptı esnasında Roma'da durum

Gallia'nın zaptı olayı, Roma devletinin her tarafında büyük bir hayranlık uyandırmış, Caesar'ın zaferleri Pompeius'un eski askerî şöhretini gölgede bırakmıştı. Caesar, burada meydana getirdiği itâatli ve harbe alışkın ordusu ile zengin oldu ve yine bu ordu sayesinde Roma'daki duruma hakim bulunuyordu. Roma'daki ajanları ile daima temasta kalarak, kışı muntazaman Yukarı İtalya'da geçirmekte ve Roma'nın iç işleriyle buradan meşgul olmakta idi. Gallia'da kazandığı başarılar ona Roma'daki mevkiini koruma imkânını sağlıyor, Roma da yeniden aldığı salâhiyetlere dayanarak, Kuzeydeki askerî mevkiini kuvvetlendiriyordu. Roma'da bıraktığı dostlarının yardımı sayesinde, başşehir ile Kuzeydeki esas karargâhı arasında bir haberleşme sistemi kurmuştu. Caesar, Roma'da resmî memurlar arasındaki dostların yardımı ile, siyasî mes'elelere tesir edebiliyordu. Bunlardan birisi de, bu esnada Halk Tribunu olan P. Clodius Pulcher idi. Clodius etrafında azatlılar ve san'at sahibi kimselerden bir çete teşkil etmişti ve bunların yardımı ile Roma'daki siyasî hayata hakim olmaya çalışıyordu. Bunun karşısında Aristokratlar da aynı çareye başvurmuşlar ve M. Ö. 57 senesi Halk Tribunu olan T. Annius Milo'nun emrinde bir mukavemet çetesi teşkil etmişlerdi. Bu iki grup şehirde karışıklıklar meydana getiriyor ve hareketleriyle halka huzursuzluk veriyorlardı.

Caesar, Kuzeyde iken daima Pompeius'un Senatus partisi tarafına geçeceğinden endişe duymuştu. Böyle bir yakınlaşmanın vukuunu ilk defa Cicero'nun sürgünden geriye çağrılması mes'elesinde görüyoruz. Senatus 58'in yazından itibaren bu işi ele almış ve bu mes'elede Pompeius'u da elde etmişti. Bu durum üzerine Caesar da buna razı olmuş ve Cicero 57 sonbaharında Roma'ya dönmüştür. Bundan sonra Cicero bilhassa Pompeius ile Senatus'u birbirine yaklaştırmaya uğraşmıştır ve onun teklifi ile (57 senesi) Pompeius'a Roma'nın buğday ihtiyacını temin etme işi **(Cura Annonae)** 5 sene için verilmiştir. Bu yıllarda Roma'nın buğdayını temin etmek çok önemli bir mes'eleydi. Çünkü Roma'daki fakir halka devletin bedava buğday dağıtma usulü M. Ö. 58 den itibaren yine konmuştu. Pompeius'a verilen bu vazife, bir Proconsulluk işi ayarında idi, yalnız askerî salâhiyeti yoktu. Ayrıca kendisine yardımcı olarak 15

Legat da seçebilecekti. Şu halde Roma hükûmeti Pompeius'a yine fevkalâde bir iş vermiş oluyordu.

Bu olay, Caesar'ı çok üzmüştü. Şimdi Caesar Pompeius'un oligarşi idaresi mensuplarına daha fazla yaklaşmasını önlemek zorunda idi. Kendi hakimiyet plânlarıyla mevcut hükûmet arasındaki zıddiyeti askerî müdahele ile halletmek için vakit çok erkendi. Bundan başka Gallia harpleri de henüz bitmiş değildi. Bunun üzerine Caesar, Triumvirliği bir kere daha tekrarlamaya karar verdi ve M. Ö. 56 ilkbaharında Pompeius ve Crassus ile Yukarı İtalya eyaletinin güney sınırı üzerindeki **Luca** şehrinde buluştu. Bu toplantıya bu üç şahsın taraftarları bu arada 200 den fazla senator gelmişti. Luca'da, konferans'ı takip eden yıllarda işlerin Caesar'ın arzusuna göre yönetilmesini sağlayacak kararlar alınmıştı. Luca kararlarına göre Pompeius ile Crassus 55 senesi Consulluğuna seçilmelerini sağlayacaklar ve bu vazifede iken, Suriye ve İspanya valiliklerini 5 sene müddetle üzerlerine alacaklardı, ayrıca Caesar'ın valiliği de 5 sene daha uzatılacaktı.

Bu toplantı ve alınan kararlar Roma'da büyük heyecan yaratmıştır. Çünkü Triumvir'ler devlete ait olması gereken kararları, kendi kendilerine almışlardı. Bununla beraber Senatus, Caesar'ın kendi arzusu ile topladığı Legion'ları resmen tanımış ve işlerini devlet üzerine almıştır. Bundan başka Pompeius ile Crassus 55 senesi Consurlluklarına seçilmişler ve böylece Luca'da alınan kararlar kanunî bir duruma gelmiştir. Halk meclisi bunların Consulluk seneleri dolunca Suriye ve İspanya valiliklerine tayinlerini de kabul etmiş; Consul'lar da Caesar'ın valiliğini 5 sene daha uzatmıştır. Öyle ki 50 senesi 1 Martından önce Senatus'da Caesar'ın yerine eyalete kimin gönderileceği meselesi konuşulamayacaktı. 55 in sonunda Consullerin kur'aları çekilmiş ve Pompeius'a her iki İspanya Eyaleti valiliği, Crassus'a da Suriye valiliği isabet etmiştir. Bunlar istedikleri kadarda ordu toplayabileceklerdi. Crassus daha 55 senesi bitmeden Doğuya hareket etti, Pompeius ise yerine Legatlarını göndererek, kendisi buğday işi yüzünden, fakat Proconsul ünvanı ile Roma yakınında kaldı.

Crassus, Doğuya büyük bir ordu ile gitmişti. Maksadı Parth'lara karşı harbetmek ve Fırat nehrinin öte tarafında büyük topraklar

elde etmekti, böylece o da Caesar'ınkine eşit bir şöhret sağlamak istiyordu. Bunun için 4 senesinde Mesopotamia'ya karşı sefere çıkmıştır. Fakat 53 senesinde yine Fırat'ı geçerek Dicle üzerindeki Seleukeia'ya gitmek istediğinde büyük bir mukavemet ile karşılaşmış ve *Karrhai*'ya çekilmiştir. Buradan ayrılmak için hareket ettiğinde de, Parth süvarilerinin hücumuna uğramış ve Parth kumandanı ile yaptığı mülâkat esnasında öldürülmüştür (M. Ö. 9 Haziran 53). Bunun üzerine Roma ordusunun bir kısmı teslim olmuş, kaçmak isteyenler yolda öldürülmüştür. Neticede bütün Doğu kaynaşmaya başlıyor ve Crassus'un Questor'u olan *C. Cassius Longinus* Suriye'de sükûnu zorlukla temin edebiliyordu. 51 de ise Parth'lar bütün Suriye'yi işgal etmişler ve ancak kendi memleketleri dahilinde çıkan karışıklıklar neticesinde 50 de tekrar geriye çekilmişlerdir.

Crassus'un ölümü Triumvirliğin de sonu oldu ve Caesar'ın durumu da bundan çok sarsıldı. Iulia'nın 54 yazında ölümü ile Pompeius esasen Caesar'dan uzaklaşmıştı. Bundan sonraki 53 ve 52 yıllarında Roma'da karışıklık o derece artmıştı ki, oligarşi mensupları dahi hükûmet idaresinin tamamıyla Pompeius'a verilmesini istemeye başlamışlardı. Pompeius da bütün bunları adetâ teşvik etmekteydi. Karışıklık artınca devlet memurlarının seçimleri de yapılamamış ve Roma'da 52 senesi Consul'suz ve Praetor'suz kalmıştır. Bir müddet sonra, yukarıda söz konusu ettiğimiz iki çete arasında sokak kavgaları başlayınca, Clodius da Milo tarafından öldürülmüştür (18 Ocak, 52). Nihayet son mukavemet de kırılmış ve Pompeius, 52 Şubatı sonunda (25 Şubat) tek başına Consul seçilmiştir **(Consul sine Collega).**

Böylece Pompeius, çoktan beri erişmek istediği mevkie getirilmiş ve şu halde oligarşi, (azınlık hakimiyeti) tek idareci karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Pompeius işe başlayınca, Optimatların istediği şekilde, işleri kısa bir zamanda düzeltmiştir. Siyaset sahasında yaptığı işler, hem kendi mevkiini hem de Optimat'ları tehdit eden Caesar'ın hakimiyet plânına karşı olmuştur. Caesar, bu esnada Gallia'daki büyük isyan hareketi ile meşgul olduğundan. Pompeius'un bu acaip Consulluğuna ses çıkarmamıştır. Bu sebepten Pompeius da Caesar lehinde yeni bir kanun çıkartmıştır. Buna göre Caesar, Roma'ya gelmeden eyaletten 48 senesi Consulluğu-

na talip olabilecek ve böylece doğrudan doğruya Proconsulluktan Consulluğa geçebilecekti. Fakat mevcut eski bir kanuna göre, herhangi bir memuriyete girmek isteyen bir kimsenin bizzat Roma'ya gelip müracaatta bulunması gerektiğinden, Caesar için çıkarılan bu kanun'un tatbiki şüpheli bir hal almış, buna karşılık Pompeius kendi İspanya valiliğini 5 sene daha uzatmayı ihmal etmemiştir.

Caesar, daha Consul olduğu esnada kendi şahsî hakimiyetini kurabilmek için oligarşi idaresinin zayıflaması gerektiğini ve baştaki hükûmet ile kendi arasındaki mes'elelerini siyaset sahasında halledemezse belki de iç harbin yapılması gerekeceğini anlamıştı. İşte Gallia'da bu iş için hazırlanmış bulunuyordu. Emrinde kuvvetli bir ordusu vardı, Gallia'da istediği kadar para elde etmişti, Yukarı İtalya halkı da onu destekliyordu. Roma'da ise karşısında Pompeius ile birleşmiş bir hükûmet vardı ve Caesar'dan ayrı kanunî buldukları hareketlerinden dolayı hesap sormak için, eyaletlerini elinden almayı düşünüyorlardı.

Bu sebepten Caesar, 50 senesi ilkbaharında Yukarı İtalya'ya geldiği zaman, durum çok gergindi. Fakat Caesar, 50 senesi Halk Tribunluğuna seçilmiş olan G. Scribonius Curio'yu rüşvet vererek elde etmeyi başarmıştı. Gayet mahir bir diplomat olan Curio, görünüşte kânunî yollarla Pompeius'u Senatus'dan uzaklaştırmaya çalışacaktı. Bunun için de Senatus'a Caesar ile Pompeius'un aynı zamanda Proconsulluktan vazgeçip eyaletlerini geri vermelerini isteyecekti. Nihayet 1 Mart 50 den sonra Senatus'da Caesar'ın işi konuşulmaya başladığı ve yerine yeni bir valinin gönderilmesi teklif edildiği zaman, Curio da yukarıdaki teklifi ileriye sürdü ve böylece Caesar hakkında hemen karara varılmasını önlemiş oldu.

Daha sonraki günlerde durum daha da gerginleşmiştir. Bu esnada Doğuda Part'lar yeniden harekete geçince, Senatus buraya iki Legion asker göndermek istemiş ve Pompeius'un teklifi üzerine bu Legion'lar Caesar'dan istenmiştir. Caesar isteneni yapmış, fakat Legion'lar İtalya'da alıkonarak Doğu'ya gönderilmemiştir. 50 senesi Aralık ayında toplanan bir Senatus celsesinde bazı senatorlar Curio'nun yaptığı teklifi kabule yanaşmışlarsa da bazı mutaassıp oligarşi taraftarı ve Pompeius tarafından reddedilmiştir. Bu sırada Roma'ya yanlış bir haber de ulaşmıştır. Bu habere göre Caesar hu-

dudu aşmış ve İtalya'ya girmiştir. Bunun üzerine Caesar düşmanı bir Consul, devletin müdafaasını Pompeius'a vermiştir.

Bununla beraber Caesar, Senatus ile irtibatını halâ muhafaza ediyordu. Curio da her iki Proconsul'un ordularını ve eyaletlerini birlikte geriye vermeleri fikri üzerinde halâ ısrar ediyordu. Bu istek elde edildiği takdirde, Caesar, rakibini Roma'da siyaset alanında mağlûp edeceğine inanıyordu. Bunun kabulü üzerinde tesir edebilmek için Caesar eyalette bazı askerî hazırlıklar yapar gibi görünmeye çalışmış ve bir Legion askeri Ravenna'ya gönderirken, iki Legion'un da Gallia'dan Yukarı İtalya eyaletine hareket etmelerini emretmiştir. Nihayet 1 Ocak 49 da yeni Consul'lar vazifeye başlarken, Senatusda Caesar'ın bir mektubu okundu ki, burada Caesar yine bir anlaşma teklif etmişti. Fakat Senatus buna hiç önem vermemiş, aksine Caesar'dan tekrar eyaletlerin teslimi istenmiştir. Ayın 4. de Kilikia eyaleti valiliğinden (51 Mayıs-50 Haziran arası) geriye dönmüş olan Cicero, bir kere daha tarafları birbirine yaklaştırmaya çalışmış fakat, bundan yine bir netice alınamamıştır.

57 — Caesar ile Pompeius arasında harp

Senatus M. Ö. 7 Ocak 49 toplantısında Caesar'ı geriye çağırma kararını verdi ve **L. Domitius Ahenobarbus** Gallia valiliğine tayin edildi. Bundan başka **Senatus Consultum Ultimum** ile Consul'lara ve Pompeius'a devleti korumak için tedbir almalarını rica etti. Bu senenin Halk Tribunları olan **M. Antonius** ile **Q. Cassius Longinus** alınan bu kararlara itiraz etmişler, fakat sıkıyönetimin ilân edildiğini görünce kendilerini emniyet altına almak için, Caesar'ın yanına kaçmışlardır. Ancak bundan sonra Caesar, Roma'da Cumhuriyet idaresini kendi inhisarı altına almak isteyen baştaki oligarşi mensuplarına karşı fiili harekete geçmeye karar vermiştir.

Caesar kendisine adeta empoze edilen iç harbe mütecaviz olarak başlamıştır. Roma'da kendi aleyhine alınan kararları öğrenince, Yukarı İtalya eyaleti ile İtalya arasında sınır vazifesini gören küçük *Rubico Nehrini geçerek* (49 senesi, 10 Ocak gecesi) harbe başlamıştır. Bundan sonra sür'atle Orta İtalya'ya doğru yürüyüşüne devam etmiş ve onun bu sür'atli hareketi Roma'da büyük bir heyecan yaratmıştır. Fakat Pompeius çok ölçülü hareketlerle kendi harp plâ-

nını Senatus'a kabul ettirmişti. Pompeius'un plânına göre, Roma ve İtalya boşaltılarak doğu eyaletlerine çekilmeli ve orada yeni kuvvetler teşkil edildikten sonra, buradan ve İspanya'dan hareket edecek Pompeius kuvvetleri ile birlikte, İtalya'da bulunan Caesar'a hücum edilmeliydi. Roma şehir devleti siyasetine çok bağlı olan Senatus, bu teklifi zorla kabul etmiştir. Bundan sonra devlet memurlarının ve Senatus'un büyük kısmı Pompeius'u takip ederek Campania'ya gelmiş, sonra daha Güneye inmişlerdir.

Caesar, Orta İtalya'ya geldikten sonra Senatus'a bir kere daha anlaşma teklifinde bulunmuşsa da, Roma'da bu iş artık bir prestij mes'elesi yapıldığı için, kabul edilmemiştir. Caesar, Şubat ayında Orta İtalya'da **Corfinium** şehrini muhasara ve sonra aldığı (21 Şubat) zaman, buradaki kuvvetleri affetmiş, hatta bu kuvvetlerin kendisine düşman olan kumandanları Ahenobarbus'u dahi bağışlamıştır. Caesar, bütün vatandaşlara iyi muamele etmek ve böylece onları kendisine bağlamak istiyordu. Bundan sonra Caesar sür'atle Güneye inmiştir. Bu arada Pompeius İtalya'da elde edebildiği kuvvetlerle Brindizi'ye gelmiş ve 4 Martta bu kuvvetler Consul'lerin kumandası altında Epirus'a nakledilmiştir. Caesar, sür'atle Brindizi önlerine kadar inmişti. Maksadı Pompeius Doğuya geçmeden onunla temasa geçmek ve harbe mani olabilmekti. Fakat o Brindizi'ye ulaşamadan Pompeius, son kalan kuvvetlerle karşıya geçmiş bulunuyordu (17 Mart).

Roma'da durum henüz emin bir hale gelmeden ve İspanya'da Pompeius taraftarı kuvvetli bir ordu varken, Caesar'in Pompeius'u takibetmesine imkân yoktu. Bunun için Caesar evvelâ Roma'ya dönerek kalan Senatorleri bir araya toplamak ve kendi durumuna kanunî bir şekil vermek istiyordu. Bu esnada İtalya'da kalmış kuvvetli kimseleri kazanmak istediğinden ve özellikle Brindizi'ye yetişememiş olan Cicero'yu kendine bağlamayı arzu ettiğinden onu Campania'daki çiftliğinde ziyaret etmiş, fakat Cicero buna razı olmamış ve Doğuya Pompeius'un yanına gitmiştir. Buna rağmen Pompeius'un mağlûbiyetinden sonra, Caesar tarafından yine de affedilmiştir.

M. Ö. 49 senesi Nisan ayında Caesar Roma'dadır. Geri kalan senatorlardan bir Senatus meydana getirme işinde başarı sağlanamamış, fakat halka parasız buğday dağıtmaya söz vermiş, hediyeler vadetmiştir. Roma'da bulunduğu esnada, yaptığı işleri haklı göste-

recek bir temel elde edememiştir. Bunun için sonucun eyaletlerde alınması gerekiyordu. Bundan sonra kendisine çok bağlı olan Praetor M. Aemilius Lepidus'u Roma'da hükûmetin başında bırakarak M. Antonius'u İtalya dahilinde asker toplamakla vazifelendirmiş, Curio'yu Sicilya ve Afrika'yı emin bir hale getirmek üzere oraya yollamıştır. Kendisi de, önemli sayıda Pompeius kuvvetlerinin bulunduğu İspanya'ya gitmiştir.

İspanya yolu üzerinde, Güney Gallia'daki *Massilia* şehri kapılarını Caesar'a kapamış ve harp için hazırlık yapmıştı. Şehrin muhasarasını Caesar bir Legat'ına bıraktı ve Pirene'leri aşarak İspanya'ya girdiği zaman, Ebro nehrinin kuzeyinde Pompeius'un Legatlarına rastladı. Caesar, yapılan çarpışmada evvelâ mağlûp olmuşsa da Pompeius taraftarı kuvvetlerin geri çekilmesini önlemiş ve eyalette yavaş yavaş taraftar kazanmaya başlayınca, onlar da anlaşmaya yanaşmışlardır. Nihayet Pompeius'un iki Legatı (Afranius ve Petreius) emirleri altındaki orduları dağıttıktan sonra eyaleti terk etmeye razı olmuşlardır. Bu zafer üzerine Güney İspanya valisi olan *M. Terentius Varro* da Caesar'a teslim olmuştur. Böylece kısa bir zamanda bütün İspanya itaat altına alınmış, Caesar İtalya'ya dönerken Massilia da teslim olmuştur.

Caesar Roma'ya dönünce, umumî efkârın kendi lehine daha fazla döndüğünü görmüştür, fakat Illyria ve Afrika'ya gönderdiği kimseler başarı sağlayamamışlar, buna karşılık Doğuda Pompeius hesabına büyük bir ordu toplanmıştı.

Caesar daha İspanya'da iken Roma'da Praetor M. Aemilius Lepidus tarafından diktatörlüğe seçilmişti. Fakat Caesar bu vazifede ancak 11 gün kalabilmiştir. 49 sonunda ise seçimleri idare etti ve kendi tarafına geçmiş bir aristokrat olan **P. Servilius İsauricus** ile birlikte 48 senesi Consulu oldu. Diğer memuriyetlere de taraftarları getirildi. Böylece Roma'da başa, Caesar taraftarı bir hükûmet geçmiş oldu. İktisadî mes'elelerle de meşgul olduktan sonra, diktatörlüğü bırakmış ve kendisi için 12 Legion ve birçok atlı askerin toplanmış bulunduğu Brindizi'ye gitmiştir.

Pompeius, Makedonia'yı kendisine merkez seçmiş ve emrinde 9 Legion asker, Doğuda ona bağlı devletlerin gönderdiği askerlerden ve deniz kuvvetlerinden ibaret yardımcı kuvvetler toplanmıştı.

İon denizine Pompeius donanmasının hakim bulunmasına rağmen, Caesar 7 Legion'luk bir kuvvetle karşıya geçmeyi (5 Ocak 48) ve Epirus'un kuzey sınırında karaya çıkmayı başarmıştı. Caesar, Orikon ve Apollonia'yı aldıktan sonra *Dyrrhachium* önüne gelerek buraya yerleşmiş, bu esnada Pompeius da şehri müdafaa etmek üzere buraya yetişip Caesar'ın karşısında yer almıştır. Bundan sonra yeni Legionlarla M. Antonius da gelip Caesar'la birleşmiştir. Bunun üzerine Pompeius'un da bulunduğu yeri bırakarak başka bir mevzie yerleştiğini görüyoruz. Pompeius, Caesar herhangi bir muharebeye girişmeden onu Makedonia'ya bağlayarak her taraf ve özellikle İtalya ile ilgisini kesmek ve düşman memlekette onu açlığa mahkûm etmek istiyordu. Caesar, Pompeius'un etrafında kazdırdığı hendeklerle onu bulunduğu yere bağlamak istemişse de, emrindeki askerlerin sayısı fazla olduğu için, Pompeius daima çıkış yeri bulmayı başarmıştır. Nihayet Caesar, daha cüretli bir plân düşünmüş ve bulunduğu yeri terk ederek Thessalia'ya çekilmiştir. Bunun üzerine Pompeius da onu takip etmiştir. Halbuki Pompeius'un İtalya'ya geçmesi ve Roma üzerine yürümesi gerekirdi. Thessalia'ya gelince bir an evvel neticenin alınmasını isteyen Pompeius etrafındaki Senatorler onu Caesar'la bir muharebeye adeta zorlamışlardır. Böylece Pompeius esas harp plânından vazgeçmiş ve iki ordu Thessalia'da *Pharsalos* mevkiinde *M. Ö. 48 senesi Ağustos* 9'da büyük bir muharebe vermişler ve Caesar, 32000 kişilik ordusu ile Pompeius'un 43000 kişilik ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Caesar, mağlûplara yine çok iyi muamele etmiştir. Esir edilen askerleri kendi ordusuna kabul ediyor, Senatorler ve atlılar serbest bırakılıyordu. Caesar bu hareketi ile kendi idaresi altında herkese yer bulunduğunu göstermek istiyordu. Bu sırada Pompeius taraftarı birçok kimselerin bu arada M. Iunius Brutus'un da Caesar tarafına geçtiğini görüyoruz.

Fakat Pompeius ile diğer bazı büyükler harp sahasından kaçmışlardı. Bu suretle de Caesar'ın tek hakimiyet kurmasını önleyen Pompeius ile Senatus ittifaka zedelenmiş bulunuyordu. Senatus oligarşisinin de Pompeius olmadan Caesar'ın hücumlarına dayanması çok zordu. Bunun için Pharsalos'dan sonra Caesar'ın ilk meşgul olacağı insan, yine Pompeius'du.

58—Tek kişi hakimiyetinin Caesar tarafından kurulması

Pharsalos muharebesinden sonra Caesar, ordusunun büyük kısmını M. Antonius'un emrinde İtalya'ya göndermiş bir kısmı ile de kendisi Çanakkale boğazından geçerek Asia eyaletine girmiştir. Maksadı Pompeius'u takip etmek ve geçtiği yollar üzerindeki Roma eyaletlerini kendisine bağlamaktı. Böylece Asia eyaletinin bozuk olan maliyesini biraz yola koyduktan sonra *İlion* şehrini ziyaret etmiş ve ona otonomi ve vergi muafiyeti tanımıştır. Şehre Caesar bu şerefi, cetleri olan Aeneas'ın ahfadından birisi olmasından dolayı vermişti.

Caesar Asia eyaletinde iken, Pompeius'un Mısır'a kaçtığını haber almıştır. M. Ö. 55 senesinde Mısır'dan kovulmuş olan kralı (Ptolemaios XIII. Auletes) Pompeius tekrar tahtının başına geçirdiği için, şimdi başta olan onun çocuklarının da kendisine yardım edeceğini düşünmüştü. Bu esnada Mısır'da başta bulunan Ptolemaios XIV ile karısı ve kardeşi Kleopatra VII. taht kavgası yapıyorlardı. Kralın etrafındakiler, krala Mısır'a kabulü için müracaat etmiş olan Pompeius'u ortadan kaldırmayı, çünkü Caesar'ın çok daha kuvvetli olduğunu telkin etmişlerdi. Kral bu nasihati dinlemiş ve bir kayık içinde kıyıya yanaşan Pompeius, karaya ayak basar basmaz öldürülmüştür (48 senesi 28 Eylül). Bir müddet sonra küçük bir donanma (35 gemi, 3200 piyade, 800 süvari) ile Rhodos üzerinden İskenderiye'ye gelen (2 Ekim) Caesar'a bir tepsi içinde Pompeius'un başı ve mühür yüzüğü verildiği zaman Caesar ağlamıştır. Böylece Senatus hakimiyetinin müdafaasını üzerine almış olan kuvvetli Pompeius, pek şerefli olmayan bir tarzda ölüme mahkûm edilmiş oluyordu.

Caesar, yanındaki az kuvvetle İskenderiye'ye girmiştir. Daha önceleri de Caesar Mısır'ı Roma devleti hudutları içine almayı düşünmüştü. Şimdi kardeşler arasındaki anlaşmazlıktan bu sahada istifade etmek istiyordu. Fakat bir Roma Consul'ü olarak Mısır'ın iç işlerine karışması, İskenderiyelileri kızdırmıştı. Hele Kleopatra, kral tarafını tutmuş şehirdeki sarayda oturmakta olan Caesar'ın yanına gizlice gelince, İskenderiye'liler daha çok öfkelenmişlerdir. Caesar, kraliçe'den kendi gayesi için faydalanmayı düşünüyordu. Bu yüzden taht kavgasını Kleopatra lehine bir sonuca bağlayınca,

İskenderiye halkı, buna bilfiil mukavemete karar vermiştir. Bunun için kral ordusu şehre girmiş ve Caesar'ı sarayda muhasara etmiştir. Caesar ve Roma'lılar dar bir saha içinde aylarca muhasara altında tutulmuşlar ve yalnız denizle irtibatı koruyabilmişlerdir. İşte Caesar bu yolla Doğu eyaletlerindeki dostlarından İskenderiye'ye yardım gönderilmesini istemiş ve nihayet bir Bergama Prensi olan Mithridates, yanındaki ordusu ile Suriye üzerinden geçerek İskenderiye önüne gelmiştir (M. Ö . 47 senesi Martı). İskenderiye'deki kral ordusu bu orduya karşı yürüyünce Caesar da saraydan çıkıp kendisine gönderilen yardımcı kuvvetlerle birleşmiştir. Nil kenarında yapılan muharebede (M. Ö. 27 Mart 47) Mısır kuvvetleri mağlûp olmuş, Mısır kralı kaçarken nehirde boğulmuştur. Bunun üzerine İskenderiye de Caesar'a teslim olmuştur. Bundan sonra Mısır'ın idaresi Kleopatra ile kardeşi genç Ptolemaios XV. e verilmiş, fakat İskenderiye'de bir Roma'lı muhafız alayı bırakılmıştır. Bu alayın kumandanlığına Senatus partisi mensupları arasından birisi değil, bir azatlı köle getirilmiştir.

Caesar, Mısır'da bu işlerle meşgul iken Pompeius'un Pharsalos muharebesinden kurtulmuş olan ordusu Afrika kuzeyinde yeniden toplanıyor ve oligarşiye mensup bazı büyükler Caesar'a karşı yeni bir harp hazırlığına girişiyorlardı. Caesar'ın Roma'da bırakmış olduğu hükûmet de pek başarılı olmamış, Küçük Asya'da Mithridates Eupator'un oğlu ve Kırım kralı olan *Pharnakes*, Caesar'ın Bithynia-Pontus'da bıraktığı Legatları yenerek buraları kendi idaresi altına almıştı. Caesar, bu haberi alınca hemen Mısır'dan ayrılarak (47 senesi Haziran başı) Filistin, Suriye ve Kilikia üzerinden Küçük Asya'ya gelmiştir. Halys' (Kızılırmak) ın doğusuna düşen *Zela* mevkiinde M. Ö. 1 Ağustos 47 de yapılan muharebede Pharnakes'i o kadar çabuk yenmiştir ki bunu Roma Senatus'una **Veni, vidi, vici** (geldim, gördüm, yendim) kelimeleriyle bildirmiştir. Harp sonucunu bu şekilde ifade etmesinin sebebi ise, Lucullus ile Pompeius'un Mithridates'e karşı yapmış oldukları harplerin ne kadar uzun sürmüş olduğunu tebarüz ettirmekti. Bundan sonra Caesar, Küçük Asya'yı yeniden tanzim etmiş ve bu arada Bithynia-Pontus eyaleti tekrar kurulmuştur. Neticede Çanakkale boğazı ile Mısır arasında kalan bütün memleketler Caesar hakimiyeti altına girmişlerdir.

Bütün bu olaylar cereyan ederken, Roma'da da Caesar'ın durumu iyice kuvvetlenmiş bulunuyordu. Pompeius'un ölümünden sonra Senatus ile halk meclisi Caesar'a onun tek hakimiyetini garanti altına alan bir çok ünvan ve salâhiyetler vermişti. Caesar, 5 sene için consulluğa, muhtemelen bir sene için Diktatör seçilmiş (48, Eylül), ayrıca kendisine, bir Halk Tribününün hak ve salâhiyeti, Senatus ve halkın fikrini almadan harp ve sulha karar vermek, valileri Praetor rütbesinden olan eyaletlere istediği kimseleri vali seçebilmek, Halk Tribunları ve Aedilleri dışında, diğer memuriyetlere istediğini seçtirmek hakları tanınmıştı. Caesar da daha Doğuda iken Diktatör gibi harekete başlamış ve M. Antonius'u kendisine **Magister Equitum** tayin ederek Roma'da en nüfuzlu mevkii ona vermişti. Fakat M. Antonius şehir politikasını iyi yürütemedi ve kısa zamanda şehirde karışıklıklar başladı. Az sonra Campania'daki askerler de isyan edince, durum daha fena olmuş ve henüz daha tarafsız olan vatandaşlar, Caesar'ın geri dönünce Sulla gibi hareket edeceğinden korkmaya başlamışlardı.

Böylece Caesar, M. Ö. 47 senesi sonbaharında (Ekim başı) Tarentum'da İtalya topraklarına ayak bastığı zaman durum hiç de iyi değildi. Bu sebebten Roma'ya gelince Antonius'u mevkiinden uzaklaştırarak karışıklığı düzeltmiş, bu sırada kendi tarafına geçmek isteyen Cicero'ya çok iyi muamele etmiştir. Roma önlerine kadar gelmiş olan isyancı askerleri de ustaca verdiği nutuklarla yola getirmiş ve terhis edilmek isteyen Legionlar bu sefer Caesar'dan kendilerinin Afrika'da yapılacak harbe gönderilmelerini istemişlerdir. Esasen bu sırada en önemli olan mes'ele de bu harbin hazırlanmasıydı. Caesar, Roma ve İtalya halkından yaptığı istikrazlar ile para ihtiyacını da gidermiş, kendisine verilen salâhiyetlere dayanarak Roma'daki hükûmet işlerini yola koymuştur. Bu arada Lepidus ile birlikte kendisini 46 yılı Consul'luğuna seçtiriyor (3. Consulluk), diğer mevkilere de taraftarlarını getiriyordu. Senatus'un eksik olan azalıklarına da dostlarını alarak tamamlıyordu.

Bu esnada Pompeius taraftarları da Kuzey Afrika'da iyice teşkilâtlanmışlardı. Pharsalos'dan kaçıp kurtulan ve Pompeius'un kayın pederi olan Metellus Pius Scipio, M. Porcius Cato. Pompeius'un oğulları Gnaeus ve Sextus Pompeius, Caesar'ın Gallia harplerinde Legatı iken, iç harbin başlaması üzerine Pompeius tarafına geçmiş

olan T. Labienus burada toplananlar arasında idiler. Afrika eyaleti valisi (P. Attius Varus) ile Numidia kralı Iuba da bunlarla birleşmişti. Böylece harbe hazır büyük bir ordu teşekkül etmiş, (14 Legion asker, 120 fil) Metellus Pius bunun başına geçmişti. Ayrıca büyük bir donanma da emirlerinde idi. Sicilya ve Sardinya'ya hücumlar yapılıyor, hatta İtalya'ya yapılacak bir saldırıdan korkuluyordu. Roma'da ve bütün Roma devleti içindeki memnun olmayanların hepsi ümitlerini bu harbe bağlamışlardı.

Caesar, durumun tehlikeli olduğunu anlamış ve Roma'daki zamanını bu harbin hazırlığını yapmakla geçirmişti. Nihayet 47 senesi sonunda **Lilybaeum** mevkiinden hareket ederek Afrika eyaletinin doğu kıyısındaki *Hatrumetum*'da Afrika topraklarına ayak basmıştır (28 Aralık). Burada deniz ile olan irtibatını muhafaza ederek, kendisine karşı yapılan ufak hücumları geriye atmayı başarmıştır. Her iki taraf da muharebeden çekindiği için uzun mevzii bir harp başlamıştı. Caesar, İspanya'da yaptığı gibi, burada da karşı tarafta ve eyalet şehirlerinde taraftar kazanmaya çalışıyor ve muvaffak da oluyordu.

Nihayet Caesar, lüzumlu olan yardımı aldıktan sonra, *Thapsus*'a gitmek üzere hareket etmiştir. Bir müddet sonra burada büyük bir muharebe oldu (M. Ö. 6 Nisan 46) ve Pompeius taraftarları büyük bir yenilgiye uğradı. Kumandanların bir kısmı muharebede, bir kısmı da kaçarken öldürülmüş, T. Labienus ile Pompeius'un oğulları bu esnada Caesar aleyhtarı bir kuvvetin toplanmaya başladığı İspanya'ya gitmişlerdir. Thapsus muharebesi esnasında Utica şehri kumandanlığını yapmış olan *M. Porcius Cato*, Caesar'ın şehir üzerine yürüdüğü haberini alınca, intihar etmiştir. Cato muhaliflere, tam ve eski manâda bir Cumhuriyet taraftarı olduğu için katılmıştı ve bu idarenin devam ettirilmesine artık imkân kalmadığını görünce, ölmeyi tercih etmiştir. Caesar, Numidia topraklarının bir kısmı üzerinde *Africa Nova* eyaletini kurmuş, bir kısmını da müttefiki olan Mauretania kralı Bocchus'a vermiştir. Bu eyaletin ilk valisi, devrin meşhur tarihçisi ve Caesar taraftarı olan **C. Sallustius Crispus**'dur.

Thapsus muharebesinden sonra Caesar, Roma devletinin tek hakimi olmuştu. Devlet sınırları içindeki bütün eyaletleri görmüş ve hepsini kendisine bağlamıştı. İspanya'daki yeni mukavemet ha-

reketi ise henüz kendisinin müdahelesini gerektirecek kadar önemli değildi. Binaenaleyh artık Roma'ya dönebilir ve devlete istediği yeni şekli verebilirdi. Roma'ya döndükten sonra da muhaliflerine karşı gayet yumuşak davranmaya başlayınca, aristokratlar da kendisine itimat etmişlerdir. Fakat onlar Caesar'ın devlete yeni bir şekil vermesine, ancak eski Anayasa hudutları içinde taraftar idiler ve bu fikri en açık bir şekilde Cicero, Pompeius taraftarlarının en önemlilerinden olan **M. Claudius Marcellus**'un Caesar tarafından affedilmesi üzerine, Senatus'da verdiği nutukta açıklamıştı.

Caesar'a Thapsus muharebesinden sonra Senatus yine birçok şeref payesi ve salâhiyet vermişti. Kırk gün sürecek bir Tanrılara şükran şenliği, 4 zafer alayı tertip hakkı tanınmış, 10 sene için Diktatör, 3 sene için bir Censor'un ahlâkı tanzim etme salâhiyetini vermişti. Ayrıca fevkalâde memurlar seçme hakkı da tanınmış, Caesar bu hak ve salâhiyetlere dayanarak devlete yeni bir şekil verebilmiştir. Böylece 46 sonbaharında Gallia, Mısır, Pharnakes ve Iuba'ya karşı kazandığı zaferler münasebetiyle 4 **Triumphus** tertip ediyor ve halka bu esnada eğlenme imkânı sağlıyordu. Bundan sonra bir taraftan kendisine tanınan hak ve salâhiyetlere, diğer taraftan Anayasaya dayanarak birçok yeni kanunlar çıkarmıştır.

Fakat devleti tanzim işinin bir kere daha İspanya'daki olaylar münasebetiyle yarıda kaldığını görüyoruz. M. Ö. 49 senesinde Caesar'ın burada bırakmış olduğu valiler iyi birer idareci olamamışlardı. Daha o zaman Güney Ispanya'da Pompeius taraftarı bir hareket başlamış ve bu hareket tamamıyla bastırılamamıştı. Böylece Thapsus'dan kaçan Pompeius'un oğulları ve T. Labienus Ispanya'ya geldikleri zaman Gn. Pompeius güneyde iki Legion'un kumandanı oluyor ve burada yeniden toplanan askerlerle Caesar'a karşı büyük bir ordu teşkil ediyordu. Durum o kadar tehlikeli idi ki, valiler Caesar'dan hemen müdahelesini istemişlerdir. Caesar, hareketinden önce, Roma'da kendi namına işleri yönetecek bir hükûmet teşkil ediyor ve M. Ö. 46 senesi Consulu ve bu esnada Magister Equitum olan Lepidus'un emri altında 8 şehir praefect'ini normal memurlar yerine işleri yapmakla vazifelendiriyordu. Kendisi de tek başına 45 senesi Consul'luğuna seçilmişti (5. Consulluk) ve bu memuriyeti Diktatörlükle birleştirmek istiyordu.

Cumhuriyet usullerine pek benzemeyen bu son işlerden sonra Caesar M.Ö. 46 senesi Kasım başında Roma'dan ayrılarak, son mukavemeti de ortadan kaldırmak üzere Ispanya'ya gitmiştir. Beraberinde götürdüğü ordu, İspanya'da kendisine sadık kalmış Legion'larla birlikte oldukça önemli bir kuvvet meydana getiriyordu. Bu ordu ile güneyde evvelâ işi küçük harplerle idare etmiş ve Pompeius taraftarlarını zaafa düşürmeye çalışmıştır. Nihayet M.Ö. 45 ilkbaharında (17 Mart) *Munda* mevkiinde Gn. Pompeius kumandanlığındaki ordu ile Caesar kuvvetleri arasında şiddetli bir muharebe olmuş, bizzat Caesar da harb edenler arasına katılmıştır. Muharebe yine Caesar'ın zaferi ile son bulmuştur, Gn. Pompeius kaçarken yakalanarak öldürülmüştür. T. Labienus da ölenler arasındaydı. Bundan sonra orada buradaki mukavemetler de kırılarak İspanya'da sükûn sağlanmış, yalnız Sex. Pompeius kaçmayı başarmıştır.

Caesar ayrılmadan evvel İspanya'da ve özellikle güney İspanya ile doğu ve batı İspanya sahillerinde bir çok koloniler kurdu ve bunların bir kısmına veteran'larını, diğerlerine ise Roma şehir proletaryası veya burada yapılan harplerde kendisi ile işbirliği yapmış yerli halkı yerleştirdi. Böylece güneyde kurulmuş koloniler arasında **Colonia Romulensis, Colonia Genetiva Iulia Urbanorum** ve diğerlerini sayabiliriz. Doğu İspanya kıyılarında koloni hakkını alan şehirler (**Iulia Victrix Nova Carthago** ile **Iulia Victrix Triumphalis Tarraco**) olduğu gibi, Lusitania kıyılarında bu seviyeye yükseltilmiş şehirler de vardır.

Caesar, Gallia Narbonensis eyaletine geldiği zaman ise 10. Legiona mensup bir çok veteran'ı, daha önceden kurulmuş olan (M.Ö. 118) Narbo Martius'a yerleştirerek burânın nüfusunu arttırmış, Massilia'ya ait topraklar üzerinde de **Colonia Arelate** (Arles) yi, sahilde harp limanı olarak **Forum** Iulii (Frejus)'yi kurmuştur. Kurulan bu kolonilerin yalnız askerî caddeleri ve devleti emniyet altına almak hususunda yardımları dokunmakla kalmıyor, ayni zamanda buralara Lâtin kültürünün yayılmasına da hizmet ediyorlardı. Bütün bu yapılanlar bize Caesar'ın yeni kuracağı devlette, yalnız Roma ve İtalya halkının değil, fakat eyaletlerde yaşayanların da bir yeri olacağını göstermektedir.

59— Caesar'ın Diktatörlüğü

Caesar'ın yeni devleti kurarken yaptığı işlerin, çıkarttığı kanunların bir kısmı Munda'dan evvel, diğer bir kısmı da bu muharebeden sonraya aittir. Thapsus'dan Roma'ya döndükten sonra (46 senesi, 25 Temmuz), evvelâ Veteran'larına hiç bir zora başvurmadan para ve toprak temin etmiş, sonra da halkın durumunu düzeltmek için yeni kararlar almıştır. Bu sahada yapılan ilk iş, devletten parasız buğday alanların sayısını 320,000 den 150,000'e indirmek, açıkta kalanlara Roma'da iş bulmak olmuştur. Bundan sonra şehri huzursuz bir duruma sokan siyasî cemiyetler dağıtılmış, paralı sınıfların fazla lükse kaçmaları yasaklanmıştır. Mahkemelerin jürileri bundan böyle yalnız Senatorler ile atlı sınıfı mensuplarından teşekkül edecekti. Ayrıca İtalya halkının azalmasını önlemek için de bazı tedbirler almıştı. Bu meyanda 20 ile 40 yaş arasındaki vatandaşlar yabancı memleketlerde üç seneden fazla kalamayacak, Senator çocukları ancak resmî bir vazife ile dışarıya gidebileceklerdi. Bundan sonra Caesar, şehir dahilindeki kölelerin nüfuzunu da kırmak istemiş, bunun için mer'alarda çalışan işçilerin 1/3 ünün hür vatandaşlar arasından alınmasını karar altına almıştır.

Munda muharebesinden (17 Mart, 45) sonra ise, Roma'da Senatus'un Caesar'a bir takım yeni hak ve salâhiyetler verdiğini görüyoruz. Bunların başında Pontifex Maximus'luğun babadan oğula geçer bir hale getirilmesi yer alıyordu, yani Caesar öldükten sonra bu mevkie oğlu veya bu yoksa mânevî oğlu getirilecekti. Thapsus muharebesinden sonra kendisine 10 sene için verilmiş olan Diktatörlük, şimdi (M. Ö. 45 Aralık) ölünceye kadar bu mevkide kalma şeklini **(Dictator Perpetuus)** alacak, ayrıca her sene yeniden Consul seçilecekti. Böylece Caesar devlet içinde tek hakim durumuna gelmişti. Senatus ona **İmperator** ünvanını özel adı gibi kullanma hakkını da vermişti. Caesar, bunu ünvan olarak kullansa bile, yine de daimî başkumandan haline gelmiş oluyordu. Bir Halk Tribunu'nun hak ve salâhiyeti **(Tribunicia Potestas)** de kendisine verildiği için, mecliste kanun teklifi hakkı vardı ve hoşuna gitmeyen her kanun teklifine itiraz edebilirdi; bundan başka şahsı da tecavüzden masundu **(Sacrosanctus)** Caesar, aynı zamanda vatanın babası **(Pater Patriae)** ünvanını almıştı, bunun için Senator ve atlı

sınıfı mensuplarından resmî işlere başlarken kendisine sadakat yemini yapmaları istenmişti. Bundan başka vatandaşlar onun yanında konuşurken sözlerine dikkat etmeli, onun sözlerini kanun olarak kabul etmeliydi.

Caesar daha hayatta iken dinî ihtiram da görmüş, heykeli Tanrı Quirinus'un mabedine onun heykeli yanına konmuştur. Bundan başka Zirkus oyunlarında oyunlar başlamadan önce bir merasimle dolaştırılan Tanrı heykelleri arasında Caesar'ın fildişinden heykeli de dolaştırılacak, doğum günlerinde ona kurban takdim edilecekti. Ayrıca Caesar'ın öldükten sonra Tanrılar arasına kabul edilmesi de karar altına alınmış (M.Ö. 45 de) ve **Divus Iulius** kültünün ilk rahibi M. Antonius olmuştur (M. Ö. 42). Tanrı Caesar'ın mabedi Forum'da inşa edilecek ve burada Caesar, clementia ile birlikte ibadet görecekti. Bu mabedin açılışı 29 senesi 18 Ağustosunda Octavianus tarafından yapılmıştır. Bütün bu yapılanlarla Caesar'ın mevkii fevkalâde kuvvetlenirken Cumhuriyet idaresinin eski müesseseleri de yaşamakta devam etmişlerdir. Yüksek devlet memurlarını yine halk meclisi seçiyor, fakat seçimler artık eskisi kadar serbest olamıyordu. İhtiyaçları karşılamak veya dostlara uygun mevkiler sağlayabilmek için devlet memurlarının sayısı artırılmıştı. Böylece Aedil'lerin sayısı 6, Questor'ların 40, Praetor'ların da 16 olmuştur. Consul'ların sayısı yine 2 olarak kalmıştı, fakat Caesar, yıl içinde bunları vazifelerinden uzaklaştırıyor ve yerine yenilerini getiriyordu. Senatus'un teşekkül şekli ve salâhiyetleri Caesar'ın müdahelesi ile değişmişti. Pharsalos muharebesinden sonra kendisine memur namzetlerini seçme hakkı verildiği için, birçok taraftarını bu yolla Senatus'a sokmuştu. M. Ö. 45 ve 44 seneleri içinde ise kendisine verilmiş olan Censor hak ve salâhiyetinden faydalanarak bu müesseseye yeni taraftarlarını sokmuş, böylece Senatus 900 azalı bir meclis haline gelmiştir. Yeni senatorların hemen hepsi atlı sınıfı arasından ve Roma hariç, İtalya'nın diğer şehirlerinden seçilmişlerdi, hatta aralarında eyaletlerden olanlar da vardı. Çünkü Caesar, Senatus'da yalnız Roma aristokrasisinin değil, bütün İtalya şehirlerinin ve eyaletlerinin temsil edilmesini istiyordu. Böylece devlet siyasetini ve maliye'yi idare eden bu meclis, Caesar'ın şahsına bağlanmış oluyordu. Caesar, Senatus toplantı halinde iken iki Consul'un arasında oturur ve her mes'ele hakkında ilk olarak fikrini o söylerdi.

Umumî yerlerde Triumphus yapanların bu esnada giydiği elbise ile dolaşabilmek, başında daima defneden yapılmış bir çelenk taşımak, altından yapılmış bir makam koltuğu üzerinde oturmak da onun hakkı idi. Doğmuş olduğu yılın 5. ayı **(Quintilis)** *Iulius* (Temmuz) adını almış, sikkeleri üzerine ismi ve ünvanları ile birlikte portresini koymak hakkı da tanınmıştı (M.Ö. 44 senesi başında). Caesar, hayatta iken portresi sikkeleri üzerine konmuş ilk Roma'lıdır. Bu âdet ancak ondan sonra umumileşti ve diğer kumandan ve devlet adamları da aynı şeyi yaptı.

Caesar'ın Diktatörlüğü esnasında halk meclisi de önemini kaybetmişti. Gallia Cisalpina halkına *Roma vatandaşlık hakkı* verdiği gibi, bazı değerli teb'alarına özellikle Roma'da yaşamakta olan ve çeşitli memleketlere mensup bulunan doktor, avukat ve öğretmenlere de aynı şeyi yapmıştır. Roma'da nüfus fazlalığını önlemek için vatandaşların bu arada emektar askerlerin eyaletlere gidip yerleşmelerini istiyordu. Gallia ve İspanya'da olduğu gibi, şimdi Afrika ve diğer eyaletlerde de Koloniler ve **Municipium**'lar kurulmalı idi. Bunun için Sicilya'nın tamamına Lâtin vatandaşlığı hakkı verilirken Afrika'da koloniler kuruluyor ve halâ terkedilmiş bir durumda olan eski Kartaca'nın yerinde bir vatandaş kolonisi yükseliyordu (Colonia Iulia Concordia Carthago). Aynı şey Yunanistan ve Küçük Asya'da da (Colonia Julia Concordia Apamea = Mudanya) yapılmış ve Korinth'in yerinde yeni bir Roma kolonisi (Colonia Laus Iulia Corinthus) kurulmuştur. Bu suretle bu sırada Roma'da yaşamakta olan bir milyona yakın vatandaşın 80000 i eyaletlere aktarılmıştır. Eyaletlere gönderilen bu kolonistler yaşadıkları eyaletin muteber kişilerini Roma vatandaşlığına kazanmaya çalışacaklardı. Eyalet halkını Roma vatandaşı yapmak için ikinci bir yol, askerlik hizmeti idi. Caesar ilerde yapmayı düşündüğü harpler için bu sırada ordusunu 39 Legion'a (200.000 kişi) çıkarmıştı ve bu miktar için artık Roma vatandaşları kâfi gelmiyordu. Bunun için eyaletlerden de asker alınıyor ve bunlar hafif piyade ile atlı alaylarına ve hatta Legionlara yerleştiriliyorlardı. Fakat Legion hizmeti yalnız Roma vatandaşlarına ait bir iş olduğundan bunlara alınan kimselere hemen vatandaşlık hakkı veriliyordu. Bu suretle Caesar Senatus hükûmetinin yalnız Roma şehrini kapsayan idaresi yerine, devletin tamamını içine alan bir idare görüşü getirmek istemişti.

Diğer taraftan Roma'da işsizliği ortadan kaldırmak için büyük yapı faaliyeti başlamıştı. Yapılması plânlanan işler arasında Forum, Curia binası tiyatro, bütün Grek ve Lâtin edebiyatı eserlerinin toplanacağı genel bir kitaplık, bir Concordia mabedi, Adriatik denizinde başlayarak Apeninler üzerinden Tiber vadisine ulaşan geniş bir caddenin inşası, Tiber nehrinin tesviyesi, Pomptin bataklıkları ile Fucinus gölünün kurutulması Ostia limanının tamamlanması ve Korinth kanalının açılması yer alıyordu. Bundan başka kendisine Roma'nın kutsal sınırı olan **Pomerium'u** daha ileriye götürebilme hakkı da tanınmıştı. Buna dayanarak Caesar, Mars meydanını şehir sınırları içine almak ve burada da inşaat yapmak ve böylece o zamanki dünyanın en büyük mabedi olacak Mars mabedini burada yükseltmek istiyordu. Bütün bunların yalnız bir kısmı tamamlanabilmiş, fakat büyük kısmı Caesar'ın erken ölümü sonucunda yarıda kalmıştır.

Caesar'ın yaptığı işlerin en önemlilerinden birisi de takvimin düzeltilmesi idi. Bu sebepten bu zamana kadar kullanılmış olan ve 355 günden ibaret olan ay senesi yerine, Mısır'da kullanılan 365 1/4 günlü güneş senesi alınmıştır. Bu sonuncu sistemde şubat ayına her dört senede bir gün ilâve ediliyordu. Iulius Takvimi adı verilen bu takvim, M. S. 1582 de Papa XIII. Gregoir tarafından bir kere daha düzeltilmiş ve bu, bugün kullanılmakta olan takvimin esasını teşkil etmiştir.

Bütün bunların yanında Caesar, devlet sınırlarının da emin ve belirli bir hale gelmesini istiyordu. Bunun için de Doğu eyaletlerini tehdit eden Dak'lar ile Parth'lara karşı harp etmesi lâzımdı. Bu maksatla Legion'lar hazırlanmış, Makedonia'nın Adriyatik sahillerindeki Apollonia şehri Dak harpleri için hareket noktası olarak seçilmişti.

Yine bu sıralarda Caesar'ın durumu ve tutumu ile hoşnut olmayan sınıfların, hatta onunla birleşip anlaşmış olan aristokratların dahi direnme hareketlerinin kuvvetlendiğini görüyoruz ki bunda Munda muharebesinden sonra Caesar'a verilen yeni hak ve salâhiyetlerin de büyük tesiri olmuştur. Roma şehir Cumhuriyetini idare etmiş kimselerin Caesar'ın bütün devleti bir arada ele alan idare tarzını anlamalarına imkân yoktu. Hatta Thapsus muharebesinden

sonra Caesar ile dost olmuş bulunan Cicero bile Caesar'ın kurmak istediği ve eski Cumhuriyet Anayasası ile hiç ilgisi olmayan hükûmet şeklini, tyranlık ile bir tutuyordu. Pharsalos'dan sonra Caesar tarafına geçmiş ve onun yakın dostları arasında yer almış bulunan, *M. Iunius Brutusda* Munda'dan sonra hızla tek kişi hakimiyetine doğru giden Caesar'a karşı olanlar tarafına geçmişti. Çünkü o da kat'i olarak eski Cumhuriyet idaresine inanmış bir kimse idi ve bu sebebten de genç Cato'nun kızı **Porcia** ile evlenmişti.

Caesar'ın kendi etrafında toplanmış olanların da hepsi samimi olarak ona inanmış değillerdi. Aristokrasi sınıfından olan taraftarları yalnız kendilerini düşünüyor, yeni hükûmet içinde de ailelerinin itibar ve servetini artırmaya gayret ediyorlardı. Etrafındakiler arasında en faal ve sadık olanları, İtalya şehirlerinden ve eyaletlere mensup olan kimselerdi ve kendisine her şeyde yardım eden **A. Hirtius, C. Vibius Pansa, C. Oppius** ve **L. Cornelius Balbus** gibi sekreterlerini de bunlar arasından seçmişti. Bundan başka Caesar'ın etrafında hiç bir zaman memnun olmamış kimseler de vardı. Hatta kendisine en çok bağlı olan ordu bile, işine gelmeyince kumandanına karşı isyan edebileceğini, meselâ Thapsus'dan önceki olaylarla göstermişti. Kendisinin uzaktan akrabası olan 44 senesi Consulu M. Antonius da çok itimada değer bir kimse değildi ki bunu, 45 senesinde Caesar'ı ortadan kaldırmak istemesi ile de göstermişti.

Parth harplerine gitmeden önce Caesar, devlet içindeki tek hakimiyetini tam olarak açıklığa kavuşturmak, bunun için de Hellenistik devir kralları gibi, krallık alâmeti olan diademi başına bağlamak ve kral ünvanını almak istemişti. Bunu, bu kadar çok Cumhuriyet idaresine bağlı bir muhit içinde yapmayı düşünmek, çok cesurca bir iş idi. Fakat Caesar ve en yakın arkadaşları bu işi vatandaşları şaşırtıcı bir yolla yapmayı düşünmüşlerdi. M. Ö. 44 senesi 15 Şubatında Roma'da halk **Lupercalia** denilen eski bir çoban bayramını kutlamak üzere Forumda toplanmıştı. Caesar da kırmızı renkli kral elbiselerini ve altın taç giymiş olarak koltuğunda oturuyordu. Bu sırada M. Antonius elindeki krallık diademini Caesar'a uzatmış ve onu kendisine Roma halkı namına verdiğini söylemiştir. Fakat halk durumu alkışlamadan sessiz ve şaşmış bir halde karşılayınca, Caesar halkın menfi düşüncesini hemen kavramış ve krallık

bandını baş Tanrı Juppiter'e verilmek üzere geriye iade etmiştir. Bu ilk deneme başarısızlığa uğrayınca, ortalığa Caesar'ın bilgisi dahilinde, bir kehânet sözü yayılmıştır; buna göre Parth'lar yalnız bir kral tarafından mağlûp edilebilecekti.

Bu sebebten Parth harpleri zamanı yaklaştıkça Roma'daki siyasî hava da bozulmaya başlamıştı. Caesar'ın Cumhuriyet Anayasasını kaldırmasını önlemek üzere teşekkül etmiş olan mukavemet hareketi, yavaş yavaş Caesar'ı öldürmek üzere kurulmuş bir komplo halini almış ve buraya Pompeius taraftarlarıyla eski Caesar'cılara mensup 60 kişi dahil olmuştu. Çünkü harekete dahil bir çok Cumhuriyetçi, hürriyeti geriye getirmek için tyran Caesar'ı ortadan kaldırmaktan başka çare kalmadığına inanmıştı. Brutus, hareketin başına geçmişti. Kız kardeşinin kocası olan **C. Cassius Longinus** da Caesar tarafına geçtiği halde, içinden tamamıyla Cumhuriyetçi kalmış ve bunun için komploya katılmıştı. Bunlardan başka D. Brutus, G. Trebonius ve Casca kardeşler (P. Servilius ve C. Servilius Casca) de aynı sebeplerden bu harekete katılmışlardı.

Caesar, etrafında teşekkül etmekte olan düşmanlığı hissetmiyor değildi, fakat şahsını korumak için hiç bir tedbir almıyor, yalnız yaklaşan harbin hazırlıkları ile meşgul oluyordu. Yeğeni C. Octavius'u hazırlık yapması için daha önceden Apollonia'ya göndermişti. Kendisi de M. Ö. 44 senesi 18 Mart'ında buraya, ordusunun başına gitmek istiyordu. Fakat 15 Mart'ta bir Senatus toplantısı yapılacaktı. Burada krallık mes'elesini şu şekilde halletmeyi düşünmüştü: Roma ve İtalya dahilinde yine Diktatör olarak kalacak, fakat İtalya dışında «Kral» ünvanını taşıyacaktı. Fakat komployu hazırlayanlar, Parth harplerinden sonra geriye bir kralın dönmesini kat'iyyen istemiyorlardı. Bunun için Caesar'ı son Senatus toplantısında öldürmeyi tasarlamışlardı. Böylece M. Ö. 15 Mart 44 **(Idus Martii)** tarihinde Senatus Mars meydanındaki Pompeius tiyatrosu salonunda toplantı halinde iken, içeriye giren Caesar, daha koltuğuna oturmadan, komployu hazırlayanlar bir şey sormak bahanesi ile etrafını sarmış ve onu 23 yerinden hançerleyerek öldürmüşlerdir. Caesar'ın ölümü ile onun *Roma ölçülerine biç uymayan devlet fikri de* ortadan kalkmış ve yerini yıllarca süren iç harplerden sonra, Augustus'un ılımlı devletine bırakmıştır.

BÖLÜM: VIII

Cumhuriyetin Son Bulması

60 — Mutina harbi

Caesar'ın ölümünden sonra, umumî bir kargaşalığın başladığını görüyoruz. Çünkü Caesar'ın devlet içindeki mevkii, yalnız kendi şahsı için yaratılmıştı ve ölümünden sonra yerine geçecek kimse için, hiç bir karar alınmamıştı. Şu halde onun ölümü ile mutlak hükûmet de son bulmuş oluyordu. Fakat isyanı hazırlayanların umdukları gibi, eski Cumhuriyet idaresi de iade edilmemişti. Caesar'ın öldürülmesi karşısında şaşıran Senatus mensupları arasında duruma hemen hakim olacak kuvvetli bir şahsiyet de mevcut değildi. Vakıa bu tarihte 62 yaşına ulaşmış olan Cicero, isyan hareketini karşıdan tasvip etmişti, fakat bu sırada siyasetten ayrılarak, kendisini tamamıyla yazılarına vermişti. Bu yılın Praetorları olan Cassius ile Brutus ise, Caesar'ın öldürülmesi olayının Roma'daki halk ve veteranlar arasında uyandırdığı heyecan karşısında, kaçıp Kapitol'a sığınmak zorunda kalmışlardı.

Caesar taraftarları arasında bu esnada en kuvvetli olan kimseler, M. Ö. 44 yılı Consulluğunu Caesar ile paylaşmış olan M. Antonius ile birçok defa Caesar'ın Magister Equitum'luğunu yapmış olan M. Aemilius Lepidus idi. Roma'nın Caesar gibi eski aristokrat ailelerinden birine mensup olan M. Antonius, M. Ö. 82 de doğmuştu ve 54'ten itibaren Senatus partisine karşı cephe almıştı. Caesar'ın Gallia harplerine katılmış, Pharsalos muharebesinde Caesar ordusunun sol kanadına kumanda etmişti. Antonius kabiliyetli bir asker, kuvvetli bir kumandandı. Bunun için Caesar Doğuya Pompeius'u takibe gittiği zaman, onu İtalya'da kendi vekili olarak bı-

rakmıştı. Fakat bu işte çok başarılı olmadığı için Caesar ile arası açılmış, ancak Caesar 45'te Ispanya'dan döndükten sonra, yeniden dost olmuşlardır. Fakat Senatus nihayet vaziyete hakim olarak işlerin idaresini ele almış ve 44 senesi Mart 17'de yaptığı toplantıda Caesar katilleri için genel bir af çıkartarak bunların yine memuriyetlerinde kalabileceklerini ilân etmiştir; aynı zamanda yeni karışıklıklara meydan vermemek için de, Caesar'ın çıkarttığı bütün kanunların ve aldığı kararların muteber, bu arada tayin ettiği bütün memurların yerlerinde kalabileceğini kabul ve ilân etmiştir. Bu karara uygun olarak Antonius da Consulluğunu muhafaza etmiştir. Fakat Roma'daki halkın heyecanı halâ yatışmamıştı. Bunlar 20 Martta yapılan Caesar'ın cenaze merasiminde Antonius'un verdiği cenaze söylevinin tesiriyle Caesar katilleri aleyhinde o kadar taşkınlık yapmışlardır ki nihayet katiller, Antonius'un da tavsiyesi üzerine evvelâ Roma'yı, sonra da (M. Ö. 44 senesi Ağustos'unda) İtalya'yı terk etmişlerdir. Cicero dahi kendisini Roma'da emin hissetmediği için, Doğuya gitmeyi düşünüyordu.

O esnadaki siyaset adamları içinde ne yapılması gerektiğini en iyi bilen, yine Consul M. Antonius olmuştur (Lev. XV 56). İşe başlar başlamaz, karşı taraftakilere ne kadar samimi olduğunu göstermek maksadıyla evvelâ Diktatörlüğü resmen kaldırmıştır. Daha sonra kendisine emin bir mevki temin etmek için, Caesar'ın dul karısı Calpurnia ile anlaşarak Caesar'ın bütün servetine ve evrakına el koymuş, böylece Caesar'ın ilerde tatbik etmek üzere hazırladığı bütün iş plânlarını da ele geçirmiştir. Senatus'un 17 Mart toplantısında bütün bunlar makbul kabul edildiği için, Antonius bu karar ve plânları istediği şekilde tatbike başlamış, birçok vatandaşı da kendisine destek olmaları için, Senator yapmıştır. Caesar'ın veteranlarına İtalya içinde toprak sağlanması kararı da aynı Senatus toplantısında muteber kabul edildiği için, Antonius bu işi de yapmaya ve bu vesile ile taraftar edinmeye gayret ediyordu. Fakat Antonius sonucun alınmasında asıl askerî kudretin rol oynayacağını başından itibaren anlamıştı, yani önemli eyaletlerin valiliği ile oralarda bulunan orduların kumandanlığı bu işte lüzumlu birer faktördü. Burada da Antonius yine Caesar'ın yapmış olduklarını örnek olarak alacaktı.

Caesar'ın öldürülmesinden sonra, onun yerine Dolabella 44 senesi Consulu olmuştu. Diğer Consul de M. Antonius idi. İşte Antonius Nisan ayında yapılan bir Senatus toplantısında Consul'lukları bittikten sonra yani M. Ö. 43 senesi için kendisine Makedonia, arkadaşına da Suriye eyaleti valiliğini temin etmeyi başarmıştı. Antonius Makedonia'ya gittiği takdirde, orada Caesar'ın Parth harpleri için toplamış olduğu Legionlar da eline geçecekti. Fakat Makedonia'ya gidince İtalya'dan ayrılmış olacak ve muhtemelen batıdaki bütün Cumhuriyetçiler ona karşı birleşecekti. Halbuki kendisi Doğuda henüz pek tanınmıyordu. Asia eyaletinin valisi de, Caesar'a muhalif olanlardan biri, G. Trebonius idi. Ayrıca Parth'lar da Doğuyu yine huzursuz bir hale getirmişlerdi. Bu yüzden Antonius yine 44 senesi içinde bu durumu değiştirmeye karar vermiştir.

Böylece M. Ö. 44 senesi yaz ortasında toplanan halk meclisinin bir kararı ile Makedonia yerine, Gallia Cisalpina eyaletinin valiliği Antonius'a 5 sene müddetle verilmiş bulunuyordu. Kendisine lüzumlu olan askerleri de Makedonia'dan getirtebilecek ve ileride Gallia valisinin valilik müddeti son bulunca buranın idaresi de ona verilecekti ki bu, Caesar'ın M.Ö. 58 ile 49 arasındaki durumuna benzemekteydi.

Antonius geleceğini bu şekilde emniyet altına aldığını umduğu bir anda yeni bir olay cereyan etmiş ve Caesar'ın yeğeni C. Octavius (Lev. XIII 46) Roma'ya gelmiştir. M. Ö. 63 senesi 23 Eylülünde doğmuş olan Octavius'un mensup olduğu aile pek o kadar itibarlı bir aile değildi. Büyük babası zengin bir bankerdi, babası ise ancak Praetorluğa kadar yükselebilmiş ve erkenden ölmüştü. Annesinin ailesi de aristokrat değildi. Yalnız asil bir kadın olan Caesar'ın kız kardeşi Julia, anne tarafından dedesi ile evlenmiş ve böylece Caesar, Octavius'un büyük dayısı olmuştur. Caesar'ın kendi çocukları olmadığı için 45 senesinde İspanya dönüşü yaptığı son vasiyetnamede Octavius'u kendisine varis tayin etmişti. Octavius, bu esnada henüz 19 yaşında idi ve herhangi resmî bir işte kendisini göstermemişti. Caesar, bu sebepten onu Parth harplerine götürecekti. Bunun için de Octavius Apollonia'da bulunuyordu ve Caesar'ın ölüm haberini de orada almıştı. Bu haber üzerine Octavius hemen Roma'ya dön-

meye ve büyük dayısı Caesar'ın vasiyetnamesine uygun bir şekilde hareket etmeye karar vermişti. Halbuki en yakınları ona bütün bu işlere artık karışmamasını tavsiye etmişlerdi. Roma'da Caesar'ın vasiyetnamesi açılınca, yeğenini manevî evlât edindiği de görülmüş bu muameleden sonra adı **C. Iulius Caesar Octavianus** olmuştur. Fakat genç Octavianus'un bu esnada bu isimden başka bir şeyi de yoktu. Yüksek tabaka arasında veya Caesar taraftarları içinde hiç kimseyi tanımıyordu. En yakın dostları beraber tahsil yaptıkları ve Apollonia'da da yanında bulunmuş olan **M. Vipsanius Agrippa, Q. Salvidianus Rufus** ile Etrüsk asıllı asil bir aileye mensup olan **C. Maecenas** idi. Bunlar da ona henüz faydalı olacak bir durumda değillerdi. En kuvvetli dayanağı Caesar'ın varisi ve manevî oğlu oluşuydu ve bu sıfatı da onu başından itibaren ihtilâlci bir yola itmişti. Bununla beraber başlangıçta arası Cumhuriyet mensupları ile değil, kendisini Caesar'ın siyasî halefi durumunda gören Antonius ile açılmıştır.

Antonius, Caesar'ın servetine el koyduğu gibi, kendi borçlarının büyük bir kısmını da buradan ödemişti. Halbuki Octavianus için de bu paranın önemi vardı. Çünkü vasiyetnameye göre bu paradan Roma halkına bırakılan para hediyesinin dağıtılması lâzımdı. Bunun için bu parayı, Caesar'ın varisliğini kabul etmiş olan Octavianus kendi serveti ve akrabalarının yaptığı yardımlarla ödemeye çalışmıştır. Bundan başka Octavianus, Caesar'ın her sene cedleri Venüs için yaptırdığı şenliği de yaptırınca, Caesar taraftarı olanların kalplerini kazanmıştır.

Bu sırada Octavianus ile Antonius'un arası daha da bozulmuş ve Octavianus kendisini emniyet altına almak için, Ekim sonunda Roma'dan ayrılmıştır. Fakat bu sefer de Caesar'ın Roma dışında yerleştirilmiş olan veteranları arasında asker toplamaya başladı, sonra da resmî hiç bir sıfatı olmadığı halde, bu ordunun başında Roma'ya yürüdü. Durum fevkalâde kritik olduğu halde Octavianus aldırmıyor ve her birine dağıttığı paralar ile (aşağı yukarı 900 lira) yalnız Caesar'ın emektar askerleri arasında değil, Antonius'un Makedonia'dan getirtmiş olduğu asker arasında da taraftar buluyordu, hatta Antonius'un iki Legion'luk askerinin kendi tarafına geçmesini sağlıyordu. Bu şekilde Octavianus'un durumu, Antonius'un aksine gittikçe iyileşiyordu.

Antonius'un durumunu güçleştiren diğer olaylar da yine bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. Evvelâ Gallia Cisalpina valisi bulunan D. Brutus eyaleti kendi rızasıyla yeni vali Antonius'a devretmek istemediği için, Antonius'un bu işi zora başvurarak yapması gerekiyordu. Diğer taraftan bu zamana kadar sâkin kalmış olan Cumhuriyetçiler arasında Antonius'a karşı bir kımıldanma olmuş, bu hareketi Doğuya gitmekten vazgeçen Cicero, Senatus'da verdiği Antonius aleyhtarı nutuklarıyla, **(Orationes Philippicae)** yönetmiştir. İhtiyar Cicero, Caesar taraftarı olan Antonius ile Octavianus arasındaki anlaşmazlıktan Cumhuriyetçiler hesabına faydalanmak istiyordu. Bunun için onun teklifi üzerine Senatus Octavianus'a Propraetor rütbesiyle bir kumandanlık vererek onun durumunu kanunî bir şekle sokacak, Octavianus da ordusunun başında Cumhuriyetçiler ile birlikte Antonius'a karşı gelecekti.

1 Ocak 43 senesi Consulluklarına eski Caesar taraftarı, fakat onun ölümünden sonra birçokları gibi, Cumhuriyetçilerle barışmış olan **A. Hirtius** ile **C. Vibius Pansa** seçilmişlerdi ve diğerleri ile birlikte onlar da Antonius'a karşı cephe almışlardı. Maksatları Antonius'un kendisine eyaleti teslim etmek istemeyen D. Brutus'dan bunu zorla almak şeklindeki plânını başarısızlığa uğratmaktı. D. Brutus, eyaletin başşehri olan Mutina'ya yerleşmişti, ordusu ile buraya gelen M. Antonius da onu muhasara etmişti. Bu sırada Senatus Antonius'a harp ilân etmiş ve 43 senesi Consul'ları ile Octavianus'u bu harbi idare etmek üzere orduları başında Kuzeye göndermiştir. Antonius, evvelâ ayrı bir ordu başında yürüyen Consul Pansa'yı Nisan ortalarında **Forum Gallorum** mevkiinde mağlûp etmiş ve Pansa harpte ölmüştür. Sonra D. Brutus'a yardım etmek için Mutina önüne kadar gelmiş olan diğer Consul Hirtius ile Octavianus üzerine yürümüştür. Mutina önünde yapılan muharebede (Bellum Mutinense) Antonius mağlûp oldu ve Gallia Narbonensis eyaletine sığınmak için Batıya yöneldi. Bu harpte diğer Consul Hirtius da ölmüş, Antonius ise vatan haini ilân edilmiştir.

Bu esnada Doğu, buraya kaçmış olan Caesar katilleri D. Brutus ile C. Cassius tarafından Cumhuriyetçiler hesabına kazanılmıştı ve Caesar'ın ölümünden bir sene sonra, onu öldürmekle erişilmek istenen gaye adeta elde edilmişti. Tam böyle bir zamanda

hiç beklenmeyen bir şey oldu ve yaşından çok evvel olgunlaşmış olan Octavianus, Antonius ile anlaşmak için Cumhuriyetçilere arkasını çevirdi.

61— II. Triumvirlik

Mutina muharebesinden **(Bellum Mutinense)** sonra Roma'da D. Brutus ordusu ile Octavianus ordularının birleşeceği ve bunların birlikte Antonius'u takip edecekleri zannediliyordu. Halbuki böyle olmamış ve Senatus'un her iki Consul'un ölümü ile açılan başkumandanlığı D. Brutus'a vermesine içerleyen Octavianus, Antonius'un kaçmasına göz yumarak kendisi ordusunun başında Roma üzerine yürümüştür. Şehri koruyan askerler de onunla birleşince, Roma'ya girmiş ve halk meclisi onu pek kuvvetli ve önemli bir şahsiyet olmayan **Q. Pedius** ile birlikte M. Ö. 43 senesi Ağustos'unda Consul seçmiştir. Bundan sonra Octavianus 44 senesi 17 Mart Senatus toplantısında Caesar katilleri için çıkarılan af kanununu hükümsüz sayarak onları vatan haini ilân ettirmiş, Antonius hakkındaki vatan hainliği kararını ise kaldırmıştır.

Roma'daki siyasî hava Antonius lehine bu şekilde değişince, daha önce ona karşı yürüme emri almış olan Batı eyaletleri valileri M. Aemilius Lepidus **(Hispania Citerior ve Gallia Narbonensis)** ve C. Asinius Pollio **(Hispania Ulterior)** ile L. Munatius Plancus **(Gallia Lugdunensis ve Aquitania)** Antonius ile birleşmişler ve sonra hep birden, Antonius'u takip etmekte olan Brutus'u mağlûp ve öldürmüşlerdir. Daha sonra Antonius (Lev. XV 56) ile Lepidus (Lev. XIII, 47) İtalya üzerine yürürlerken Octavianus da onlarla harbetmek istiyormuş gibi yaparak Kuzey'e gelmiş ve üçü **Bononia** yakınında bir nehir adacığı üzerinde buluşarak anlaşmışlar ve bir zamanlar Caesar, Pompeius ve Crassus'un yapmış olduğu gibi, bir üçlü Birlik, yani II. Triumvirliği kurmuşlardır. Yeni Triumvirlere 5 senelik Consul salâhiyeti verilecekti. Bu müddet içinde bunlar Cumhuriyet idaresini yeniden kuracaklar **(Triumviri Rei Publicae Constituendae)**, dostlarına memuriyetler vererek mükâfatlandıracak, emekli askerlerine toprak temin edilecek ve Caesar katillerini cezalandıracaklardı. Bundan başka Batı eyaletlerini de aralarında paylaşmışlar ve **Gallia Cisalpina**'yı Antonius, **Gallia Narbonensis**

ile **Hispania** eyaletlerini Lepidus, **Africa** ile **Sicilya**'yı da Octavianus almıştı. Triumvirler Roma'ya geldiklerinde Senatus Halk Tribunu **P. Titius**'un yaptığı bir kanun teklifini kabul ederek bu anlaşmayı 43 senesi 27 Kasım'ında onaylamış, böylece ikinci Triumvirlik birinciden farklı olarak, kanunî bir duruma gelmiştir. Komisyonun faaliyeti 43 senesi 27 Kasımdan 31 Aralık 38 senesine kadar devam edecekti. Fakat Cumhuriyet idaresini yeniden kurmak üzere kurulmuş olan bu üçlü anlaşma, hakikatte Cumhuriyetin sonu olmuştur. Zira bundan sonra artık bu idare bir daha kurulamamıştır.

Triumvir'ler Roma'da idareye Proskription'lar ile başlamışlar ve birçok Senator (30 kişi) ve atlı sınıfı mensubu (2000 kişi) vatan haini ilân edilmiş ve bir kısmı öldürülmüştür. Öldürülen Senatorlerin başında (M.Ö. 43, 7 Aralık) kaçmaya hazırlandığı bir sırada ele geçirilen *M. Tullius Cicero* gelmektedir. Diğerlerinin mal ve servetleri ellerinden alındı ve bu paralar bir taraftan Caesar katillerine karşı yapılacak harbin hazırlığında, bir kısmı da emektar askerleri mükâfatlandırmak için kullanıldı. Silâh altında bulunan 18 Legion içindeki hizmetlerini bitirmiş askerler terhis edilerek İtalya'da yerleştirilecek, fakat bu iş için artık kâfi miktarda yer kalmadığından, inkişaf halinde bulunan 18 şehrin halkı boşaltılacaktı. Bundan başka Batı eyaletleri halkından yeni bir harp vergisi de alınmaya başlanacaktı.

62— Caesar katillerine karşı yapılan harpler

İtalya'dan ayrıldıktan sonra M. Brutus ile C. Cassius Yunanistan'a geçmişler ve ilerde yapılacak olan harp için burada hazırlığa başlamışlardı. Yunanistan'da yaşamakta olan Roma'lılar ve Atina'da tahsilde bulunan Roma'lı talebeler için Brutus, bir kahraman durumunda idi. Bunlardan başka Pompeius ve Caesar'ın buraya yerleştirilmiş veteranları da emirlerinde idi. Brutus, işte bunlar arasından topladığı askerlerle 8 Legion'luk bir kuvvet meydana getirmiş, ayrıca Doğu eyaletlerinden ve devletlerinden yardımcı kuvvetler elde etmişti. Makedonia valisi de Brutus ile birleşmiş olduğu için, Brutus'un durumu gayet iyi idi. Fakat 43 senesinde karşı taraftakiler arasında Triumvirliğin imzalanmış olduğunu haber alınca, Asia eyaletine geçmiştir.

Brutus'dan Yunanistan'da iken ayrılmış olan Cassius, daha Caesar zamanında valiliği kendisine verilmiş olan Suriye'ye geçmiş ve buradaki ordulara el koymuştu. Fakat buranın 43 senesi valiliği Dolabella'ya verildiği için kısa bir zaman sonra buraya gelen Dolabella ile Cassius arasında harp yapılmış ve harbi kaybeden Dolabella, harpte ölmüştür. Daha sonra Cassius, Parth'lar ile bir dostluk muahedesi imzaladı ve Caesar taraftarlarına yardım etmiş olan Mısır kraliçesi Kleopatra'ya harp ilân etti. Bu harp için hazırlık yaptığı esnada Brutus'un, Triumvirlerin ileride yapacakları bir harp için müşterek bir hazırlık yapmak üzere onu yanına çağırdığını görüyoruz. Bunun üzerine Cassius, Mısır harbinden vazgeçmiş ve Küçük Asya'ya geçmiştir. Bundan sonra iki Cumhuriyet taraftarı Anadolu şehirlerinden gemi, ordu ve harp için muazzam bir servet teminini başarmışlardır. Bütün şehirler, tapınaklar hiç bir şey gözetilmeden yağma edilmiş, muahedelerle Roma'ya bağlı olan şehirler cezalandırılmıştır. Bu esnada Brutus ile Cassius'un emrinde 19 Legion asker (80000 kişi) vardı. M. Ö. 42 senesinde bunlar boğazları geçmişler ve Makedonia'da Philippi mevkiinde emin mevzilere yerleşmişlerdir ki buradan hem boğazları kontrol edebiliyor hem de denizle irtibatta bulunuyorlardı.

Bu sırada Batıda eski Pompeius partisi kalıntılarının, Pompeius'un küçük oğlu *Sex. Pompeius*' (Lev. XIII 49) un idaresi altında üçüncü bir kuvvet haline geldiği görülüyor. Sex. Pompeius, M. Ö. 45 senesi Munda muharebesinden sonra Kuzey İspanya'nın dağlık kısmına kaçmış, Caesar'ın ölümünden sonra tekrar ortaya çıkarak M. Ö. 44 senesi karışıklıkları esnasında *Sicilya*'ya yerleşerek, önemli bir deniz kuvveti haline gelmeyi başarmıştı. Korsanlar, kaçaklar, caniler ve özellikle Triumvirler tarafından bütün medenî haklarından mahrum bırakılan, fakat vaktinde kaçan kimseler onun etrafında toplanmışlardı. Bir müddet sonra Pompeius, Sardinya'yı da işgal etmiştir. Batı eyaletleri Triumvirler arasında bölünürken Sicilya ve Sardinya Octavianus'a düştüğünden, Caesar katillerine karşı harp için Yunanistan'a geçmeden önce burasını almak istemiş ve Pompeius'a harp ilân etmiştir. Fakat Octavianus, Caesar katilleri ile yapılacak harp için de hazırlanmak zorunda olduğundan, başarı sağlayamamıştır.

M. Ö. 42 senesi yazında Triumvirlerin 8 Legion'dan ibaret öncü kuvvetleri denizi aşarak Makedonia'yı işgal etmişler, fakat Brutus ile Cassius emirlerinde 19 Legion ve birçok müttefik asker olduğu halde bunların yanından geçerek Philippi'ye gelmişlerdir. Bundan biraz sonra da Octavianus ile Antonius ordularının esas kısmını alarak karşıya geçmiş, Lepidus Roma'da kalmıştır. Philippi'nin iyi yerleri önceden Caesar katilleri tarafından işgal edilmişti ve Octavianus ile Antonius'un talim görmüş ordularını, herhangi bir muharebe vermeden mevzii harplerle yenmek istiyorlardı. Fakat Antonius, bu şekli kabul etmek niyetinde olmadığı için, karşı tarafın deniz ile irtibatı sağlayan kollarına hücuma başlamış, neticede hiç düşünmedikleri halde bir çift muharebe şekli meydana gelmiştir, öyle ki Antonius karşısındaki Cassius, Octavianus da Brutus ile harp etmekteydi. Cassius, kısa bir zaman sonra mağlûp oldu (M. Ö. 42 senesi, 23 Ekim) ve hiç haber alamadığı Brutus'un da yenildiğine kanaat getirerek intihar etti. Halbuki hiç bir zaman iyi bir kumandan olmamış olan Octavianus, Brutus'a yenilmiştir. Fakat iki üç hafta sonra Antonius ile Brutus arasında yapılan muharebede Brutus da mağlûp oldu ve o da intihar etti. Bundan sonra Brutus ile Cassius'un donanması ve onlarla birlikte harp etmiş olan asıl Roma'lılardan bir kısmı Sex. Pompeius'a iltihak etmiştir.

Philippi muhrebesinden sonra galipler batı eyaletlerini yeniden aralarında paylaşmış ve bu işte Lepidus'u hiç nazarı itibare almamışlardır. Yeni taksimde Lepidus'a yalnız Afrika eyaleti bırakılıyor, Gallia Comata ile Gallia Narbonensis'i Antonius, İspanya eyaletlerini de Octavianus alıyordu. Gallia Cisalpina bundan böyle eyalet olmaktan çıkarak İtalya'ya ekleniyor ve burada Octavianus ile Antonius eşit haklara sahip oluyorlardı. Bundan başka Philippi'nin hâkikî galibi olan Antonius emekli askerlerin yerleştirilmesi için gerekli parayı bulmak üzere Doğu'ya gidecek, Octavianus ise orduların başında İtalya'ya dönecekti. Onun bu sırada halletmek zorunda olduğu en önemli mes'ele, sayıları 170000 i bulan veteranı İtalya dahilinde iskân etmekti.

63— Perusia harbi

Octavianus İtalya'da ve devlet merkezinde olduğu için durumunun Antonius'a nazaran daha kuvvetli olması gerekirdi. Fakat

emektar askerlere İtalya içinde toprak bulmak mes'elesi onu zor bir duruma sokmuştu. Çünkü bunlar için daha önceden tespit edilmiş olan 18 şehir kâfi gelmemekte ve birçok kimsenin malını zorla almak zorunluğu ortaya çıkmaktaydı ki bunun neticesinde İtalya'da mal sahibi olan bütün tabakalar Octavianus'dan nefret ediyorlardı. Octavianus malı alınmış olan kimselere, alınanlara karşılık para tazminatı verse bile onları yine de memnun edemiyordu. Bundan başka vergilerin ağır oluşu, denizlere hakim olan Sex. Pompeius'un Roma'ya hububat getirilmesine mani olması sonunda Roma'da başlayan kıtlığı da bunlara eklemek lâzımdır. Halbuki Antonius'un durumu öyle değildi. Philippi'nin asıl galibi o idi. İtalya'da Octavianus ile aynı haklara sahipti ve bu sırada bütün Doğunun hakimi durumunda idi. Antonius'un kendisi olsa idi, belki Octavianus'a nazaran üstün olan kudretini pek belli etmiyecekti; fakat Antonius İtalya'da değildi ve onun menfaatlarını burada yürütenler, kardeşi M. Ö. 41 senesi Consulü L. Antonius ile M. Antonius'un karısı Fulvia idi. Bunlar Octavianus'un zor olan durumunu daha da kötü bir hale getirmek için ellerinden geleni yapıyor ve meselâ veteranları kendilerine iyi yerler verilmemiş olduğunu söyleyerek Octavianus'a karşı isyana teşvik ediyorlardı. Maksatları ise Octavianus ile Antonius'un arasını açmak ve Antonius'u Octavianus'a karşı harekete zorlayarak onun tek başına hakim kalmasını sağlamaktı. Nihayet L. Antonius ile Octavianus arasında harp başlar bir hale gelmiş ve Antonius'un batı eyaletlerindeki ordularına, İtalya üzerine yürüme emri verilmiştir. Her hususta üstünlük Antonius taraftarlarında idi. L. Antonius orduları bir aralık işgal etmiş oldukları Roma'dan çıkarak Gallia'dan gelen kuvvetlerle birleşmek üzere Kuzeye ilerlediği bir anda, *Perusia* şehrinde Octavianus kuvvetleri tarafından muhasara altına alındı ve uzun süren bir kuşatmadan sonra yardım alamayan L. Antonius teslim oldu. (Bellum Perusinum M. Ö. 40 senesi 15 Mart). Octavianus, L. Antonius'u affederek İspanya'ya Legat olarak göndermiş, fakat Perusia şehri halkını ağır cezalandırmış, hatta bir kısmını ölüme mahkûm etmiştir. M. Antonius'un eyaleti Gallia da, içindeki kuvvetlerle birlikte (11 Legion) teslim olunca, Octavianus'un kudreti daha çok artmıştır. Bundan sonra Antonius'un taraftarları İtalya'dan ayrılmışlar, bir kısmı Sex. Pompeius'un yanına gitmiştir. Fulvia, Doğu'ya kocasının yanına gitmek için İtalya'dan

çıkmış, fakat Yunanistan'da iken ölmüştür. Bundan sonra Octavianus Sex. Pompeius ile anlaşmak istediğinden Antonius'un üvey kızı olan ilk karısı **Clodia**'dan ayrılarak, Sex. Pompeius'un bir akrabası olan **Scribonia** ile evlenmiştir.

64 — Brindizi'de yapılan devlet taksimi

Philippi muharebesinden sonra Atina'ya geçen Antonius 42/41 kışını orada geçirdi ve bu esnada ona Tanrı Dionysos olarak ibadet edildi. M.Ö. 41 ilkbaharında ise Caesar katillerini sorguya çekmek maksadıyla Küçük Asya'ya geçti. Tarsus'ta bulunduğu esnada aynı şeyi Mısır Kraliçesi *Kleopatra*'ya (Lev. XIV 55 ve XV 59) da yapmak istedi ve onu Tarsus'a davet etti. Fakat Kleopatra kısa bir zamanda Antonius'u tamamıyla kendi nufuzu altına almayı başarmış ve Antonius Küçük Asya'da her şeyi yüzüstü bırakarak onunla birlikte İskenderiye'ye gitmiştir. 41/40 kışını burada geçiren Antonius, bu sebebten Perusia harbinde kardeşi L. Antonius'a yardım edememiştir.

Antonius'un faaliyet sahasından uzaklaşması üzerine, cesaretleri artan Parth'lar da 40 senesinde Fırat nehrini geçerek Suriye'ye girmişlerdir. Parth ordusu kumandanlarından biri, Gallia savaşlarında Caesar'ın Legatlığını yapmış olan T. Labienus'un oğlu *Q. Labienus* (Lev. XIV 54) idi ve C. Cassius Suriye'de iken yardım istemek üzere C. Cassius tarafından Parth'lara gönderilmişti.

Sonradan Caesar katilleri ile Caesar taraftarı Octavianus ve Antonius arasında Philippi harbi başlayınca orada kalarak Parth'ların hizmetine girmişti. Şimdi Suriye'de onun orduları ile Antonius orduları arasında harp başlayınca, Antonius ordularının bir kısmı Labienus tarafına geçmiştir. Daha sonra Labienus Suriye valisini (Decidius Saxa) arka arkaya iki defa mağlûp ve Suriye'yi işgal etmiş, sonra Torosları aşarak yanındaki Roma ve Parth ordularıyla İonia'ya kadar bütün Küçük Asya'yı zaptetmiştir.

Bütün bunlardan sonra nihayet Antonius Mısır'dan ayrılabilmiştir. Parth'ların işgal etmiş olduğu yerleri yeniden zaptedebilmesi için yeni kuvvetlere ihtiyacı vardı, talim görmüş askeri ise yalnız İtalya'da bulabilirdi. Bunun için Batıya gitmeye karar verdi, daha

önce de İtalya'nın güney sahillerindeki şehirlere hücumlar yapan Sex. Pompeius ile anlaştı. Fakat donanması ile Brindizi önüne geldiği zaman, limanın kendisine kapatılmış olduğunu görmüştür. Antonius taraftarlarını yenmiş ve bu sırada İtalya'nın en kuvvetli adamı durumunda olan Octavianus Güneye doğru ordusunun başında yürümeye başlamıştı. Bu sırada herkes yeni bir harbin başlamak üzere olduğuna inanmaya başlamıştı. Fakat araya giren ordu ve Octavianus'un dostları, tarafları sulh masası başında anlaşmaya ikna etmiş ve böylece *Brindizi anlaşması* yapılmıştır (40 senesi Eylül). Bu anlaşmaya göre devlet, taraflar arasında yeniden taksim ediliyor ve Octavianus bütün Batı'yı, Antonius da bütün Doğu'yu alıyordu. Devletin bu iki parçası arasındaki sınır, Illyria üzerinden geçiyordu. Lepidus, Africa eyaletini yine muhafaza ediyor, İtalya tarafsız bölge olarak kabul ediliyordu. Bu anlaşmayı imza eden tarafları birbirine daha sıkı bağlamak için de bu sırada karısı ölmüş bulunan Antonius, Octavianus'un büyük kızkardeşi Octavia (Lev. XIV 58) ile evlenmiştir. M. Ö. 39 senesinde Sex. Pompeius ile de bir anlaşma yapılıyor (Misenum anlaşması) ve onun denizler üzerindeki egemenliği tanınarak Sicilya, Sardinya ve Korsika adaları yine onda kalıyordu, ayrıca Achaia eyaletinin de bu topraklara eklenmesi karar altına alınmıştı.

65 — Batı'da sulhun kurulması: M. Ö. 39-32

Bu anlaşmadan en kârlı çıkan tabii Octavianus idi. Sex. Pompeius ile yapılan sulhtan sonra Antonius genç karısı Octavia ile Atina'ya gitmişti. Octavianus da devletin kendisine düşen yarısında durumu yeniden düzeltmeye başlamış ve 38 senesinde M. Vipsanius Agrippa (Lev. XIII 48) Gallia'da çıkan isyan hareketlerini ortadan kaldırmak üzere oraya gönderilmişti. Agrippa bütün bu karışıklıkları yok etmiş, hatta rahat durmayan Germen'leri Ren nehrini geçerek öte tarafta itaat altına almaya çalışmıştır.

Bu sırada İtalya'da Sex. Pompeius ile yeniden harp başlamak üzere idi. Çünkü 39 senesi anlaşmasına uygun olarak Antonius, Pompeius'a verilmesi gereken Achaia eyaletini vermemiş, o da İtalya sahillerine yeniden hücumlara başlamıştı. İşte Octavianus Sex. Pompeius ile harbe karar verdiği bir anda ikinci karısı Scribonia'dan

da ayrılmış, Claudiaus'lar ailesine mensup Livia Drusilla ile evlenmiştir (M. Ö. 38 senesi, 17 Ocak). İki taraf arasında harp başlayınca, Pompeius'un Sardinya adasını müdafaa etmekle vazifeli bir kumandanı Octavianus tarafına geçti, adayı da ona teslim etti. Fakat 38 senesinde Campania ve Tarent'den hareket eden iki donanma başarısızlığa uğrayınca, Octavianus adaya hücumdan vazgeçmiştir. Bu esnada Parth harpleri için kendisine Brindizi anlaşmasında vadedilmiş olan Legionları almak üzere Antonius'un yine Batı'ya geldiğini görüyoruz. Fakat Sex. Pompeius'a karşı yapılacak harplerde Octavianus'a yardımı kabul etmediği için, Brindizi limanı bu sefer de kendisine kapatılmıştır. Bu gergin durumda araya giren Octavia'nın tesiri ile bir yumuşama olmuş ve taraflar bu sefer Tarent şehrinde buluşarak bir anlaşmaya varmışlardır. (M. Ö. 37 senesi Eylül/Ekim). Bu anlaşmaya göre, 38 senesi 31 Aralığı'nda müddeti bitmiş olan Triumvirlik 5 sene için bir kere daha uzatılmış, Antonius donanmasından 120 parçayı Sex. Pompeius'a karşı kullanılmak üzere Octavianus'a vermeyi, Octavianus da Antonius'un Parth harplerinin yapılabilmesi için ihtiyacı olduğu Legionları (20000 kişi) göndermeyi vadetmişlerdir. Burada alınan karara göre Lepidus da Octavianus'a yardım etmek üzere, Sicilya harbine katılacaktı.

Sex. Pompeius'a karşı yapılacak harp bu sefer devrin en büyük Strateglerinden biri olan Agrippa tarafından idare edilecekti. Bu maksatla metodik bir şekilde yapılan hazırlık tam bir sene sürmüş, Napoli körfezi içinde bir de harp limanı (Bajae şehrinde) inşa edilmişti. Böylece 36 senesi 1 Temmuzda denizlerde üç donanma hazır bir duruma gelmişti. Octavianus ile Agrippa idaresindeki donanma Napoli, Lepidus idaresindeki Afrika, Antonius'un verdiği donanma da Tarent'den hareket edecekti. Lepidus, Sicilya'nın Batısında karaya çıkarak **Lilybaeum**'u muhasara etmiş, bu sırada bir fırtınaya tutularak zarar gören Octavianus emrindeki gemiler ancak bir ay sonra tekrar denize açılarak orduları **Tauromenium**'da adaya çıkarmayı başarmıştır. Agrippa Tarent'den gelen gemilerle birlikte ilk zaferi adanın kuzeyinde Mylae mevkiinde kazanırken, Lepidus da Batıdan ilerlemeye başlayınca, Sex. Pompeius da muharebeyi kabul zorunda kalmıştır. Nihayet son deniz muharebesi yine adanın kuzeyinde *Naulochos* mevkiinde 36 senesi Eylül 3'te olmuş ve Sex. Pompeius donanması kat'i bir mağlûbiyete uğramıştır. Sex.

Pompeius karadaki harbi de kaybettiği için, bir gemiye binerek en yakınlarıyla Küçük Asya'ya kaçmış ve sonra orada öldürülmüştür. (M. Ö. 35'de Milet'te, Antonius tarafından) Sicilya'da başsız kalmış olan Pompeius orduları Lepidus'a teslim oluyor, o da bunları kendi ordusuna ekleyerek, adayı kendi hesabına almak üzere harekete geçirmek istiyordu. Bunun üzerine Lepidus ile Octavianus'un arası açılmış ve yeni bir harp başlayacak hale gelmişti. Fakat yıllardan beri devam eden harplerden artık bıkmış olan Lepidus orduları Octavianus tarafına geçince, Lepidus da teslim olmak zorunda kalmıştır. Bundan sonra Lepidus'dan Africa eyaleti de alınmış, yalnız Pontifex Maximus'luk ölünceye kadar (M. Ö. 12 senesi) kendisinde bırakılmıştır.

Octavianus, Roma'ya döndüğü zaman büyük bir hürmetle karşılanmıştır. Çünkü senelerden beri Roma'yı uğraştıran Sex. Pompeius nihayet mağlûbedilmiş, deniz ticareti emniyeti yeniden iade edilerek Sicilya ve Afrika ile ticarî ilişkiler tekrar kurulmuştu. Bunun sonucunda İtalya'ya yeniden hububat girmeye başladı ve pahalılık azaldı. Böylece Batıya sulh ve nizam yavaş yavaş yeniden girmeye başlamıştı. Bütün bunların tesiriyle Halk Meclisi 35 senesinde aldığı bir karar ile Octavianus'a hayatının sonuna kadar muteber olmak üzere **Tribunicia Potestas**'ın (Halk Tribununun vazife ve salâhiyeti) dokunulmazlık hakkını tanımıştır. Tribunicia Potestası tam olarak Octavianus, daha sonra M. Ö. 23 de alacaktır.

Naulochos muharebesinden sonra artık karşımızda kumandan bir Octavianus vardır. İç harpler esnasında *Doğu Alpleri bölgesinde* ve *Illyria*'da yaşayan kavimler istiklâllerini ilân ve komşu bulundukları toprakları soyup yağma etmişlerdi. O tarihlerde genellikle İtalya'dan Doğuya emin bir irtibat mevcut değildi ve bunun acısını Diktatör Caesar *Dyrrhachium* mevkiinde ağır surette çekmişti (s. 191).

Şu halde Antonius ile istikbalde yapılacak bir mücadele için bu irtibat meselesi büyük bir önem taşımaktaydı. Bu sebepten Octavianus bu işi yapmak ve stratejik sebeplerden dolayı devlet sınırlarını Tuna'ya kadar uzatmak kararını almıştı. İşte M. Ö. 35 ve 34 senelerinde Alplerde, Pannonia ve Dalmatia'daki kavimler bu sebepten itaat altına alındı, sahillerde de seyrüsefer emin bir hale getirildi.

66— Antonius Doğuda

Brindizi anlaşmasından sonra Antonius genç karısı Octavia ile birlikte Atina'ya gelmiş ve müteakip iki kış ile 39-37 yıllarının büyük bir kısmını burada geçirerek Parth'lara karşı yapılacak harplerin idaresini Legatlarına bırakmıştır. Böylece Antonius'un Batıdan aldığı Legionlarla Suriye'ye gelen Legat **P. Ventidius Bassus** evvelâ Suriye'dekilerle birlikte bu Legionları tanzim etmiştir. Sonra 39 senesi baharında ordularının başında hareket ederek 39 yazında Labienus idaresindeki Parth'ları biri Toros'larda, diğeri Amanos dağlarında olmak üzere arka arkaya yaptığı iki harpte yenmiş, neticede Cilicia ve Suriye tekrar Roma'lıların eline geçmiştir. Bu harplerin ilkinde Labienus da ölmüştür. Fakat 38 yazında Parth'ların, kralları *Pacorus* idaresinde yeniden Suriye'ye girdiklerini ve yer yer Roma'lıları mağlûp ettiklerini görüyoruz. Bu sebepten Ventidius Cappadokia'dan gelen yeni Legionların yardımı ile Parth'ları üçüncü bir muharebede de (Gindarus muharebesi) mağlûp etmiş, Pacorus da bu muharebede ölmüştür. (M. Ö. 38 senesi, 9 Haziran). Bu harpler sonunda Küçük Asya ve Suriye Parth'lardan temizlenmiştir ve bu sırada Suriye'ye gelen Antonius, Parth'larla birleşmiş olan Kommagene Krallığı ile de bir anlaşma yapınca, Doğuda sulh sağlanmıştır. Bir müddet sonra ise Antonius yine İtalya'ya gidecek ve yukarıda anlatmış olduğumuz gibi, Octavianus ile Tarent anlaşmasını yapacaktır.

M. Ö. 37 senesinde Octavianus ile yapılan Tarent anlaşmasından sonra Antonius yanında Octavianus'dan temin ettiği Legionları olduğu halde Suriye'ye gelmiştir. Doğuda harp olduğu gerekçesiyle karısı Octavia'yı İtalya'da bırakmıştı. Fakat Antiocheia'ya gelir gelmez Kleopatra'yı yanına çağırdı ve onunla bu sefer resmen evlendi. Senenin bundan sonraki kısmını ise, Suriye'de kalarak 36 senesinde Parth'lara karşı yapmayı düşündüğü tecavüzî harbin hazırlıkları ile geçirdi. Bu sırada Parthia'da siyasî bir değişiklik olmuş ve Phraates IV krallığın başına geçmişti. Antonius, evvelâ bu kral ile temasa geçti ve aradaki anlaşmazlıkları sulh yolu ile halletmeyi istedi fakat bu arada Crassus'un mağlûbiyeti ile Parth'ların eline geçmiş olan sancakların geriye verilmesini şart koydu. Asıl maksadı ise, Parth kralını bu şekilde meşgul etmek ve onun hiç ummadığı

bir anda hücum etmekti. Bu gayenin teminini kolaylaştırmak için de bir Legatını daha önce Ermenistan'a göndermiş ve burada kuzeydeki kabilelere karşı harpler yaptırmıştı. Fakat, kendisi 36 ilkbaharında hareket ettiği zaman Fırat geçitlerinin tutulmuş olduğunu gördü ve hareketi Ermenistan üzerinden Hazer denizi kenarındaki Atropatene'ye karşı yöneltti. Antonius, evvelâ bu yarı müstakil memleketi alarak oradan Parth kralını tazyik etmeyi düşünmüştü. Ayrıca Ermenistan kralı Artavasdes de bu harpte kendisine yardımı vadetmişti. *Media Atropatene* bölgesinin başşehri olan *Phraata* (Tahtı Süleyman) muhasara edilmişse de alınamamış ve sonbahar geldiği için ordunun geriye dönüşü çok müşkül şartlar altında cereyan etmiştir. Bu esnada Parth ordusu Roma ordusunu takip ediyor ve arada çarpışmalar da oluyordu. Açlık, soğuk ve hastalık tesiriyle 100.000 kişilik Antonius ordusunun üçte biri kaybolmuş ve ordunun diğer kısmı ancak Antonius'un çok mahir bir kumandan olması sayesinde kurtulmuştur. Antonius, Ermenistan'da kalıp kışı, ertesi sene yapılacak Parth harbi için hazırlıkla orada geçireceği yerde, orduyu Suriye'ye getirmiş, bu esnada da yeni zayiat verilmiştir. Bütün bu sıkıntılar neticesinde disiplini de bozulmuş olan orduya ancak bol hediye dağıtılarak sükûn sağlanmış, sonra kendisi 36/35 kışını geçirmek üzere İskenderiye'ye gitmiştir.

Antonius, Parth'lara mağlûp oluşunun kabahatini Ermenistan kralı Artavastes'in iki yüzlü bir siyaset takip etmiş olmasına yüklüyor ve ondan bunun intikamını almak istiyordu. Bunun için 35 senesini hazırlıkla geçirdi ve Ermeniler ile Parth'lara karşı Med'lerle bir anlaşma imzaladı. Yine bu harp hazırlığı ile ilgili olarak Küçük Asya'da bazı kararlar aldı ve bu harpte kendisine yardım edecek olan Kappadokia'nın başına yeni bir kral, yani Archelaos'u getirdi ve M. Ö. 36 senesi Parth harbinde kendisine yardım etmiş olan Galatia kralı Amyntas'a Lykaonia ile Pamphylia'yı verdi. Bundan sonra 34 ilkbaharında Ermenistan üzerine yürüdü. Bir taraftan Med'ler, diğer taraftan Roma orduları arasında kalmış olan Artavasdes, Antonius ile müzakereye razı olmuş, fakat Antonius, onu esir alarak İskenderiye'ye getirmiş ve burada tertip ettiği zafer alayında teşhir etmiştir.

İskenderiye'de bu olaylar cereyan ederken, Parth'lar yeniden harekete geçerek Artavasdes'in oğlu Artaxias'i Ermenistan'ın başına kral yapmışlardı. 33'te Antonius bu sefer Artaxias üzerine yü-

rümüş, kral Parth'lara kaçmıştır. Antonius, Araxas nehri kenarına geldiği zaman, Media kralı (Artavasdes) ile tekrar irtibata gelmiş ve onun aradaki dostluğa sadık kalmasını sağlamak için kızı Iotape rehin olarak İskenderiye'ye götürülmüştür. Med kralı ayrıca Antonius'a gerektiği zaman kullanılmak üzere okçular verecek ve Parth'ların Ermenistan'a girmelerini önleyecekti. Fakat Batıda karışıklık başlayıp da Ermenistan'daki Roma orduları geriye çekilince, Media kralı Parth'lar tarafından mağlûp ve esir ediliyor, Artavasdes Ermenistan'ın başına yeniden getiriliyor, böylece Ermenistan'daki Roma hakimiyeti de son buluyordu.

Antonius'un M. Ö. 37 yılında Doğu'ya döndüğü zaman tekrar Kleopatra ile birlikte yaşamaya başladığına ve bir müddet sonra da onunla evlendiğine yukarıda değinmiştik. Bu esnada Antonius, Roma devletine ait Kıbrıs, Judea, Suriye ile Kilikia'nın bazı parçalarını Kleopatra'ya hediye etmişti. Octavia'nın onu yanına çağırmak veya kendisinin Doğu'ya onun yanına gitmek için yaptığı teşebbüslerin hepsi neticesiz kalmıştır. Antonius 34 senesi sonunda Ermenistan'dan döndüğü zaman İskenderiye'de zafer alayı tertiplemek ve Ermenistan kralı Artavasdes'i burada teşhir etmekle Roma'yı çok kızdırmıştı. Çünkü Roma kanunlarına göre zafer alayı (**Triumphus**) yalnız Roma'da yapılabilirdi. Antonius bunu İskenderiye'de yapmakla bu şerefi Roma'dan başka bir şehre de vermiş oluyordu. Bundan başka yine bu merasim esnasında Antonius, Kleopatra'ya «Krallar kraliçesi» ünvanını veriyor ve Roma'nın Doğudaki topraklarını Kleopatra ile çocukları lehine tanzim ediyordu. Böylece Kleopatra'nın Caesar'dan doğmuş olan oğlu Ptolemaios Kaisarion Mısır'da annesi ile birlikte saltanat sürecekti. Kleopatra'nın Antonius'dan doğan çocukları için de yeni krallıklar meydana getirilmiş ve Kyrene Krallığı kızı Kleopatra Selene'ye; Suriye, Finike ve Kilikia'nın bir kısmından meydana getirilen Suriye krallığı küçük oğlu Ptolemaios Philadelphos'a; Media ve Parthia'nın birleştirilmesi ile meydana gelecek büyük Ermenistan krallığı da Kleopatra Selene'nin ikiz kardeşi olan Alexander Helios'a verilmiştir. Antonius'un aldığı bütün bu kararlar Roma'da ilân edilecek ve sonra Senatus'dan bunların tasdiki istenecekti.

Halbuki M. Ö. 36-33 yılları arasında Octavianus, Sex. Pompeius'u mağlûp etmiş, İtalya'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki kabileleri

yenmiş ve dahilde sulh ve sükûnu kurmuştu. Hatta İtalya'da toprak dağıtımı sonucunda meydana gelen Octavianus aleyhtarı hisler bile yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştı. İtalya halkı şimdi Doğudan Parth'ların mağlûp edildiğine dair iyi haberler almayı ümit ediyordu. Halbuki yukarıda işaret ettiğimiz gibi, 36 seferinde ordu büyük zayiat vermiş ve Ermenistan terk edilerek geriye dönülmüştü. 34 senesinde ise bir ihanet neticesinde esir edilen Artavasdes, İskenderiye'de yapılan zafer alayında teşhir edilmişti. Roma'ya göre bütün bunlar Kleopatra'nın hatırı için yapılmaktaydı ve Antonius yine onun için karısı Octavia'yı terk etmiş bulunuyordu.

67— Octavianus ile Antonius arasında yapılan harpler

Bütün bunlar Triumvirlerin arasını açıyor ve Roma'da Antonius aleyhinde bir hava yaratıyordu. Hatta Senatus'da Antonius'un Doğuda almış olduğu kararlar şiddetli nümayişe mevzu oluyordu. M. Ö. 32 senesi Consulleri Antonius taraftarı olan kimselerdi. Bunlar Senatus'da ve vazifeye başladıkları gün, Antonius namına Octavianus'un Lepidus'a yaptığı muamelenin kanunsuz olduğunu ve ondan alınan Africa eyaleti ile Sicilya'nın ve İtalya'daki askerlerin yeniden paylaşılmasını istemişlerse de, bu istekler reddedilmiştir. Diğer taraftan ikinci defa uzatılmış olan Triumvirlik 33 senesi 31 Aralığında sona eriyordu. Antonius, Senatus'a yazdığı bir mektupta Triumvirliğin artık kaldırılmasını ve eski Cumhuriyet müesseselerinin yeniden iadesini istiyordu. Senatus bu teklifi kabul ettiği takdirde Octavianus'un hiç bir resmî vazifesi kalmayacak, halbuki Antonius Kleopatra ile olan ilgisi dolayısıyla, Roma'da kaybettiği kudreti, telâfi edebilecekti. Fakat Octavianus'un tesiri ile Senatus bu teklifi de reddetmiştir. Bundan sonra olaylar arka arkaya birbirini takip etmiştir. Evvelâ Antonius partisine mensup ve onun yanında hizmet etmiş bazı kimseler Octavianus tarafına geçmişler ve Antonius'un vasiyetnamesini yazarak ölümünden sonra açılmak üzere Roma'daki Vesta rahibelerine gönderdiğini haber vermişlerdi. Octavianus, Antonius'u moral bakımından çöktürmek için, o zamana kadar hiç yapılmamış olan bir şeyi yapmış ve Antonius'un vasiyetnamesini Vesta rahibelerinden alarak Senatusda okumuştur. Burada Antonius'un Doğuda aldığı kararlar, yaptığı işler anlatılı-

yor ve öldüğü zaman ölüsünün İskenderiye'de Kleopatra'nın yanına gömülmesi isteniyordu. Bu olay Roma'da Antonius aleyhtarı büyük bir heyecan yaratmış ve Senatus, Roma devletinin bütünlüğünü tehdit eden Antonius'tan Consul ve Triumvirlik vazifelerini geri almış ve Kleopatra'ya hukukî bir ünvanı olmadan Roma devletine ait toprakları kabullendiği için, harp ilân etmiştir. Octavianus bu millî olayın mümessili oluyor, Senatus ve halk kendisine askerî sadakat yemini yapıyordu.

Antonius, Senatus kararının ne demek olduğunu anlamış ve askerlerine Octavianus ile Senatus'a karşı yapılacak harbi enerjik bir surette idare edeceğini ve zaferden iki ay sonra Triumvirliği bırakarak Cumhuriyeti yeniden kuracağını ilân etmişti. Antonius'un emrinde Mısır hazinesi ve 24 Legion (veya 30000) asker vardı. Donanması, Sex. Pompeius harplerinden sonra Octavianus'un geriye iade ettiği kendi gemileriyle Mısır ve Doğudaki ticarî şehirlerin gönderdiği gemilerden müteşekkildi. Yalnız bu gemilerde çalışan erler, pekiyi bir şekilde yetiştirilmiş değildi. Toplu olarak emrindeki kuvvetin sayısı: 100000 piyade, 12000 süvari ve 500 harp gemisinden ibaretti. Bu hazırlıktan sonra, 32 senesi ilkbaharında, kışı geçirdiği Samos'dan batıya hareket etmiş ve Atina üzerinden geçerek Peleponnes'e gelmiştir. Burada batı sahillerindeki şehirleri zapt ederek yarım adanın kuzey batısındaki Patrae şehrini kendisine esas karargâh seçti, donanması da Ambrakia körfezine girerek orada kışladı.

Bu esnada İtalya'da Octavianus da sür'atle hazırlanmakta idi. Bütün Doğu Antonius'un emrinde olduğu gibi, bütün Batı da onun emrinde idi. Agrippa, tüm harekâtın başına geçirilmişti. Sicilya harplerinde Octavianus'un küçük gemilerinin Antonius'un büyük gemilerinden daha iyi iş gördüğü anlaşılmıştı. İki tarafın tek hakimiyeti temin için nasıl olsa çarpışacakları bilindiğinden, Sicilya harplerinden sonra donanma erleri terhis edilmeyip devamlı olarak talim görmüşlerdi. Böylece Octavianus emrinde 80000 asker ve 400 harp gemisi toplanmış bulunuyordu.

M. Ö. 31 senesi ilkbaharında evvelâ Agrippa hareket etmiş ve Peleponnes sahillerinde evvelce Antonius tarafından alınmış şehirleri küçük harpler vererek güneyden kuzeye doğru birer birer alma-

ya başlamış, böylece Patrae, Korinth ve Leukas adası Agrippa'nın eline geçmiştir. Bu esnada ordunun büyük kısmıyla Yunanistan'a geçmiş olan Octavianus da kara kuvvetleri ile kuzeyden güneye ilerlemeye başlıyor ve Ambrakia körfezi ağzının kuzey parçasında, sonradan Nicopolis şehrinin kurulacağı mevkide karargâhını kuruyordu. Buranın güneyine düşen *Actium* mevkiini ise, Antonius karargâh haline getirmişti. Burada iki tarafın ordu ve donanmaları herhangi önemli bir harp yapmadan aylarca kalmışlardır. Nihayet kış yaklaştığı ve düşman ordu ve donanması arasından Ordu'nun ihtiyaçlarını temin etmek güçleştiği için Antonius nihaî harbi yapmaya karar vermiştir. Bunun için de evvelâ harp meclisini toplamıştır. Burada verilen karara göre Antonius donanması ile bir geçit teminine çalışacak ve ordusunu ileride Doğuda daha emin bir yerde harp edebilmek üzere, Makedonia'ya göndermeye gayret edecekti. Nihayet *M. Ö. 31 senesi 2 Eylül* günü iki donanma karşılıklı mevki alarak beklemeye başladıkları esnada Agrippa, Antonius'un maksadını anlamış ve kendi donanmasına bütün hat boyu hücuma geçilmesini emretmiştir. Antonius da hareketsiz kaldığı taktirde çemberlenmekten korktuğu için, istemediği halde, müdafaa hareketine başlamıştır. Harp bütün gün sonu belli olmadan devam ediyor ve bir ara açılan bir gedikten Kleopatra'nın emriyle Mısır donanmasının uzaklaştığı görülüyor. Bunu fark eden Antonius bütün geçmişini, kumandanlık şerefini unutarak, onu takip ediyor ve ordu ile donanmayı kendi haline bırakıyordu. Agrippa ise zaferi sağlamak için Antonius donanması ile akşama kadar uğraşmak zorunda kalmıştı. Binaenaleyh eğer Antonius kaçmamış olsaydı, belki de muharebenin sonu başka türlü bitecekti. Antonius'un kara ordusu ise muharebeye hiç katılamamıştır. Çünkü Antonius'un orduyu Küçük Asya'ya götürmesi için Legatı'na göndermiş olduğu emri Legat alamamış; bunun üzerine orduyu terk ederek o da kaçmıştır. Nihayet bütün subayları tarafından terk edilmiş olan kara ordusu, 7 gün boşuna emir bekledikten sonra Octavianus'a teslim olmuştur. Böylece Actium muharebesi günü, Principat dediğimiz ve Octavianus ile başlayan yeni idarenin başlangıcı olmuştur.

Octavianus muharebeden sonra ordusunun büyük bir kısmını hemen terhis ederek İtalya'ya göndermiş, kendisi ise Yunanistan ve Ön Asya'daki şehir ve tâbi devletlerin durumunu tespit etmek,

yapmak zorunda olduğu Mısır harbi için gerekli parayı temin etmek maksadıyla 31/30 kışını Samos'da geçirmiştir. Bu esnada isyan eden emektar askerlerin mes'elelerini halletmek için, İtalya'ya da gidip gelmiştir. M. Ö. 30 senesi ilkbaharında ise Suriye üzerinden Mısır'a yürüyüşe geçerken Suriye'deki Antonius'a ait Legionlar ona katılmış, Mısır sınırına geldiği zaman, Pelusium şehri hemen teslim olmuştur. Bundan önce Octavianus daha Küçük Asya'da iken Antonius ona birçok şekilde anlaşma teklif etmişse de, kabul edilmemiştir. Hatta Kleopatra, kendisi veya çocukları için Mısır'ı kurtardığı taktirde, Antonius'u feda etmeye bile hazırdı, fakat Octavianus bunu kabul etmemiş ve Mısır'a geldikten sonra dahi Kleopatra'yı oyalamaya devam etmiştir.

İskenderiye önünde Antonius ile Octavianus arasında yapılan ilk çarpışmada eski askerlik gururu ve kabiliyeti uyanan Antonius, Octavianus grubunu geri püskürtmeyi başarmıştır, fakat ikinci karşılaşmada Antonius mağlûp edilmiş ve sonra İskenderiye şehrinin muhasarası başlamıştır. Bir müddet sonra donanması da Octavianus'a geçince çaresiz kalan Antonius intihar etmiş ve yaralı bir halde kendisini yanına kabul eden Kleopatra'nın saklanmakta olduğu mabette ölmüştür. (M. Ö. 30 senesi, Ağustos 1). Bundan sonra Kleopatra bu olayı hemen Octavianus'a bildirerek yeniden bir anlaşma teklif etmiştir. Octavianus, vakıa kraliçenin taleplerine evet dememiş, fakat açıktan reddetmekten de çekinmiştir. Çünkü onu ve hâzinelerini eline geçirmek ve Roma'da yapacağı zafer alayında Kleopatra'yı teşhir etmek istiyordu. Fakat Kleopatra adamları vasıtasıyla bunu öğrenince intihar etmiştir (M. Ö. 30 senesi, 29 Ağustosu'ndan sonra). Actium deniz muharebesinde eğer Antonius galip gelseydi, Kleopatra ile birlikte Doğuda merkezi Mısır olan büyük bir krallık kuracaklardı. Actium muharebesi bunu önlemiştir.

Kleopatra ile Antonius'un ölümünden sonra Kleopatra'nın Caesar'dan doğmuş olan oğlu Ptolemaios Kaisarion ile Antonius'un büyük oğlu Antyllus ve Antonius'un yanına sığınmış bazı Roma büyükleri de öldürülmüşlerdir. Mısır, bir Roma eyaleti olmuş, fakat burada İskenderiye'den başka müstakil bir şehir bulunmadığı ve en eski zamanlardan itibaren bütün topraklar ve maden ocakları kralın malı olduğu için, bütün bunlar şimdi buraları zaptetmiş olan

Octavianus'un olmuş, yani Octavianus, Ptolemanios'lar krallarının yerine geçmiştir. Mısır'ın gayet bürokratik olan idaresinde hiç bir değişiklik yapılmadan, eski müesseseler ve âdetler olduğu gibi bırakılmıştır. Octavianus yerine Mısır'ı idare edecek olan vali, **(Praefectus Aegypti)** azatlılar arasından seçilecek ve Senatorler sınıfından hiç bir asîl Romalı, Octavianus'dan özel olarak izin almadan Mısır'a ayak basamayacaktı. Octavianus'un Cumhuriyet taraftarlarına Sex. Pompeius ve Antonius'a karşı yaptığı harpler esnasında askerlerine yaptığı para vaatleri Kleopatra'dan elde edilen servet ile karşılanmış, 120.000 emekli asker (veteran) para veya toprak verilerek mükâfatlandırılmıştır. Bu toprakların eski sahipleri de, topraklarına mukabil verilen para tazminatı ile memnun edilmiştir. Mısır, ileride İtalya'nın büyük buğday ihtiyaçlarını karşılayabilecekti.

Octavianus, Mısır işlerini tanzim ettikten sonra hemen Roma'ya dönmemiş, Doğu işlerini düzeltmek için 30/29 kışını yine Samos'da geçirmiştir. Bu esnada Antonius taraftarlığı yapmış olanlar cezalandırılmış, fakat diğer işler olduğu gibi bırakılmıştır. Antonius'un Kleopatra'ya hediye ettiği yerler tabii geriye alınmış, Antonius ile Kleopatra'nın çocuklarının Roma'da Octavia tarafından büyütülmesi kararlaştırılmıştır. Parth'larla da müzakere yolu ile bir anlaşma yapılmıştır.

Nihayet Octavianus M. Ö. 29 senesinin **Sextilis** ayında Roma'ya döndü ve bunun için bu aya sonradan (M. Ö. 27 de) Augustus ismi (Ağustos) verildi. Bunda M. Antonius'un Mısır'da aynı ayda mağlûp edilmesinin de rolü vardır. Aynı ayın 13, 14 ve 15 de üç zafer alayı tertip ederken (Dalmatlar'a karşı yapılan harp ile Actium ve İskenderiye harplerinden dolayı) *sulhun her tarafta teessüs ettiğini* göstermek için, Roma'da Ianus mabedinin kapıları kapanıyordu (29 senesi, 12 Ağustos'u).

68— Cumhuriyetin sonunda Roma kültürü

Gracchus'lar zamanından itibaren İtalya'da, devleti harabeye çeviren iç harplere rağmen, zengin cemiyet tabakaları arasında büyük bir lüks hüküm sürmekte idi. Her senator'un Roma içindeki konağından başka, dışarda da bir çok konağı vardı ve özellikle Campania dahilindekiler (Lev. XVI 62, 63) gayet güzel ve ince bir

şekilde döşenmişlerdi. Ostia'da yapılan kazılar orta sınıfa ait olan kira evlerinin dahi modern hissini veren her türlü konforu havi olduklarını göstermiştir (Lev. XVI 60). Bizzat Roma şehri de muhteşem binalar ile süslenmişti. Özellikle Caesar ile Pompeius, yaptırdıkları resmî binalarla şehrin güzelleşmesine hizmet etmişlerdi. San'at eserlerinden meydana getirilen özel veya genel koleksiyonlar halkın zevkini okşarken, genel kütüphaneler de bilgi ve görgünün yükselmesine hizmet ediyorlardı.

Edebiyat, bu devrede en yüksek noktasına ulaşmıştı. Burada söz konusu olan özellikle düz yazıdır ki Cicero ile bu yazı türü klâsik bir duruma gelmiştir. *Cicero*, **Homo Novus**, parlak mevkiini, aşağı halk tabakalarına dahi hitap etmesini bilen mükemmel hitâbet tarzı sayesinde elde etmişti. Felsefe ve ahlâk üzerine yazı yazan bir yazar olarak da zamanının terbiyesine büyük ölçüde tesir etmiştir. **De Republica** (= Devlet hakkında), **De Officiis** (= Vazifelerimiz hakkında), **De Oratore** (Hitâbet hakkında) bu sahada yazılanların en önemlileridir. Tarih yazma san'atı, özellikle kendi savaşlarının tarihini yazan *Caesar* (**De Bello Gallico** = Galya savaşı; **De Bello Civili** = iç harpler); biyograf olarak isim yapmış olan *Cornelius Nepos* (M. Ö. 99 - 27 . **De Viris Illustribus** = meşhur adamlar) ve Iugurtha harpleri ile Catilina isyanını yazmış olan *C. Sallustius Crispus* (M. Ö. 86-34) tarafından temsil ediliyordu. *M. Terentius Varro* (M.Ö. 116-27) ise bu devirde asıl ilim ve Filoloji ile uğraşan bir alimdi. Cicero devrinin şairleri, *T. Lucretius Carus* (M.Ö. 55 de öldürülmüştür) ile Verona'lı lirik bir şair olan *C. Valerius Catullus* (M.Ö. 87-54) dur. Fakat bunların içinde en önemlisi Mantua'lı *P. Vergilius Maro* (M.Ö. 70- M.S. 19) dur. Bir çiftlik sahibinin oğlu olan Vergil, Octavianus'un emektar askerlerine toprak dağıtımı esnasında zarar görmüş ve ancak Octavianus ile yaptığı özel bir konuşmadan sonra durumu düzelmiştir. Genç devlet adamının şahsiyeti şair üzerinde öyle bir tesir bırakmıştı ki, sonradan bütün san'atını onun millî gayelerinin emrine vermiştir. Köy ve köylüler hakkında yazdığı şiirlerinde (**Bucolica**), çiftçi sınıfının itibarını arttırmak için, köylüyü övmüştür. En önemli eseri millî bir kahramanlık destanı olan **Aeneis**'dir ki burada Octavianus, ceddi olan **Aeneas** şekli altında tebcil edilmektedir.

KRONOLOJİ CETVELİ

M.Ö.	
1200	Senelerinde ölülerini yakan İtalik'lerin göçleri.
900	Ölülerini gömen İtalik'lerin göçleri.
1000	Illyria'lı Venet'ler ve Japyg'ların göçleri.
10-8	Yüzyıllar Etrüsk'lerin İtalya'ya gelişi.
8.	Elym'lerin Sicilya'ya gelişi.
814	Senesi: Kartaca'nın kuruluşu.
8 inci	Yüzyıllar Grek'lerin Aşağı İtalya ve Sicilya'da yerleşmeleri.
753	Roma'nın kuruluşu.
508/7	Etrüsk kralların Roma'dan atılması.
507	Cumhuriyetin ilk Consulları.
508/7	Kartaca ile ilk ticari muahede'nin imzası.
494	Pleb'lerin Mukaddes dağa çekilmeleri ve Halk Tribun'larının tayini.
450	Decemvir'ler ve 12 levha kanunlarının yazılması.
387	Allia muharebesi.
366	Sextius-Licinius kanunları. Pleb'ler Consulluğa girme hakkını alıyorlar.
343-341	I. Samnit harbi.
340-338	Lâtin'lerin isyanı.
326-304	II. Samnit harbi.
300-289	Roma'da ilk sikkenin basılması.
298-290	III. Samnit harbi.
282-272	Tarent ile harb. Livius Andronicus'un Roma'ya gelişi.
270-201	Cn. Naevius.
264-241	I. Kartaca harbi.
241	Sicilya eyaletinin kuruluşu.
239-169	Q. Ennius.
218-201	Hannibal harbi.
218	Trebia muharebesi.
217	Trasimenus gölü muharebesi.
216	Cannae muharebesi.
216-205	Makedonia harbi.
212	Syrakus'un zaptı.
211	Romalıların İspanya mağlûbiyeti.
206	Karacalıların İspanyadan atılması.
204	Kybele ibadetinin Romaya getirilmesi.
202	Zama muharebesi.
200-191	Yukarı İtalya'nın zaptı.
200-197	Makedonia harbi.
192-189	Suriye kralı Antiochos III ile harp.
184	Plautus'un ölümü.
171-168	III. Makedonia harbi.
159	Terentius'un ölümü.

149-146	III. Kartaca harbi.
146	Kartaca ve Korinth'in tahribedilmesi.
133	Bergama kralı Attalos III ün ölümü.
	Provincia Asia'nın kuruluşu, Tib. Gracchus, Halk Tribünü.
123-122	C. Gracchus Halk Tribünü.
113-101	Cimber ve Teuton'lara karşı harp.
111-106	Iugurtha'ya karşı harp.
104-100	C. Marius'un Consulluk'ları.
100	C. Iulius Caesar doğmuştur.
91-88	Müttefikler harbi.
88-85	I. Mithridates harbi.
82-79	Sulla'nın Diktatörlüğü.
80-72	Sertorius'a karşı harp.
74	Devletini Roma halkına miras bırakan
	Bithynia kralı Nikomedes IV ün ölümü.
74-64	III. Mithridates harbi.
73-71	Spartacus'un ayaklanması.
70	Pompeius ve Crassus Consul, Sulla Anayasasının kaldırılması.
67	Pompeius, Akdenizin hudutsuz salâhiyetli kumandanı
	olarak tayin edilmesi.
66	Pompeius, Doğu başkumandanı olmuştur.
63	Önasya'nın Pompeius tarafından yeniden tanzimi.
	Bithynia-Pontus eyaletinin kuruluşu.
	Cicero Consul, Catilina isyanı.
	Octavianus (23 Eylül)'un doğması.
62	Pompeiuss, Başkumandanlığı bırakmıştır.
60	I. Triumvirlik.
58-51	Caesar, Galya'yı zapteder.
53	Crassus'un mağlûbiyet ve ölümü.
49	Caesar, iç harplere başlar.
48	Pharsalos muharebesi. Pompeius'un ölümü.
47	Caesar Küçük Asya'da, Pharnakes'i mağlûbetmesi.
46	Thapsus muharebesi.
45	Munda muharebesi.
	Caesar, Dictator perpetuus.
44 (15. Mart)	Caesar'ın öldürülmesi.
43	Mutina harbi, II. Triumvirlik.
42	Philippi muharebesi.
40	Brindizi'de devletin taksimi.
36	Sex. Pompeius'un mağlûp edilmesi.
	Antonius'un Parth harbi.
31 (2. Eylül)	Actium muharebesi.
30	Antonius'un ölümü, Octavianus yalnız hükümdar.

IMPARATORLUK DEVRİNDE ROMA DÜNYASI

